„Nekünk mégis Mohács kell...”

„Nekünk mégis Mohács kell…”

II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései

Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én
megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások
szerkesztett és bővített kiadása

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 2016

A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

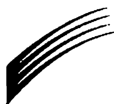
Megjelent a mohácsi csata 490. évfordulójára.

Szerkesztette
FARKAS GÁBOR FARKAS, SZEBELÉDI ZSOLT, VARGA BERNADETT

A képeket válogatta
NAGY GYÖRGYI

Kiadói programvezető: BOKA LÁSZLÓ
A kiadásért felel: TÜSKE LÁSZLÓ, az OSZK főigazgatója és
FODOR PÁL, az MTA BTK főigazgatója

Tipográfia: Vincze Judit
Nyomdai munkálatok: Nalors Grafika Kft
Ügyvezető: Szabó Gábor
ISBN 978-963-200-654-3

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Tartalom

Fodor Pál |

Hollók évadja
Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről

Miután azok közé tartozom, akik beleártották már magukat a mohácsi csata vagy a korszak történetébe, bevallhatom: támadt néha olyan érzésem, hogy reménytelen Mohácsról újat mondani mindaddig, amíg nem kerül elő valami valóban új, érdemi forrás. Aztán ilyenek felbukkanása nélkül is mindig történt valami, ami arra kényszerített, hogy gyorsan elhessegessem ezeket a kósza – a történetírás gyakorlatával és logikájával egyébként teljesen ellenkező – gondolatokat. Időről időre jött valaki, aki vagy az előzményekről és a következményekről, vagy a csatáról magáról tudott az eddigieknél jobb vagy azokat gyökeresen átértékelő értelmezésekkel szolgálni. Ez a Mohács-historiográfia megszokott mozgása: az apályos időszakokat hatalmas hullámverések követik. Volt, hogy eddig elhanyagolt források újraolvasása, volt, hogy a had- vagy a köztörténet szemléleti horizontjának kitágítása nyitotta rá szemünket eddig figyelmen kívül hagyott tényekre és összefüggésekre, amelyek aztán alaposan átalakították Mohácsról őrzött képünket. Most a szokásosnál is váratlanabb dolog történt: szakmán kívülről kavarták fel az átmenetileg nyugodt vizeket. Két orvos: egy szájsebész és egy patológus kérdőjelezte meg a II. Lajos holttestének felkutatására küldött expedíció hivatalos jelentésének azt az állítását, hogy 1526. október közepén, a csatatértől nem messze a vízbe fulladt magyar király holttestét találták volna meg. Így szerintük az sem igaz, hogy Szapolyai János II. Lajost temettette el Székesfehérvárott november 9-én, és hogy Lajos testét exhumálták és temették el újra Ferdinánd király, Anna és Mária királynék jelenlétében egy évvel később ugyanott. A „kihívásra" a történész szakma gyorsan válaszolt: tavaly, a csata napján, augusztus 29-én konferenciát rendeztek a kérdésről, most pedig már kézbe is vehető az a kötet, amely javarészt a konferencia-előadásokból

készült szövegeket, valamint a kérdéssel kapcsolatos forrásokat tartalmazza. A források közül több először szólal meg teljes terjedelmében magyarul. A tanulmányok nem a megszokott tudományos apparátussal jelennek meg, mivel bevallottan nemcsak a szakmához, hanem az érdeklődő nagyközönséghez is kívánnak szólni. Miután a konferencián nem tudtam részt venni, kárpótlásul (vagy büntetésül) a szerkesztők engem kértek arra, hogy rövid bevezetőt írjak a kötethez. A keretek nem teszik lehetővé a Mohácscsal kapcsolatos (szak)irodalom módszeres áttekintését, ezért – a címben jelzett módon – csupán néhány csomóponti kérdésről mondom el meglátásaimat.

Az előzményekről

A 19. századi magyar történetírás alaposan elbánt a Jagellókkal és az általuk irányított Magyarországgal. Sikerült tökéletes torzképet rajzolnia róluk, amely aztán a hazai és a nemzetközi szakirodalomban szívélyes fogadtatásra talált. A Kubinyi András nyomdokain haladó új magyar történetírás azonban megkezdte a korszak „rehabilitálását", és kimutatta, hogy a Jagellók magyar állama semmivel sem volt „rosszabb" a többinél. Mohács felől nézve a dolgot a legfontosabb az, hogy ebben a korszakban – különösen, miután az oszmánok meghódították a Közel-Keletet – annyira eltolódtak az erőviszonyok Magyarország és az Oszmán Birodalom között, hogy frontális támadás esetén az ország 1526 előtt sem tudta volna megvédeni magát. De nemcsak a Jagelló-kort, hanem az egész 15. századot is másként kellene kötnünk Mohácshoz és következményeihez. Úgy is mondhatnám: mélyebben kellene tudatosítani, hogy a török kor (ha nem is a „hódoltság" kora) nem a 16. században kezdődött, hanem már az előzőben. A folyamatos agresszió ugyanis az ország életviszonyait már ekkor gyökeresen átalakította. Mint Kovács Péter kimutatta, ebben a korszakban vált fogalommá „a török módra pusztítás", amely a települések felégetését és a lakosság megölését vagy elhurcolását egyaránt magába foglalta. Valóságos rabkiváltási „ipar" alakult ki. A fogságba esettek kiváltásának és az új adóknak a terhei a magyar társadalmat, a védelem költségei és a lakott települések pusztulása pedig az államot taszították szegénységbe. Új adatok szerint a Mohács előtti politikai elitek nem(csak) a tehetetlenség, a nemtörődömség vagy a koncepciótlanság miatt

nem tettek többet a végső romlás elhárítása érdekében, hanem azért sem, mert a pontosan érzékelt és tudott oszmán fölény tudatában nem merték kockáztatni az ország mindegyre fogyatkozó erőit.

A mohácsi csatáról

Ha az imént azt írtam, hogy a korábbi történészek igaztalanul bántak el Jagelló-kori elődeinkkel, akkor nem tudom, milyen szavakkal lehetne lefesteni azt a méltánytalanságot, amely a csata megvívóinak jutott osztályrészül. A leggyakoribb megközelítés szerint a mohácsi ütközet csupán megkoronázása mindannak a rossznak, ami az előző évtizedekben történt. Ennek megfelelően maga az összecsapás katonai (de akár politikai) értelemben „kisszerű" esemény lett volna, ami már nem osztott és nem szorzott. Ez még ez előbbinél is bántóbb és oktalanabb igazságtalanság. Lényegtelen, hogy a korszakot ismerve, de a bukás és a következmények miatt érzett fájdalmában, avagy a magyar történelem szokásos lebecsülése miatt állít ilyesmit valaki, ennél nagyobbat aligha tévedhetett. Szándékosan kevés kutatót akarok megnevezni e rövid esszében, de úgy érzem, kötelességem, köszönetképpen is, megemlítenem B. Szabó János nevét, aki lankadatlanul hívja fel figyelmünket a magyar történészek mulasztásaira, arra, hogy milyen gyakran feledkeznek meg a nemzetközi összefüggések figyelembe vételéről. Így tette mérlegre több munkájában a mohácsi csatát is, és a korabeli hadakozási szokásokat és hadseregeket szemügyre véve kijelenthette, hogy az ütközet „akár a részvevők létszáma (90–100 000 ember), akár az összecsapás tétje és következményei miatt a XVI. századi Európa 4–5 legnagyobb szabású csatája közé sorolható – sajnos a szintén magyar területen, jórészt magyar fegyverekkel megvívott, a szó szoros értelmében »waterlooi« méretű, 1596. évi mezőkeresztesi csatával egyetemben". Ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a gyakran számon kért 50–60 000 fővel szemben a 26–27 000 főnyi sereg kiállítása is páratlan teljesítménynek számított, és hogy a magyar sereg összetétele, felszerelése és taktikája semmivel sem maradt el az ellenféléétől és a kor egyéb hadseregeiétől. Ez a hatalmas teljesítmény sem volt azonban elegendő a gazdasági-pénzügyi és a létszámkülönbségek kiegyenlítésére. Lehet – s ezt már én teszem hozzá – sopánkodni azon, hogy miért nem vi-

selkedtek okosabban a Mohácson összegyűlt magyarok: miért nem várták be a még úton lévő erősítéseket, miért nem vigyáztak jobban a királyra, s főleg, hogy miért vállalták a csatát Mohácsnál, miért kerítette őket hatalmába valami „szürreális" vágy az ellenséggel való megütközésre. Lehet ilyeneket kérdezni, csak nem értelmes. Elég felidézni mindazt, ami 1521 óta történt az ország déli felén s azon túl, és könnyű belátni: a magyar társadalom aktív, hadakozó része 1526-ra világosan felismerte, hogy az ország nem bírja tovább az állandósult háborút, és ha már maga a szultán is törésre akarja vinni a dolgot, hát meg kell próbálni a lehetetlent: újra vállalni a nyílt csatát, amit Hunyadi kudarcai óta a magyar hadvezérek rendre próbáltak elkerülni. Ezekre tekintettel a sokat szapult, egyenetlenkedő, olykor valóban nagyon csúnyán viselkedő korabeli magyar vezető réteget nem hibáztatni, hanem a legnagyobb elismeréssel kellene illetni azért, hogy a végveszély órájában pontosan tudta, mi a kötelessége: a királlyal és az arisztokrácia színe-javával az élén szinte egy emberként ragadott fegyvert, harcolt hősiesen és áldozta életét családjáért és hazájáért.

Ha már a csata számos kérdése közül ezúttal a király sorsával foglalkozunk kiemelten, hadd foglaljam össze röviden a magam véleményét. Azt hiszem, van egy nagyon erős politikai érv, amely elég súlyosan szól a gyilkosságról szóló elmélet ellen. Miután a magyar trónért kezét kinyújtó Ferdinándnak és Szapolyai Jánosnak egyaránt kevés kétsége maradt aziránt, hogy Lajos király odaveszett a mohácsi csatában, kölcsönös, húsba vágó érdekük lett a teljes bizonyosság, amit csak a holttest megtalálásával és azonosításával érhettek el. Ferdinándot a cseh királlyá koronázás, Szapolyait pedig a fehérvári koronázás közelgő időpontja szorította. Ha királyok akartak lenni, közös érdekük volt, hogy meglegyen a holttest, és minden kétséget kizárólag kiderüljön Lajossal való azonossága – ezért kerestették mindketten. Nézetem szerint azonban a döntő érv az, hogy mind a holttest meglelésekor, mint bő egy évvel később, a fehérvári újratemetés idején, Ferdinánd és környezete is Lajosénként azonosította a maradványokat. Ferdinánd ekkoriban már széltében terjesztette a keresztény világban Szapolyai-ellenes propagandáját (ennek lényege az volt, hogy Szapolyai lepaktált a törökökkel). Nincs olyan ember, Ferdinánd pedig végképp nem az az ember volt, aki kihagyta volna azt a „ziccert", hogy ellenlábasát elődje meggyilkolásával gyanúsítsa meg, ha erre a legkisebb oka vagy alkalma lett volna. Ha pedig

valóban felmerült volna benne ez a gyanú, akkor ma számos olyan irattal rendelkeznénk, amely Szapolyait és pártját a kereszténység elárulása mellett királygyilkossággal is vádolná. Márpedig ilyen hivatalos iratok tudomásom szerint nem léteznek. Ferdinánd és Mária viselkedése tehát a legfőbb érv amellett, hogy a király után kutakodók kis csapata valóban Lajos tetemét találta meg, és aztán azt temették el Székesfehérvárott. Az ügy megítéléséhez nagyon fontosnak tartom Laszky Jeromosnak, Szapolyai isztambuli követének Ibrahim pasától idézett szavait, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy az oszmán-török vezetés legkorábbról (1527 végéről–1528 elejéről) dokumentált ismeretei egyeznek a magyar királyi udvarokéival, nevezetesen: hogy Lajos király a „sekély vízben" fulladt meg.

A mohácsi csata következményeiről

Minderről a kötet első tanulmánya bőven szól, ezért csak néhány általam fontosnak tartott tényezőre térek ki. Először egy olyanra, amely a közhiedelemmel szemben nem következett be. Mint Pálffy Géza kutatásai bizonyították, Magyarország nem lett Habsburg „gyarmat", a középkori magyar állam pedig nem szűnt meg létezni, hanem, pénzügyi, hadügyi és külügyi téren korlátozott önállósággal ugyan, de töretlen rendi öntudattal, de tovább élt, és a Habsburg Monarchia országai között rangban a második helyet szerezte meg. A 16–17. századi Habsburg–magyar viszony nem más, mint a sorozatos „kiegyezések története" a központi hatalom és a rendiség között. Ha a királyi hatalom megpróbálta a maga javára módosítani a kényes egyensúlyt, akkor a magyar rendiség – ha kellett, fegyveres felkelésekkel – mindannyiszor helyrebillentette. Más téren – így a gazdaságban és a kultúrában – sem beszélhetünk egyenes vonalú, gyors hanyatlásról. Szakály Ferenc egyenesen virágkornak tartotta a 16. századot, amikor a mezővárosi-parasztpolgári vállalkozások jóvoltából egy autochton magyar polgári fejlődés körvonalai is kirajzolódtak. Számos történész – Acsádytól Szekfűig – a magyar állami önállóság általuk feltételezett elvesztésével szemben pozitív hozadéknak látta, hogy – szerintük – a magyarság a Habsburgok uralma idején létrehozta a magyar nemzetet, az anyanyelvű kultúrát, és ez adta meg az alapot ahhoz, hogy később, a török korszak elmúltával, a magyar

történelem visszatérjen rendes kerékvágásába. Ebben az összefüggésben kapott döntő szerepet Erdély – mindmáig közkeletű, bár sokszorosan cáfolt nézet, hogy a magyar államiságot és a magyar nemzeti kultúrát ez a kis hatalmi alakulat virágoztatta fel és mentette át, amíg jobb idők nem jöttek.

Nincs itt mód belemenni ezeknek az optimista – ám egészen eltérő megalapozottságú és sok tekintetben egymásnak ellentmondó – nézeteknek a boncolgatásába. Inkább egy olyan következményt emelek ki, amely hosszú távon igencsak káros hatást gyakorolt az ország és népe sorsára: a lelki megroppanást és az ebből fakadó magatartásformákat. A török fenyegetés a 15. századi Magyarországon meglepő ideológiai egységet teremtett: úr és paraszt egyaránt úgy fogta fel a hódítók elleni harcot, mint a keresztény vallás és a haza érdekében hozott folyamatos áldozatvállalást, és mint ami az identitás elvesztésével járó hódítást akadályozza meg. A török elleni harc és a mohácsi csata a magyar öntudat és identitás sarokpontjává vált. Brodarics Istvántól a 17–18. századi történetírókig és az iskoladrámák szerzőiig a magyar értelmiségiek színe-java a magyarságnak ezt az európai jelentőségű védelmi-helytállási ethoszát közvetíti. Ugyanakkor – mondhatnánk, sajnos – Mohács és az elbukás kiindulópontja lett egy önigazoló és önsajnáló önképnek is. Itt egy korábbi írásomból idézek:

> „A török hódítás nemcsak anyagilag és kulturálisan károsította meg jelentősen Magyarországot, hanem mentális törést is okozott. Totálisan lerombolta a magyar politikai és kulturális elitek önbizalmát. A kor vallási és politikai vezetőinél és gondolkodóin eluralkodott a bűntudat és az önvád egyfajta keveréke. Nem tudták megemészteni, hogy egy ország, amely régebben [a török fogságba esett Wathay Ferenc kifejezésével] »Európa csillaga« volt, hogy süllyedhetett más országok játékszerévé. Nem tudták megbocsátani maguknak, hogy elvesztegettek egy »birodalmat«. Ekkor alakultak ki azok a gondolati reflexek, amelyek a közép- és kelet-európai népek körében olyan jól ismertek: az egyedülvalóság, az elszenvedett csapások kivételességének érzése, [...] menekvés a dicső múltba, az áldozati szerep (védjük Európát, de az mit sem törődik velünk), a tettek mentegetése és kompenzálásképp a protestáns apokaliptikából is származó kiválasztottság tudata. Kialakul a kisebbrendűség érzése, ami jól látható [...] Zrínyi Miklós 17. század közepén papírra vetett sorából: »Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók«. A heroikus pátosz mellett (ismét Zrínyi szavait idézem: »itt győznötök, vagy

halnotok kell«) a gyakorlati tettekben kapkodás, következetlenség, egymás ellen fordulás következik be. A török hódítás amúgy is szétszabdalta az ország területét, és az egyes részek politikusainak ellentétei gyakran fajultak polgárháborúkká. A hitújítás óriási vallási megosztottságot hozott Magyarországon, és a felekezetek egymást vádolták az ország összeomlásáért. A végén pedig a magyarok vezetői a paradoxonba menekültek: a török hódítás szörnyű napi következményeitől való megszabadulás érdekében az oszmán állammal kötöttek szövetségeket."

Emiatt aztán a török idők, amelyek később a Habsburg-ellenes magyar történetírók tollán daliás, nemzetépítő és szabadságharcokkal teli korszakká változtak, valójában a „hollók ideje" volt. Ezt a metaforát egy nagyszerű erdélyi író, Szilágyi István *Hollóidők* című, lenyűgöző regényének címéből kölcsönöztem. Mert ezekben az évtizedekben (a „százötven éves" oszmán-török uralom idején) lassanként mindenki hollóvá változott, ha fenn akart maradni, ha biztosítani akarta a helyét. A Gárdonyitól eszményített Török Bálint (Lajos király veszésének egyike felelőse) egyike lett az első hollóknak, aki az 1530-as években (Katzianer német parancsnokkal együtt) át akarta játszani Dél-Magyarország (és Szlavónia) egy részét az oszmán-törököknek. Követték aztán hamarosan újabb hollók, mint Mayládi István, Móré Lászó, Bebek Ferenc, Balassa János, Márkházi Pál stb., hogy a 17. század nagy hollóiról, mint Thököly Imre, aki segített immár nem három, hanem négy részre szabdalni Magyarországot, vagy a Bécs felé masírozó oszmán sereghez oldalazó magyar arisztokraták színe-javáról már ne is beszéljünk. Hollókká váltak a „kereszténység pajzsát viselő" magyar végvári katonák, akik keresztény hitfeleiket legalább annyira sanyargatták, mint a betelepülő (többnyire balkáni szláv eredetű) „törököket", ha életben akartak maradni. Még vadabbul viselkedtek a szintén magukra hagyott, a maguk ügyességére utalt eredeti hollók, az oszmán-török katonák, akik jelentős részének a 17. században a Magyar Királyság területéről kellett összerabolnia a napi betevő falatot, merthogy otthon semmit sem juttattak nekik. A két hatalom között őrlődő magyarok, Szilágyi István találó kifejezésével a „két gazda közt gazdátlanok" egyre kevésbé látták és találták az irányt. Csekély előnyökért kezdték segíteni megrontójuk, a török ügyét, és állandó gyanakvásukban mind jobban félni és elutasítani megsegítőjük, a Habsburgok ügyét. Így lettek a kereszténység összefogásának és Magyarország felszabadításának

idejére a „kereszténység ellensége” az európai közvélemény ítélete szerint. Az önkép („a kereszténység védőbástyája”), a külső kép (megbízhatatlan népség, „szélkakasok”, mint 1590 táján jellemezte a magyarokat – egyébként jókora képmutatással – Szinán nagyvezír) és a realitások közötti állandó ellentmondás szükségképpen lelki torzulásokhoz vezetett. Ahogy Prohászka Lajos fájdalmas-gyönyörűen megírta 1941-ben, a török kor hozta meg a magyarok azóta örökös élményét, a „bujdosást”:

> „A modern Európa kialakulása magyar földön egy katasztrófáktól sújtott közösséget talált [...] Kelet, amelyből egykor maga is kiszakadt s ahonnan magával hozta szellemének finitista irányát, testére zúdul és megsemmisítéssel fenyegeti nyugativá alakult életformáit. Hogy gátat vessen neki és védelemre szervezze azt, ami a régi, széttört gyepűkön innen még megmaradt, nagy elszánással maga is segít azok széttörésében s kapuit sarkig kitárva Nyugat vándora [a németség] előtt, sorsközösséget vállal vele, de ezzel viszont végképp áldozata lesz az ő végtelenségvágyának s ezért – nem maradván már egyebe – önnön testéből-szelleméből kényszerül »gyepűt csinálni« most Nyugat ellen. A régi térbeli gyepűvonal ilyenformán mindinkább az egyéni lélekbe szorul vissza. Kívüle: már csupa bizonytalanság; mögötte viszont: az elesettség nyomasztó tudata. Azóta minden magyar magános, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudva, hova és kihez tartozik; de meghúzódva lelki védővonala mögé, híven vigyáz és küzd, sokszor maga sem tudva, ki ellen – Kelet ellen, Nyugat ellen; – és nem tudva, miért – mert »így rendeltetett el«. Ez a magyarság sorsa immár négy évszázad óta. S ebben az örökös hányattatásban vált mindinkább hontalanná, valóban »szellemi bujdosóvá« saját hazájában.”

Mindezek folytán magyar létállapottá lett a későbbről is jól ismert kesergés, sírva vigadás, a hiányos önismeret, az irreális tervezgetés, az „ősök dicsőségében való sütkérezés”, amit nemcsak Prohászka, de Szilágyi regényhőse, Fortuna úr is kemény szavakkal kárhoztatott:

> „...Minálunk az írástudó, a mindenféle krónikás főleg arra tanítja azokat, akik reá figyelmeznek, hogy hogyan kell önmagukat sajnálniok. Pedig a magunksajnálás a legkárhozatosabb áfium. Jóformán még írni sem tudtunk – csak sírni – magyarul; ám mihelyt a fajtánk állapotáról papírra vethettünk valamit, az mind csupa gyász

volt és siralom [...] Az ám, de ha nem marad utánunk semmi egyéb, csupán panaszos hangú jeremiád, a maradék értetlenül vakarja majd a fejét: hogyan létezünk mégis, ha mindez igaz? [...] Amit viszont nem tudok megfejteni: a népek jámborabbja, aki a betűvetést sem tanulhatta meg, és életében sem hallott krónikás éneket, mihelyt egy römpöly bort megiszik, bár semmi sorstudása, mégis, lám, mégis a maga állapotán olyképpen borong, mintha siralmas énekből olvasná életét."

Ez Mohács legnyomasztóbb, máig ható lelki következménye. Szerencsére azonban nem csak ez maradt utána. Szerencsére voltak Esterházy Miklósok és Pálok, Bethlen Gáborok és Zrínyi Miklósok, akik a sírva vigadás helyett a cselekvés és az európai léptékű politizálás embereiként tudtak utat mutatni az önsajnálóknak és a megtévedteknek. Ezen a nyomvonalon sarjadt ki aztán a 18. században és főleg a reformkorban Mohácsnak egy olyan olvasata, amely a szörnyű tragédia mellett a hangsúlyt a tanulságok levonására helyezi. Ennek szép példája Kisfaludy Károly híres *Mohács* című verse (1824), amelyben a költő a mohácsi síkot „nemzeti nagylétünk nagy temetőjének" nevezte ugyan, de kevesebbszer idézett soraiban így folytatta: „Új nap fényle reánk annyi veszélyek után / Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most / S égve honért bizton nézzen előre szemünk." Ahogy azonban Kisfaludy is utal rá, Mohács és fent vázolt következményei már a török korban eldöntötték, hogy lelki, demográfiai, végül pedig területi megroppanása miatt a magyarságból – amelynek korábbi potenciálja szerint mára nagy (legalább 30 milliós) néppé kellett volna válnia – kisnép lesz. Ennek tudomásul vétele ment legnehezebben, s még ma sem sikerült teljesen.

Az oszmán-törökök és Mohács

Nem szokás így gondolni rá, de a mohácsi csata az oszmán-törökök jövője szempontjából sem egyértelmű sikertörténet. Pedig nagyon is annak indult. Nándorfehérvár és Mohács előtt Magyarország igen nagy „rangban állt" a hódító birodalom vezetőinél és lakóinál. Az ő szemükben Bizánc elfoglalása (1453) után ez hatalom tűnt egyedül ellenállóképesnek, ezért lassanként Magyarország vált a kereszténység megtestesítőjévé, Bizánc örökösévé. Nem véletlen, hogy a korabeli török eredetlegendák szerint a bizánciak

és a magyarok ugyanabból a törzsökből származtak, és hogy a Bizáncból menekülő uralkodók mindig Magyarország felé vették útjukat, vagy éppen itt vesztették el kardjukat. A török katonák, jóllehet a 15. század második felétől mást sem akartak, mint egy mielőbbi totális inváziót Magyarország ellen, még a nagy közel-keleti győzelmek után és önbizalmuk határtalan megnövekedése ellenére is erősen tartottak a magyar katonáktól. Ezért aztán amikor Mohácsnál a vártnál is fényesebb győzelmet arattak az „ősellenség" felett, tényleg úgy érezték, hogy hamarosan az egész keresztény világ a lábaik előtt hever majd. (A kötetben közölt Ibrahim Pecsevi hosszú fejtegetései a mohácsi győzelem páratlanságáról jól mutatják ezt a meggyőződést.) Ebben hitt a szultán is, akit alighanem szintén megtévesztett a mohácsi diadal. Tudniillik ez után döntötte el, hogy nem bajmolódik tovább Magyarország részenkénti meghódításával, hanem a sárkány fejét vágja le: elfoglalja Bécset, és hozzáfog a kelet- és a nyugat-római birodalom egyesítéséhez. Így bonyolódott bele egy olyan, egész Európát mozgósító konfrontációba, amelyet nem tudott megnyerni, és amely végül majd két évszázados állóháborúba torkollott – Magyarország területén. Innen nézve a mohácsi csata, amely az oszmán-török nagyhatalmi tudatban – ellenkező előjellel, mint a magyarokéban – szintén sarokkővé vált, paradox módon és persze számos áttételen keresztül a birodalmi terjeszkedés megakadásának és a későbbi hanyatlásnak első és szimbolikus erejű eseményeként is értékelhető. Még akkor is, ha kevés korabeli és mai török értene egyet ezzel a véleménnyel.

Befejezésül szeretném aláhúzni, hogy – miként reményeim szerint a fentiekből is kiviláglott – nem a mohácsi csatát, hanem az oda vezető utat és a belőle sarjadó következményeket tartom igazán súlyosnak Magyarország és a magyarság további sorsa szempontjából. Az általánosabb észrevételek után végül egy közvetlen, a jelen kötet témájául is szolgáló következményt taglalok: a király halálát és mindazt, ami abból fakadt. Az oszmán-törökök pontosan tudták, mivel jár az, ha az ország/birodalom vezetője egy csatában elesik vagy fogságba kerül. I. Murád szultánt az első rigómezei ütközetben (1389) ölték meg, utódát, I. Bajezidot pedig Timur Lenk katonái fogták el az ankarai csata (1402) forgatagában. Mivel az uralkodóváltások mindig komoly politikai megrázkódtatással jártak, az oszmán-törökök azt a következtetést vonták le ezekből a számukra megrázó eseményekből, hogy a mindenkori

csatarend első és legfontosabb feladata az uralkodó védelme. Nem is fordult elő többé – bár olykor, mint a mohácsi vagy a mezőkeresztesi ütközetben, voltak pillanatok, amikor veszélyben forgott a szultán –, hogy az uralkodó harc közben vesztette volna életét. Nagy kár, hogy a magyarok, akik I. Ulászló halálára emlékezve pontosan ismerték az ilyen esetek utáni bonyodalmakat, nem fordítottak elegendő figyelmet II. Lajos király védelmére. Olyan gondatlanság volt ez, amit az oszmán-török vezetés maga is furcsállott és szóvá tett, amikor náluk tárgyalt Szapolyai János követe. Ibrahim nagyvezír szavait idézem: „Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tőlünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni." S valóban, miközben dicsérettel emlékezhetünk a háromszoros túlerővel szemben is vitézül helytálló magyar seregről, felfoghatatlan a király személyével kapcsolatos hanyagságuk. Tudván tudva, hogy az „alternatív" történészek és folyóiratok feladata a „mi lett volna, ha" típusú kérdések tárgyalása, és hogy a király sorsával a kötet számos tanulmánya foglalkozik, nem tudom megállni, hogy ne jegyezzem meg: nyilván egészen másként alakul a magyar történelem, ha a király élve kerül ki a mészárlásból. Valószínűleg elmarad a polgárháború, és az ország központja Magyarországon marad. Ennek jelentősége hosszú távon felbecsülhetetlen, hiszen a nyugati országokban a királyi udvarok lettek a nemzeti fejlődés motorjai: a terület, a népesség, a nyelv egységesítésével és az anyanyelvű kultúra támogatásával mindenekelőtt ezek alakították ki a nemzetállam kereteit. A lelki zavarok mellett tehát a nemzetállami fejlődés zavarai is Mohácshoz mutatnak vissza.

Ezek után csak az a kérdés: hogyhogy létezünk még egyáltalán? Nyilván úgy, hogy a korabeli, gyakran utat tévesztő és sírva vigadó magyarokban mégis mindent legyőzött az élni akarás. Pontosan úgy, ahogy Magyarország történelmének egyik legsötétebb, csak Mohácshoz hasonlítható pillanatában (1944 szeptemberében) Szabó Dezső megfogalmazta *Az út* című versében:

„Nem lehet a halál egy nemzet célja,
Az Időből roppant reménység árad:
Elmúl vereség, rabság és gyalázat,
Új tavaszok jönnek és új vetések,
Új, győző lelkek és új nemzedékek:
A nemzet célja mindig: jövő s élet."

Pálffy Géza

Mohács – fordulópont Magyarország és Közép-Európa történetében

Bevezetés: Nekünk mégis Mohács kell?

Nekünk mégis Mohács kell... Adytól napjainkig, újra meg újra, mégis és mégis. Vajon mi magyarázza, hogy 20. századi sorsfordulóink és sokat vitatott őstörténetünk mellett mind a mai napig a mohácsi vereség jelenti az egyik legnagyobb tragédiát, amelyet sohasem tudtunk teljességgel feldolgozni? Valóban akkora sorscsapás, annyira kiemelkedő fordulópont volt a mohácsi csatamezőn immár 490 esztendeje lezajlott küzdelem? Mi és ki veszett el, s mi változott meg Mohács mezején? Összegző áttekintésemben ezekre a meghatározó kérdésekre keresem a választ – mégpedig úgy, hogy közben igyekszem a magyar történelem e vitathatatlanul kulcsfontosságú témakörét és számos toposzát a friss történeti kutatások alapján új megvilágításba helyezni.

Az újabb társadalom- és életmód-történeti vizsgálatok szerint a Magyar Királyság bő hárommillió lakója többségének élete nem változott meg alapvetően az 1526. augusztus 29-ét követő napokban és hónapokban, sőt sokaknak még éveken át sem. Azaz Mohács ezeken a tudományterületeken és e tekintetben nem tartható radikális fordulópontnak. A több évszázad óta nagyrészt szilárd társadalmi struktúrák és megszokott életkörülmények ugyanis csak hosszabb idő alatt változtak meg valóban érzékelhetően.

Mindezek ellenére véleményem szerint egyértelműen kijelenthető: Mohács nemcsak a történeti magyar állam és a teljes Kárpát-medence, hanem még Közép-Európa históriájában is összességében sorsfordító jelentőséggel bírt. Jóllehet több tekintetben már maga a csata is döntő változásokat hozott, Magyarország és Közép-Európa igazi sorsfordító eseményévé sokkal inkább következményei és hatásai tették. Mind rövid, s – ami témánk szempontjából még fontosabb – mind hosszú távon. Ezek a markáns változások ugyanis

előbb-utóbb már a magyar állam szinte minden területének és lakójának életére hatással voltak, ám részben még Közép-Európa távolabbi régióinak fejlődését is alakították. S ami a vereség feldolgozása szempontjából talán a leglényegesebb: ezek a változások egészen hosszú távon és indirekt módon valójában a 20. századig, sőt csaknem napjainkig kihatnak.

A csata veszteségei

Elsőként lássuk az ütközet konkrét veszteségeit és közvetlen következményeit. Bár augusztus 29-ének késő délutánján a magyar történelem egyik legjelentősebb, megsemmisítő katonai veresége zajlott le, rögtön szükséges hozzáfűzni: ennyire derekas helytállásra nem sok hasonló példa akadt több mint ezeréves históriánkban. Azaz bármilyen furcsán hangzik, a veszteségek éppen a példás helytállás miatt lehettek olyannyira hatalmasak. Mert kétségkívül igen tekintélyesek voltak.

A magyar hadvezetés 1526 késő nyarán a nagy nehézségek ellenére is mintegy 26–27 000 főnyi katonaságot állított ki a felvonuló oszmán-török haderő feltartóztatására. Külön kiemelendő, hogy az újabb vizsgálatok szerint ez még európai viszonylatban is igen tekintélyes haderőnek számított, hiszen hasonlót ez idő tájt a kontinensen csak a német-római császár, a francia király vagy a gazdag kalmárváros, Velence volt képes mozgósítani. A 17. század első feléig Európában ritkán tudtak hosszabb időre kiállítani 30.000 főnél nagyobb hadseregeket.

A csata utáni hónapokban megkezdődő és mind a mai napig tartó magyar bűnbakkeresés elkerülése végett azonban tüstént hangsúlyozni szükséges: I. Szülejmán szultán serege mind létszámát (a kisegítő alakulatokkal 75–80 000 fő), mind utánpótlását, szervezetét és technikai felszereltségét tekintve oly tetemes fölényben volt, hogy valójában csupán óriási szerencse segíthette volna elkerülni a vereséget. S noha napjainkban is felbukkannak olyan szenzációhajhász szalagcímek a magyarországi sajtóban, hogy *Nyerhettünk volna Mohácsnál*, erre reálisan nézve nem volt esély.

Miként erről az *1. táblázat* adatai tájékoztatnak, ebben az időben az Oszmán Birodalom területe, lakosságszáma, jövedelmei és haderejе valójában már nem volt összemérhető a Magyar Királyság hasonló adataival.

Még annak ellenére sem, hogy az utóbbi Közép-Európában továbbra is erős és tekintélyes középhatalomnak, Szent István birodalmának számított – a Jagellók uralkodása alatt pedig a magyar királyok a törökellenes védelemhez részben még a Cseh Királyság erőforrásait is hasznosíthatták. Sőt Magyarország, illetve még inkább az általa vezetett különféle (magyar–lengyel, magyar–német, magyar–cseh) államszövetségek a 14–15. században az öreg kontinens első három-négy hatalma közé tartoztak. Ám területét tekintve önmagában a Magyar Királyság is alig volt kisebb napjaink egyik vezető európai állama, Németország nagyságánál (357.000 km^2), amiről szintén gyakran megfeledkezünk. Mindezek miatt versengtek a késő középkorban a magyar trónért olyan előkelő dinasztiák, mint az Anjouk, a Luxemburgiak, a Habsburgok és a Jagellók.

	Oszmán Birodalom	**Magyar Királyság**
Terület (km^2)	1 500 000	325 000
Lakosságszám	12–13 000 000	3 300 000
Éves jövedelem (aranyforint)	4–5 000 000	250–260 000
Hadseregléíszám	100–120 000	30–40 000

1. táblázat. *Az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság a mohácsi csata idején*

Magyarország a nála ötször nagyobb területű, négyszer tekintélyesebb lélekszámú, hatalmas gazdasági és katonai fölényben lévő Oszmán Birodalommal szemben önmagában tartós ellenállásra szerény lehetőségekkel rendelkezett. Ám még komolyabb cseh vagy osztrák segítség is alig javíthatott ezen a helyzeten. Jóllehet nehéz kimondanunk, hosszabb távon Mohács valójában elkerülhetetlen volt. Még akkor is, ha természetesen maga a szultán sem vonulhatott birodalma teljes (mintegy 100–120 000 fős) haderejével, csupán annak mintegy kétharmadával a régi nagy rivális, a magyar király ellen.

A Mohács mezején bekövetkezett veszteségek pusztán pontokba szedve is önmagukért beszélnek. Keresztény részről mintegy 16 000 halott –

mely létszám a korabeli Magyarország bő hárommillió főnyi lakosságának kb. fél százalékát tette ki. Lefejezett magyar egyházi és világi elit: példátlan módon hét főpap és mintegy harminc főúr esett el a csatatéren – miként nagy részüket Brodarics István szerémi püspök nevezetes, közel egykorú leírásában számba vette. Megbénult kormányzat – az elit tetemes veszteségei miatt a királyi tanács szinte működésképtelenné vált. Ám nagy vérveszteséget szenvedett a magyarországi nemesi társadalom is – ami még akkor is igaz, ha a közvélekedéssel ellentétben a csata következtében csupán egyetlen arisztokrata família (a Pálóczy) halt ki.

A veszteségekkel kapcsolatban még egy szinte toposszá vált állításra szükséges röviden kitérnünk, miszerint Szapolyai János erdélyi vajda szándékosan késett volna el a csatából, hogy azután király lehessen. Ez az állítás nem felel meg a valóságnak, Szapolyai ugyanis mindent megtett, hogy a neki küldött, egymásnak is ellentmondó parancsok után az általa oltalmazott erdélyi végekről odaérjen a csatamezőre. E váddal ugyanakkor őt elsőként nem az utókor történészei, hanem 1526 végén, azaz a vereség után csupán néhány hónappal, politikai ellenfelei illeték. November eleji székesfehérvári koronázását követően ugyanis ő ekkor I. Jánosként már Magyarország királya volt. Mindez tehát egyértelműen propagandisztikus célból, a vele megkezdődő trónviszály és belpolitikai küzdelem keretében történt. S noha az utókor által újra meg újra előszedett vádakat már a 20. század elején Ortvay Tivadar, nemrég pedig B. Szabó János meggyőzően cáfolta, a napjainkig tartó bűnbakkeresés közepette történeti köztudatunk egy részében ezek még mindig elevenen élnek. De jó lenne velük végre leszámolni, s nem osztozni a Szapolyai egykori szövetségeseiből és barátaiból a csatát követően hamar ellenségeivé vált politikustársak véleményével.

Végül, ami jelen kötet szempontjából a legfontosabb: az országos veszteségeket és tragédiát súlyosan tetézte, hogy az 1506 nyarán született Jagelló II. Lajos, az ifjú magyar és cseh király is halva maradt a csatamezőn. Halála hamarosan mind Magyar- és Csehországban, de – mint gyorsan kiderült – valójában teljes Közép-Európában meghatározó változások sorát nyitotta meg. A Mohács mezején bekövetkezett hatalmas vérveszteség tehát akkor is komoly fordulatot hozott volna a magyar belpolitikában és az ország (sőt részben még szomszédai) életében is, ha Szülejmán szultán többé sohasem vonul Magyarország ellen.

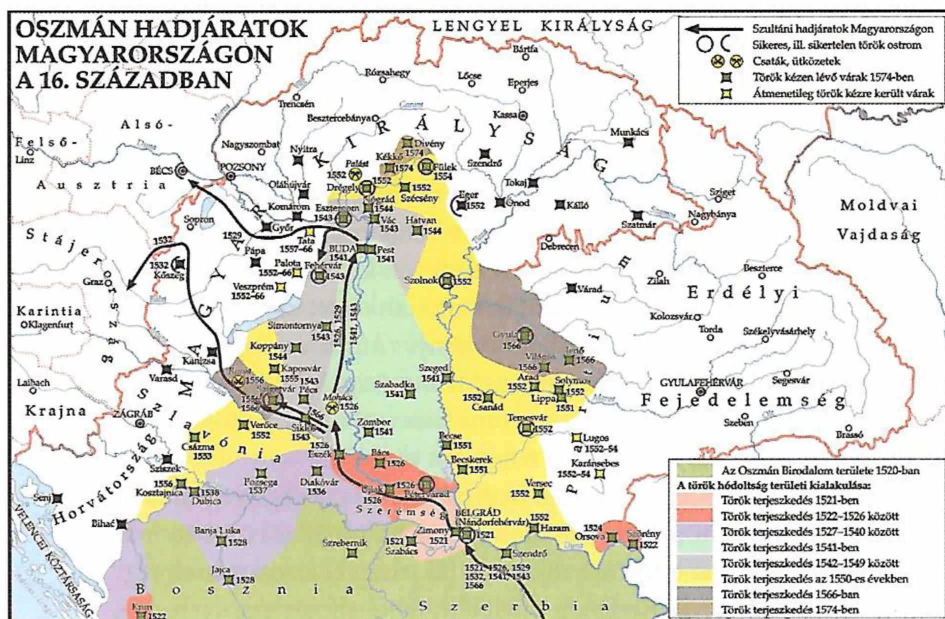
Az ütközet rövid távú következményei

A meghatározó változásokat nemcsak a csata konkrét veszteségei, hanem rövid távú, azaz a következő hetekben és hónapokban tapasztalható következményei is jól mutatták. Szülejmán szultán 1526. szeptember 12-én komolyabb ellenállás nélkül vonulhatott be a magyar királyi fővárosba, miközben csapatai az ország középső területének széles sávját végigpusztították. Ekkora ellenséges haderő az 1241/42. évi tatárjárás óta nem járt az országban. Noha a közvélekedéssel ellentétben a török csapatok több tízezer rabot biztosan nem hajtottak el a magyar hadszíntérről, hiszen ez a kor logisztikai és élelmezési viszonyai közepette nem volt kivitelezhető, több ezer fős portyázó egységeik hatalmas pusztítást hajtottak végre. Egy – a kötetünk forrásai között is idézett – közel egykorú évkönyv *(Memoria rerum)* erről az alábbi szavakkal tudósított: „Váctól fogva Gyöngyösig, Miskolcig, Muhiig, Nagyszegedig, Péterváradjáig, a Tisza–Duna közét mind megrablák, égetik. Az Úristen tudja, mennyi számtalan ezer rabot elvivének."

Szülejmán szultán magyarországi hadjárásainak 1526 végén egyáltalán nem lett vége. Miként az *1. térkép* mutatja, az 1529-ben és 1532-ben már Bécs ellen vezetett újabb török hadjáratok jól jelezték: az oszmánok régi nagy riválisuk, a Magyar Királyság mielőbbi, teljes elfoglalását tervezték. Nándorfehérvár 1521. évi megszállása után Mohács így valójában a török hódítás újabb fontos állomását jelentette Magyarországon. 1526 őszén ugyanis a Dráva–Száva legkeletibb részének és a Duna itteni vidékének várait a szultán szépszámú megszálló csapatokkal rakta tele. Ezekből pedig az ország Duna menti középső régióit már könnyűszerrel ellenőrizhették, miként ez az 1520–1530-as években sokszor tényleges meg is történt.

Mindez ráadásul egybeesett Magyarország három részre szakadásának kezdetével is, amint ezt térképünk szintén szemléletesen jelzi. 1526. december közepére ugyanis a magyar államnak Szapolyai János személyében egy koronás, Habsburg Ferdinánd képében pedig már egy választott királya is volt. Az utóbbi eseménnyel kapcsolatban szintén árnyalnunk szükséges egy régi nézetet: az osztrák főherceget az újabb kutatások szerint a magyar politikai elitnek nem egy súlytalan, csupán néhány nagyúrból álló csoportja (mint a nemzeti romantika szellemében korábban történetírásunk gyakran vélte), hanem egy legalább annyira befolyásos része emelte a trónra (előbb

választotta meg 1526. december 16-án Pozsonyban), mint az erdélyi vajdát. Sőt, 1527. novemberi székesfehérvári királykoronázásán támogatottsága már országosan is elvitathatatlan és meggyőző fölényű volt.

1. térkép: *Oszmán hadjáratok Magyarországon a 16. század első felében*

Bár a két magyar király Mohács utáni megválasztásával és megkoronázásával kapcsolatban számos elképzelés olvasható a régi és újabb szakirodalomban, a legfrissebb vizsgálatok azt a véleményt igazolják, miszerint mindkét magyar uralkodó esetében törvényes királyválasztásra és koronázásra került sor. Mind János, mind Ferdinánd királyt a bevett koronázási helyszínen (Fehérvárott), a legfőbb magyar felségjelvénnyel (a Szent Koronával) és mindkét esetben – esztergomi érsek nem lévén, hiszen Szalkai László is elesett a mohácsi csatamezőn – a rangidős felszentelt magyar főpap, Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg. S a lényegen az sem változtatott, hogy Ferdinánd király esetében ebben már Báthori István nádor is meghatározóan közreműködött, aki a főherceg hatalomra jutásában óriási szerepet játszott. Miként az újabb kutatások feltárták, Podmaniczky püspök és Báthori nádor együtt helyezték Fehérvárott a Habsburg-ural-

kodó fejére a magyar koronát. Ez a jelentős újítás világosan jelezte azt is, hogy az ország új királya csakis a magyar rendek nagyobb részét kitevő világi elit akaratából lehetett uralkodó. Hiába mutatta be Ferdinánd és politikai vezetése a magyar trónra kerülést a korábbi Habsburg–magyar örökösödési szerződések (1463, 1491, 1506, 1515) és felesége, Jagelló Anna örökösödési joga következményének, a valóság nem egyezett a bécsi udvar propagandisztikus törekvéseivel. A magyar politikai elit támogatása nélkül az osztrák főherceg sohasem lehetett volna az ország uralkodója.

A kettős legitim királykoronázás ugyanakkor a magyar történelemben 1527 végétől páratlan időszakot nyitott: az országnak közel másfél évtizedig egyszerre két törvényes, ráadásul egymás ellen kitartóan hadakozó uralkodója volt. Ez gyorsan országos bel- és polgárháborút teremtett. A fiatal Lajos király életben maradása esetén mindez biztosan egészen másként alakult volna. Mohács mezei halála körülményeinek megismerése ezért is joggal vált ki mind a mai napig komoly érdeklődést, miként ezt jelen kötet megjelenése is bizonyítja.

A mohácsi csatavesztés és II. Lajos halála nemcsak egy nagy múltú középhatalom, a középkori Magyar Királyság területi egységének jelentette a végét. Valódi fordulópontot, igazi sorsfordulót hozott egész Közép-Európa számára is. Jagelló Lajos halálával, majd Habsburg Ferdinánd trónra lépésével 1527 után a korábbi másfél évszázados magyar–oszmán konfliktus alapjaiban alakult át. Az osztrák főherceg magyarországi hatalomra kerülésével ugyanis az oszmánok számára már nem Magyarország volt az igazi ellenfél. Azaz Mohács egyik legmeghatározóbb rövid távú következménye alapvetően átírta a közép-kelet-európai nemzetközi politikai és katonai viszonyokat. A magyar–török küzdelem a mohácsi csata után szinte már néhány hónappal a születőben lévő közép-európai Habsburg Monarchia és a világ akkori legerősebb nagyhatalma, az Oszmán Birodalom vetélkedésévé (is) változott. Ennek szárazföldi hadszíntere azután közel két évszázadra Magyarország lett.

II. Lajos király tragikus halálával ugyanakkor Közép-Európában a Jagelló-dinasztia korszaka is véget ért – egyedül Lengyelországot leszámítva, ahol I. Zsigmond lengyel király 1548-ig, majd őt követve fia, az utolsó Jagelló (II. Zsigmond Ágost) egészen 1572-ig uralkodott. A fiatal magyar–cseh uralkodó, Lajos király mindkét trónját ugyanis Habsburg Ferdinánd foglalhatta el. A cseh rendek őt előbb 1526. október 23-án Prágában királlyá

választották, majd 1527. február 24-én, a Szent Vitus katedrálisban meg is koronázták. Így magyar koronázását követően, 1527 végétől az általa kormányzott osztrák tartományok mellett már a magyar–horvát és cseh–morva területek is az új Habsburg Monarchia részeivé váltak – mint ezt a *2. térkép* mutatja. Emiatt 1526-ot joggal tartja a nemzetközi történetírás a Habsburg-dinasztia osztrák ága irányította úgynevezett összetett állam, a későbbi Duna menti nagyhatalom születési esztendejének és egyúttal Közép-Európa kora újkori történelme kezdőpontjának. Szülejmán szultán mohácsi győzelme így direkt és indirekt módon egyaránt megkezdte átrajzolni az öreg kontinens középső részének térképét.

2. térkép: *A Habsburgok összetett monarchiája Közép-Európában a 16. század közepén*

E folyamat megállíthatatlannak tűnt. A világhódító szultán hatalmas birodalma még Ferdinánd király születőben lévő magyar–cseh–osztrák államával szemben is komoly erőfölényben volt – miként ezt a *2. táblázat* adatai mutatják. Ráadásul a Bécs alatti két kudarc (1529, 1532) ellenére az oszmánok hadserege sokkal erősebb volt a magyar–cseh király nehezen összetoborozható, jóval csekélyebb létszámú és kevéssé gyakorlott haderejénél. Így az

osztrák és a cseh tartományok, valamint a mellette kitartó magyar–horvát nagyurak anyagi-katonai segítségével reálisan nézve Ferdinánd csupán az osztrák tartományai széles előterében fekvő, legfontosabb magyar országrészeket és a legveszélyeztetettebb horvát–szlavón területeket tudta az 1526 utáni esztendőkben megtartani. Azokat is csak igen nagy nehézségek árán.

	Oszmán Birodalom	**Közép-európai Habsburg Monarchia (a Német-római Birodalom nélkül)**
Terület (km²)	1 500 000	450 000
Lakosságszám	13–14 000 000	6,5–7 000 000

2. táblázat. *Az Oszmán Birodalom és I. Ferdinánd Habsburg Monarchiája az 1520-as évek végén*

A két király közötti polgárháború és az oszmánok térnyerése Magyarországon így még hosszú időn át tovább folytatódott. Különösen, hogy az 1528-ra Európában külpolitikailag teljesen elszigetelődő János király, a törökök korábbi elhivatott ellensége, a szultánnal való szövetségre kényszerült. S noha az 1528. február végén Isztambulban kötött szerződés még csupán a leggyengébb kötődést jelentette Isztambulhoz, a magyar király első lépésben a szultán vazallusává vált.

Pusztán másfél esztendővel a mohácsi csata után Szapolyai János ezzel végzetes útra lépett. Az oszmán szövetségből ugyanis a török Porta és magyar vazallusa óriási erőviszony-különbsége miatt már sohasem volt visszaút. Szülejmán szultán ugyanis hódításai bevett koreográfiája szerint keresett magának egy olyan magyar támogatót, akivel megoszthatja új nagy riválisa, Habsburg Ferdinánd erejét, és aki hadseregét támogatja az utóbbi ellen vezetett hadjáratok során. Miként Fodor Pál már negyedszázada megfogalmazta: Szapolyai János ezzel önkéntelenül is az oszmánok magyarországi „szálláscsinálójának" szerepkörébe lépett. Mohács rövid távú tragikus következményeinek ez is egyik része volt.

20. századig kiható sorsdöntő változások

Mindezek már átvezetnek minket a mohácsi csata hosszú távú következményeihez. Bár a csata konkrét veszteségei és rövid távú hatásai is igen súlyosak voltak, az igazi sorsfordulókat a hosszabb távú, valójában egészen a 20. századig kiható változások hozták. Ezek ugyanis számos területen döntően, sőt részben már visszafordíthatatlan módon írták át a történeti magyar állam és a Kárpát-medence históriáját.

Mint részben már utaltunk rá, valójában Mohács nyitotta meg az utat a Magyarország területén zajló török hódításhoz és a vele együtt járó, immár az ország belső részeiben zajló állandó háborúskodáshoz. Az előbbinek köszönhetően a Szigetvár és Gyula 1566. évi elfoglalását követő időkre a történeti magyar állam középkori területének 40%-át (közel 120 000 km^2-t) elvesztette, miközben keleti régiójában (egykori területe mintegy 20%-án) egy új magyar állam, az Erdélyi Fejedelemség jött létre (lásd ismét az *1. térképet*). Az utóbbi másfél százados önálló léte azonban csupán a keleti területeken és csak részben jelenthetett kiutat az országos szerencsétlenségben.

A hatalmas területvesztés ellenére a Magyar Királyság nem szűnt meg. Azaz nem vált olyan királyi Magyarországgá, mint amilyenről a történeti összefoglalók és történelemtankönyvek egy részében napjainkig olvashatunk, miként az Erdélyi Fejedelemség sem nevezhető fejedelmi, a török hódoltság pedig szultáni Magyarországnak. A késő középkori Magyarország egykori területe politikai-katonai szempontból egyértelműen három részre (a királyságra, a fejedelemségre és a hódoltságra) szakadt, a történeti magyar állam államisága viszont szerencsére nem enyészett el. Sőt, mint arról *3. táblázat* tanúskodik, a kifli alakúvá váló Magyar Királyság megfogyatkozott területe (kb. 120 000 km^2) még mindig vetekedett az osztrák és cseh tartományokéval. Persze az előző évszázadok virágkorához, középhatalmi státuszához és majd háromszor akkora területnagyságához (325 000 km^2) képest a visszaesés óriási volt.

	Magyar Királyság	Osztrák örökös tartományok	Cseh Korona országai
Terület (km^2)	kb. 120 000	110 000	125 000
Lakosságszám	1 800 000	2 390 000	2 950 000
Éves jövedelem (rajnai forint)	kb. 750–800 000	kb. 800–900 000	kb. 700 000

3. táblázat. *A Magyar Királyság, az osztrák örökös tartományok és a Cseh Korona országai a 16. század második felében*

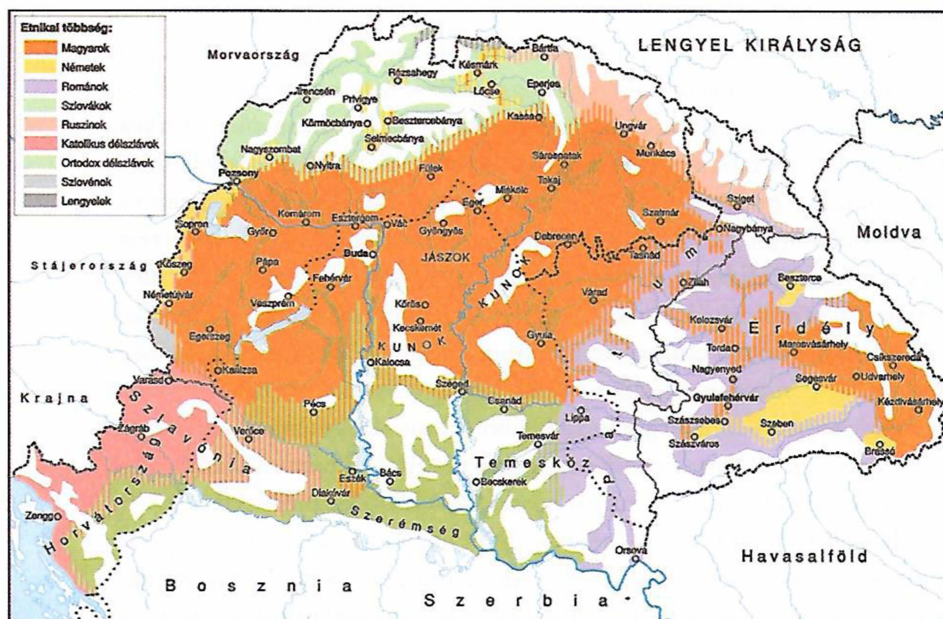
A rendszeres török és törökellenes hadjárások hasonlóan hosszú távra kiható negatív, sok tekintetben visszafordíthatatlan jelenségek egész sorát hozták magukkal. Egyrészt felmérhetetlen pusztítással jártak, függetlenül attól, hogy az adott területet az elkövetkező másfél évszázadban török akindzsik, császári-királyi német, vallon vagy magyar zsoldosok, Bocskai István hajdúi, Bethlen Gábor erdélyi katonái, Thököly Imre kurucai vagy a fosztogatásban ugyancsak élenjáró tatár hadak rabolták ki vagy élték fel egy-egy teleltetés alkalmával. Mindezek következtében a magyarországi településrendszer, város- és kolostorhálózat egyes régiókban 60–90%-os mértékű károsodást szenvedett. Ez teljességgel már sohasem volt regenerálható.

Ugyanez volt igaz a fokozatosan megváltozó etnikai viszonyokra. A török hadjáratok nemcsak a régió határait rajzolták át, alapvetően átformálták a Kárpát-medence etnikai térképét is. Elsősorban annak köszönhetően, hogy a hadjáratokat mind a török, mind utóbb az oszmánokat visszaszorító keresztény hadvezetés többnyire a magyarok lakta nagyobb folyóvölgyek mentén vezette. A kérdés kiváló ismerője, Szakály Ferenc már negyedszázaddal ezelőtt is ezért beszélt etnikai szempontból „Trianon törökkori gyökereiről". A Mohács után megkezdődő török hódoltság időszakában ugyanis a magyarság vitathatatlanul megindult a kisebbségbe kerülés útján – miként ezt a *3. térkép* mutatja. Ennek pedig a 19–20. században, a nemzetállamok születésének időszakában igen súlyos hosszú távú következményei lettek.

Hasonlóan több évszázados sorsfordulót hozott Mohács másik alapvető indirekt következménye, Buda eleste 1541. augusztus 29-én. Ez a nap Nagy Szülejmán szultán és az oszmán-törökök számára ezzel mind ténylegesen, mind jelképesen is igazi szerencsenappá vált. 1521-ben ekkor foglalták

el Nándorfehérvárt, e napon győztek Mohács mezején, 1541-ben pedig ugyanerre a napra esett a magyar királyi főváros megszerzése. Mégpedig olyan különleges körülmények között, egy csel segítségével, ahogy azt nevezetes regényében, az *Egri csillagok*ban Gárdonyi Géza is bemutatta. A világhódító uralkodó 1541 nyarán végül arra válaszul döntött a magyar főváros elfoglalása mellett, hogy azt vazallusától, János király fiától, Szapolyai János Zsigmondtól riválisa, Habsburg Ferdinánd hadai két alkalommal (1540 őszén, illetve 1541 tavaszán) is megpróbálták megszerezni.

A szultán Buda bevételével igen hosszú időre átírta Magyarország fővárosának történetét. A középkori fő- és rezidenciaváros elvesztését és kiesését a magyarság ugyanis – nem tévedés – valójában szinte már sohasem tudta teljességgel pótolni. Az önálló magyar királyi udvar és politikai-gazdasági-kulturális központ megszűnt, bár ekkor természetesen még senki sem tudhatta, hogy örökre. Ténylegesen még az 1867. évi kiegyezés utáni évtizedekben is csak részben állhatott helyre. Ám a középkorban Budáról irányított magyar középhatalom is elveszett, ugyancsak visszafordíthatatlanul.

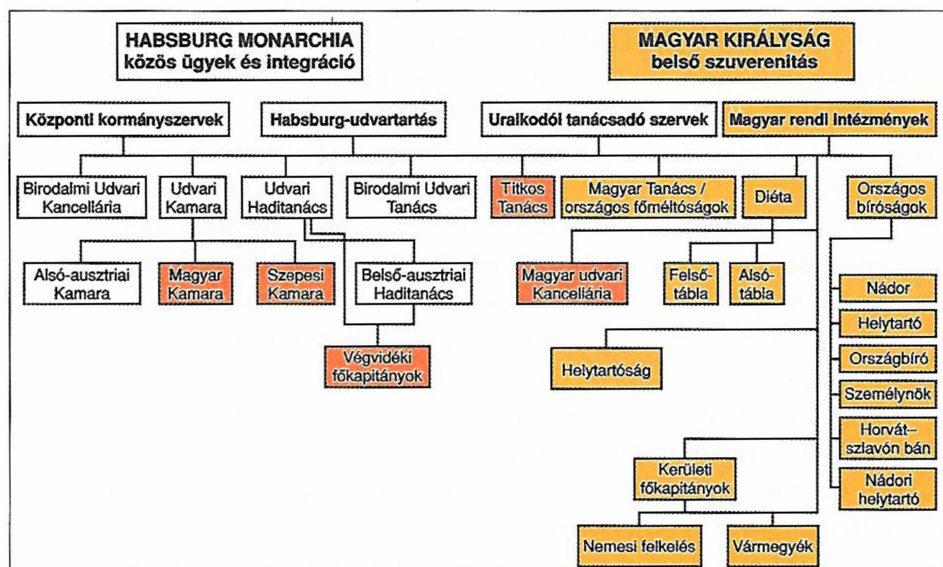

3. térkép: *Etnikai viszonyok a Kárpát-medencében a 17. század közepén*

A megfogyatkozott Magyar Királyságnak új fővárosai lettek. Buda szerepét ugyanis nem egy, hanem két város: Pozsony és Bécs együtt vették át. Az egykori magyar fővárosnak tehát két utódja lett: egy első (belpolitikai) és egy második (külpolitikai-központi kormányzati) főváros. Ez ugyancsak hatalmas különbség volt az előző évszázadokhoz képest. Mégpedig nem rövid, hanem a török hódoltságnál is hosszabb időre, több száz esztendőre, ténylegesen egészen 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig. Pozsony helyére ugyan a 19. századra fokozatosan újra Buda, majd 1873-tól az egyesült Budapest lépett, de Bécs második fővárosi szerepét megkérdőjelezni nem, csupán csökkenteni tudta.

A két főváros kialakulása a 16. század második felére ráadásul kettős ország-kormányzást és berendezkedést eredményezett – mint ezt a mellékelt *1. ábra* mutatja. Ezzel a történeti magyar állam igazgatása alapvetően megváltozott a késő középkori viszonyokhoz képest. Az új kormányzati rendszerben az ország legfontosabb kérdéseit, a kül-, had- és pénzügyeket központilag Bécsből irányították. Ezek ugyanis – ha nem is olyan rögzített formában, mint azt az 1867. évi kiegyezés kimondta – már ekkor a monarchia és királyság közös ügyeivé váltak. Pozsony ugyanakkor csaknem teljességgel megmaradt a magyar rendi állam és a belpolitikai élet legfőbb központjának. Sőt, Székesfehérvár 1543. évi eleste miatt 1563-tól 1830-ig még koronázóváros, valamint az országgyűlések leggyakoribb helyszíne is lett. Szerepét a 17. században néhány alkalommal (1622, 1625, 1634/35, 1681) csupán a nyugat-dunántúli Sopron volt képes átvenni, amelyből három egyúttal uralkodókoronázás (1622, 1625 és 1681) is volt.

A kettős igazgatás következtében a 16. századtól Magyarország részben külföldről kormányzott királyság lett. Ez a magyar elit számára – elsősorban az uralkodói udvar idegenbe kerülése és az újonnan felállított központi kormányszervek (1527: Udvari Kamara, 1556: Udvari Haditanács) miatt – több területen tekintélyes pozícióvesztéssel járt együtt. A királyság államisága és függetlensége azonban ennek ellenére sem veszett el, noha a most bemutatott meghatározó változásokat a 19–20. században sokan interpretálták ekként. A történeti magyar állam továbbra is fennmaradt, csak ettől kezdve a Habsburg Monarchia keretein belül, két fővárosból kormányozva. Szuverenitása viszont – paradox módon éppen a török hódítás miatti kiemelt fontossága következtében – számos államigazgatási területen jelentősen korlátozva volt.

1. ábra: *Magyarország kettős igazgatása a 16. század másik felében*

Valójában sok tekintetben hasonló helyzet alakult ki a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság között, mint az a középkorban az 1102 óta közös uralkodókkal bíró Magyar- és Horvátország viszonyrendszerében létezett. 1526 előtt ugyanis önálló horvát kül-, had- és pénzügyekről szintén alig beszélhetünk, hiszen csak közös magyar–horvát ügyek voltak, s külön horvát királyi udvar sem létezett, de még horvát uralkodókoronázás sem. Mohács után szintén nemigen léteztek önálló magyar kül-, had- és pénzügyek, s a külön magyar királyi udvar is csupán névlegesen, a fennmaradó magyar udvari főméltóságok formájában élt tovább. Ők viszont pusztán az uralkodókoronázások és az országgyűlések idején láttak el valamit egykori feladatkörükből. A politizálás egyik legfőbb tényleges színtere a magyar elit számára így a közös bécsi Habsburg-udvar lett, miként az osztrák, cseh és német nemesség számára is. Az 1526 előtti és utáni helyzet között tehát a legfőbb különbséget az jelentette, hogy Mohács előtt Közép-Kelet Európa egyik regionális központja mind politikai, mind gazdasági és kulturális szempontból Buda, a 16. század közepétől viszont már Bécs volt. Ha nincs a török hódítás és a három részre szakadás, a kontinens e régiójának sorsa valószínűleg sok tekintetben egészen másként alakult volna.

Az oszmán fenyegetettség miatt a Habsburg-uralkodók és a magyar rendek kölcsönös egymásrautaltsága közepette viszont más kormányzati megoldás nem nagyon volt elképzelhető. Így korszakról korszakra mindkét fél újabb meg újabb kisebb-nagyobb engedményekre és lemondásokra, valamint kompromisszumok sorára kényszerült – miként ez a hosszú 17. században öt alkalommal (1606/08, 1622, 1646/47, 1681, 1711/12) is történt. Mindezeknek köszönhetően ugyanakkor Magyarország a Habsburg Monarchián belül a legönállóbb és legerősebb rendiséggel bíró állam maradt, még részben külföldről való kormányzása és korlátozott szuverenitása ellenére is. Csehországgal ellentétben ugyanis sohasem lett örökös tartomány, ám Magyarországon az abszolutizmus sem volt bevezethető, miként erről az 1670-es és 1780-as évek megbukott kísérletei tanúskodnak. Mindez a Mohács következtében lezajló, hosszú távra kiható sorsdöntő változások közepette komoly eredménynek tartható.

A fentiek ismeretében reálisan nézve, még ha elsőre furcsán is hangozhat, ki kell mondanunk: több évszázados kitekintésben 1526/41 sok tekintetben radikálisabb változásokat hozott, mint utóbb a trianoni tragédia. Bár a 16. századi területveszteség (elsősorban az Erdélyi Fejedelemség mint a „keleti mentsvár" létrejötte miatt) kisebb volt, mint a 20. század elején, a késő középkorban Budáról irányított igen jelentős magyar középhatalom örökre elveszett. Miként hosszú időre egykori fővárosa, Buda is elvesztette a késő középkorban Közép-Kelet-Európában betöltött kiemelkedő politikai, gazdasági és kulturális szerepkörét. Ez utóbbin a Kárpát-medencében hosszabb távon ténylegesen legalább öt város (Bécs, Pozsony, Gyulafehérvár, Zágráb és Belgrád) osztozott, mely névsor – úgy érzem – önmagáért beszél, hiszen köztük négy mai főváros szerepel. Maga a Magyar Királyság pedig egy közép-európai államkonglomerátum, a Habsburg Monarchia része, bár hangsúlyozandó: katonai, politikai és gazdasági szempontból egyaránt előkelő része, nevezetesen védőbástyája, éléskamrája és meghatározó jövedelemforrása lett. Azaz nem ütközőállama, gyepűje és gyarmata, mint oly gyakran még napjainkban is írják. A késő középkorban betöltött jelentős középhatalmi szerep és egy monarchiabeli sokrétű szerepkör között mégis tetemes különbség volt.

Az 1526 utáni évtizedektől állandósult új szituációt a magyar politikai elit – nem ritkán joggal – mellőzöttségnek vagy alávetettségnek, sőt olykor

egyenesen „német elnyomásnak" érezte. A magyar történelem egyik legmeghatározóbb, számos negatív és visszafordíthatatlan következménnyel járó sorsfordulójához ugyanis igen nehéz volt alkalmazkodni, még nehezebb azt elfogadni. Még az olyan udvarhű politikusoknak is, mint amilyen a történetíró hivatalnok, Isthvánffy Miklós volt. Ő a 17. század elején ugyancsak 1526. augusztus 29-ében látta a valódi sorfordulót: „Ez az az emlékezetre és keserves szánakozásra méltó mohácsi veszedelem, mellyel a mi nemzetségünknek régi ékességét s az nemességnek és vitézségnek virágát, és valami erőnk vala, az egy nagy veszedelmes vívással földhöz veretvén, elvesztettük, és mely mi lemoshatatlan gyalázatunkkal az idegen pogány népeknek elszenvedhetetlen igáját és a kívül való nemzetségeknek való szolgálatját felvenni s elszenvedni kezdettük." – miként ezt latin nyelvű munkájának közel egykorú magyar fordítója, Tállyai Pál anyanyelvünkre régies magyarsággal átültette.

Miként a mohácsi csatát követő évtizedekben a magyar politikusoknak, úgy nekünk, a mai Magyarország állampolgárainak is talán még mindig ezeket, a 20. századig kiható, részben elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan negatív következményeket és sorsfordító kényszerpályákat a legnehezebb elfogadnunk. Valójában ezek miatt válhatott Mohács az elmúlt közel félezer esztendőben oly sokszor újra meg újra aktuálissá és viszonyítási ponttá. Joggal tartható tehát magyar és közép-európai korszakváltásnak és sorsfordulónak, az ifjú II. Lajos király tragikus halálával. S noha borzasztóan nehéz feldolgoznunk, a 21. század elején próbáljuk meg mégis! Bűnbakok, gyilkosok és árulók mindenáron való keresése nélkül. Mert nekünk nemcsak Mohács kellene...

Bárány Attila

Magyarország és a külső segítség 1526-ban

A magyar történetírásban sokszor ismételt tétellé vált, hogy a nyugat-európai hatalmaknak nem állt érdekükben, hogy a törökkel ténylegesen szembeszálljanak. Volt, aki „fikciónak" minősítette, hogy Európa érdekelt lett volna a kereszténység védőbástyája függetlenségének fenntartásában. Magam nem osztom azt a meghonosodott nézetet, hogy a nyugat-európai hatalmak olyan távol esnek a török által veszélyeztetett területektől, hogy a veszedelem másodlagos fontosságú volt számukra. Nem általánosítható, hogy Magyarországot mindenki magára hagyta, a törökellenes összefogás puszta frázissá silányult, amely arra szolgált, hogy a morális igazolás látszatát kölcsönözze a nagypolitika akcióinak. Több hatalmi tényező is küldött pénzsegélyt Mohács előtt. Magam e helyütt leginkább angol diplomáciai forrásokon keresztül próbálok új szempontokat felvetni, ugyanis Anglia feltörekvő új hatalomként valóban érdekelt volt Magyarország épségben tartásában.

Alapvető kérdésünk, hogy miért vetette bele magát Lajos a külső hatalmaktól való segélykérésbe 1526 tavaszán? Mit remélt tőlük, remélt-e egyáltalán valódi segítséget, bízott-e a nyugati szerepvállalásban? Annak a fényében is érdekes mindez, mert a király kétségbeesése a fejedelmek örökös viszálya okán már korábban megfigyelhető volt. Lajos a VII. Kelemen pápának írott, 1525. szeptember 30-i levelében úgy fogalmazott: „az Isten és Szentegyházon kívül senki más" nem segíti. Mégis a nyugati segély maradt az egyedüli remény, hiszen az 1515-ös lengyel–oszmán békével immár nem számolhattak a Jagellók segítségével sem. Ekkor már késő volt újraértékelni a törökkel való fegyverszünetet és megegyezésért folyamodni. Hiába próbálkozott kétségbeesetten a magyar vezetés, Ibrahim nagyvezír mereven elzárkózott.

A magyar politikai vezetés ekkor már minden esélybe megpróbált belekapaszkodni. Ezért jelentett gyógyírt, hogy úgy tűnt, Anglia és Portugália hajlandó segíteni. II. Lajos immár azokat a hatalmakat is elárasztotta *exhortatió*ival [felhívásaival, a szerk.], amelyek segítségében eddig nem bízott igazán, így III. János portugál királyt és VIII. Henrik angol királyt. Az angol és a portugál segítség valamelyest már korábban is jelen volt. Francesco Massaro velencei titkár 1523-ban úgy fogalmazott, segítség várható „az angol és a portugál uralkodótól" is, „akik képesek flottát kiállítani".

A Magyarországról érkező egyre fenyegetőbb hírek hatására VII. Kelemen 1526 februárjában összehívta a külföldi követeket és kérte, hassanak uralkodóikra, hogy pénzzel segítsék a végveszélybe került Magyarországot. Az 1525-ben Magyarországon ügyködő legátus, Lorenzo Campeggio bíboros január végén – előző évi nuncius-társától, Burgio bárótól rendszeresen kapott híreire hivatkozva – arról tudósított, hogy a mindennél félelmetesebb török hadjárat készül. A pápa ezért is sürgette a keresztény hatalmak közötti béke tető alá hozását, különösképp Angliára, Thomas Wolsey kancellárra támaszkodva, aki ekkorra már jóformán a török elleni küzdelem fő szervezőjének számított az egyházban, *Defensor Fidei*vé [a hit védelmezőjévé, a szerk.] avanzsált uralkodójával karöltve.

Anglia római követei élen jártak abban, hogy az oszmán hadak előrenyomulását illetően első kézből, a lehető leggyorsabban tudósítsanak. Burgio január 18-i híradásait a római hírszerzők már február elején továbbították Londonba. E szerint a Bakics Páltól származó információk alapján a szultán döntött a hadjáratról és Buda ellen készül. Az oszmánok már meg is tették az előkészületeket, hogy hajóhidat ácsoljanak s átkeljenek a Dunán. A pápa is arra hívta fel a fejedelmeket, hogy immár készpénzzel ellátott biztosokat küldjenek, akik Cseh- és Morvaország területén sietve toborzáshoz láthatnak. Campeggio február 8-án megerősítette, hogy az oszmánok hatalmas sereget toboroznak és nagy mennyiségű élelmet, ágyút és hadianyagot gyűjtenek Magyarország teljes meghódítására, ezért VII. Kelemen a legidősebb kardinálisokat tanácskozásra invitálta, ahol azonnali vészforgatókönyv kivitelezését kérte.

VII. Kelemen már ekkor döntött, hogy 50 ezer aranyat küld Magyarországra. *Adhortatió*t [buzdítást, a szerk.] intézett a császárhoz, a francia és az angol királyhoz. A pápa leginkább azonban Angliában bízott, s külön

követet, Uberto de Gambarát küldte ki ez ügyben. Másra nemigen számíthatott, hiszen az, hogy I. Ferenc az 1526. január 14-én kötött madridi békét egyszerűen felrúgta, pattanásig feszítette az indulatokat. A császár nem tett le róla, hogy megsemmisíti a Valois-hatalmat, ezért május 22-én Franciaország, Velence és Milánó megerősítette a Habsburg-ellenes megegyezését, a cognaci ligát. Ebbe kényszerűen Anglia és a pápa is belépett, hiszen ettől remélték a békét, illetve az egyensúly megteremtését.

A magyar vezetésben arra számítottak, a cognaci liga békére fogja kényszeríteni a császárt, és így mind a liga, mind a birodalom erői is segítséget nyújthatnak. A béke létrehozásában pedig mindenki Wolsey kancellárra tekintett. Sőt, jóllehet a liga harcai elcsüggesztették II. Lajost, de az, hogy Anglia igyekezett kívül maradni, s nem venni részt aktívan a háborúban, felértékelte a Tudorok szerepét a magyar politikai vezetés szemében. Az elhúzódó háborúba az elszigeteltségén jól őrködő Angliát kivéve minden hatalom belebonyolódott. Az „okos" Anglián kívül mindenkinek hamar el is fogyott a pénze, egyedül a portugál királyt kivéve – ami jól mutatja, hogy Lajos miért éppen e két hatalomhoz fordult. (A teljes képhez hozzá kell tennünk, hogy némi pénzt Velence is csepegtetett.) Itáliában állóháború alakult ki, Milánó és Cremona ostrománál, vagy amikor a Colonnák fegyveres harcba kezdtek Róma kapuinál a pápa ellen. Senki sem remélhette, hogy a Szentszék bármilyen további segítséget tud adni. V. Károly már február végén hírt kapott arról, hogy a szultán célja Magyarország teljes lerohanása, de lekötötte a francia háború, Ferdinándot pedig a birodalom vallási színezetű mozgalmai, jóllehet Jajca megsegítésére az előző évben küldött 1500 lovast. A szentszéki *exhortatió*kra a főherceg azt válaszolta, hogy nincs ereje a „fenyegető viharral" szembeszállni, de a császárt biztatni fogja. Annyit ki lehetett belőle csikarni, hogy ha a horvát végek felé sikerül biztosítani a határait, akkor megpróbál Magyarországnak segíteni. Az Ausztriai-ház birtokait is érintő előrenyomulás hatására az infáns a pápának írott, április eleji levelében már biztatóbb választ adott, sőt, arra kérte VII. Kelement, hogy vegye rá a többi fejedelmet is, hogy álljanak Lajos mellé. Nem volt érzéketlen, május végén fegyvereket küldetett, bár csak augusztus második felében indult el Ausztriába, addig lekötötte a birodalmi gyűlés.

Bizalomra adhatott okot – az után, hogy annak a veszélyét is felvetették a császárhoz érkező jelentések, hogy a magyarok békét kötnek a törökkel –,

hogy V. Károly márciusban úgy nyilatkozott, hogy mivel a török a szárazföldön Magyarországra, a tengeren pedig Itáliába akar benyomulni, ő is Itáliába készül, hogy szembeszálljon az ellenséggel. Mivel Lengyelország is békét kötött a törökkel, hajlandó katonasággal és pénzzel is segíteni. Ez a gyakorlatban azonban nem jelentett sokat. Károly két héttel később már úgy nyilatkozott, „nem is tudom, mit higgyek, olyan sok effajta hírt kapok, nem is tudom, mi igaz belőlük". Az is igaz, hogy a császárt más, sokkal kellemesebb ügyek is lekötötték: március 10-én ülte meg lakodalmát Portugáliai Izabellával, s a török előrenyomulása idején a mézesheteit töltötte, távol a nagypolitikától. Hónapokig el sem hagyta Izabella társaságát. Fia, Fülöp is 1526 augusztusában fogant – épp akkor, amikor rokonának, Lajosnak Szülejmánnal kellett farkasszemet néznie. A francia királynak ugyanakkor elő kellett teremtenie tetemes váltságdíját – hiszen Paviánál fogságba esett, s kiszabadult ugyan, de csak az adott szó jogán.

A liga elhúzódó harcaiban és a török támadás árnyékában egyre inkább előtérbe került az, hogy nem keresztes szerepvállalásra, hanem pénz küldésére kérték a fejedelmeket. II. Lajos március végén sorozatban küldött szét segélykérő leveleket. Két levelet is intézett VIII. Henrikhez. Március 25-én elsősorban pénzbeli támogatást kért „gyalogság toborzására", amit „Küldjön [...] lehetőségeihez mérten, ami tudomásunk szerint nem csekély". Lajos jól tájékozott volt: a Tudor-monarchia jelentős vagyonnal rendelkezett. A magyar király biztosította volna, hogy Henrik nyomon követhesse a pénz sorsát: „saját embere és követe útján küldje, hogy saját kezűleg ossza szét a pénzt a szükséges dolgokra".

Felmerül a kérdés, hogy miért kell foglalkoznunk Anglia szerepvállalásával, ha egyrészt tudjuk, hogy az 1500-as évek első évtizede után soha nem küldött támogatást, másrészt – mint majd látjuk – az augusztusban útnak indítandó összeg ide sem ért a mohácsi csata előtt? Mondhatnánk, hogy Angliát is hiábavaló fáradozás volt bevonni, hiszen VIII. Henrik első válasza hideg és elutasító volt. Úgy is érthetjük: Angliának megvan a maga baja, messze van a veszedelemtől, a saját érdekeivel kell törődnie, nem másokét kell védenie. Mint majd látni fogjuk, ez nem így van, Angliának igenis érdeke lesz, hogy szerepet vállaljon a pogány elleni küzdelemből. A wolsey-i külpolitika kulcsa az, hogy Anglia úgy jelenjen meg az európai politikai színtéren, mint domináns hatalom, amely tekintélyt tud sugallni,

azzal is, hogy kezébe veszi a törökellenes harc irányítását, és minden erőfeszítést megtesz a fejedelmek békéjéért. Angliának fontos Magyarország sorsa, s nem csupán propagandisztikus érdekből.

Ha megvizsgáljuk VIII. Henrik levelét, amelyet április 16-án írt a pápának, akkor árnyaltabb kép tárul elénk. A király úgy fogalmaz, hogy „az egymással meghasonlott fejedelmek" a hibásak, akik „nem látták előre" a veszedelmet, de „minthogy messze vagyunk, nem a mi kezünkben van, hogy a kereszténységtől elhárítsuk a végzetes vihart. Mert mit tehetünk mi egymagunk, akiket oly nagy távolság választ el, amikor azokat a fejedelmeket, akiknek a közelében zajlik mindez, alig sikerült egyesíteni". De a király szándéka egyértelmű, ő már most hajlandó segélyt nyújtani. Igaz, hozzáteszi, hogy akkor lenne erre igazán kész, ha a többi fejedelem is hozzájárulna, de leszögezi, hogy ha sürgősen kell, akkor mindenképpen ad. Az is igaz, hogy ekkor még a Tudor-politika mindenható irányítója, Wolsey bíboros a kivárásra játszik, hiszen mégsem indítja el a segélyt már áprilisban, amikor még nem szerzett teljes bizonyságot arról, hogy a török nagyszabású hadjárata valóban megindul.

Másik kérdésünk az, hogy az országnak mennyit jelentettek volna a nyugati segélyek? Mint majd látjuk, az angol és a portugál uralkodó által útnak indított segélypénzek valójában nem érkeztek meg a mohácsi ütközet előtt, mégis érdemes felvetni, hogy ezek az összegek mire lehettek volna elegendőek? A pápa többször is elismételte, hogy az ő 50 ezer dukátja „nagy segítség" II. Lajos számára, vállaljon hasonló összeget Anglia is! Az angolok római követe megerősítette, hogy 50–60 ezer dukát elegendő pénz lenne a magyar király számára, aki „még más forrásokból is jelentős támogatást remél".

E helyütt sem foglalkozunk azzal, „mi lett ha". A rövid válasz az összes információ és forrás ismeretében az, hogy semmi különös. A magyar sereg legfeljebb több ágyúval lett volna felszerelve, rendelkezett volna jobb utánpótlással és néhány ezerrel több cseh-morva zsoldos lett volna a táborban. Ettől még – ismerve Magyarország belpolitikai problémáit, a kormányzás nehézségeit, a távolmaradó seregrészeket – Szülejmán legyőzhette volna a magyarokat az angolok és a portugálok pénzével együtt is. De a kortársak nem voltak birtokában minden információnak, s mivel ők voltak a szenvedő fél, mindenben bíztak, amíg csak lehetett. A magyar politi-

kai vezetés annak is örült, hogy Anglia legalább ad valamennyi pénzt. Azzal tisztában lehettek, hogy Angliának európai politikai befolyása növelése érdekében fontos volt a török elleni segítségnyújtás. Azt is tudták, Angliának van pénze: 1502-ben VII. Henrik fizetett Miksa császárnak és II. Ulászlónak is. Wolsey nem a felelőtlenül ígérgető V. Károly volt, hanem egy agyafúrt, mindenre kész politikus. Ez alapján el lehet játszani a gondolattal, hogy a sóvárogva várt angol vagy portugál segítség valóban hatásos tudott volna-e lenni.

Annyit szeretnék megvizsgálni, hogy a magyar kortársak hogyan vélekedtek a segélyekről, tápláltak-e valóban reményt, hitték-e, hogy a segítséget fel lehet használni? A másik oldalon pedig miként vélekedtek az angolok arról, hogy a török támadás közepette a Tudor-hatalom miként foglaljon állást, mit tegyen, ha meghatározó hatalmi tényező kíván lenni az európai porondon?

Az országnak a legnagyobb szüksége most a gyors, hatékony pénzsegélyre volt, keresztes csapatok felállítására már nem volt idő. Anélkül, hogy belemennénk annak a vizsgálatába, mennyi pénz lett volna elegendő, s hogyan álltak az ország pénzügyei, milyen hiánnyal küzdött a kincstár, a kortársak nézőpontjából szemlélve úgy tűnik, reménykedtek abban, hogy egy tisztes pápai (vagy más nyugati) hatalomtól érkező segély – 50–100 ezer arany – kisegítheti az országot a pillanatnyi bajból. A nuncius egyszer azt is megfogalmazta, hogy pénzre van leginkább szükség, s jó kormányzással be is lehetne tömni a lyukak jó részét. Burgio szándékában állt, hogy Tomori Pált beszéli rá a kincstartóságra. „Ha a török ez évben még békét hagy az országnak", s rendbe jönnek a király és az ország pénzügyei, a királyi jövedelmek rendesen befolynak, a király ezekkel a siker reményében veheti fel a harcot a török ellen. Ebben bíztak leginkább s ezért ragaszkodtak foggal-körömmel a külső segélyekhez. Burgio leszögezte, hogy nem a pénz miatt nem tudja kijavíttatni a király ágyúit, amelyek „évek óta el vannak hanyagolva, és félredobva fekszenek", hiszen van ráváló a pápai pénzből, „csak nem talál mesterembert, aki tudna és akarna is dolgozni". Később valóban rendbehozatja az ágyúkat. Ugyancsak nem kerül óriási összegbe az előző évben épített 50 hajó felvontatása Szlavóniából. Ezért is ügyködik, s maga a király is átveszi kérelmeiben, hogy a Magyarországnak adandó segély nem lyukas zsákba hullik, tudják mire használni és állnak a vártán,

hogy védekezzenek. Úgy tűnik, Burgio is komolyan bízik abban, hogy az összes pápai pénzzel meg lehetne úgy erősíteni Péterváradot és ellátni a helyőrséget, hogy ellen tudna állni a töröknek. Tomorit is a pápai nuncius látja el 20 ezer arannyal, ruhával, 500 gyalogost is fizet számára három hónapra, sőt 36 ágyút is szerez számára.

1526 tavaszán Lajos csak a külső segélyben bízik. Burgio beszámol róla, hogy „Őfelségeik [Lajos és Mária királyné] most levelet írnak az összes keresztény fejedelmekhez." Március 24-én azt kérte a pápától, járjon közbe a koronás főknél. Március 25-én azt kérte Ferdinándtól, hogy hasson az uralkodókra, főképp a császárra. A főherceg nem volt ugyan érzéketlen, de elsősorban a horvát véghelyek érdekelték, s azoknak a megerősítésében még ő kérte Lajos segítségét. Burgio egyre inkább abban látja az egyedüli reményt, hogy a keresztény fejedelmek anyagi támogatást adnak. Nem adja fel a reményt, hogy néhány tízezernyi dukáttal több ezer zsoldos több heti járandóságát lehetne kifizetni. Április 13-án a király megismételte a kérését a pápánál. Nyomatékosan felszólította, bírja rá az uralkodókat a közös veszély elhárítására – „bárcsak észhez térnének már valahára!" –, mert különben „zuhanunk, zuhanunk". Áprilisban a pápa konzisztóriumot tartott, és a bíborosok is rábólintottak az 50 ezer arany segélyre.

Az angol politika tisztában volt a magyarországi hadi helyzettel, a török hadjárat felvonulási ütemével. Szó nincs arról, hogy érdektelenül, szenvtelenül figyelnék a távolból az ország pusztulását. Ez az újfajta eltökéltség VIII. Henrik királyságának az érdeke volt, hozzátartozott a felépítendő nagyhatalmi súlyponti politikához. Arról is rendszeresen kapnak híreket, hogy esetleg több irányból is támadás várható. Felröppentek olyan hírek, hogy Dél-Itália lesz a célpont, a szultán kétfrontos háborút tervez. Mindegyik esetben van értelme a külső pénzsegély küldésének. Burgio megerősíti, hogy olyan információk kerültek a birtokába, melyek szerint a török „az Erdélybe vezető úton nyomul előre". Anglia beszerezte Szapolyai János II. Lajosnak 1526. március 16-án írt levelét arról, hogy a szultán serege mozgóhidat hozott magával, Erdélyt fogja megtámadni, a vajda ezért tüzérséget és gyalogságot kért a városok védelmére. Várhatóan egy hónap múlva az ellenség megkísérli elfoglalni a havasokat, azaz nincs sok idő a védelem megszervezésére. Szapolyai levele március 25-re ért Budára, amikor a király azonnal értesítette Ferdinándot. Kérte a főherceget, hogy diplomáciai

kapcsolataival segítsen neki pénzt kérni az európai fejedelmektől, elsődlegesen a császártól, mert már „a cseh gyalogság zsoldját sem tudta fizetni". Az angol király római követei még június végén is úgy tudták, hogy a török sereg egyik fele Erdélybe akar benyomulni. Elképzelhető, hogy Szapolyai több híradása eljutott Nyugatra is, Angliába és a Németalföldre Savoyai Margithoz és Kasztíliába – Román, Campeggio bíboroson keresztül. Ezt az esetleges második frontot, az európai fejedelmek, különösen a Mediterráneum-beli kereskedelmi érdekeit óvó Anglia, Spanyolország valamint Nápoly mindig is figyelemmel kísérte, ezért fontos volt számára, hogy értesüléseket szerezzen arról, hogy ellen tud-e állni Erdélyben Szapolyai.

A nyugati fejedelmi udvarok több egyéb jelentős hírt szereztek be. Ilyen az Angliában fennmaradt, a titeli várnagyok által a titeli prépostnak írott levél. Eszerint Titel nagy veszélyben van, mivel a török felállította seregét Nándorfehérvárnál, hajóhadat készítenek elő, a folyón is háborúra készülnek. A levél írói kérték, hogy a prépost járjon közbe a királynál, mielőbb küldjön legalább 100 gyalogost, különben a vár veszve van, a várbéli gyalogosok ugyanis mind el akarnak menni. A külföldi segélyre nézve fontos, hogy meddig tarthat ki a vár. Titelt ugyan először nem vette be a török – Báli bég megostromolta március végén –, de miután a védők és a lakosság egyszerűen szétszéledt, nem jelentett akadályt. Ha a lakosok egy része vissza is szivárgott, a várban júniusban valóban nem volt egy katona sem, amint Burgio is megerősíti.

Egy másik nyugatra is eljutott levél, melyet Podvinyai Tamás, a jajcai sajkások kapitánya írt Tomori Pálnak 1526. március 12-én, stratégiailag fontos híreket közöl, ezért lehet értékes egy nyugati udvar számára. Az oszmán sereg élelmezésére, gabonaszállításra már hajók is készen állnak. Báli bég jelentős előkészületeket tesz, Ibrahim nagyvezír nagy sereget gyűjt Drinápoly és Gallipoli között, s hogy megelőzzék a magyarokat, Szent György napjáig tervezik, hogy megérkeznek. Ez utóbbi a lényeges elem, hiszen ez alapján gyorsabb a hadjárat lefolyása, nagyobb a készültség, mint gondolták, késlekedésre nincs idő. A padisah nem a megáradt Dunán akar átkelni, hanem a Száván – a támadás lehetséges irányára nézve ez is jelentős információ. De azt is közli, hogy Nikápoly felé is indítottak csapatokat, tehát azt a védvonalat sem lehet figyelmen kívül hagyni, azaz a korábbi, Erdélyen át történő felvonulásnak is van esélye. A szultán azt tervezi, hogy

a Száva és a Dráva közt lerontja a várakat, a Dráván hidat ver, majd átkel, s nyugatról támad Budára. Nem is kell magyarázni, ez miért értékes hír.

Még egy korabeli, hasonló vonatkozású levelünk van, amit több forrásból, több másolatban is beszerzett és lemásoltatott az angol kancellária: Tomori Pál II. Lajosnak tett 1526. július 5-i jelentése. Miért lehet ez ilyen fontos egy külföldi kormányzat számára?

A leglényegesebb itt annak a taglalása, hogy igaz-e, hogy a „jajcai bán tudatta", hogy a „török császár visszafordulna". „Vannak olyanok, akik azt mondták a királynak, a török császár [...] nem mer átkelni a Száván". Egy ilyen horderejű kérdést illetően nem is kell megmagyarázni, miért kellett Wolsey-nak tudnia erről, mielőtt útnak indítja a több tízezer dukátnyi segélyt. A török visszafordulásról szóló bármilyen apró információ szó szerint sok-sok aranyat ért. Burgiót is foglalkoztatta a török szávai átkelése, s felvetette, hogy lehet-e elegendő anyagi forrást szerezni ahhoz, hogy „megakadályozzuk, hogy a törökök átkeljenek a folyón". Maga Tomori ezt azonban cáfolni látszik, szerinte a török nem fog visszavonulni, és át fog majd kelni a Száván. Az is lényeges hír, hogy a „császár ágyúit még nem szállították át, hanem most kelnek át a Morava folyón". Ha esetleg nem jutnának át a felduzzadt folyón, újfent el kellene gondolkozni azon, hogy szükséges-e annyi segélyt küldeni, hiszen akkor a szultán ereje csekélyebb, ostromolni sem lesz képes. Tomorinak „néhány fizetett szolgán kívül senki[je] sincs", „nincs kivel ellenállnia", a gyalogosoknak lejár a hónapjuk a várakban, „nincs mit adnia nekik". Az odarendelt vármegyei csapatok nem érkeztek meg. A naszádosoknak nincs mit enniük, régi szolgálataik sincsenek kifizetve, pár napon belül elszökik valamennyi, ahogyan a rácok is elmenekültek. „Így hát arra kényszerülünk, hogy nemcsak a Száván, hanem még a Dunán is átengedjük őket". Ez esetben pedig sürgősen el kell indítani a segélyt külföldről.

Ezeknek a híreknek a fényében nem kérdéses, hogy VIII. Henrik valóban szándékozott segélyt küldeni Magyarországnak, de a külügyek ura a szürke eminenciás, Wolsey volt.

A velencei angol követ február végén jelentette, hogy Wolsey megírta a pápának, hogy Magyarország megsegítésére minden támogatást megad. Április 3-i híre szerint az angol király úgy nyilatkozott, hogy sereggel jönne Itália megsegítésére, majd tovább is menne Magyarországra; de a száraz-

földi hadjárat helyett – ha a pápa úgy látja jónak –, inkább pénzt küld. Campeggio bíboros azt írta április 12-én, hogy minden nap újabb hírek érkeznek arról, hogy a török a tengeren és a szárazföldön is támadni fog a nyáron. Magyarországon a keresztény fejedelmekre számítanak, különösképpen Angliára. Április 15-i levelében Campeggio arról tájékoztatott, hogy a török hatalmas sereggel készül, és meg fogja támadni Magyarországot. A király külső segély nélkül nem tudja megvédeni magát.

1526. április 16-án a kancellár is írt a pápának. Kiemelte, hogy a Magyarországot és az egész kereszténységet ért veszedelem végzetes lehet, hacsak nem szállunk szembe vele a fejedelmek egyesült erejével. Felemlegeti, hogy a veszélyhez közelebbi fejedelmek sem tesznek meg minden tőlük telhetőt. Ők is szálljanak harcba a török ellen. Kérte a pápát, adjon hírt róla, ők is harcba szállnak-e. Az óvatos bíboros még annyira sem kötelezi el magát, mint VIII. Henrik, de nem is utasítja el a *subsidium*ot [segítséget, a szerk.]. Wolsey hajlandó segélyt küldeni – igaz, a kivárásra is játszik, csak akkor szánja el magát, ha valósak a hírek a nagy török támadásról. Április 15-én azt jelentette az Angliába rendelt legátus, hogy Wolsey még mindig nem hiszi, hogy a török valóban megtámadja Magyarországot. Ebből egyelőre semmilyen hír nem mozdíthatta ki. Április 22-én a Velencei Köztársaság követe azt a hírt hozta, hogy a török el akarja foglalni egész Magyarországot, s a magyaroknak semmijük sincs, ami megállíthatná őket, s ez roppant kárt okoz a kereszténységnek. Április 23-án VII. Kelemen még egyszer külön felhívta VIII. Henriket Magyarország megsegítésére. Megismételte: ő maga 50 ezer dukátot adott. Sürgette, hogy az angol király indítsa útjára a segélyt, hiszen minél előbb szükség van cseh gyalogosok felfogadására. A pápa már most kétségek között van, hogy nem késnek-e el a segítségnyújtással. A legátus azt írta Angliából, hogy Henrik minden vágya, hogy megküzdhessen a hitetlenekkel. Mégsem történik előrelépés az ügyben, hiszen Wolsey szava dönt, aki még mindig kivár.

1526. április 24-én VII. Kelemen felszólította Melchior Langust (Marchionne Lango), angliai nunciusát, hogy figyelmeztesse VIII. Henriket, hogy a Szentszék legfőbb reménye benne van. Azt is felvetette, hogy a király akár maga is küldhet a pénzzel egy megbízható követet, aki ügyelhet annak felhasználására. Ha az ügy késedelmet szenved, Magyarország elveszik, mivel a török több oldalról támadja, tudván, hogy „az ország

felkészületlen és zavarodott". A nunciust még 1525-ben küldte Angliába a pápa, hogy járjon közbe, Anglia járuljon hozzá Magyarország védelméhez. Girolamo Ghinucci, Worcester püspöke is újfent sürget, ha nem küldenek pénzt, akkor késő lesz. A római követek április 25-én és május 2-án magyar segélykérő leveleket továbbítanak Angliába. Május elején már úgy tűnik, mégiscsak történik valami, mert mivel Gambara legátust erőteljesebb fellépésre ösztökélték, nyomatékosabb közbenjárása után azt jelentette Rómába, hogy Wolsey biztosította, hogy Henriknek az a szándéka, hogy pénzt küld követével Velencén keresztül Magyarországra. A kardinális úgy fogalmazott, hogy ő maga is „felajánlaná mindenét a szent célra, még főpapi ornátusát is". Május 6-án a birodalmi angol követ, Robert Wingfield értékes információkkal szolgált Wolsey-nak, ami meggyorsíthatta a döntést. A diplomata arról számolt be, hogy a török sereg élén a szultán már a Dunánál vonja össze hadseregét, s az átkeléshez hidakat veret, nagy hajókat vontat fel, tele élelemmel. Már a kezébe is került az egyik legerősebb erőd – feltehetően Titelre gondol –, s ha így van, Magyarország elveszett.

A magyarországi segély nemcsak Henriknek lett hiúsági kérdés. Május 21-én a Tudorok spanyolországi követe jelentésében még ekkor is felmerül a magyar–török kiegyezés alternatívája: úgy hírlik, „bizonyos kereskedőknél" vannak olyan levelek, amelyek azt igazolják, hogy a magyar király már most „a török adófizetőjévé" lett. Nem tudunk ilyenről. Talán az lehet az értesülés alapja, hogy még az 1526-os év folyamán is jelentkeztek magyar békeóhajok. Tudjuk azonban, hogy a török ekkor már minden ilyen próbálkozást visszautasított.

A londoni velencei követ június elején arról tudósított, hogy Wolsey-hoz érkezett egy lengyel követ. York érseke rosszallását fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Zsigmond király békét kötött a törökkel. Már korábban kapcsolatba lépett Krzysztof Szydłowiecki kancellár az angol királlyal, hivatalosan azért, mert az uralkodó sólymokat kért. A király válaszolt is, igaz a hivatalos levelezésben csakis a solymászatra szorítkoztak. Nézetem szerint a sólymokat Lengyelországból szállító angol, illetve a Londonba érkező Jagelló-követ együttes megbízatása azt sugallja, hogy az angol diplomácia puhatolózott a lengyel királynál, mennyire van kőbe vésve a törökkel kötött békéjük, mielőtt elküldené a Jagelló-uralkodónak a segélyét Magyarországra.

Június elején valóban úgy tűnt, hogy Anglia megmozdul. Mindenki bizakodott, hogy szervezik a segély útnak indítását. Június 5-én a pápa már egyenesen úgy fogalmazott Gambarának, hogy „nagy megelégedésünkre van, hogy [Henrik] király segítséget küld", különösen a többi fejedelem közönye fényében. Ugyanakkor még a szentatya sem volt biztos abban, hogy valóban elindult a pénz, mert azt írta: a király nem állhat el a megítélt támogatástól, mert ezzel másokat is erre ösztönözne. Június 12-én a franciaországi angol követ arról adott hírt, hogy „Anglia pénzsegélyt küldött Magyarországra, 100 ezer dukátot" – igaz, éppen a száz, „C" nem olvasható ki – „így mindenki *Defensor Fidei*ként nevezi, a császár pedig szégyellheti magát, mert húga a törökök fogságában van". Az angol diplomácia kihasználja a császárral szemben, hogy ők adnak támogatást, V. Károly pedig – akinek a testvére, Mária (képletesen szólva) „a török foglya" Magyarországon – nem.

Június 19-én Rómából megérkezett a hír Angliába, hogy a pápa már elküldte az 50 ezer aranyat, s a legátust arra utasítják, biztassa VIII. Henriket is, hogy „tegyen így mielőbb, és mutasson példát másoknak". A Szentszék úgy veszi, Anglia már nem fog visszakozni. Június 22-én azt jelentik Wolseynak Rómából, hogy a pápát megnyugtatja az angol király hajlandósága. A velencei követ Londonból július elején azt adja hírül, hogy az angol király 100 ezer dukát értékű váltót küld. 1526 végén Marco Antonio Venier velencei követ biztosan állította a dózsénak, hogy VIII. Henrik először 100 ezer dukátról szóló váltót akart küldeni II. Lajosnak. Igaz, ebből majd két részletben 50 ezer arany lesz, s Wallop követ az első 25 ezret viszi magával.

Magyarországon április elején már olyan kritikus volt a helyzet, hogy Tomori másodszor is lemondott. Április 23-án a szultáni sereg megindult Isztambulból, s június elején elhagyta Szófiát, majd a hó végére már Nándorfehérvárnál járt. Báli bég hidat veretett a Száván, Ibrahim nagyvezír előrement, hogy megszervezze az átkelést. Rövidesen ostrom alá vették Péterváradot. Június 2-án az országtanács már a jelenlévő követekhez és a bárókhoz folyamodott, adják össze a királyi bandérium felállításához szükséges összeget, majd elrendelték, hogy az egyházak arany- és ezüstszereinek feléből pénzt verjenek és fordítsák a véghelyek ellátására és zsoldosok felfogadására.

A katonai helyzet súlyosbodása arra késztette II. Lajost, hogy június végén újabb, segélyt sürgető leveleket intézzen a fejedelmekhez. Június 21-én a pápához is írt egy újabb levelet, amelyben „nagyobb és bővebb segítséget kér [...], amilyen gyorsan" csak lehet, s könyörög, buzdítsa a többi fejedelmet, „ők se hagyják el veszélybe döntött ügyét". Lajos korábbi levelét Ferdinánd ugyan továbbította a császárnak, de május 25-én újra sürgette segítségét, s hangsúlyozta: „Ausztria, és egész Germánia érdekében" nyújtson segédkezet. Június 6-án a király újra Ferdinándhoz fordult, majd 11-én követet is küldött hozzá, s megismételte segélykérését július 15-én is. A császár Itáliában volt elfoglalva, előbb sértődötten csupán annyit írt, hogy a pápa ne ellene hadakozzék, hanem hirdesse meg a keresztes háborút. Majd csak július 27-én válaszolt érdemben, hogy nagyon sajnálja, hogy Magyarország veszélyben forog, de nem tudja Lajost úgy segíteni, ahogy szeretné. „Meg kell érteni, hogy a saját védelmemmel kell törődnöm, és erre kell fordítanom minden erőmet." Mi több, Ferdinándtól azt kérte, hogy a Cremonánál körülzárt serege felmentésére szerezzen még néhány ezer katonát. A császár a pápát okolta azért, hogy nem állt az ő oldalára, s így nem fejezheti be a háborút s nem jöhet Magyarország segítségére. Ferdinánd – amellett, hogy sajnálkozott, hogy „nem fog idejében segítség érkezni a magyar királyhoz" – nagynénjétől, Savoyai Margittól maga is az itáliai csapatok számára kér segélyt. Burgio már januárban azt írta, hogy „Németországból bizonyára nem" várhatunk segítséget. A speyeri birodalmi gyűlés jóformán csak a mohácsi csata idején szavazott a segély mértékéről, de a vereség hírére sem határozott semmiben. Ferdinánd, noha csak augusztusban hagyta abba bátyja itáliai hadjáratának támogatását, közbenjárt Niklas Graf zu Salmnál, hogy vállalja el Lajos főparancsnoki felkérését, majd kétezer cseh gyalogos felfogadását és ágyúkat ígért, igaz ezek nem álltak készen augusztus 25. előtt. (Meg kell hagyni, Mohácsnál valóban harcoltak a pápai pénzen felfogadott, Ausztriában toborzott gyalogosok.) A helyzet egyre kritikusabbá vált, s Ferdinánd júliusban már újra figyelmeztette bátyját, hogy „Magyarországot elfoglalja a török", akkor „veszély és fenyegetés érheti Ausztriát, és Németországot is".

II. Lajos június 21-én Andrea Gritti velencei dózsénak is írt. Fegyvereseket kért a morva és a cseh uraktól. A francia király az *adhortatió*kra későn

reagált, eleinte nem is közönyösen, hanem elutasítóan, s csak augusztus 17-ére ért Rómába a levele, melyben segítséget ígért. Nagyobb reményt fűztek a magyar udvarban a portugál, majd az angliai segítséghez. Portugália uralkodója, III. János nem volt közömbös a török elleni küzdelem iránt, küldött is egy „4000 gyalogos felállítására elegendő", 50 ezer dukátról szóló váltót, Franciaországban azonban feltartóztatták a követét. A hadisegély nem jutott el Magyarországra.

Június 21-én II. Lajos újabb levelet intézett VIII. Henrikhez. Hangsúlyozta, „minden reményünk leginkább Fenséged segítségében van". „Akkor már hiába hoznak segítséget, amikor az ellenség hadereje behatol az ország belsejébe". A király túllép a korábbi *exhortatiók* hangnemén: konkrét pénzbeli segítséget kér. Egy nappal később a pápa újfent sürgette, hogy az angolok indítsák útjára a segélyt.

Június 22-én a római angol követ azt jelenti, hogy a pápa béketárgyalásokat folytat a császár erőinek parancsnokával, Hugo de Moncadával, hogy ha leteszik a fegyvert, menjenek Magyarországra harcolni, a pápa, a császár és a cognaci liga együttesen fizetné a zsoldjukat. Elképzelhető, hogy a Cremonánál kialakult állóháború közepette egy ilyen megoldás is felmerült, még ha a császárnak feltehetően nem is lett volna ínyére. Ugyanezt Wolsey is felvetette július 19-én: próbáljanak egyezkedni a német zsoldosokkal, hogy Itália helyett Magyarországon harcoljanak. Ennek lehetett némi realitása, Burgio június 13-án úgy írt, „őszentsége az összes Itáliában állomásozó hadakat elindítja Horvátország felé".

Sokat segít a pápa 50 ezer aranya, amely június elejére már az országba ér, de azonnal lenne helye az angolok pénzének is. Az udvarban Burgio, Szalkai László esztergomi érsek és a királyné lázas adománygyűjtésbe kezdenek. Burgio reménykedik, hogy ebből is tudnak katonákat felfogadni, sőt a „király nagy segítséget kap külföldről". Az udvarban mindenesetre bíznak abban, hogy érkezik külföldről pénz, s legalább Pétervárad megmenthető.

Volt-e realitása annak az elképzelésnek, hogy mindaddig, amíg az új *propugnaculum* [védőbástya, a szerk.], vagyis Pétervárad áll, van remény? Valóban minden külső pénzforrás növeli az esélyét, hogy ki lehet tartani? A vár 16 napig állta Szülejmán ostromát, még megroggyant állapotában is, sőt az első rohamot visszaverték. Tomori a sajkásokkal megtámadta és

alaposan megtépázta a török hajókat. Nem lehet tehát teljességgel alábecsülni a magyar haderőben rejlő potenciált, hiszen ha tovább tudjuk fizetni Tomori embereit, akkor erőn felül is teljesíthetnek. Burgio, Lajos, Mária és az udvar tagjai azért próbáltak kétségbeesetten pénzforrásokat felhajtani, mert úgy hitték, akármilyen kevés is, valamilyen célra fel lehet használni. Igen kevés pénzből javíttatta ki a nuncius a király ágyúit. Ez a remény éltette a magyar vezetést, s ez buzdítja újabb és újabb segélykérésekre. A mai kor szemlélője tisztában van az ország akkori anyagi állapotaival, s azt mondja, hiú remény, hogy meg lehet állítani a törököt Péterváradnál, de ezt a kortársak nem vetették el teljesen. Abban is bízhattak, hogy a cognaci liga megkötése után a Habsburgok visszavonulót fújnak, és érkezik pénz, akár mind a két oldalról. Ferdinánd is felvetette a *Reichstag*ban [birodalmi gyűlés, a szerk.] Pétervárad támogatását. A magyar vezetők nem mondtak le arról sem, hogy a francia király ad segélyt. Burgio 400 zsoldosa ki volt fizetve október végéig. VIII. Henrik segélyén akár 6–7 ezer gyalogost lehetett volna felfogadni 3 hónapra, ami valós többletet jelenthetett volna, hiszen „ha készen állana a Száva átkelőjénél 4000 gyalogos és 10 000 lovas, akkor – lehet –, hogy megakadályozhatnánk, hogy a török átkeljen", sőt „2000 gyalogossal [...] a kalocsai érsek megakadályozhatná, hogy a török átkeljen a Dunán". Ha az angol és a portugál király is ad pénzt, tovább lehetne erősíteni a folyó vonalát. Ha megérkezik az angolok ígérte pénz, Burgio szemével nézve még mindig felállhat akkora erő, amivel „Tomori [...] visszaszerezheti a péterváradi átkelőt és felmentheti Titelt."

Burgio újabb pápai pénzben is reménykedett: „őszentsége meghagyta, hogy a pénzt, ami még nálam van, költsem el, [...] s ha ez elfogyott, kérjek újból". Pétervárad „ostroma egy ideig fel fogja tartóztatni az ellenséget. Azalatt [...] a magyar sereg is talán összegyülekezik." Ha érkezik nyugati segély, a vár kitarthat. Sőt, ha sikerülne újabb pénzforrásokkal felépíteni Szalánkemén és Eszék várát, „ez évben megtarthatjuk az ország Dráván inneni részét." A folyók átkelőit is lehetne védeni.

Burgio azt sugallta az udvar felé, hogy a cognaci liga egyezségre bírja a császárt, s akkor felszabadulnak a németországi seregek – így bizakodhat a király július végén, hogy „ez évre kivédjük a támadást, mert jön segítség Morvaországból, Csehországból, Sziléziából." A nuncius arról ábrándozik, hogy a törököt egy fegyverszünetre is rá lehet venni, sőt, szerinte Tomori rá

akarta venni a királyt, hogy akár adófizetés árán is kérjen békét a szultántól. Burgio hisz abban, hogy a török vissza is fordulna, és Pétervárad „a mi kezünkön maradna, mert az éhség kényszeríti." Pétervárad elestéig (július 28.) mindenki bízik abban, hogy ha késik is az angolok pénze, a portugál királyé megérkezik. Mi több, még Pétervárad eleste után is reménykedik a nuncius, hogy érkezik segély. Lajos július 20-án újabb adományt kért a pápától, és még a sereg felvonulása közben is abban bízik, hogy Burgio a föld alól is kerít pénzt: „ha még van valami Szentséges Urunk pénzéből, küldjön nekünk." Számítanak újabb összegekre, mert még augusztus derekán és végén is várnak több ezer német és cseh zsoldost, sőt Bécsből 32 mázsa puskaport hozatnak. Érkeztek olyan hírek, hogy útjára indították az angol pénzt, sőt tudni vélték, hogy valóban 100 ezer dukátot.

Az udvarban még a Habsburgokban is bíztak. A pápa július 30-án sürgette Ferdinándot, hogy küldjön segélyt. II. Lajos 1526. augusztus közepén követet küldött a császárhoz, majd augusztus 27-én levelet. (Utóbbit sokáig fiktívnek hitte a kutatás, mivel csak Prudencio Sandoval spanyol történetíró közölte, de nemrégiben felfedezték egy másolatpéldányát.)

Szükségesnek látszik tisztázni, hogy Anglia mikor akarta elküldeni a pénzt. Gambara legátus könyörgött, hogy siessenek a pénz küldésével, amennyire csak tudnak, mert a király „nem engedheti meg, hogy a pápa, a portugál király vagy a Birodalmi Gyűlés megelőzze." (Ez is jól mutatja, hogy VIII. Henrik hiúságára lehetett hatni.) A megbízott követ, Sir John Wallop augusztus 14-én még Londonban van. Valószínűleg az után indult útnak, hogy megérkezett az a római hír, hogy a török átkelt a Száván. Tehát jóval a mohácsi csatavesztés előtt, nem utólag. Ugyan kissé elkésve, de egyáltalán nem feleslegesen folyósították ezt a pénzt, s nem azért, hogy Lajos halálnak hírét hallva Szapolyait támogassák a Habsburgokkal szemben. Az angol diplomácia abban a tudatban volt, hogy még segíthet, mire a magyarok megütköznek a törökkel. Augusztus közepére már útnak indulhatott Wallop a váltóval, erre utal, hogy augusztus végén már várja egy németalföldi bankár – akit akkorra gyorsfutárral értesítenek, hogy mikor ér hozzá a követ a beváltandó váltóval. A bankár, Bartolomaeus Welser is azt írta Wolsey-nak, hogy nincs idő a késlekedésre, Pétervárad ugyan elesett, de még mindig szükség van a segítségre. Ha a magyaroknak küld pénzt, ellenállhatnak a töröknek. Lehet, hogy az angol követ csak szeptember

elejére érhetett Antwerpenbe, de még nem volt tudomása Mohácsról, ő továbbra is abban a hitben volt, hogy Lajosnak viszi a pénzt.

Nem osztom azt a vélekedést, hogy azzal, hogy váltót s nem készpénzt küldtek Walloppal, késleltetni akarták a segélyt, s csak akkor szánták rá magukat, mikor végérvényesen kiderült, hogy II. Lajos életét vesztette, és az angolok célja az lehetett, hogy Szapolyai lefoglalja Ferdinánd erőit. A váltó a követ sürgős megbízására utal, hiszen egy ekkora készpénz-összeget még Angliának sem volt egyszerű kiállítania, azt pedig nem bízták egy követre, hanem a bejáratott utakon vitték fegyveresekkel védett futárok valamelyik német bankházba, ahol felvehette. Ez volt a szokott mód, hiszen nem kis összegről volt szó. (Ráadásul 25 ezer arany jelentős súly.) Mindez nem jelenti azt, hogy Anglia csak a csata után akart fizetni, ugyanis erre elszánta magát már korábban. Maga a követ is úgy fogalmazott 1527. április 26-i, Olmützből írott levelében, hogy az volt a célja, hogy „megkönnyebbülést és vigaszt nyújtson" a királynak –, tehát annak tudatában indult el, hogy Lajos él. (Arra, hogy a lebonyolítás nehézsége miatt a pénz később jutott el Wallop kezéhez, e helyütt nem térek ki.) A követ egy másik megfogalmazása is alátámasztja, hogy már Mohács előtt elindította uralkodója a pénzt: „a királynénak is átadtam egy levelet", amelyet VIII. Henrik küldött még 1526 augusztus közepe előtt, amire Mária királyné „amikor a kezébe vette" úgy reagált, hogy „sírva fakadt, [...] majd köszönetet mondott a királynak, mondván, az ő kuzinjai milyen jók voltak a királyhoz [Lajoshoz és] imádkozni fog Henrikért". Nyilván nem ezt mondta volna, ha Wallop teljesen üres kézzel jött volna.

Angliában 1526 szeptemberében még azt sem tudják, hogy Lajos meghalt a csatában. Szeptember 18-án Savoyai Margit azt a hírt kapta a Fuggerek hollandiai faktorától, hogy a király elmenekült négy emberrel. Noha Rómából is érkezett hír a csatavesztésről és Lajos haláláról, Wolsey addig nem tekintette azt biztosnak, amíg a király holttestét meg nem találják. A pápa sem tekintette még teljesen elveszettnek Magyarország ügyét, így Campeggiot küldte Angliába, hogy a segély második részét kérje VIII. Henriktől. Wolsey titkára, John Hackett Savoyai Margit csatornáit tekintette hitelesnek a királyról keringő sokfajta hír közepette. Nem hitte, hogy a király meghalt, ezért adott további útmutatásokat Wallopnak a pénzsegély – eredeti tervek szerinti – kifizetésére. Azt fejtegette, hogyan lehetne

a pénzt minél gyorsabban eljuttatni a magyar uralkodóhoz – akiről még úgy gondolta, hogy él –, s Wallop váltóját hogyan s hol kellene beváltani. Erről tárgyal Wallop is éppen ekkor a Welserekkel Antwerpenben, tehát minden fél úgy tudja: a király életben van, s gyorsan van szüksége a pénzre. Mindez igazolja továbbá, hogy az Antwerpenben lévő Wallopnál van a váltó. Már augusztusban – amikor elindult – nála volt, jóval a csata előtt, mielőtt tudtak volna bármit is a király sorsáról. Szeptember 27-én megy tovább Wallop Ferdinándhoz, de még mindig nem tudják, él-e a király. Szeptember 30-án írt Hackett Wolsey-nak, s maga is azt mondta, Wallop és ő is tárgyal a váltó beváltásáról a Welserekkel, sőt arról, hogyan küldjék Magyarországra a pénzt. Tehát szándékukban áll továbbra is pénzt adni II. Lajosnak – nem értesülvén még ekkor sem a király haláláról.

A törökellenes fellépés érdekében Angliának még 1526 őszén is szándékában állt további pénzt adni a pápának, 30–35 ezer dukátot, amelyen 5000 svájcit és 400 nehézlovast tud felfogadni, hogy békére kényszeríthesse a császárt, s a közös keresztes hadjáratra megteremthesse az alapot. Úgy gondolhatták, ha csapást is szenvedett Magyarország Szülejmántól, képes azt kiheverni.

Sokáig gondot okozott azonban, hogy nincs kellően megalapozott hír Lajosról. A szeptember végén már egyre bizonytalanabb Wallop különféle híreket közöl a királyról: azt mondják, elesett, vagy a Dunába fulladt, mások szerint Csehországba menekült. Még október 6-án Kölnben sem tudni biztosat. A követ október 8-án beszámolót közölt a csatáról, s azt írta, olyan hírei vannak, hogy a király meghalt. Október 16-án már egy jelentést is csatolt a király haláláról. Október 18-ára VIII. Henrik már biztosabb híreket kap a király haláláról, de teljes bizonyságot és a nyugalomba helyezéséről szóló hírt csak október 23-án szerzett a kancellár.

Miért éppen akkor küldött Anglia pénzt, amikor Wolsey már esetleg sejthette, hogy késve érkezik? Miért nem korábban? Miért nem akkor reagált, amikor Lajos első vagy második segélykérését kézhez kapta? A bíboros sajátos karakterét, pragmatizmusát ismerve soha nem utasította volna el hidegen és kérlelhetetlenül a segítségnyújtást. Az ő politikai rendszerében mindennek helye kell legyen, így a Magyarországnak nyújtandó segélynyújtásnak is. A pénzt megfelelő időben utalja el, amikor már tudja, senki más nem ad, sem Ferenc, sem Károly, csak ő. Az, hogy Anglia elkö-

telezte magát a pogány elleni harc mellett, olyan ütőkártyát adott Wolsey kezébe, amivel túlszárnyalhatta a legkeresztényibb és katolikus királyokat. Mindez Anglia európai dominanciáját szolgálja, büszkén mondhatja: a *Defensor Fidei* az egyetlen, aki hozzájárult Magyarország megsegítéséhez, míg a többi fejedelmek csak viszálykodnak. Még az éles eszű Wolsey sem láthatta azonban előre, hogy a vereség ilyen súlyos lesz. Nem sejthette az országot sújtó katonai és politikai katasztrófa mértékét, ahogy azt sem, hogy a király odavész, s ezzel a Habsburgok ölébe hullik Magyarország. Maga is megdöbbent, hogy a török már-már Budán jár. Lehetséges, hogy úgy gondolta, hogy Klisszánál, Jajcánál, Péterváradnál meg lehet állítani az előrenyomulást. Annál is inkább, mert hozzá is elértek azok a hírek, hogy a nagy esőzések miatt nehezen halad az oszmán sereg a Balkánon.

VIII. Henrik, már a mohácsi csatavesztésről tudomást szerezve, 1526. október 18-án levelet írt a pápának. Kifejezte, hogy „könnyet ejt" Magyarország sorsáért, s nem tud mást javasolni, mint azt, hogy továbbra is dolgozzanak a fejedelmek összefogásán. Megindítóan írt fájdalmáról, amelyet Magyarország pusztulása okozott neki. Tudatában van, mekkora kárt okozott a vereség a kereszténységnek, s ő mulasztott azzal, hogy későn indította útjára a pénzt, s ezzel megrendült a kereszténység, mert védőbástyája már nem védi. A király már az ellencsapást tervezi, leveléből kiérezhető az önkritikus hang, ami igazolja: valóban szándékában állott segélyt nyújtani Lajosnak. Mindezt megerősíti az a beszámolónk is, amit a király titkára, William Knight írt Wolsey-nak arról, hogyan fogadta Henrik a mohácsi csatavesztés hírét. „Felolvastam a királynak a Magyarországról érkező híreket, s azt, hogy az ország elbukott és elveszett, fájdalmas szívvel fogadta, panaszolván, hogy Magyarország, amely mindig is, amióta az eszét tudja, a kereszténység pajzsa és védelmezője volt, a keresztény fejedelmek oktalan viszálykodása miatt most leigáztatott és a pogányok szolgaságába vettetett. Most a töröknek szabad útja nyílt Németország felé, [...] a németek könnyen behódolhatnak a töröknek. Ez azt vonná maga után, hogy a kereszténység többi része is nagy veszélybe kerül, s félő, hogy egymás után meghódítják őket is és rabság alá vonják. A király annyit mondott csupán, amit Krisztus Péternek: »Én azonban imádkoztam érted, hogy meg ne fogyatkozzék a hited.« (Lukács 22, 32.)." De nem csak annyit üzent: imádkozzatok, hanem már az elkövetkező harcra és a kereszténység további

védelmére buzdította őket – tudatában lévén, hogy ha nem is érkezett meg az augusztusban elindított pénz, úton van Magyarország felé.

A nyugati segítség kérdését tehát nem lehet leegyszerűsíteni arra, hogy a „segélyért könyörgő" II. Lajos király tehetetlenül állt a nyugati fejedelmek részvétlensége előtt. Anglia királya nem csak imádkozott. Valóban küldött pénzt. Követe, Sir John Wallop elindult még augusztusban, hogy Lajos királlyal a csata előtt találkozzék. A Tudorok arra számítottak, hogy még a döntő csata előtt megérkezik. Wolsey és Henrik komolyan akartak segíteni. Ezt a követnek Mária királynéhoz írott levele is igazolja: váltói „a királynak nagy segítségére lettek volna."

Magyarországnak a cognaci ligába való bevonásával Angliának további tervei voltak. York érseke az ország bukását az egyetemes kereszténység súlyos veszteségeként fogta fel, s azonnal terveket szőtt visszafoglalásának előkészítésére. Az is a Tudor-követ feladata volt, hogy találkozzon a magyar királlyal, és megtudja, hogy a ligát illetően mi Magyarország álláspontja, hogyan viszonyul a továbbiakban a Habsburgokhoz, hiszen 1526 után az angol politika határozottan Habsburg-ellenes irányt követett.

A magyar történetírásban rendre felmerül a Nyugat közömbösségének toposza, sőt olykor számonkérő szemrehányással illették Európa fejeit, amiért nem küldtek katonát és elegendő pénzt, „pedig megtehették volna." De nem minden fejedelem volt „érzéketlen". Voltak a politikai életnek olyan szereplői, akik valóban nyújtottak jelentékeny, kézzelfogható segítséget: VI. Adorján pápa, III. János portugál király, Wolsey kardinális, valamint magyarországi „szeme és füle", Campeggio bíboros, továbbá VII. Kelemen meghosszabbított karjaként Burgio báró.

B. Szabó János |

II. Lajos király a mohácsi csatában

Miért is volt ott a király?

„Azon a tényen, hogy mohácsi csata volt, hogy 1526 augusztusában zajlott le, hogy benne a magyar sereg megsemmisült és Lajos király halálosan megsebesült, semmiféle átértékelés nem változtathat"– írta Hóman Bálint 1931-ben. Azon a tényen azonban ritkán szoktunk elgondolkodni, hogy vajon miért is volt ott abban a csatában Magyarország királya. A kora újkor küszöbén már egyáltalán nem ment ritkaságszámba, hogy a koronás fők távol maradtak a harc sűrűjétől – vagy akár maguktól a harci táboroktól is. II. Lajos magyar király Habsburg sógorai közül V. Károly német-római császárt ugyan időnként ott találni hadai között, de veszélyes kézitusába már ő sem bocsátkozott. Öccse, Ferdinánd osztrák főherceg – a későbbi magyar király – pedig lehetőség szerint még a táborozásokat is kihagyta. Több esetben is úgy tűnik, hogy az uralkodó vérmérséklete szabta meg, hogy beleelegyítette-e magát a háborúiba: VIII. Henrik angol király is imádta a háborúságokat, I. Ferenc francia király pedig kifejezetten szívesen tört lándzsát az ellennel, mígnem 1525. február 24-ének borongós hajnalán lovagjai élére állva a Habsburg hadak fogságába nem került. Pedig a józan ész mindenütt az állam működőképességét garantáló király életének óvását diktálta volna... A legtöbb esetben az uralkodók már úgysem parancsnokoltak ténylegesen hadaik felett, hiszen mellettük többnyire hozzáértő, tapasztalt főparancsnokok látták el a seregvezetés nehéz feladatát.

Miért állt hát II. Lajos mégis személyesen seregei élére? Az ősi hagyományok szerint a Magyar Királyságban mindenkor maga a király volt a had fővezére. Ő rendelhette el az általános országos felkelést is, amikor elvileg az ország minden fegyverforgatásra képes férfi lakosa köteles volt táborba szállni. 1526-ban a tavaszi országgyűlés határozatainak 10. cikkelye

el is rendelte az általános készenlétet, és a király végül fegyverbe hívta a jobbágyokat. (Épp a parasztfelkelés kiújulását jósolgató pápai követ, Burgio báró jelentéséből tudható, hogy a diplomata várakozásai ellenére nem támadt fel Dózsa rettegett szelleme, júliusban ugyanis Tomori érsek mellett már 3000 paraszt is táborba szállt Pétervárad környékén.)

II. Ulászló 1492. törvénye értelmében ezek a felkelők – ahogy a hadrakelt nemesség is – nemcsak a király vezetésével, hanem akár a nádor, akár az országos főkapitány parancsnoksága alatt is kötelesek voltak harcolni az ország határain belül. Az ifjú II. Lajos gyönge lábakon álló tekintélye Brodarics kancellár szerint azonban megkövetelte a király személyes táborba szállását. Ezért „nehogy az ország e nagy veszedelmében bármit is, ami tőle telhet, elmulasztani lássék, július huszonnegyedikén kiindult Budáról azzal a szándékkal, hogy a Duna partján lassacskán Tolna felé vonul, remélve, hogy közben mások is érkeznek hozzá."

A király személye egyfajta mágnesként vonzotta a táborba a megyei és főúri, főpapi bandériumokat, ám az akkori páratlan vészhelyzetben a sereg fegyelme nem volt teljesen makulátlan. Hiába jelölték ki például a tolnai táborban Báthori István nádort, hogy az ellenség előtt foglalja el a Dráva átkelőjét, Brodarics szerint

> „a főurak közül [...] egyesek vitatják a királyi parancsot, míg hánytorgatják kiváltságaikat és a báróknak azt a szokását, hogy csak királyi zászló alatt katonáskodnak, addig ez a dolog is, tudniillik a Dráva védelme, elmaradt, bár a korábbi testi betegségétől gyötörtetett nádor semmi fáradságot sem sajnált. Mikor őt Mohács felé haladtában a többiek, akiket vele küldtek, követni vonakodtak, mint mondtuk, privilégiumaikkal hozakodva elő, a király az állandó tanácsülésen, ahol erről folyt a szó, hirtelen haragra gerjedvén, »Látom én – úgymond –, hogy ki-ki saját mentségét és üdvét az én fejemre hárítja a magáéról (mert úgy idézzük a király szavait, ahogy elhangzottak). Személyemet és fejemet azért hoztam e veszedelembe, hogy ez országért és a ti javatokért a sors minden fenyegetésének kitegyem. Nehogy tehát legyen valaki, aki saját tunyaságára bennem legcsekélyebb mentséget is talál, és hogy ne lehessen nekem bármit is felróni, holnap a nagy Isten segítségével személyesen megyek veletek oda, ahová mások nélkülem menni vonakodnak.«"

Mint ez az eset is mutatta, egyedül a király személye volt képes egyben tartani azt a hatalmas, de igen heterogén sereget, amit a Magyar Királyság állított szembe 1526-ban a fenyegető török invázióval.

A király helye

Hasonló szerep jutott az uralkodónak a harcmezőn is, ahol ő volt a legfontosabb igazodási pont. Az események után kb. két évvel, Brodarics István kancellár részletes leírást adott a király helyéről és a körülötte állókról a magyar csatarendben:

„a második oszlop, vagyis az, amit helytállónak nevezünk, melyben a király volt, inkább lovasokból állt, egy-két gyalogos az oldalakon foglalt helyet. Az első és második oszlop között nem volt nagyobb távolság egy kődobásnyinál. A második oszlopban a király sora előtt hármas sor húzódott nagyobbrészt királyi kamarásokból és bárókból összeállítva, ezek parancsnoka Tárczay Miklós volt, serény és a király iránt páratlan hűségű férfi, ugyanott volt a két királyi udvarmester, Korlátkői Péter és a lengyel Trepka András, a cseh Slyk István is más csehekkel meg morvákkal, és ezek a király előtt, hozzá legközelebb álltak. E három sort a királyi sor követte, s ennek közepén maga a király, [...] jobbján állt az esztergomi és a zágrábi főpap, mert az egrit még Bátáról visszaküldték Budára, a zágrábi és a váradi mögött a pécsi, a szerémi, mert a prelátusok közül kettő, a győri és a váci baloldalt helyezkedett el, a kancellár mögött a nyitrai, a boszniai püspök, a fehérvári prépost, mögötte pedig a királyi titkárok és kamarások; bal oldalon a király mellett üres hely maradt a nádorispán számára, aki ugyan fájós lábával alig tudta megülni a lovat, mégis hol az első, hol a második oszlopban tüsténkedett szorgalmasan. Bal felől tehát, minthogy a nádor nem volt a helyén, a király mellett néhány báró tartózkodott és az a két főpap, akiről szóltunk, a királyhoz hátulról csatlakozott Czetricz, Mayláth és Horváth királyi lovászmester.

Az előkelők mögött hasonlóképpen álltak azok, akiket leghívebb és legderekabb testőrül ki-ki választott magának, ezekhez csatlakozott a király és a főemberek után a páncélos lovasok gyönyörű hadteste ezer vagy valamivel több páncélossal, mert a többi e fegyvernemhez tartozó lovas az első oszlopban szóródott szét. E hadtest közepén állt a király zászlaja, melyet Drágffy

> János országbíró – ez a király után a harmadik világi méltóság – tartott. Ezt a helytállónak nevezett oszlopot mindenfelől könnyűfegyverzetű lovasok vették körül és a széleken gyalogosok is, mint föntebb mondtuk."

Ha közelharcra kerül sor, a király körül álló papi személyeknek aligha vehették túl sok hasznát, hiszen ezek nem nagyon rendelkeztek a szükséges harci gyakorlattal. Többségük nem is volt már valami fiatal, 1526-ban közülük csupán Perényi Ferenc váradi püspök nem töltötte be még a harmincadik évét. II. Ulászló olasz udvari orvosának már az 1510-es években írt leveleiből az is kiderül, hogy a főpapok és a felsorakozott udvari emberek egészségével sem volt minden rendben. Giovanni Manardo szerint Szalkai, a későbbi érsek, már 1514-ben is túltáplált volt, talán érelmeszesedés kínozta. A későbbi áldozatok közé tartozó Frangepán Mátyás gróf is komoly bajoktól szenvedett 1516-ban. A csatáról a leghíresebb beszámolót készítő Brodarics kancellárról pedig tudható, hogy 1526-ban épp valamiféle szembaj kínozta. Aligha lehetett titok, hogy ilyen embereknek szinte öngyilkosság volt fegyvert ölteni.

Hogyan szállt a király csatába?

Nem így az alig húszéves II. Lajos király, aki csatát eddig ugyan még messziről sem látott, viszont remekül lovagolt, ügyes volt a fegyverforgatásban, s imádta a lovagi tornaviadalokat is. A Magyar Királyság trónjára 1516-ban tízéves gyermekként kerülő II. Lajos egy évtized múlva nagy reményekre jogosító, délceg fiatalemberré vált.

> „Nyúlánk, kortársainál magasabb, – számolt be róla Velence követe, Vincenzo Guidoto, aki az ifjú uralkodóval már huszadik születésnapja után találkozott – széles vállú, szép testű, de nem oly szép arcú, jóságos szemű, orra, ajka és többi arcvonása meglehetősen erős. Jól fejlett, erőteljes, minden fáradságra alkalmas, igen kiváló a fegyverhordozásban, az ő sajátos lovagjátékukban, vadászaton is a legjobb, nem fél sem hidegtől sem melegtől. Szereti a nyilat, a kézíjat, a puskát és hasonló dolgokat, melyeket használ is. Amikor szabadideje van, gyönyörködik a zenében és főként a zenejátszásban, jó felfogása van, és emberséges mindenkivel, sohasem bánkódik, mindig vidám, bőkezű, minden tanulmányra alkalmas."

A lovagi tornákért, lándzsatörésért azonban kifejezetten rajongó ifjú király passzionátus fegyverforgató volt: budai udvarában működő harcművész-fegyvermestere még egy külön értekezést is készített számára a vívásról.

Lajos egykori fegyverzeteinek – melyeket a kor legjobb dél-német műhelyeiből rendeltek meg – néhány míves darabja máig fennmaradt. Ezek alapján nyugodtan kijelenthető, hogy harcban is nyilván a kor legjobb minőségű felszerelését öltötte magára. A 15. század második felére a nyugat-európai típusú nehézlovasság eljutott fejlődése csúcspontjára: a lovasok olyan drága, de mozgásukat cseppet sem gátló, kiváló szerkezetű lemezvérteket használtak, amelyek az 1480-as évektől már a lovassági pajzs használatát is feleslegessé tették. Nem sokkal korábban Habsburg Zsigmond tiroli herceg és a lovagi erényeiről elhíresült Miksa német-római császár egy olyan új vérttípust fejlesztett ki, amely az itáliai vértek gömbölyded vonalvezetését egyesítette a német páncélok bordázott felületével. Ez a konstrukció anélkül tudta megnehezíteni a fémlemez átvágását, hogy vastagabbá, azaz nehezebbé kellett volna tenni, és a hagyományos íjakból, számszeríjakból kilőtt lövedékek sem tudták a legalkalmasabb szögben, merőlegesen eltalálni. E sok darabból álló vértezetek szinte teljeskörű védelmet biztosítottak viselőiknek a kézitusában is, fel- és levételük azonban igen bonyolult folyamat volt, amit egyedül szinte nem is tudott elvégezni viselőjük, s ez alól nem volt kivétel a sisakjuk sem, nem véletlenül írta Brodarics, hogy a harc kezdetén „a király fejére föltették a sisakot."

Természetesen a teljes vértezetben való harc kiváló fizikumot igényelt, amit még a fiatal Lajos király is csak hosszú és kitartó gyakorlással tudott megszerezni. A körülbelül 24–28 kg-os vértekbe öltözött lovasokat rendkívül nagytestű, értékes, de igen kényes csatalovak hordozták a hátukon, amelyeket a hétköznapokban nem lehetett akármilyen megpróbáltatásoknak kitenni, a harcmezőn azonban csodákra voltak képesek.

A harcban épp ezek a nemes állatok voltak a legtöbb veszélynek kitéve, mivel sokkal könnyebb célpontot kínáltak, mint egyre jobban védett lovasaik. Természetesen így a lovakat is egyre tökéletesebb páncélokkal igyekeztek óvni: a 16. század elején a nyugat-európai kortársak szemében már csak az tartozott a nehézlovasság elitjéhez, akinek a lova is páncélozva volt. Egy korabeli lovag teljes harci és lófelszerelésének a maximális súlya 90–100 kg közé tehető, amiből a lópáncél kb. 35–40 kg-ot tett ki,

de ez egy speciálisan kitenyésztett harci lónak igazából „meg se kottyant". Ám még ez a védőfelszerelés sem zárhatta ki, hogy a fényes lovagok hatalmas hátasai is megsebesüljenek harc közben, ami könnyen végzetessé válhatott lovasuk számára is. (A lőfegyverek egyre hatékonyabbá válása ugyanis egyre komolyabb kihívást jelentett a vértesek számára: az esetek többségében a modernebb puskák lövéseinek kivédésre csak 4 mm-nél vastagabb lemezek voltak – illetve lettek volna – alkalmasak.)

A zárt lemezvértben küzdő lovagok mellett a régebbi típusú védőfegyverekkel egyébként jól ellátott, de csak sisakkal, pajzzsal, sodronyinggel, esetleg brigantinnak nevezett, fémlemezkékből összeállított mellénnyel rendelkező – tehát a korábbi évszázadokban Európában felszerelésük szerint még igazából nehézlovasnak számító katonákat már a könnyűlovasság körébe sorolták. Ilyenek lehettek például a magyar király védelmére kirendelt testőrlovasok is.

Hová lettek a király testőrei?

Brodarics leírása szerint a csata előtti tanácskozáson főként két dologról esett szó. Az egyik az volt, hogy kerüljék el azt, hogy a túlerőben lévő török sereg bekerítse a magyarokat, a másik pedig az, hogy mi is legyen a király szerepe a csatában, hogyan óvják meg a várható veszedelmektől.

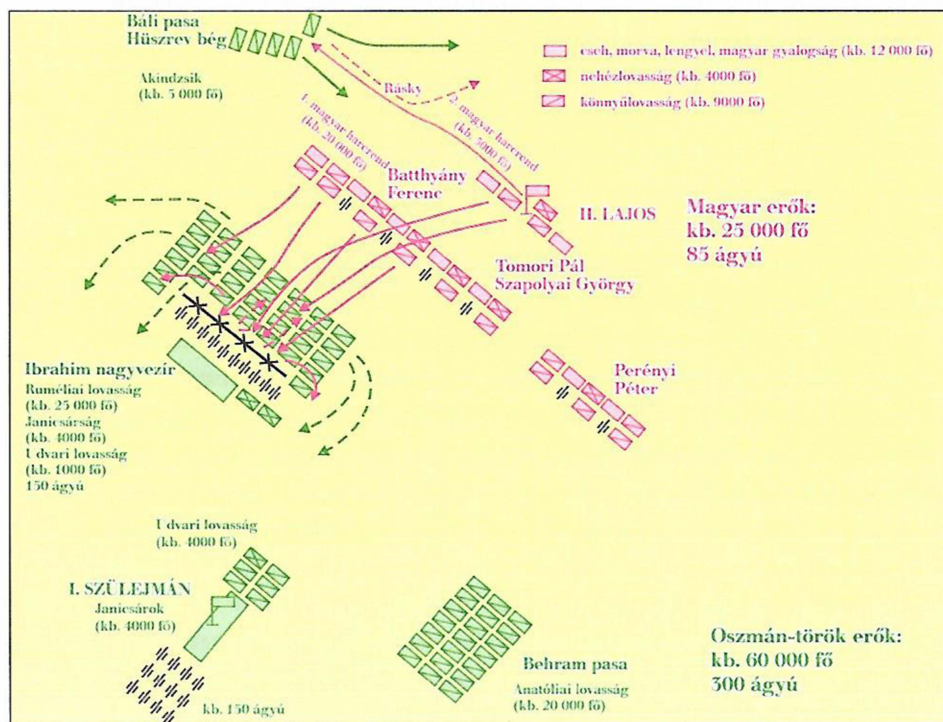
> „Heves vita folyt a király személyéről, akadtak, akik azt javallották, hogy néhány ezer válogatott emberrel a csatától távol kell állnia, úgy látszott azonban, hogy a sereg ezt semmiképp sem fogja eltűrni, mert azt akarta, hogy a király szokás szerint jelen legyen az ütközetben; az az ötlet is felmerült, hogy a király helyében más öltözzék királyi fegyverzetbe, de ez sem látszott keresztülvihetőnek a sereg heves méltatlankodása és riadalma nélkül. Végülis az a döntés született – mert úgy látszott, hogy eléggé kétes kimenetelű csata következik –, hogy legyenek, akik a király őrizetének gondját viselik, és ha valami baj történnék, és úgy látnák, hogy mind a királyt, mind a sereget olyan veszély fenyegeti, aminek jóvátételére már nincs remény, a had közepéből kiragadva, magukkal vigyék. Három jeles és a királyhoz feltétlenül hű férfiú kapta ezt a feladatot, Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János, erre a célra gyors lovakat is rendeltek alájuk, melyeknek a király, ha a szükség úgy hozza, menekülésében hasznát veheti."

A három említett úr a királyi udvar fontos *aulicus*ai közé tartozott, akiket udvari huszárként is emlegettek már ekkoriban. A huszárok alatt általában könnyűfegyverzetű lovasokat szokás érteni, ámde ekkor ezek az udvari huszárok már inkább a török szpáhikhoz hasonló ún. közepes fegyverzetű lovasok voltak. Fegyverzetükről egy 1518. évi törvény tájékoztat, ami az 50–100 jobbággyal bíró tehetősebb nemesek számára írta elő, hogy „huszár módra páncéllal [azaz sodronyinggel], sisakkal és másféle fegyverekkel kötelesek magukat ellátni".

Egy váratlan fordulat azonban elsodorta a kijelölt huszártestőrséget a király közeléből. Brodarics szerint a magyar vezérek még a csata megkezdése előtt is legfeljebb csak találgatni tudták az ellenfél szándékát. Délután két óra után azonban megváltozott a helyzet, amikor a magyar jobbszárnyon túl megpillantották egy ellenséges csapat lándzsáit. Tomori állítólag úgy vélekedett, hogy „ezek vagy táborunkat megtámadni, vagy minket bekeríteni jönnek", és a második harcrend jobbszárnyán álló, a király őrzésére rendelt lovasokat küldte ki, hogy derítsék ki, mi is történik a látóhatáron. A király testőreinek parancsnoka, Ráskay Gáspár, mivel „ő, nem feledkezvén meg arról, milyen parancsot kapott korábban a király őrizetével kapcsolatban, ezt a megbízatást, amilyen tisztelettel csak lehetett, elhárította, végül azonban, mikor látta, hogy a szerzetes követelőzik, a király pedig nem tiltakozik ennek utasítása ellen, nehogy – mert nem nagy okkal tette – ezt restségének vagy gyávaságának tulajdonítsák, megsarkantyúzta a lovát, és társaival meg az alája rendelt egész lovascsapattal oda vágtatott, ahová küldték, azzal a reménnyel, ami akkor még egyáltalán nem látszott kétségesnek, hogy könnyen visszaérhet arra az időre, melyben a királynak szüksége lehet az ő segítségére." E döntés utóbb komoly szerepet játszhatott a király halálában, de valószínűleg Tomorinak akkor a király személyes testőrségén kívül már nem volt más mozgatható tartaléka, és az ellenség szeme láttára sem akarta megbontani saját precízen felállított csatarendjét.

Ráskay csapata azonban alig néhány száz udvari huszárt számlálhatott, így esélyük sem volt Báli és Hüszrev bég vezette akindzsik seregtestével szemben, bármennyire is vitézül harcoltak a túlerővel. Akiknek végül sikerült átvágniuk magukat az ellenség lovasságán, s sikerült visszajutniuk a magyar csatarend helyére, ott a királynak és a második harcrendnek már csak a hűlt helyét találhatták.

Mit csinált a király a csatában?

A mohácsi csata első fázisa, 1529. augusztus 29.

II. Lajos első és legfontosabb feladata az volt, hogy személyes jelenlétével „szívet adjon" harcosainak, vagyis harcra, kitartásra bátorítsa alattvalóit. A kancellár beszámolója szerint a csata megkezdése előtt

> „a nádor elővezette a királyt arról a helyről, melyről említettük, hogy számára kijelöltetett, és – mint három nappal korábban is tette – végigvezette a hadsereg előtt, ezzel mindenki meggyőződhetett jelenlétéről, amiben egyesek kételkedtek, majd kijelentette, hogy a hazáért, Krisztus Isten szent vallásáért, hitveseikért és gyermekeikért a végsőkre, a halálra is el van szánva. Viselkedjenek hát maguk is bátor férfiként, emlékezzenek arra, hogy magyarok, hogy mind maguk, mind hajdani őseik, ezek a nevezetes hősök, a keresztény közösség legbátrabb védelmezői, sok alkalommal mily fényes dicsőséget arattak ugyanazon ellenség

> fölött, mellyel most fognak megküzdeni; az ellenség sokaságától nem kell megrettenni, mert nem a sokaságban, hanem a katonai erőben áll a győzelem. Maga Isten is alászáll a magasból azok mellé, akik az ő szent vallásáért harcolnak, az ő kezükbe van letéve – úgymond – nemcsak a hazának, melynek elfoglalására jött az ellenség, hanem az egész keresztény társadalomnak is az üdve. Miután a nádor és hasonlóképpen a király is valamennyi sor előtt ellovagolva ilyeneket és efféléket mondott, a király ismét elfoglalta helyét és sorát."

Ezután délután három-négy óra körül Tomori javaslatára a király adta ki a támadási parancsot. Megfújták a trombitákat, megszólaltatták a dobokat, és eldördültek a jeladó ágyúk is. A magyar támadást Batthyány Ferenc horvát bán vezetésével a magyar jobbszárny horvátországi és szlavóniai lovassága kezdte meg. A velük szemben álló, könnyűfegyverzetű ruméliai lovasok bizonyára nagy túlerőben voltak, ennek ellenére Batthyányék rohama meglepően sikeres lett: kemény harcban végül megfutamították a ruméliaiakat, akik menekülés közben kénytelenek voltak kétfelé válni a saját összeláncolt ágyúik előtt, mivel a mögöttük felsorakozott janicsárok miatt nem futhattak egyenesen hátrafelé. A törökök lövései ellenére ugyanis a szpáhikat üldöző magyarok és horvátok szintén eljutottak az ágyúkig.

Az első magyar támadás szerencsés időpontban kezdődött, mert a török ágyúk még valószínűleg nem voltak felkészítve, és az első lövéseket csak a nehézlovasság közeledtekor tudták leadni. Bár sok beszámolóban kiemelt szerepet kapott a pusztító ágyútűz, Brodarics elég egyértelműen leírta, hogy ezek a lövések nem sok kárt tudtak tenni még a király később előrenyomuló csapatában sem. Az, hogy a lövések kezdetben nem tettek komolyabb kárt a magyarokban, háromféle okra is visszavezethető. Az egyiket már Brodarics is említette: Tomori állítólag titkos megállapodást kötött a török sereg renegát keresztényeivel, s mivel ezek zöme a tüzérségben szolgált, szándékosan rontották el a lövéseket. De előfordulhatott az is, hogy a török tüzérek egyszerűen rosszul céloztak, mint például később, az 1687. évi a nagyharsányi csatában, ahol több mint nyolcvan török ágyú ontotta szinte teljesen hiába a tüzét a keresztény hadakra.

A török krónikások szerint az összeláncolt ágyúkon a támadók sem tudtak áttörni, ezért inkább kitértek előlük, és a tüzérség végeinél álló szpáhikra vetették magukat. Az egyik szemtanú szerint nem minden me-

nekülőnek sikerült kitérni a magyar roham elől, és azokat a törököket, akik a támadók és az ágyúállások közé „szorultak", úgy vágták le a horvát bán lovasai, hogy a janicsárok és a tüzérek még csak segíteni sem tudtak nekik. Dzselálzáde Musztafa krónikája szerint a keresztényeknek Ibrahim nagyvezír zászlajának bal oldalán, a hatodik szandzsáknál végül sikerült áttörnie a ruméliai szpáhik csatarendjén.

A magyar jobbszárny jelentős sikerei láttán Tomori hátraküldte a királyhoz Báthori Andrást azzal az üzenettel, hogy „az ellenség hátat fordít, a győzelem a miénk, az előnyomuláson a sor, és hogy támogassuk a mieinket, akik a megfuttatott ellenséget üldözik". Mire azonban a második vonal nehézlovassága csatlakozhatott volna a küzdőkhöz, már megkezdődött a magyar jobbszárny bomlása. A futók éppen útközben találkozhattak a második vonal vérteseivel, akik épp a török ágyúállások felé igyekeztek nekik segíteni. Brodarics szerint „a király hadoszlopa pedig ugyanakkor előrevágtatott, már amennyire páncélos vitézek vágtatni képesek".

A nehézlovasok azonban nem is csak a páncélzatuk súlya miatt nem szoktak végig vágtatni a csatamezőn, bár a hatalmas és drága harci lovak erejével sem ártott takarékoskodni, hanem mert a támadásuk ereje az összhangban, a gondosan elrendezett harcrendben volt. Az egymástól másfél-két méteres távolságban haladó vértes lovasok sorait alaposan összekuszálhatta a terep bármilyen egyenetlensége vagy az egyes lovak sebességének különbsége. Ha a vértesek netán a harc hevében megfeledkeztek a vonal megtartatásának fontosságáról, többnyire véres kudarcot vallottak.

Sajnos mind a mai napig nem tudni, hogy pontosan hová is igyekezett a harcmezőn II. Lajos és a vértesek derékhada. A fenti török krónikás, Dzselálzáde Musztafa ugyan azt írta, hogy a magyarok megkísérelték bekeríteni a török balszárnyon álló ruméliaiakat, ám a magyar visszaemlékezések szerint a nehézlovasság így is a ruméliai szpáhikhoz beosztott török ágyúk és a janicsárok puskái elé került. Sajnos nehezen lehet értelmezni Brodaricsnak azt a közlését, miszerint alig tíz lépésre küzdött a király csapata az ágyúktól, mivel a kancellár szót sem ejt arról, hogy vajon az ellenséges tűz miatt, vagy esetleg a ruméliai lovasság maradékával, vagy valami más csapattal vívott közelharc miatt nem jutottak közelebb.

Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a törökök tüze jóval nagyobb kárt tudott tenni a vértesek első soraiban álló magyar és cseh előkelőségekben, mint

az első ízben támadó magyar könnyűlovasságban. Azok ugyanis nem tartották magukat semmiféle harcrendhez, kis csoportjaik nagy rendetlenségben és igen gyorsan, sokszor vágtában rohamoztak, lovuk is apróbb volt, így jóval nehezebb célpontot kínáltak. A szabályos rendben támadó nehézlovasságból viszont szinte minden harmadik megtermett vértesre jutott egy ágyú, és amikor ezeket rájuk sütötték „micsoda zűrzavar támadt, itt egy fej repült, ott egy kar, amott egy kettétépett ló!"– mesélte később a csatáról egy cseh úr.

A tüzérségi tűz miatt végül a nehézlovasok is kénytelenek voltak meghátrálni, sőt a török krónikás szerint egészen a Duna-parton maradt magyar balszárnyig húzódtak vissza. A cseh elbeszélő szerint ezután még kétszer újították meg a támadást az ágyúállások ellen, Brodarics viszont csak egy újabb rohamot említ, majd áttér a menekülés leírására. Okkal feltételezhető, hogy a második támadás azért nem szerepel leírásában, mert a kancellár ekkor már több társával együtt elhagyta a csatateret. Szerinte ugyanis a csata körülbelül másfél óráig tartott, csakhogy a harc a valóságban akkor még korántsem ért véget.

Időközben újabb oszmán csapatok kapcsolódtak be a harcba, a menetben második helyet elfoglaló anatóliai hadtest is megérkezett a csatába, utánuk megérkezett a ruméliaiak jobbszárnyára I. Szülejmán is a kíséretével. Az újabb ellenséges csapatok érkezése mozgásba hozta az addig csupán várakozó magyar balszárnyat is. Perényi vitézei megrohanták a velük szemben felvonuló anatóliaiakat, és az egyik anatóliai szandzsákbég, Lütfi szerint ismételt rohamaikkal sikerült legyőzniük az ázsiai szpáhik egy részét is, ám végül mégis visszanyomták őket. A cseh szemtanú így számolt be az ekkor kialakult helyzetről:

„a törökök három seregben állottak, mindegyikük kimondhatatlanul hatalmas volt. Királyunk az első kettőt megfutamította, s fegyvereseivel utánuk nyomulva nagy károkat okozott bennük és sok menekülő törököt levágott." Ezután „egy tisztes öregember lépett a királyhoz, és azt mondta: [...] »Keresztény grófok, nemesek, lovagok, lássátok ifjú királyotokat, milyen lovaghoz méltón és bátran viselkedik, lássátok jámbor királyotokat, és tegyetek úgy, mint ő!« Így az ifjú király ismét lándzsát ragadott, ugyanígy a többiek is, és a gaz töröknek rontottak. Ám azok ismét nagy ágyútűzzel fogadták őket, és megint hatalmas károkat okoztak nekik, úgyhogy a királynak és embereinek megint menekülniük kellett. Akkor [Tomori] Pál úr jött oda, de azt mondták neki »Vigyázz magadra, Pál!« Ő volt a gyalogosok vezére, és így szólt a királyhoz: »Nemes és keresztény király, ha most egy magas hegyen

állnál, akkor sem tudnál végigtekinteni ellenséged sorain, de légy bátor, és ne félj! Nem azért mondom ezt néked, hogy elkeserítselek, hanem hogy tudósítsalak. Vigyázz magadra! Isten kezében van, ami ezután történik, de te menekülj innen.«"

II. Lajos azonban inkább újból összeszedte a második vonal és a balszárny katonáinak maradékát, és ismét támadásba lendült. Ezúttal pedig a kiszemelt célpont maga a szultán volt! A szultáni napló szerint ekkor „a janicsárok hadosztálya összesen háromszor-négyszer támadta meg puskatűzzel, és igyekezett visszaszorítani az aláváló gyaurokat", amivel a cseh beszámoló szerint is igen nagy károkat okozott a király csapatának. A korabeli vélekedések szerint az 1500 körül megjelenő, könnyebben kezelhető, pontosabb lövéseket lehetővé tevő új kézipuskák voltak a legveszedelmesebb fegyverek a harcmezőn. Ezeknek a körülbelül 100–120 centiméter hosszúságú, 2,5–3 kg súlyú, 13–15 mm-es kaliberű fegyvereknek a lövedékei – az elmúlt évtizedekben végzett kísérletek szerint – képesek voltak 100 méterről több mint 9 cm-re befúródni a száraz fenyőfába. Ebből a távolságból átütötték az 1 mm-es, 30 méterről pedig már a 2 mm-es acéllemezt is, ennél vastagabb páncélt pedig ekkor még nem hordtak a kor legkiválóbban felszerelt harcosai sem.

A tűzfegyverek újsütetű hatékonysága olyan problémát vetett fel, amire a kor nem tudott jobb megoldást a puskások lerohanásánál. Erre viszont a könnyűfegyverzetű lovasok voltak a legalkalmasabbak, mert a nehézlovasság ügetésben közelítette meg az ellenséget, és annak első soraitól csak 30–40 méterre ugratott vágtába. Mivel a ló vágtában 10–11 métert is képes megtenni másodpercenként, a lövészeknek nagyon pontosan kellett a tüzet időzíteniük, különben még a lassabb nehézlovasság is szemvillanás alatt a nyakukon volt.

Ha az első lövéseket még a távolabbi célpontra adták le, az újratöltésre már nem volt idejük, ezért több jel is arra utal, hogy már ekkoriban is szabályos sortüzeket adtak le. A török miniatúrákon látható, hogy a janicsárok első sora még térden állva tölti a fegyverét, míg a második sor tüzel. A keresztény lovasság rohamát lehetőség szerint puskatűzzel kellett megállítaniuk, különben a janicsároknak nem sok esélye volt a hosszú lándzsákkal felszerelt vértesekkel szemben, hacsak nem valami jól megerősített állásban foglaltak helyet. A törökök ugyanis nem használtak olyan hosszú pikákat, mint amivel a nyugat-európai gyalogság nyílt mezőn is képes volt távol tartani magától a lovasokat. A janicsárok különféle szálfegyverei, a 2–3 méteres

lándzsák, pallós és horgas alabárdok csak az ember-ember elleni harcra voltak alkalmasak, amikor a lovasok már betörtek a sorok közé.

A szultán kíséretében később érkező janicsárok, akiknek már nem volt idejük elsáncolni magukat, így sokkal jobban ki lehettek szolgáltatva a király rohamának, mint a ruméliai hadtest mellé beosztott bajtársaik, akik még időben el tudták sáncolni magukat. Kezdetben

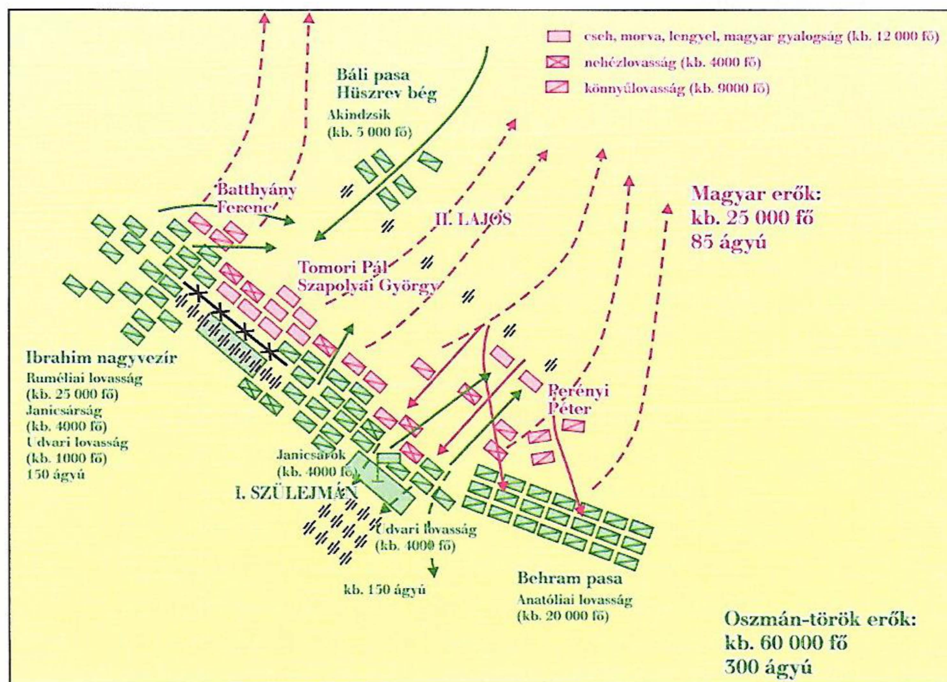
> „a török testőrlovasság, mely [Isthvánffy rekonstrukciója szerint] a csatát megnyitotta, hátat fordítani kényszerült, s hanyatt-homlok rohanva, a janicsárokra zúdultak, akik a tartalék csatasorban várakoztak, úgyhogy közülük igen sokat a nagy erővel száguldó lovak összetiportak, mialatt a mieink nagy bátorsággal és erővel hátukba voltak. [...] És az első csatasor, a lovasság megfutamítása után, már a janicsárokat is kimozdította helyükből, s már nem messze harcoltak attól a helytől, ahol Szülejmán állott, a király odafutásával pedig mindjobban felújult a harc, de még a szultán testőrei közül is néhányat, kiket zulakoknak neveznek, ugyanott lekaszaboltak."

Ezzel az utolsó kétségbeesett rohammal a magyar vezérek megmaradt katonáikkal megkísérelték a szultán és kísérete elleni támadással eldönteni a csata végkimenetelét. Bár ezt a rohamot megpróbálták feltartóztatni a janicsárok, néhány támadó mégis eljutott a szultán féltve őrzött személyéig.

Ahogy II. Lajos, az ellenfél, I. Szülejmán sem volt gyáva ember, 1525-ben a saját kezével vágta le Isztambulban a janicsár lázadók főkolomposait, de itt már csak személyes testőreire számíthatott. A török szokások szerint ugyanis a szultánnak a csapatai mögött volt a helye, de onnan aztán nem mozdulhatott el egykönnyen, még a lova lábára is béklyót raktak, nehogy az uralkodó esetleges menekülése pánikot keltsen katonái között. A birodalom urát a janicsárok legjavából összeválogatott szálas termetű testőrök, a *szolak*ok állták körül. Ebben a 320 fős testőrségben csak az oszmánok udvarában is ismert harcművészetek legkiválóbb mesterei kaphattak helyet, akiknek a janicsárok törvényei szerint „a nyíllövés, a szúrás és a vágás a dolguk, valamint az, hogy ezt megtanítsák annak, aki nem tudja". A díszes öltözékű csapat tagjai csupán íjjal és szablyával voltak felszerelve, s komolyabb nehézpáncélzatuk sem volt, legfeljebb egy sodronyinget viselhettek a dolmányuk alatt. Csak olyan vitézeket válogattak közéjük, akik a legtöbb harcossal ellentétben mindkét kezükkel

virtuóz módon tudtak bánni az íjjal, így sosem kellett hátat fordítaniuk az uralkodónak. Ha II. Lajos csapatának utolsó rohama sikerrel jár, s a vértesek tömegei átjutnak a janicsárok falán, ezek a gyalogos testőrök minden ügyességük dacára sem tudták volna megvédelmezni szultánjukat, de 3–4 lovassal azért könnyedén el tudtak bánni. Ez a maroknyi magyar vértes nem tudta megakadályozni, hogy a testőrök elpusztítsák a lovaikat, s hiába volt könnyű a mozgás a zárt európai páncélokban, a földre kerülő vitézekre a biztos halál várt a *szolakok* gyűrűjében.

„Akkor a király seregének zászlósa megragadta a lobogót és megfordította. Ez volt a jel mindenkinek a menekülésre. Hatalmas tumultus keletkezett, mert mindenki csak arra gondolt, hogyan jusson ki onnan" – számolt be a csata végső eseményeiről a cseh szemtanú. Ezután már általánossá vált a menekülés a harctérről – ekkor dönthetett végül úgy II. Lajos király is, hogy fel kell adnia a harcot és az üldöző törököket kicselezve néhány hívével megpróbált elmenekülni a harctérről.

A mohácsi csata második fázisa, 1529. augusztus 29.

Kasza Péter

Holttest a patakban

Marc Bloch mondta, hogy a történelemnek, ha semmi más mentsége nem volna, még mindig elmondhatná magáról, hogy szórakoztató. De azon túl, hogy érdekes, sokszor nyugtalanító és rejtélyes is. Különösen igaz ez a sorsfordítónak tűnő eseményekkel kapcsolatban: mi lett volna, ha Julianus barát hazavezeti a keleti magyarokat; nyerhettünk volna-e Mohácsnál; vadkan ölte-e meg Imre herceget vagy Zrínyi Miklóst; kik bombázták Kassát 1941-ben? Vagy valóban a Csele-patakba fulladt-e II. Lajos? Bár az eseményekre a legtöbbször van nagyon egyszerű magyarázat, az ember természete már csak olyan, hogy nehezen hiszi el, hogy egy tragikus következményekhez vezető eseményláncolat elején olyan banális ok is állhat, mint egy vadász- vagy lovasbaleset.

A mohácsi vereség és II. Lajos halála különösen sokat vitatott pontja történelmünknek. A késő középkor világában felnövő kortárs Brodaricsnak még könnyű dolga volt, mivel a király váratlan és megdöbbentő halálát a fátum rendelésével, a sors akaratával magyarázhatta. A racionális gondolkodáshoz szokott modern európai ember számára ezek a magyarázatok elfogadhatatlanul szimplifikáltnak tűnnek, így nem csoda, ha időről-időre felvetődik, hogy a rendelkezésre álló, meglehetősen szűkös források újraértékelésével, racionálisabb magyarázatot kell találni a király halálának körülményeire. Az igény nem új keletű: már a pletykaéhes kortárs, Szerémi György is három különböző változatban adta elő Lajos halálának és megtalálásának körülményeit. Supka Géza igazi összeesküvés-elméletet rakott össze a forrásaiból, Kolozsvári G. Endre pedig valódi krimit kerekített II. Lajos három halálából és négy temetéséből.

A legendaképződés lépéseit tizenöt éve foglalta össze Farkas Gábor Farkas, de a történészek és irodalomtörténészek mellett orvosok is hoz-

zászóltak a kérdéshez. Elsőként Kenyeres Balázs, a törvényszéki orvostan professzora, akinek szakvéleményét Gyalókay Jenő 1926-ben megjelent tanulmánya hivatkozta. Pár évvel később Salamon Henrik fogorvos értekezett Lajos fogazatának sajátosságairól, melynek jelentős szerep jutott a holttest azonosításában; két éve pedig két szombathelyi orvos, Nemes István és Tolvaj Balázs vette elő újra a témát. Mivel vitát kiváltó tanulmányuk főbb állításait az érdeklődő olvasó nemcsak különböző fórumokon olvashatta-láthatta, de Farkas Gábor Farkas és Szebelédi Zsolt kötetünkben olvasható írásai is összefoglalják annak legfontosabb téziseit, én csak azokra a részekre fogok szorítkozni, melyekhez a magam történészi-filológusi eszköztárával hozzászólhatok.

Döglött akták

Nemes Istvánt és Tolvaj Balázst a Lajos holttestének agnoszkálásáról (azonosításáról) írott beszámoló bizonyos ellentmondásai bírták rá arra, hogy közel ötszáz év távlatából leporolják a Lajos halálának ügyét tartalmazó „aktát".

Mint azt a középiskola óta mindenki tudja, az általánosan elfogadott álláspont szerint II. Lajos 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatatérről menekülve a megáradt Csele-patakba fulladt. Halálának körülményeiről az egyetlen szemtanú, Lajos kamarása, Ulrich Czetricz számolt be Mária királynőnek. Mivel csak Czetricz tudta, hol veszett oda Lajos király, értelemszerűen tagja volt annak a különítménynek is, mely néhány héttel később Sárffy Ferenc győri várkapitány vezetésével a holttest keresésére indult. Az expedíció útjáról, a holttest megtalálásának körülményeiről az egyetlen, szemtanú hitelességére igényt tartó kortárs forrásunk az a levél, melyet október 19-én Sárffy írt Brodarics kancellárnak Pozsonyba. A két orvosszakértő ebben fedezett fel olyan furcsaságokat, melyek az események újragondolására késztették őket.

Sárffy ugyanis azt írta, hogy soha nem látott még olyan holttestet, mely ennyire épen maradt volna, a király teste ugyanis egyáltalán nem indult oszlásnak. Ugyanakkor arról számolt be, hogy a halott uralkodót nem az arcáról, csupán a lábán lévő bizonyos ismertetőjel alapján, illetve fogairól tudták azonosítani. Nemes és Tolvaj szerint a két állítás feloldhatatlan ellentmondásban van egymással. Ha ugyanis a holttest az augusztus 29-

én vízbe fulladt Lajosé, akkor annak a biológia törvényei miatt oszlásban kellett lennie. Mivel viszont Sárffy azt írja, hogy a holttest jó állapotban volt, arra következtetnek, hogy Sárffyék nem Lajos holttestét, találták meg, mivel a tetem állapota azt sugallja, hogy az illető, bárki volt is, csak néhány napja vesztette életét. Ha viszont Sárffy valótlant állít, és a tetem már oszlásnak indult, aminek beszédes bizonyítéka, hogy a levélíró szerint is csak fogairól és a lábán lévő valamilyen jelről sikerült azonosítani, akkor pláne kétséges, hogy Lajos az illető. Mivel – írják – hat-hét hetes hulla esetében olyan mérvűek az elváltozások, hogy foltok, anyajegyek már nem azonosíthatók, a fogsor alapján pedig korabeli viszonyok között (foglenyomat, röntgenfelvétel, korábbi orvosi leletek hiányában) az egyértelmű azonosítás nem lehetséges, a két orvos nem tartja bizonyítottnak, hogy a fellelt tetem Lajos királyé.

Az alapvető ellentmondás mellett kifogásolták a különítmény összetételét is. Szerintük nem lehet hitelt érdemlően azonosítani egy holttestet, ha sem orvos, sem borbély nincs a küldöttek között, de azt is furcsának találták, hogy egy ilyen fontos feladattal, csak egy várkapitányt bíznak meg, országos méltóságot viselő főúr abban nem vett részt.

Cikkük végén pedig utalnak arra, hogy nem tartják kizártnak, hogy Lajos halálát nem is fulladás okozta. Hiába írja Sárffy, hogy a holttesten nem volt seb vagy egyéb külsérelmi nyom, mivel számos egyéb módja lehetett annak, hogy Lajost meggyilkolják (nyakcsigolya eltörése, párnával megfojtás, mérgezés). Szerintük tehát nem csupán a holttest kiléte, de Lajos halálának körülményei is gyanússá, de legalábbis kérdésessé válnak.

Nézetem szerint a két orvos cikke több mint gondolatébresztő, ugyanakkor bizonyos következtetései kétségbe vonhatók. A patológiai részekhez nem tudok hozzászólni, megteszik ezt helyettem az arra hivatott szakértők, de ha a magam filológusi eszközeivel vallatóra fogom a forrásokat, talán sikerül szétszálazni, meddig tartanak a tények és hol kezdődnek a legendák.

Különleges mentőalakulat

A felvetett problémák alapvetően a Sárffy-expedicióra, annak összetételére és a Sárffy által küldött jelentés szövegére vezethetők vissza, így elsőként azt

kell tisztáznunk, miért őket delegálták a feladatra, mikor hajtották azt végre, mikori a beszámoló és mennyiben tekinthető hitelesnek.

A feladat csak látszólag egyszerű, hiszen a Sárffy-levélnek már a datálása is okozott problémákat. Az 1976-ban, a csata 450. évfordulójára megjelent *Mohács emlékezete* című kötet Bartoniek Emma fordításában közölte a levelet, mégpedig 1526. december 14-i keltezéssel. A problémára újabban Botlik Richárd hívta fel a figyelmet, aki meggyőzően érvelt amellett, hogy a datálást jóval korábbra, október 19-re kell tennünk. A probléma forrása egy banális félreértés volt. A levél végén a korban tipikus, keresztény naptárhoz igazodó datálás szerepel a következőképpen: *Datum feria sexta post Sanctae Lucae*. Vagyis: kelt a nevezett szent ünnepnapja utáni pénteken. Bartoniek Emma *Sancta Luca*t Szent Lúciával azonosította, és úgy vélte a levél ennek megfelelően a közismerten december 13-ára eső Luca-nap utáni pénteken íródott. Mivel Luca napja 1526-ban csütörtökre esett, a rákövetkező péntek mindjárt másnap volt esedékes, így került a levél magyar fordítása végére a december 14-i dátum. Holott Szent Lúciát, vagy magyarosan Lucát latinul nem *Luca*nak, hanem *Lucia*nak írják, *Sanctae Lucae* mögött pedig *Lucas*, azaz Lukács evangélista ünnepe szerepel. Így a levél ténylegesen nem decemberben, hanem Lukács-nap (október 18.) utáni pénteken kelt. 1526-ban Lukács napja történetesen szintén csütörtökre esett, így a rákövetkező péntek és a levél helyes datálása 1526. október 19. Lajost tehát, vagy akit Lajossal azonosítottak, október 19-e előtt megtalálták. A két orvos azon az alapon, hogy Sárffy úgy kezdi a levelét: „az elmúlt napokban" (*his diebus*) igyekszik egészen pontosan meghatározni, hogy az agnoszkálásra október 13–17 között került sor, vagyis a levél keletkezése előtt legalább két nappal, de egy hétnél nem korábban, hiszen Sárffy napokról beszél. Az agnoszkálás dátuma sajnos ilyen pontosan nem állapítható meg. A levél dátuma ugyan valóban október 19-e, vagyis garantáltan ez előtt találták meg Lajos királyt, a további pontosítási kísérlettel azonban ingoványos talajra tévedünk. A latinban a *his diebus* nem különösebben konkrét időhatározó: jelenthet pár napot, de akár egy-két hetet is, talán helyesebb lenne úgy fordítani: nemrégiben, mostanában. Nyilván nem hónapokkal korábbi eseményre utal, de egy-két hetes időintervallum állhat mögötte. Ha a szövegkörnyezetet is szemügyre vesszük, akkor pedig azt tapasztaljuk, hogy Sárffy nem azt írja október 19-én, hogy Lajost találták

meg *his diebus*, hanem hogy a megbízást kapta ekkor, hogy induljon el megkeresni. Ez pedig nem lehetett pár nappal október 19-e előtt, mivel a csapatot fel kellett szerelni, eljutni Mohácsig, megtalálni Lajost, visszavinni Fehérvárra, biztonságba helyezni a tetemet, majd hazatérni Győrbe, ahol a levél kelt. A török portyázók miatt aligha indulhattak szeptember végénél, október elejénél korábban, de azzal bízvást számolhatunk, hogy Lajos halála és megtalálása közt négy-öt hét mindenképpen eltelt. Lehetett hat is, de csak annyi bizonyos, hogy október első felében megtalálták. Többet felelősséggel nemigen lehet erről mondani.

A két orvos szóvá teszi az expedíció összetételét, főleg hogy sem orvost nem vittek magukkal, sem főrangú személy nem volt a csapatban. Úgy gondolom, az első probléma a kor viszonyaitól idegen megközelítés eredménye. A 16. század első felében járunk, egy orvos vagy seborvos tekintélye nem vetekszik Lajos személyes szolgálattevő kamarásnak szavával, a halál tényét megállapítani pedig bármely katona képes. Az expedíció ezen túlmenően épp az esetleges török portyázók miatt nem is volt veszélytelen vállalkozás, ha jobban megnézzük, ennek megfelelően csupa katona vett benne részt. Az egyetlen civil, akiről a levél szót ejt, a szemtanúként és vezetőként nélkülözhetetlen Czetricz.

Azon sem lehet csodálkozni, még ha ezt maga Sárffy is szóvá teszi, hogy Mária nem küldött országos méltóságokat a küldöttséggel. Az országot kormányzó udvari elitnek jelentős része elesett Mohácsnál, azt a néhány főurat és prelátust pedig, aki élve került ki a csatából és Pozsonyban tartózkodott (Brodarics István, Szalaházy Tamás püspökök, Thurzó Elek, Báthori nádor) a bizonytalan belpolitikai helyzetben felesleges lett volna életveszélynek kitenni. Hogy távolmaradásuknak volt-e egyéb oka, arra a tanulmányom végén visszatérek.

Végül ejtsünk szót a levél hitelességéről. A levelet Sárffy Brodarics kancellárnak címezte, aki továbbította Lengyelországba. A levél eredetije nem maradt ránk, de kortárs másolatunk akad. Az egyik legmegbízhatóbbat Tomicki lengyel alkancellár titkárának, Stanisław Górskinak az irathagyatéka őrizte meg számunkra. Tudjuk azt is, hogy Szydłowiecki főkancellár november 26-án egy több iratból álló csomagot továbbított Albert porosz hercegnek, köztük a Sárffy-levél egy másolatát. Biztosra vehetjük tehát, hogy ha az eredeti Sárffy-levél nincs is meg, valóban íródott egy ilyen,

mégpedig október közepén, hiszen adatolható, hogy novemberben már Lengyelországban másolják tovább. Az eredeti hiányában azt természetesen nem tudjuk bizonyítani, hogy valóban Sárffy írta, de hogy a levél nem későbbi hamisítvány, és 1526 októberében a szöveg már létezett, ahhoz kétség nem fér. Szebelédi Zsolt mutatott rá, hogy Sárffy klerikusként írástudó ember volt, így a levél származhat tőle magától.

Helyszínelők

Az igazi gyanút azonban, ahogy fentebb láttuk, az agnoszkálás során lejegyzett ellentmondások keltik a két orvosban. Ha ugyanis, mint Sárffy írja, a holttest romlatlan, nincs szaga és nincs feloszlóban, akkor nem lehet több hetes, azaz vagy nem Lajosé, vagy Lajos nem hetekkel korábban halt meg. Ha viszont az az igazság, hogy csak jelekről és a fogáról ismerik fel, akkor mégis egy oszlásnak indult tetemről van szó. Oszlott-e a tetem vagy sem? A két orvos hosszan és számomra meggyőzően érvel amellett, hogy a tetemnek előrehaladott bomlás állapotában kellett lennie. De akkor miért írja Sárffy az ellenkezőjét?

A levélében a következőt találjuk. Sárffyék némi keresgélés után mintegy isteni útmutatásra *(divino insictu)* találnak egy frissen hantolt sírt *(novam sepulturam)*. Czetricz nekiesik a halomnak, és kiássa egy ember jobb lábát, megcsókolja és kijelenti, hogy Lajosé. Erre a többiek is ásni kezdenek, az exhumált tetemet lemossák, és a fogai alapján azonosítják Lajost, akit vízzel tisztára mosnak. Sárffy ekkor írja az ominózus szavakat: „Absit adulatio, et Reverendissima Dominatio Vestra credere dignetur, nunquam vidi corpus exsangue hominis tam incorruptum, tamque non fastidiosum et minus terribile. Nulla enim corporis maiestatis suae pars corruptionem aut foeditatem aliquam habuit." Vagyis: „Higgye el Tisztelendőséged [ti. a levél címzettje, Brodarics, K. P.], nem hízelgek, de soha nem láttam ilyen romlatlan *(incorruptum)*, ennyire kevéssé undort keltő *(fastidiosum)* és kevésbé rémisztő *(terribile)* holttestet. A testen ugyanis semmiféle ocsmány romlásnak nem volt nyoma."

Meg kell hagyni, ha Sárffy igazat ír, ez valóban gyanús. Nem vagyok orvos, több hetes hullákat csak képeken láttam, de elfogadom, hogy egy

öt-hat hete halott, részben vízben ázó holttest nem lehet ilyen romlatlan állapotban. Ha pedig így van, akkor valóban két eset van: Sárffy vagy szépíti a látottakat, vagy valóban nem több hetes a hulla. Ez utóbbi verziót a magam részéről több okból nem tartom hihetőnek. Sárffy egy szóval nem utal rá, hogy arcról fel lehetett volna ismerni a holttestet. Nem is arcról azonosítják, az őt jól ismerő Czetricz sem, vagyis kellően el volt már torzulva ahhoz, hogy ezt lehetetlenné tegye. Arról nem is beszélve, hogy Sárffy is tudta, hogy a király, akinek a tetemét keresik, több mint egy hónapja halott. Ha ehhez képest egy valóban romlatlan holttestet találnak, az önmagában gyanút kelt, hogy nem Lajosról van szó. Ehhez a logikai lánchoz tartozik, hogy ha arcról fel lehetne ismerni, vagyis nem több hetes a hulla, azt is fel lehetne ismerni, hogy valójában *nem* Lajos fekszik ott, de Sárffy erre sem utal. Az egyetlen, amit tesz, hogy erős bizonykodások közepette olyat állít, ami meglehetősen hihetetlen egy több hetes hulla kapcsán: ép, nem undorító és nem szörnyű. De épp a bizonykodása teszi kétségessé, hogy valóban igazat mond-e? De miért hazudna? (Azt a feltevést, hogy mégis Lajosé a tetem, akit hetekig életben tartanak valahol, majd megölik és testét pár nappal korábban visszaviszik és elássák, hogy Sárffyék megtalálhassák, olyan valószínűtlennek tarthatjuk, hogy nem érdemes vele hosszabban foglalkozni.)

Ebben a kérdésben messzemenőkig egyetértek Szebelédi Zsolt jelen kötetben is olvasható álláspontjával, aki szerint az eufemizálás gyökerei a hagiográfiában keresendők. A szentek legendáiban gyakori, hogy a szent régen elhantolt holttestének épségéről, romlatlanságáról írnak, ami a szentség egyik jele, csoda. Lajos király a pogányok elleni harcban esett el, a kereszténység védelmében, holttestének csodával határos épen maradása remek kiindulópont lehetett (volna) akár egy majdani szentté avatási eljáráshoz is. Nem beszélve arról az egyszerű tényről, hogy a halott, pláne hősi halált halt királyról egyszerűen tiszteletlenség leírni, hogy büdös, oszlik és lényegében felismerhetetlen. Teljesen egyetértek a két orvossal, amikor kritikusan viszonyulnak Kenyeres Balázs 1926-os szakvéleményéhez, aki látott arra valós lehetőséget, hogy a közel hat hetes holttest valóban olyan ép legyen, ahogy Sárffy leírta. Mind orvosilag mind logikailag kizárhatjuk ezt. De ha így van, és Sárffyék valóban egy szinte felismerhetetlen holttestet találtak, hihető-e, hogy sikerült azonosítaniuk Lajos királyt?

Dr. Csont

Az azonosítás két lépésben történik: egyrészt Czetricz felismeri a király lábán levő jegyet *(signum)*, majd amikor az arca is előbukkan, a fogain levő jegyek (jellegzetességek?) alapján *(signa)* bizonyságot nyernek arról, hogy valóban Lajos volt a néhai. A két orvos azt írja, hogy hat hetes hullákon már nemigen lehet azonosítani bőrelváltozásokat, anyajegyeket, sokszor már azt sem lehet megállapítani, milyen bőrszíne volt az illetőnek.

A gond az, ahogy erre már Szebelédi Zsolt is rámutatott, hogy a *signum* nagyon tág jelentésű szó. Nem tudjuk, mit értett alatta Sárffy, csak annyi bizonyos, hogy valami jellegzetességet. Ez lehet olyan seb, deformitás, ami hetekkel a halál beállta után is észlelhető, korántsem biztos, hogy csak bőrelváltozásról van szó. Persze a jelenet egyben topikus is, hiszen a világirodalom egyik legrégibb és leghíresebb felismerési jelenete is egy lábmosással kezdődik: az álruhában hazatérő Odüsszeuszt a lábán levő sebről ismeri fel öreg dajkája, miközben a lábát mossa. Czetricz mindenesetre felismeri a királyra utaló jegyet és hangosan kijelenti, hogy ez itt Lajos király holtteste.

Következik a fogsor alapján történő azonosítás. Az orvosok szerint ez nem lehet hiteles. Tekintsünk most el attól, hogy nyilván abszurd felvetés, hogy fognyomat vagy röntgenkép álljon az exhumálók rendelkezésére. A kérdés az, lehet-e olyan jellegzetes fogazata Lajosnak, amit könnyű felismerni. Salamon Henrik már említtet cikkében tett erre kísérletet. Úgy gondolta, hogy mivel a kora újkorban a foghigiénia teljesen mellékes, a fogazat romlása cseppet sem ritka, épp ezért önmagában többnyire említésre sem méltó, Lajosnak nem egyszerűen rosszak voltak a fogai, hanem valami alapvető és jellegzetes, ráadásul közismert rendellenessége volt. Éremképek alapján arra jutott, hogy a király *retrognathia superior*ban szenvedett, vagyis genetikai okokból fejletlen volt a felső állkapcsa, ennek következtében pedig felső fogsora csökevényesen fejlődött. Biztos adatok híján azonban maga is csak hipotézisnek tekintette az elgondolást.

Nem tudom, hogy fejletlen volt-e Lajos király felső állkapcsa, de Salamon leginkább ott téved, hogy olyan jellegzetességet feltételez, ami közismert és nyilvánvaló volt. Pedig nem biztos, hogy Czetricz, a kamarás csak olyan rendellenességet ismert, amely bárki számára szembetűnő lehet. Nem

tudjuk, mik voltak a jellegzetességek, amiket kitapintott, és az is biztos, hogy nem volt nála röntgenkép. Viszont Lajos király belső szolgálattevő kamarása volt. Ez a kora újkori viszonyok között nagyon szoros viszonyt jelent az uralkodó testével. A személyi szolgálattevők öltöztetik, vetkőztetik a királyt, ők viszik ki a küblit, nincs olyan testi sajátossága az uralkodónak, bármilyen intim helyen is, amiről ne volna tudomásuk.

Példaképpen hozhatjuk Teleki Mihály esetét. Erdély mindenható kancellárja 1690. augusztus 21-én a zernyesti csatában vesztette életét. Másnap a győztes Thököly azzal bízta meg Komáromi Jánost, Teleki fogságba esett titkárát, hogy segítsen a csatamezőn megtalálni és azonosítani egykori ura holttestét. Ahogy Cserei Mihály tudósít erről, „sokáig meg nem ismerék az orczáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a süly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájába benyúlván és fogait nem érezvén, úgy tudták meg, hogy Teleki Mihály teste." Ha Komáromi azonosíthatta összevagdalt arcú urát a fogazata alapján, ezt nem tagadhatjuk meg Czetricztől sem. Lehet, hogy egy mai törvényszéki vizsgálat elbukna Czetricz vallomása alapján, de a kor viszonyai közepette nem volt nála hitelesebb személy, hogy azonosítsa az uralkodót.

Azt gondolom tehát, hogy bár van arra értelmes magyarázat, miért írja azt Sárffy, hogy a holttest romlatlan volt, ezt nem szabad komolyan vennünk. Bárkit találtak a csatatéren, annak erősen oszlóban kellett lennie. Ugyanakkor azt sem tartom kizártnak, hogy Czetricz ennek ellenére képes lehetett hitelt érdemlően azonosítani egykori urát. De az is biztos, hogy erre csak ő képes a résztvevők közül, más senki. De éppen ez a bökkenő.

Gyilkos elmék

A történetben Czetricz mindenképpen kulcsfigura. Nemcsak az azonosításban játszik főszerepet, de minden, amit Lajos haláláról tudunk, így vagy úgy az ő tanúságtételére vezethető vissza: ő számol be Máriának a király haláláról és annak módjáról; ezt a verziót jelenti Rómának Burgio nuncius, és erről tudósítnak a Habsburg-udvar levelei, valamint Brodarics *Historiá*ja is. Lehetett oka Czetricznek hazudni? Ha igen, miben hazudott? Lajos nem úgy halt meg, ahogy mondta, vagy akit azonosított, az nem Lajos volt? Nézzük az első esetet!

Időről-időre fölvetődik annak lehetősége, hogy Lajos király a hivatalos állásponttal ellentétben nem baleset, hanem gyilkosság áldozata lett. Ha maradunk a krimik logikájánál és gyilkosságra gyanakszunk, fel kell tenni a kérdést: *cui prodest?* Kinek állt érdekében, kinek volt rá indítéka, ki húzott hasznot Lajos halálából?

Czetricz aligha. Hacsak nem valami soha ki nem deríthető személyes sérelem vezette, mint annak idején a Károly Róbertre támadó Zách Feliciánt, csakis felbujtásra tehette. Lajos halálából ketten húztak hasznot: Ferdinánd és Szapolyai. Ők szerezték meg Lajos trónjait és országait.

A Habsburg-család bűnössége, vagyis hogy Ferdinánd a kamarással megöleti a sógorát, húgának férjét, olyan abszurd, hogy nem is érdemes vele hosszabban foglalkozni. A modern kor embere persze hozzá van szokva a merényletekhez, politikai gyilkosságokhoz, de a középkorban vagy az újkorban ez messze nem gyakori. Felkent, tehát Isten kegyelméből uralkodó király meggyilkolására pedig igen kevés példa van.

A klasszikus gyanúsított persze nem is Ferdinánd, hanem Szapolyai, aki már Lajos király születése előtt aspirált a magyar trónra, a király halála után pedig el is foglalta azt. Ő valóban sokat nyert Lajos halálával, hiszen ha a fiatal uralkodó életben marad, János úr aligha jut magasabbra az erdélyi vajda pozíciójánál.

Szapolyai bűnösségét, mint oly sok hasonló pletykát szintén a kor különös krónikása, Szerémi György veti fel. Magyarország romlásáról írott beszámolójában ő beszéli el azt a rémregénybe illő történetet, hogy a csata után Szapolyai György, János öccse Dunaszekcsőn háromélű cseh karddal leszúrja Lajos királyt. A késve érkező Tomori Szapolyait kaszabolja le, vele pedig Szapolyai katonái végeznek. Shakespeare tollára kívánkozó királydráma! A gond persze Szerémi szavahihetőségével van.

Az egykori káplán ugyanis 1545 körül vetette papírra emlékeit, vagyis néhány évvel János király halála után. A rengeteg tévedést, fantasztikumot tartalmazó emlékiratban Szerémi három változatban adja elő Lajos király halálát. Legelőször azt írja, a király menekülés közben a Csele-patakba fulladt. Később azt állítja, hogy amikor Lajost temették, ő káplántársaival megnézte a holttestet és azon három szúrást talált, amit háromélű cseh karddal ejtettek. Ezt követően beszéli el a dunaszekcsői mészárlás történetét. De nem ő a narrátor, hanem egy katona, aki Szerémi állítása

szerint szemtanúja volt az eseményeknek és János király halála után fedte fel neki a történteket. Végül egy Tatai Miklóstól származó, az emlékirat végére illesztett levél ugyanezt a történetet mondja el, de ezúttal Tatai Miklós káplán előadásában.

Az alapvető probléma a történettel, hogy igazi kortárs forrás fel sem veti a gyilkosságot. 1526–1527 folyamán a Habsburgok minden módon igyekeznek bizonyítani, hogy Szapolyai uralma illegitim és János nem méltó a magyar trónra. Szemére vetik, hogy cserben hagyta urát Mohácsnál, ahová nem ért oda, illetve hogy a törökkel cimborál. De azzal soha nem vádolják, hogy megölte vagy megölette Lajost. Ez nem vetődik fel a korabeli levelezésekben, nem utal erre a magyarokkal kritikus Cuspinianus, sem pedig Ferdinánd udvari történetírója, Caspar Ursinus Velius, aki hírt ad a Lajos királynak 1527 őszén újra megrendezett gyászszertartásról. Az egyetlen, komoly ellenpélda épp Ursinus Velius utóda, Wolfgang Lazius lehet. Ő kéziratban maradt történeti műve előszavában leírja, hogy hallott olyan szóbeszédet, hogy Lajost Szapolyai János testvére fojtotta vízbe. Rögtön hozzáteszi azonban, hogy ezt a híresztelést sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudja. Lazius forrása biztosan nem Szerémi, akinek műve kéziratban maradt, így egyrészt nem válhatott ismertté, másrészt ugyan a gyilkos Laziusnál is Szapolyai György, de Szerémivel ellentétben a helyszín nem Dunaszekcső, hanem valami mocsár. Valószínűbb, hogy Lazius is hasonló pletykákat rögzített, mint Szerémi, de a vízbe fulladást még ő sem vonja kétségbe. De nemcsak kortárs forrás nem utal erre, hanem maga Czetricz sem. Ha bármi igazság lenne Szerémi (vagy Lazius, elsőként kötetünkben olvasható) rémtörténetében, Czetricznek nem állana érdekében, hogy elhallgassa azt, hiszen Mária királynő környezete nagyszerűen kihasználhatná a botrányos esetet Szapolyai ellen.

Nem vitás, hogy mire Szerémi és Lazius lejegyezte a maga változatait, már keringtek arról mendemondák, hogy Lajost eltették láb alól, de ennek aligha kell több hitelt adnunk, mint Szerémi azon állításának, hogy látta az ördögöt a csatába induló Szalkai prímás mögött ülni a lovon. Czetricznek semmi oka nem volt rá, hogy mást mondjon, mint amit látott, vagyis, hogy a király lovasbaleset áldozata lett. De biztos-e, hogy ha ebben igazat mondott, igazat mondott másban is? Talán nem. Befejezésül megkockáztatnék egy saját olvasatot.

Összeesküvéselmélet

Czetricz nem csupán elsődleges hírforrás, ő az azonosítás kulcsfigurája is. Jelenti a király halálát, majd hetekkel később őt küldik a király felkutatására. De miért a késlekedés?

A kérdésre több válasz is adható. Egyfelől szeptember közepéig a kutatás szinte lehetetlen, vagy legalábbis roppant veszélyes lett volna, mivel a területet török csapatok tartották ellenőrzésük alatt. A keresés csak az után vált lehetségessé, hogy a szultáni sereg, illetve a portyázók is elhagyták Magyarországot, vagyis legkorábban szeptember második felétől.

Másfelől, és ez talán még fontosabb, Mária királynőnek céljai szempontjából nem jött rosszul, hogy Lajos király sorsáról nem lehetett igazán biztosat tudni. Ne feledjük: Czetricz már augusztus 30-án jelentette a menekülő királynénak, hogy látta meghalni a királyt: Mária és környezte tehát augusztus utolsó napjaitól úgy tudta, hogy a király halott. Ezt a tényt azonban a pozsonyi udvar egyetlen tagja sem erősíti meg írásban szeptember végéig. Miért?

II. Lajos magyar és cseh királyként halt meg. Fia és örököse nem maradt. Halálával két trón maradt üresen az új utódra várva. Jelölt pedig több is akadt: ott volt Mária bátyja, Ferdinánd osztrák főherceg, az özvegy nyilván az ő érdekét tartotta szem előtt. De Szapolyai János mellett felmerült Lajos nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak a neve is, mind a cseh, mind a magyar korona kapcsán. A lengyel diplomácia mindent meg is tett, hogy biztos híreket kapjon Lajos sorsáról, de Mária környezetéből egészen 1526. szeptember 29-ig senki nem írt olyan levelet Lengyelországba, mely elismerte volna, hogy a király halott. A bizonytalanság, melyet a holttest hiánya okozott, alkalmat adott Máriának és bátyjának, hogy időt nyerjenek, és előkészíthessék Ferdinánd útját a cseh és magyar trónig. A holttest hiánya tehát a Habsburg-testvérek előnyére vált

Szeptember végére ez a helyzet alapvetően megváltozott. A cseh rendek királlyá választották Ferdinándot, de nem voltak hajlandók megkoronázni addig, míg Lajos holtteste elő nem kerül. Ferdinándnak tehát 1526 októberében hirtelen nagyon fontos és sürgős lett, hogy megtalálják sógora holttestét, és ezzel igazolni lehessen: a király halott. A tetemet tehát elő kellett keríteni. Vagy – és innentől következik az elmélet – ha

nincs meg vagy sokáig tart, találni kell egy tetemet, amire rá lehet fogni, hogy Lajosé.

Az expedíció vezetését értelemszerűen arra a Czetriczre bízzák, aki látta, hol halt meg a király. Czetricz Győrbe lovagol, és egy, a várkapitánynak szóló parancsot visz magával, miszerint Sárffy adjon mellé néhány lovast kíséretnek. Sárffy jelentése szerint neki magának nem kellene mennie, csak kíséretet adnia a kamarás mellé. Sárffy önként csatlakozik, így lesz tanúja az eseményeknek. Hangsúlyoznám, hogy a csapatban, amely a királyt keresi, Czetriczen kívül így sincs más, aki személyesen ismerte a halott királyt. Főurak nincsenek a csapatban, Sárffy aligha látta valaha színről-színre a királyt, a katonái még kevésbé.

Ahogy Sárffy leveléből tudjuk, Czetricz némi keresés után, mintegy isteni útmutatás alapján rátalál egy frissen hantolt sírra, abban egy erősen oszlásnak indult holttestre. Hiába írja később Sárffy, hogy soha nem látott még romlatlanabb holtestet, egyetértek a két orvos véleményével, hogy ha a hulla hat hetes, ez nem felelhet meg a valóságnak. A levélből az is világos, hogy a testet csak a lábán, illetve a fogazatán lévő valamilyen jellegzetességek alapján ismeri fel – Czetricz. Rámutat egy frissen hantolt sírra, elkezdi kiásni, majd a lába alapján kijelenti, hogy ez a király teste. Mire a minden bizonnyal felismerhetetlenné torzult fej előkerül, már a csapat összes tagja Lajost akarja látni a hullában, amit Czetricz a foga alapján a várakozásoknak megfelelően azonosít.

A testet megmossák, majd Fehérvárra viszik. Mielőtt a menet a városba ér, Czetricz (!) előrelovagol, és bejelenti a városbírónak, valamint a város rangosabb polgárainak, hogy hozzák Lajos király holttesttét. Tehát mire a többiek a városba érnek, ahol a lezárt koporsót felnyitják és a hullát megmutatják a városbírónak, senki másnak, csak neki, ő már szintén elő van arra készítve, hogy amit látni fog, azok Lajos király földi maradványai. Ő állítólag szintén felismeri a királyt. Látta korábban? Nincs rá adat. Más többé nem látja a holttestet, amit november elején Szapolyai Fehérvárra érkezve eltemettet. Előtte valószínűleg megnézte egykori ura akkor már közel két és fél hónapos tetemét. Szapolyai ismerte Lajost, de a holttest ekkorra már nyilván egyáltalán nem hasonlított senkire. Akár hihette is, hogy valóban a király fekszik előtte. De ha valamiért gyanút fogott is, nem volt érdeke, hogy botrányt csapjon.

1526 októberében ahhoz, hogy Ferdinándot cseh királlyá koronázzák, szüksége volt egy holttestre, amiről ki lehetett jelenteni, hogy Lajos királyé. 1526 novemberében ahhoz, hogy Szapolyait magyar királlyá koronázzák kellett egy holttest, amit el lehetett temetni mint Lajos királyt. Fehérváron volt egy holttest, amiről úgy tudták, Lajosé, és el is temették. Talán nem biztos, hogy valóban Lajos holtteste volt.

Ha jól meggondoljuk, a királyi hullát adataink szerint összesen egy-két olyan ember látta, aki valóban jól ismerte a királyt. Czetricz és Szapolyai János. Sárffy, aki a levelet írta, nem volt udvari ember, lehet, hogy életében sosem találkozott a királlyal, hasonlóan a fehérvári bíróhoz. Lajos udvartartásának számos tagja elesett a mohácsi síkon, mások elszéledtek, vagy Pozsonyban voltak Mária mellett, aki szintén nem vett részt a temetésen. De talán nem is az a fontos, ki látta még a holttestet, hiszen az november elejére még rosszabb állapotba kerülhetett. 1527 novemberében Ferdinánd újratemetteti Lajost, de arra vonatkozó adatunk nincs, hogy ténylegesen kivették volna a koporsóból. De ha így is lenne, közben egy teljes év telt el, azonosításra még kevésbé lehetett mód. Annyi bizonyos, hogy Czetricz valóban látta, amint a király belefulladt valamilyen vízbe. A baleset idején épp ismeretlen terepen menekültek. A cseh kamarás vagy visszatalált a pontos helyre vagy nem. De a Habsburgoknak szükségük volt egy hiteles holttestre. Gyorsan. Az egyetlen ember, aki igazolhatta Lajos kilétét, Czetricz, az ő emberük volt. Lehet, hogy ha sokáig keresik, valóban megtalálják Mohács körül valahol, a király holttestét, de erre nem volt idő. Czetricz isteni útmutatásra megtalál, azonosít és hitelesít egy hullát, amit aztán csak el kell temetni. Ez esetben ő az egyetlen, akit be kell avatni a tervbe, neki mindenki el fogja hinni, hogy a tetem Lajosé: Sárffy is, a fehérvári bíró, sőt Szapolyai is. Czetricz megtette a kötelességét. Egyébként érdekes, hogy a pletykás Szerémi úgy tudja, Czetriczet a Habsburgok tették el láb alól. Ez persze egyike sok ellenőrizhetetlen állításának, de az biztos, hogy a kamarást többé nem említik a források.

Összegzés

A fentiek fényében úgy gondolom, nem kell lényegesen újraírni a középiskolás történelemkönyveket. Lajos király valószínűleg úgy és ott halt meg, ahogy Czetricz előadta. Semmiféle korabeli gyanú nem vetődött fel ezzel kapcsolatban. Másfél hónappal később egy expedíció megtalálni vélte Lajos holttestét. Még ha a késő középkori gondolkodást figyelembe véve találhatunk is arra értelmes magyarázatot, hogy ha nem is látta, de miért láttatta épnek a tetemet Sárffy, magam egyetértek a két orvos újabb keletű felvetésével, hogy a több hetes tetemnek erősen oszlóban kellett lennie, így csak igen nehezen volt felismerhető. Ennek ellenére nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Czetricz pozíciójánál fogva rendelkezhetett olyan ismeretekkel Lajos fizikai állapotáról, ami alapján valóban felismerhette urát. Azt sem tartom viszont kizárhatónak, hogy az idő szűkössége miatt nem ért rá az igazi Lajost megkeresni, hanem azonosított egy felismerhetetlen holttestet, mint Lajos királyt, amit elhittek neki.

Ha nem Lajosé volt a holttest, az a tény (?) is más megvilágításba kerül, hogy Szerémi állítólag szúrásnyomokat látott rajta. Nem gondolom, hogy Lajost megölték volna. De annak, akit esetleg eltemettek helyette, valóban okozhatta kardszúrás a halálát. Végülis egy csatatér közelében találták meg, ott az ilyesmi előfordul. Persze a törökök nemigen használnak cseh kardot. De ha egy hat hetes hulláról nem lehet megállapítani, milyen volt a bőrszíne, hihetünk-e Szerémi atyának, hogy a sebeiről megmondta, miféle kard ejtette azokat?

Talán nem így történt. Fehérvárt 1543-ban elfoglalták a törökök, a királysírokat feldúlták: jelenleg nincs olyan sír és nincs olyan genetikai minta, ami alapján igazolható lenne, hogy akit Lajos királyként eltemettek, Jagelló volt. Akármit gondoljunk is ma erről, ez azon, hogy Lajos király meghalt Mohácsnál és halála merőben más irányt adott a magyar történelemnek, nem fog változtatni.

Szebelédi Zsolt |

A Sárffy-levél értelmezésének nehézségei filológus szemmel

Történelmünk sorsfordító eseményei közül a szélesebb közönség részéről csak néhány számíthat olyan nagy érdeklődésre, mint II. Jagelló Lajos magyar és cseh király mohácsi csata utáni sorsa. A történészek között ma a legelfogadottabb álláspont, hogy miután a csatából menekülő király a Duna áradása miatt felduzzadt Csele-patak torkolatának közelében a sebesült lováról leesett, a mocsárba fulladt. Ettől függetlenül azonban már eddig sokan kételyüket fejezték ki a király halálnak módját illetően. Ezekkel az elméletekkel, azok gyenge pontjaival és számos ellentmondásával Farkas Gábor Farkas korábban részletesen foglalkozott. Éppen ezért az alábbiakban a filológus szemszögéből csupán egyetlen újabb teória gyenge pontjaira kívánom felhívni a figyelmet. A dolgozattal érzékeltetni szeretném, hogy a kutatóknak egyes esetben milyen nyelvi, és ebből következően értelmezési nehézségekkel kell szembenézniük egy-egy történelmi esemény vizsgálatakor. Ezek a nehézségek pedig szükségképpen a bizonyíthatóság korlátaira hívják fel a figyelmünket. A történelem iránt érdeklődő közönség – talán jogosan – mindig egyértelmű válaszokat vár a tudósoktól, de gyakran a tudományos érvelés szigorú szabályait betartva ez nem lehetséges. Végezetül arra is rámutatok, hogy mennyire nem célszerű egyetlen, meglehetősen felületesen fogalmazó forrás alapján messzemenő következtetéseket levonni.

Az általam vizsgált tanulmány Nemes István és Tolvaj Balázs, szombathelyi orvosok tollából jelent meg az Orvosi Hetilap 2014. 03. 23-as számában. A szerzők elsősorban nem a király halálának módját kérdőjelezték meg – bár a cikk végén erre utaló mondatokat is olvashatunk –, hanem azzal az elmélettel álltak elő, hogy 1526 októberében a Mária királyné parancsára a holttestet felkutató csoport valójában nem II. Lajos

földi maradványait találta meg és szállította Székesfehérvárra, hanem egy ismeretlen fiatalember legfeljebb néhány napos holttestét. Következtetésüket a halott király felkutatásáról beszámoló Sárffy-levél néhány, szerintük ellentmondásos mondatára alapozták. Fő állításaik röviden a következők: 1. A holttest azonosítása nem felelt meg azoknak a szakmai kritériumoknak, amelyek segítségével megállapítható, hogy a király feküdt a friss sírhalom alatt. 2. A jelentést megfogalmazó és a kutatásban részt vevő Sárffy Ferenc és társai által megtalált holttest nem lehetett hat-hét hetes, legfeljebb néhány napos. 3. Ezzel összefüggésben cáfolják Kenyeres Balázs 1926-os orvosszakértői véleményét, melyben a neves orvos a hulla állapotára vonatkozó Sárffy-leírást összeegyeztethetőnek véli azzal, hogy a király már augusztus 29-e óta halott volt.

Mindenekelőtt a holttest felismerésének kérdését érdemes megvizsgálnunk. Sárffy levelében azt olvashatjuk, hogy amikor a király halálának egyetlen szemtanúja, a felkutatásban szintén résztvevő Ulrich Czetricz meglátta a holttest földből előbukkanó lábát, az azon lévő 'jegyről' ismerte fel a királyt. A mondat Bartoniek Emma korrekt fordításában a következőképpen hangzik: „Czetricz megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta kétkalapnyi vízzel, s ekkor felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt". A szombathelyi orvosok ezt a 'jegyet' foltként értelmezik, az *index.hu* portálon olvasható cikkben már konkrétan anyajegyről olvashatunk.

Mivel nem vagyok patológus, azzal az állításukkal nem tudok és nem is akarok vitába szállni, hogy egy több mint hat hetes holttest bőrén azonosíthatók-e az anyajegyek, vagy egyéb pigment-foltok. Úgy tekintek erre, hogy ebben az orvosoknak minden bizonnyal igazuk van. A probléma viszont az, hogy a szöveg alapján egyáltalán nem jelenthetjük ki, hogy itt a bőrön lévő foltról vagy anyajegyről van szó. Itt feltétlenül ki kell hangsúlyoznom, hogy a történeti kutatás alapszabálya, hogy mindig az eredeti forrás alapján vonunk le következtetéseket. A fordítások rendkívül hasznosak, és nagyban segítik a kutatók munkáját, de legyen bármennyire jó, szükségszerűen torzít, és persze az apróbb fordítási hibák, felületességek még a legjobb fordítóknál is előfordulnak. Habár ezúttal Bartoniek fordítását nem lehet komoly kritikával illetni, az eredeti latin mondat mégis közelebb visz a pontos értelmezéshez. A levél írója ugyanis a latin nyelvű

szövegben nem az egyértelmű *naevus* (anyajegy) szót, hanem a tágabb jelentéstartománnyal rendelkező *signum* kifejezést használja, melyet leginkább 'jegynek', 'ismertető jelnek' vagy 'megkülönböztető jegynek' fordíthatunk. A kifejezés ilyen értelmezését támogatja az is, hogy pár sorral lejjebb a szöveg a király fogazatával kapcsolatban szintúgy *signum*okat említ, vagyis a kifejezés sokkal inkább valamifajta közelebbről nem meghatározható ismertető jelre, mintsem konkrétan anyajegyre vonatkozik. Ez pedig lehet akár összenőtt vagy csonka lábujj, vagy bármilyen más olyan elváltozás, régebbi sérülés, mely hosszabb idő elteltével is felismerhető egy holttesten. Természetesen sem én, sem pedig az orvosok nem tudhatják pontosan, hogy mi is volt valójában ez az 'ismertetőjel', de világos, hogy abban az esetben, ha ez nem anyajegy, hanem valami más, akkor a lábon lévő jegy alapján való azonosítás cseppet sem látszik annyira lehetetlennek, mint ahogy a cikkírók gondolják. A beszámolóból csupán annyi bizonyos, hogy ezt megpillantva Czetricz azonnal ráismert a királyra, tehát meglehetősen jellegzetes dolognak kellett lennie. A kortársak, kiváltképp pedig a király személye mellett szolgáló kamarás mindenképpen jobban tudhatta, hogy milyen ismertetőjel volt a király lábán, mint ma bármelyikünk. Ezen túlmenően Sárffy még arról is beszámol, hogy a holttest fogainak bizonyos 'jelei' is azt erősítették meg, hogy a király földi maradványait rejtette a sírhalom („per ea signa, quae regia maiestas in dentibus gerebat, se esse indicavit."). Az orvosok úgy vélik, hogy a fogazatbeli eltérések önállóan nem alkalmasak az agnoszkálásra, csak korábbi lelet, foglenyomat vagy röntgenfelvétel segítségével állapíthatók meg azok az egyedi jellegzetességek, amelyek alapján egyértelműen azonosítható egy holttest. Először is a Sárffy-levél szerint nem kizárólag a fogakon lévő ismertetőjelek alapján, hanem a lábon lévő jeggyel együtt ismerték fel Lajost, és a fentiekből világos, hogy az utóbbi olyan elváltozás is lehetett, amit akár ennyi idő után is fel lehet ismerni. Vagyis a két *signum* együttesen győzte meg teljesen Sárffyékat, hogy valóban a királyt találták meg. A szombathelyi orvosokkal szemben én a fogazattal kapcsolatban cseppet sem nevezném feltűnőnek, hogy a korabeli források egyike sem szól II. Lajos fogain található különös ismertetőjelekről. Ha jól értem, ezzel azt kívánják sugallni, hogy ezek a jellegzetességek talán nem is lehettek annyira szembeötlőek. Ám attól még, hogy a király fogait érintő ismertetőjegyekről nincs feljegyzésünk,

az még természetesen nem jelenti azt, hogy ilyenek nem is voltak, vagy hogy azok nem voltak feltűnőek, hanem csupán azt, hogy az eltéréseket a kor írástudói lejegyzésre nem tartották érdemesnek. Azt gondolom, hogy soha nem is írtak erről, mivel egyszerűen – és ezt a cikk írói is megemlítik – a középkori ember nem tartotta fontosnak a fogazat állapotát, pontosabban lejegyzésre bizonyosan nem. Ha bármelyik korabeli vagy régebbi középkori műben megnézzük az egyes királyok vagy hadvezérek külsejét leíró részeket, a források a fogazatról sosem tesznek említést. Az pedig, hogy a király fogsoráról nincs leírásunk, természetesen nem zárja ki azt, hogy Czetricz és általában a király szűkebb környezete számára ne lett volna közismert Lajos fogazatának számunkra már azonosíthatatlan, de akár igen feltűnő egyedi vonása. Noha ő egyértelműen felismerni vélte a holttestben a királyt, ennek ellenére az orvosok az azonosítási eljárást eredménytelennek tekintik. Az eredménytelenség indokai során azonban nem számolnak a korabeli realitásokkal.

Ahogy fentebb utaltam rá a szombathelyi orvosok azt állítják, hogy a fogazat alapján csak úgy azonosítható egy holttest, ha rendelkezünk foglenyomattal, vagy röntgenfelvétellel. Ezek valóban szükségesek ahhoz, hogy a 21. században az eljárás szabályos legyen, és a holttestet minden kétséget kizáróan azonosíthassák – a törvényszéki eljárás nyilván arra törekszik, hogy kizárja az esetleges téves azonosítást –, de ilyen elvárást nem támaszthatunk a 16. század elején. Éppen ezért nem is érthető, hogy miért nehezményezik, hogy legalább egy borbély nem volt jelen a holttest kiemelésénél. Az ő szemükben az azonosítás egy akkori orvos jelenlétében is eredménytelen lett volna, hiszen 1526-ban nyilvánvalóan senki sem rendelkezett foglenyomattal, és röntgenről sem hallottak. Arról van szó, hogy Sárffy beszámolója finoman szólva sem tekinthető pontos, a mai kívánalmaknak megfelelő orvosszakértői feljegyzésnek, ezért véleményem szerint a holttest állapotáról biztos orvosi következtetéseket nem, vagy csak nagyon korlátozottan lehet levonni. A valódi kérdés tehát egyedül az lehet, hogy ha a modern szabályoknak nem is felelt meg az azonosítási eljárás, az vajon eleve kizárja, hogy a fenti jegyek alapján akár egy hat vagy hét hetes holttestben is felismerhessék a királyt? Az általam leírt érvek alapján egyáltalán nem zárható ki, hogy a holttesten látható ismertetőjelek lehettek annyira egyediek, feltűnőek és olyan jellegűek, hogy segítségükkel a

királyt személyesen ismerő Czetricz még laikusként is ráismerhessen az uralkodóra. Mindezeket figyelembe véve, ha rosszindulatúak vagyunk, még feltételezhetjük, hogy Czetricz szándékosan hazudott, ha jóindulatúak, akkor pedig azt is gondolhatjuk, hogy egyszerűen tévedett. De mindezek mellett legalább ugyanannyi esélye van annak is, hogy a kamarás nem hazudott és nem is tévedett, a kiásott tetem valóban a királyé.

A másik fontos kérdés a holttest állapota, amelyről Bartoniek fordításában ezt olvashatjuk: „Nem akarok hízelegni, de főtisztelendő uraságod kegyeskedjék elhinni nekem, hogy sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő". Kenyeres Balázs 1926-ban írt szakértői véleményében amellett érvelt, hogy a holttestnek az előrehaladott rothadás állapotában kellett lennie, ezért azonosították a fogairól és nem az arcáról, mely az ekkor már bekövetkezett ráncosodás következtében felismerhetetlenné vált.

Szerzőink Kenyeres szakértői véleményét határozottan elutasítják, mivel szerintük Sárffy azon kijelentése, hogy „sosem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna" nem felel meg egy legalább hat hetes holttest állapotának. Az orvosok először Kenyeres szakvéleményének tendenciózusságára mutatnak rá, utalva arra is, hogy milyen nehéz feladat egy több száz éve halott királyról látatlanban egyértelmű orvosi szakvéleményt kialakítani. Itt rögtön meg kell jegyeznem, hogy ez a teljesen jogos állítás visszafelé is elsülhet, hiszen dacára az orvostudományban végbement fejlődésnek és a nemzetközi orvosi szakirodalomhoz való könnyebb hozzáférésnek ez ma sem lett könnyebb, hiszen ugyanúgy egy szubjektív és szűkszavú beszámolóra kell hagyatkoznunk, empirikus vizsgálatra pedig továbbra sincs lehetőségünk.

A cikkírók azt állítják, hogy Sárffy nem észlelt sem ráncosodást, sem pedig kellemetlen szagot: „Sárffy azonban semmiféle ráncosodásról nem számolt be, bűzös vagy kellemetlen szagot sem észlelt, a holttest feloszlásának legkisebb jelét sem vette észre!" Pedig helyesebb lenne azt mondani, hogy a levél írója konkrétan nem tesz említést ráncosodásról vagy kellemetlen szagról, de ettől függetlenül még észlelhette ezeket. Ha a fordítás helyett ismét az eredeti latin szöveget vizsgáljuk, rögtön látható, hogy mire is gondolok pontosan. A latin mondatban szó szerint ez áll: „nunquam vidi corpus exsangue hominis tam *incorruptum* tamque non *fastidiosum*

et minus *terribile*...". A holttest állapotára vonatkozó *incorruptum* jelentése 'romlatlan', a *terribile* pedig 'ijesztő'-nek fordítható. A harmadik *fastidiosum* kifejezésnek eredetileg csupán általános, közelebbről nem meghatározható jelentése van, pontos fordítása 'visszataszító' vagy 'undort keltő'. Alapvetően látványra, szagra vagy ízre lehet valami visszataszító, illetve undorító. Az egész szakaszt figyelembe véve azonban látszik, hogy Sárffy itt egy gyakori stíluseszközzel, a szóhalmozással *(pleonazmus)* él. Ez annyit tesz, hogy a szerző ugyanolyan vagy hasonló jelentésű szavakat ír le egymás után, hogy ezzel nyomatékosítsa a kijelentését. Ez alapján világos, hogy az 'ijesztő' jelentésű *terribile* mellett álló *fastidiosum* sokkal inkább a látványra vonatkoztatható. Csak abban az esetben állíthatnánk, hogy Sárffy a holttestből áradó bűzre gondolt, ha a levelében az egyértelmű *odorans* vagy *foetidum* (büdös, rossz szagú) kifejezéseket használta volna, így viszont a *fastidiosum* csak önkényesen értelmezhető szagként. A szó tehát általános jelentése és a mondatban elfoglalt helye miatt nem alkalmas arra, hogy segítségével alátámasszuk azt a feltevést, hogy a holttest nem volt büdös. Egyetlen forrásunk beszél arról, hogy a király teste nem árasztott magából kellemetlen szagot, a Szerémi György emlékiratának végéhez csatolt szintén latin nyelvű *Epistola felbilis*. E levél hitelessége viszont számos egyéb szempontból is erősen megkérdőjelezhető.

Ezek után elérkeztünk a fő kérdéshez, nevezetesen hogy a hulla valóban olyan „jó" állapotban lehetett, mint ahogy azt Sárffy írja. Most arra nem is érdemes kitérni, hogy Sárffy mit is ért pontosan a 'romlatlan' alatt. Az is elképzelhető viszont, hogy Lajos földi maradványa valójában nem is volt annyira romlatlan, mint ahogy itt olvassuk. Itt kell felhívnom a figyelmet arra, hogy egy forrás helyes értelmezéséhez nem elegendő csupán a nyelv biztos ismerete, hanem járatosnak kell lenni az adott kor kulturális szemléletmódjában, mert ez nagymértékben befolyásolja egy szöveg valódi jelentését. Sohasem szabad a saját nézőpontunk alapján ítélni, mindig meg kell próbálnunk belehelyezkedni a kor emberének gondolkodásába. Ha ezt tesszük, akkor a „romlatlan holttest" szókapcsolatra rögtön eszünkbe kell jutnia a középkori a legendákban is rendszeresen visszatérő motívumnak. Számos olyan, szentekről szóló középkori forrásunk van, amelyek arról tudósítanak, hogy a halott szent teste hosszú idő után is romlatlan maradt, vagy kellemes illatot árasztott. Elegendő csak a Mór püspök által papírra

vetett első fennmaradt legendánkra hivatkoznunk, amelyben Benedek folyóba vetett holttestét egy évvel később romlatlanul húzták ki a vízből, vagy a Szent László legenda azon momentumára, amikor a résztvevők a király felravatalozott testéből áradó édeskés illatot éreztek. De nem csak a legendákban olvasható szentekről és szent királyokról van ilyen leírásunk. Kézai Simon gesztája szerint Aba Sámuel sírjának feltárásakor a több éve halott király szemfedőjét és ruháját épségben, a sebeit pedig begyógyulva találták. Ezt az adatot később a *Képes Krónika* is szó szerint átvette. Hogy ennek a toposznak a szerepeltetése a levélben miért jöhet komolyan számításba, arra Sárffy Ferenc személye adja meg a választ. Sárffy még a történészi köztudatban is elsősorban győri várkapitányként él, holott egy – nem is teljesen jelentéktelen – klerikusról van szó. A forrásaink szerint rábaközi főesperes (1510–1522), a győri székeskáptalan kanonokja, sőt 1510-ben dékánja volt, aki éppen a mohácsi csata környékén a győri vár udvarbírói és főparancsnoki tisztét is gyakorolta. Sárffy tehát mindenképpen az egyházi középréteghez tartozott. Mivel a vizsgált levelünk egyáltalán nem tekinthető hevenyészett fogalmazványnak, írója éppen hogy nyelvileg és stilisztikailag is igényes, dramaturgiailag szépen felépített levelet adott ki a kezéből, joggal gondolhatjuk, hogy megfogalmazójának magas szinten képzett, az *ars dictaminis*ben (levélírás tudománya) tökéletesen jártas embernek kellett lennie. Egy katona esetében komoly kétségek merülhetnének fel azzal kapcsolatban, hogy képes lenne egy hasonló levél önálló megírására, a klerikus Sárffynak viszont ez nem jelenthetett különösebb problémát. Azt csak feltételezhetjük, hogy a főesperes felszentelt pap volt – közismert tény, hogy a korban a kanonokok egy része még a kisebb papi rendeket sem vette fel –, de hogy képzett, a vallásos irodalmat ismerő, esetleg külföldi egyetemet is megjárt személy volt, ahhoz nem fér kétség. Egy tanult írástudótól pedig semmiképpen sem tekinthető különösnek, ha a levelében felhasznál egy a legendairodalomban bevett motívumot. Ezzel kapcsolatban még az is elképzelhető, hogy Sárffy a hitetlenek elleni harcban elesett, és ezzel mártírhalált halt uralkodó esetleges későbbi szentté avatásához kívánt alapot biztosítani. Egyszóval tehát jogos a feltevés, hogy Sárffy a holttest külsejére vonatkozó szavait nem is szó szerint kell értenünk, leírásában a szerző csupán a középkori szentkultusz egyházi hagyományához kapcsolódott.

Más szempontból is megközelíthetjük a problémát. Az orvosok az új szakvéleményükben felvetnek egy olyan lehetőséget, hogy a király több mint hat hetes teteme a laikus szemlélő számára is meglepően jó állapotúnak tűnhet akkor, ha a hullaviaszosodásnak nevezett jelenséggel van dolgunk. Ehhez arra van szükség, hogy a test, nedves hűvös környezetben feküdjön. A cikk további részében tehát leginkább azt kívánják bizonyítani, hogy a körülmények a hullaviaszosodást sem tették lehetővé. Elméletüket három fő érv köré csoportosítják. Az első, hogy szerintük a király halála és eltemetése között legalább öt napnak kellett eltelnie, mivel addig, amíg a török sereg nem vonult tovább és a Gyalókay szerint még napokig tartó áradás nem zajlott le, a hullának szükségszerűen temetetlenül kellett áznia a vízben. A második, hogy ez idő alatt az általuk 20 fokosra becsült vízhőmérséklet inkább elősegítette, mint lassította a rothadási folyamatok beindulását. Harmadszor pedig a földfelszínhez közel (30–60 cm) temetett holttest esetében is csak gyorsul a rothadás, amelyet ráadásul kellemetlen szag is kísér.

A szaggal kapcsolatos aggályaimról már fentebb volt szó. A másik három állítást alaposabb vizsgálata során egyértelművé válik, hogy ezek mindegyike csupán ellenőrizhetetlen feltevés, és a szerzők lényegében ugyanabba a hibába estek, mint ami miatt korábban Kenyerest megfeddték, vagyis az adatokat a saját előfeltevésükhöz igyekeztek igazítani. Mindenekelőtt elfogadták Gyalókay becslését az áradás időtartamára vonatkozóan, pedig annak valójában nem sok alapja van. Ő ugyanis egy névtelen szerzőtől fennmaradt, a király fulladásos haláláról tudósító kézirat egyetlen mondatára hivatkozik, abból azonban semmi nem derül ki az áradás időtartamára vonatkozóan. Ez bármennyi lehetett, akár egy nap, de több hét is, tehát nem lehet az érvek szilárd tartópillére. A vízhőfok megbecsülését is problémásnak látom. Az lehet, hogy orvosok által elfogadott 20 fokos vízben gyorsabb a rothadás, de hogy valóban milyen volt a vízhőmérséklet, nem tudjuk. Ennek megállapítása még akkor is lehetetlen feladat, ha nem számítjuk bele, hogy az éghajlat jelentősen változott a középkorihoz képest. A 15–17. századi Európában ugyanis ekkor volt az ún. kis jégkorszak, vagyis akár jó pár fokkal hidegebb vízhőmérséklettel is számolhatunk. Az is nagymértékben árnyalja a kérdést, hogy a holttest az eltemetésig meddig és milyen környezetben feküdt. Nem biztos ugyanis, hogy a test végig vízben

ázott. Az egész terület sáros, iszapos volt, még október közepén is, amikor Sárffyék a helyszínen jártak. Több lehetőség is elképzelhető. Ha gyorsan visszahúzódott az áradás, akár nagyon rövid idő alatt is megtalálhatták a testet és elföldelhették a hullaviaszosodás kialakulásához kedvező nedves talajba, még akkor is, ha ennek végrehajtása a török hadsereg közelsége miatt kockázatos is lett volna. Viszont az sem elképzelhetetlen, hogy a király teste rövid ideig hideg iszapos vízben, majd annak visszahúzódása után majdnem teljesen ellepve, a nedves iszapban feküdt, egészen addig, míg a törökök ki nem vonultak, a helyi parasztok rá nem találtak és el nem temették. Azt is feltehetjük, hogy a király teste a nedves mocsaras földben szinte teljesen elmerült, és ez a környezet önmagában alkalmas volt a hullaviaszosodás megkezdődéséhez, hiszen köztudott, hogy a mocsár elősegíti a holttestek konzerválódását. Amennyiben a királyt a megtalálás helyének közelében eltemetik, az alapvetően ugyanolyan típusú talajban tovább folytatódhat a hullaviaszos átalakulás. Hangsúlyozom, hogy ez részemről nem több puszta feltételezésnél, ezzel csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy a forrás szűkszavúsága miatt számos lehetőséggel számolhatunk, túl sok a megválaszolatlan, sőt megkockáztatom, a megválaszolhatatlan kérdés ahhoz, hogy minden kétséget kizáró megállapításokat tegyünk. Mindezekből pedig az következik, hogy az orvosok teóriája semmivel sem megalapozottabb, mint az általam fentebb felvázolt feltevések. Azok az érvek tehát, amelyek a hullaviaszos átalakulást vagy annak megkezdődését kizárnák, igen gyenge lábakon állnak.

A három fő pont közül problémásnak találom végül azt is, hogy a szerzők a holttest elhelyezkedésének mélységét is a rothadás gyorsulását elősegítő 30–60 cm-ben határozták meg. A kérdés az, hogy ezt mi alapján tették? A szövegben csupán a *sepulturam novam* (friss sírhalom) szókapcsolat áll, ami egyáltalán nem utal annak mélységére. A sír feltárását vagy tíz ember végezte, nem tudjuk mennyi ideig mozgatták a földet, de akár jóval mélyebben is feküdhetett a király teste.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy az a feltevés is erősen megkérdőjelezhető, hogy a holttesten nem kezdődhetett meg a hullaviaszos átalakulás. Ez a folyamat pedig egy laikus számára meglepően jó állapotban tartotta meg a tetemet. Ezért érdemes lenne talán ezt a kérdést alaposabban körüljárni, és adott esetben – már amennyiben ez egyáltalán lehetséges – a

teóriájukat erősebb bizonyítékokkal alátámasztani. Mindazonáltal én magam jóval nagyobb esélyét látom annak, hogy Sárffy jelentését nem szó szerint kell érteni, a király teste cseppet sem volt „jó" állapotban, hanem valójában már a rothadás előrehaladott állapotában találták meg, és a levél írója csupán a korabeli szentkultusz egyik fő motívumát elevenítette fel.

Végezetül a „legfeljebb néhány napos" holttest teóriával kapcsolatban is több kérdés merül fel bennem. Egyrészt, ha annyira friss a holttest, akkor az arcáról is fel lehetett volna ismerni, vagyis semmi szükség nem lett volna a fogakat vizsgálatára. Eldönthető, hogy a királyt találták meg, vagy sem. Meglehetősen furcsa dolog az is, hogy éppen a király lova és fegyverei közelében található egy friss magányos sírhalom, amely alatt egy fiatalember fekszik. Kit és miért ott temettek el egymagában, főleg hetekkel a csata után? Miért nem egy temetőben? Arra pedig külön felhívnám a figyelmet, hogy a függelékben közölt források is döntően a király halálának Czetricz által elmondott körülményeit erősítik meg, vagyis a kortársak többsége tényként kezelte a király balesetét. Magyarország történelmének alakulása szempontjából pedig nem annak volt döntő jelentősége, hogy miként halt meg a király, vagy hogy kié volt az eltemetett holttest, hanem annak, hogy a szembenálló felek egyaránt elfogadták, hogy a király meghalt.

Mert akárhogy is okoskodunk, egy dolog biztos: II. Lajos a csata után életét vesztette, amire konkrét bizonyítékot jelent egy 1527-ből fennmaradt oklevél. Ebben azt olvashatjuk, hogy Horváth Márton felkereste azokat a jobbágyokat, akik a csatatérről elvitték a király ruháit és a pecsétgyűrűjét. Ez utóbbit – mivel a gyűrűnek fontos közjogi funkciója volt, azaz a királyi levelek egy része a gyűrűs pecséttel voltak megerősítve – a nádor, Báthori István jelenlétében megsemmisítették. Ezek a jobbágyok talán még közvetlen a csata után találtak rá a királyra, de az is lehet, hogy akkor földelték el a holttestét, amikor Kanizsai Dorottya négyszáz paraszt segítségével közös sírba temette a halottakat.

Összefoglalva tehát bármennyire is tetszetős elmélettel álltak elő az orvosok, véleményem szerint elképzelésüket nem sikerült megkérdőjelezhetetlen bizonyítékokkal alátámasztaniuk. Nem tettek mást, mint az eddig jól ismert forrás idézett mondatait hibásan értelmezték, illetve úgy interpretálták, hogy az a saját elméletüket támassza alá. Sárffy beszámolója ugyanis egyszerűen nem alkalmas arra, hogy olyan messzemenő követ-

keztetéseket vonjunk le belőle, mint amilyenekre a szombathelyi orvosok kísérletet tettek. Biztos állításokat mindig csak szigorúan a forrásokban olvasható és pontosan értelmezett adatokra támaszkodva fogalmazhatunk meg. Mindazonáltal a fentiekhez hasonló gondolatkísérletek mindenképpen elősegítik a történettudomány fejlődését, mert ráveszi a szakmában járatos tudósokat arra, hogy újra átnézzék és felülvizsgálják a sok esetben megcsontosodott, elavult vagy nem megfelelően körüljárt történelmi kérdéseket. Ám ezzel együtt annak is fennáll a veszélye, hogy a diskurzus hamar elveszíti szakmai jellegét, és a vita ideológiai alapon különböző szekértáborok vérre menő harcává fajul, mint ahogy azt egyéb történelmi kérdésekben oly gyakran tapasztalhattuk.

Magyar Lóránt Gergely

A bizonyíthatóság határai II. Lajos király halálával összefüggésben

Az igazságügyi szakértőkkel kapcsolatosan számos félreértés kering a köztudatban, melyek egyik legszemléletesebb példája a Kolozsvári G. Endre *Lajos király három halála és négy temetése* című könyvében szereplő logikai láncolat a szakértői bizonyításról: „E sajátos és széltében elterjedt »bizonyítás« a következő, kimondatlan logikai láncolatra épül:

A. valójában a lehetetlen sem lehetetlen
B. ami nem lehetetlen, az lehetséges
C. ami lehetséges, az valószínű
D. ami valószínű, az józerivel bizonyosnak tekinthető."

Ez a logikai láncolat bár logikusnak tűnik, azonban nem tükrözi az igazságügyi szakértői szemléletet. Az igazságügyi szakértés során sok esetben lehetetlen határozott véleményt adni, azaz nem lehetséges a kétséget kizáró bizonyossággal történő kizárás vagy bizonyítás, figyelemmel arra, hogy számos tényező befolyásolhatja egy esemény-következmény tényleges kialakulását.

Az élő szervezetre, illetve a természetre vonatkozóan számos szabályszerűség tudományos megalapozottsággal feltárható, azonban eme szabályszerűségek nem szükségszerűen érvényesek minden esetben, különösen a biológiában és az orvostudományban. A felsorolt okokból adódóan az igazságügyi szakértés során többnyire valószínűségi vélemény adása lehetséges, ez azonban nem jelenti azt, hogyha valami lehetséges az egyben valószínű is, illetve logikailag nem helytálló az az állítás, hogy ami valószínű, az következményes módon bizonyos is. A bizonyos és valószínű vélemény fogalma ugyanis az igazságügyi szakértés során elkülönül. Bizonyos, vagy bizonyossággal határos vélemény esetén ha-

tározott véleményről, valószínűségi vélemény esetén pedig határozatlan véleményről beszélhetünk.

Az igazságügyi szakértő feladata általánosságban a lehetőségek szerinti véleményalkotás, figyelemmel a szakértői kompetencia határaira. A véleményalkotás során a bizonyíthatóság szerinti értékelés a legfőbb irányelv, azaz, hogy az állítás alátámasztható vagy cáfolható-e objektív adatokkal. Ha az orvosnál megjelenő beteg például nyakfájdalomra, pirosságra, duzzanatra, a nyak ropogására hivatkozik, akkor szakértői szempontból ezen állítások közül vannak olyanok, amelyek ellenőrizhetők, (azaz objektív módon bizonyíthatók), de van olyan is, amely nem bizonyítható. A pirosság, a duzzanat és a ropogás a szakértő számára objektív módon kimutatható eltérés, hiszen ezen eltéréseket a szakértő ellenőrizni tudja megtekintéssel, megtapintással és mozgatással. A felsorolásban azonban nem szerepel a fájdalom, hiszen a fájdalom egy szubjektív adat, pusztán testi vizsgálattal nem bizonyítható kellően megalapozott módon.

II. Lajos király halálával kapcsolatosan az igazságügyi orvosszakértő kompetenciája meglehetősen szűkös, mivel a rendelkezésre álló csekély mennyiségű előzményi adat ellentmondó, illetve utólagosan az állítások kellő alapossággal nem ellenőrizhetők. Kiemelt jelentőséggel bír a források fordításának pontossága, illetve esetleges pontatlansága is a véleményalkotás során, ennek értékelése szintén nem igazságügyi orvosszakértői feladat.

A források vizsgálata előtt megjegyzendő az is, hogy a tanúvallomások igazságtartalmát az igazságügyi szakértő soha nem vizsgálja, legfeljebb azt elemezheti, hogy a vallomásban szereplő adatok alátámaszthatók-e bármilyen más objektív adattal vagy sem.

A szakértő számára rendelkezésre álló adatok számos kategóriába sorolhatók adattartalmuk objektivitása (bizonyítóereje) szempontjából. Jelen esetben kiemelt jelentősége van a felhasznált előzményi adatok bizonyítóerejével kapcsolatos csoportosítás ismertetésének. A legerősebb bizonyítékoknak a tudományos eredmények, szakmai tapasztalatok, a közvetlen szakértői megtapasztalás útján szerzett adatok tekinthetők. Gyengébb, de többnyire objektívként elfogadható bizonyítékok azok az adatok, amelyeket az eseményektől független, az ügyben érdek nélkül álló források rögzítenek (ilyenek például az orvosi iratok, szemlejegyzőkönyv, helyszín leírás, rendőri jelentésben a rendőr által észlelt sérülések leírása).

A felhasználható adatok közül szakértői szempontból a legkisebb bizonyítóerővel a tanúvallomások, terhelti vallomások bírnak. A tanúvallomások között is vannak olyanok, amelyekben a tanú által közvetlenül észlelt események szerepelnek, illetve vannak olyanok, amelyek más általi észlelés felidézésén alapulnak (pl. XY azt mondta nekem, hogy...).

A források bizonyítóerejének vizsgálata az első lépés a végső következtetések levonása, levonhatósága szempontjából. A források fordításai a kötet külön fejezetében olvashatók teljes terjedelemben. A továbbiakban mindössze a megválaszolandó kérdések szempontjából lényeges elemeket emelem ki.

Tatai Miklós siralmas levelének áttanulmányozása alapján annyi megállapítás tehető, hogy részben derül ki a leírtak pontos eredete. A közvetlen megtapasztalásra utaló adatok a holttest felkutatásától kezdődően olvashatók: „elküldött *minket*, két káplánt érette két kocsival, s így talál*tuk* meg őt ugyanazon módon, mint meg van írva róla fent." [kiem. M. L. G.]

Sárffy győri kapitány jelentésében a szerző a saját maga által látott eseményekről nyilatkozik: „sohasem *láttam* emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő". [kiem. M. L. G.]

Antonio Giovanni Burgio pápai követ levelében (1526. szeptember 5.) nem a közvetlen, hanem a közvetett módon (azaz a más által) tapasztalt események leírása történik: „épségben távozott a harctérről, de nem tudni, hogy hová. *Ez a hír volt elterjedve* [...] megérkezett *Cettritcz Ulrik* a király kamarása és legbizalmasabb embere, s *elmondta* [...] Vannak ugyan, *akik* azt állítják tovább is eljutott [...] már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig *nem hallani semmi*t [...] a csata lefolyását nem írhatom meg pontosan, mert *még senkivel sem találkoztam, aki* [...] *Antonio ott látta* a templom közepén". [kiem. M. L. G.]

Antonio Boemo velencei kém jelentésében (1526. november 12.) szintén a közvetett megtapasztalásra utaló adatok szerepelnek: „majd Székesfehérvárra ment, hogy aprólékosan *megtudakolja*, miként történt valójában a magyar király és a török szultán háborúja [...] *Elmondása* szerint a háború a következőképp ment végbe...". [kiem. M. L. G.]

Összefoglalóan: a rendelkezésre bocsátott forrásokról annyi megállapítás tehető, hogy mindegyik a tanúvallomás kategóriába esne, igazságtartalmuk szakértői szempontból nem ellenőrizhető, azaz a bennük

szereplő állítások hamisak vagy igazak, de semmiképpen nem objektívek. (A források nem objektívek és/vagy elfogultságtól mentesek, hiszen a trónutódlásról, megbízókról, megbízottakról, azaz érdekekről van szó. Czetricz például Mária királyné megbízásából kutatja a király holttestét, Tatai Miklós személye pedig az ellenérdekelt Szapolyai Jánoshoz köthető, olyan időszakban, amikor nincs uralkodója Magyarországnak és az utódlásról mihamarabb dönteni kell.)

Megjegyzendő, hogy a hamis állítás nem jelent egyben szükségszerű hazugságot (másként: szándékos hamis adatot), mivel hamis állítás hazugság nélkül is lehetséges. Gyakran tapasztalható például közlekedési balesetek terheltjei esetén, hogy a tudományos módszerekkel egyértelműen cáfolható állításaik ellenére nem változtatnak vallomásukon, mivel a történteket ténylegesen úgy értelmezik és élik meg a következmények tükrében, ahogyan azt elmondják, pedig az események terhelti vallomásban rögzített módon való bekövetkezte lehetetlen.

A továbbiakban az igazságügyi szakértő legfeljebb azt tudja vizsgálni, hogy a leírt állítások lehetségesek vagy sem; tudományos szempontból alátámaszthatók-e vagy sem, illetve elfogadhatók-e vagy sem.

II. Lajos király halálával kapcsolatosan a halál időpontjával, a halál helyével, a halál körülményeivel, a felfedezés körülményeivel és a holttest egyedi személyazonosító jegyeivel összefüggésben merülnek fel kérdések.

Először a halál időpontjával, helyével, körülményeivel, a felfedezés körülményeivel kapcsolatos adatok értékelését vizsgálom igazságügyi orvosszakértői szempontból. A halál körülményeivel, idejével kapcsolatosan jelen esetben kiemelt jelentősége van a késői hullajelenségeknek. Ezen jelenségek a következők: rothadás, hullaviaszos átalakulás, felázás, hullai kiszáradás és mumifikáció.

A *rothadás* kapcsán egy 70 kg-os, talajfelszíni, átlagos testalkatú holttest esetén elmondható, hogy 15–25 Celsius fok körüli külső környezeti hőmérsékleten, a halál beállta után 48–72 órával a holttest hasa zöldesen elszíneződik, ezen elszíneződés a hullafoltok szélein is kialakul; később a bőr a felszínes erek mentén barnás-szederjes-zöldesen elszíneződik, majd hólyagok jelennek meg. A halál beálltát követő 48 órán túl a folyamat továbbhaladásaként a testfelszín mindenütt barnás-szederjes-zöldes, majd feketés lesz, közben a lágy szövetek között rothadásos gázok szaporod-

nak fel, mely miatt a tetem felpuffad, a testüregekben rothadásos gázok halmozódnak fel, majd a bőr lap szerint leválaszthatóvá, a szőrzet-hajzat könnyen eltávolíthatóvá válik. A halál beállta után egy héttel a bőr testszerte lyuggatottá válik, a lágy szövetek duzzanata csökken, a testüregek megnyílnak a külvilág felé, a belső szervek egyneműsödnek, folyékonnyá válnak. A folyamat elhantolt állapotban, valamint alacsonyabb hőmérsékleten lassabban, magasabb hőmérsékleten gyorsabban következik be.

Hullaviaszos átalakulás a levegőtől elzárt(abb) körülmények között, például vízben, vagy elhantolt holttest esetében jön létre. Ekkor a rothadás folyamata elhúzódóbb a talajfelszíni bomláshoz képest. A hullaviaszos átalakulás során, a halál után minimálisan napokkal, inkább hetekkel később a tetem szaga a szokványos rothadástól eltérő, édeskés jellegű, a tetem bőrének színe inkább szürkés, a zsírszövet-lágyszövet morzsalékos, szappanszerű. Az önmagában kialakuló hullaviaszos átalakulás igen ritka folyamat. Az esetek túlnyomó többségében a rothadás mellett észlelhetők a hullaviaszos átalakulás jelei. A rothadásra vonatkozó, korábban felsorolt hullajelenségek a hullaviaszos átalakulás során is észlelhetők, idővel elhúzódóbb módon jönnek létre a hullaviaszos átalakulás jellegzetes körülményei között és a rothadás jelei dominálnak az esetek túlnyomó részében.

A *felázás* a bőr felső elszarusodott rétegeinek lap szerinti leválását jelenti, mely a tartósan folyadékban lévő holttestek esetén jellegzetes. A felázás szembetűnő jelenségként a kezeken és a talpakon jön létre, a vaskos szaruréteg szürkésfehéres lesz, mosónőbőr-szerűen ráncosodik és kesztyű, illetve papucsszerűen lehúzható a végtagokról. Az egyéb testtájakon a felhám lap szerinti leválasztódása megegyező vagy nagyon hasonló jellegű a rothadás, hullaviaszos átalakulás során észlelt jelenségekhez.

A *hullai kiszáradás* és *mumifikáció* kapcsán a bőr száraz, tömött tapintatúvá, sárgásbarnássá válik, szalonnabőrhöz hasonlatos lesz, majd hosszabb idő elteltével a bőr és a belső szervek teljesen, pergamenszerűen kiszáradnak, mállékony, morzsalékony tapintatúak lesznek. Jelen esetben – a rendelkezésre álló források ismeretében – a hullai kiszáradás és mumifikáció lehetősége reális eséllyel nem merül fel.

Az elméleti áttekintést követően a halál és felfedezés körülményeire vonatkozóan az alábbi megállapítások tehetők a korábban idézett korabeli források alapján.

A *halál időpontja* és *helye* tekintetében megállapíthatjuk, hogy Mohács közelében hunyhatott el II. Lajos király; mocsárban, vagy a Duna egyik mellékágában, esetleg patakban, az ismert források alapján, valamikor 1526. augusztus 29-én, esetleg 30-án.

A *halál körülményeivel/okával* összefüggésben semmilyen megállapítás nem tehető igazságügyi orvosszakértői szempontból. Nem bizonyítható, hogy három szúrás érte volna II. Lajost (az ún. Tatai-levél), de az sem bizonyítható, hogy lováról leesett páncélzatával és ruhájával együtt, majd patakba vagy mocsárba fulladt (A. G. Burgio levele, A. Boemo levele).

A *felfedezés körülményei* tekintetében szintén nem állnak rendelkezésre egybehangzó adatok, hiszen minden forrás eltérően írja le a királyi tetem feltalálási körülményeit. Tatai Miklós levele szerint sekély sírgödörben találták ruházatával és a rajta hagyott ékszerekkel együtt. Antonio Boemo levele szerint a vízben találták, fegyverzete nélkül, mely a tetem közelében volt, a királynő által adott gyűrűvel a kezén, sérülések nélkül. Sárffy kapitány levele szerint elhantolva, friss sírdomb alatt fedezték fel.

A *temetés helyeként* mindegyik forrás egybehangzóan Székesfehérvárt jelöli meg, de a temetés időpontja igazságügyi orvosszakértőként pontosan nem állapítható meg. Tatai Miklós levelében Szent Márton napját jelöli meg (1526. november 11.) a temetés napjaként. Antonio Boemo 1526. november 12-i levele szerint november 5-én királyválasztó országgyűlés történt, a szöveg kronológiája alapján, ezt megelőzően fedezték fel és temették el a testet, természetesen a levél megírása előtt. Összefoglalva: valószínűsíthetően 1526. november elejéig, közepéig a talált holttest székesfehérvári eltemetése megtörtént.

A hullajelenségek értékelése kiemelt jelentőséggel bír jelen esetben. E tekintetben a források szintén eltérőek. Antonio Giovanni Burgio jelentése szerint, a levél keletkezésekor (1526. szeptember 5.) „már *egy hét eltelt*, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit..." [kiem. M.L.G.]. Boemo jelentése szerint a bőrt lenyúzva húzták le a király ujjáról a gyűrűt, mely típusos késői hullajelenségnek tekinthető. Tatai Miklós levele szerint a felfedezést követően a tetemet szag nélkül szállították Székesfehérvárra. Ez többféle módon is értelmezhető álláspontom szerint: nem a szokványos szagot érezték a holttest körül, vagy úgy szállították a tetemet, hogy a holttest szaga ne legyen érezhető, vagy a tetemnek nem volt (kellemetlen) szaga.

Az utóbbi forrás értelmezései közül nem lehet kiválasztani igazságügyi orvosszakértői módszerekkel azt, hogy melyik a helytálló, annyi megállapítás azonban tehető, hogy a Tatai Miklós levelében szereplő adatok nem jelentik szükségszerűen a késői hullajelenségek hiányát, bár a 21. század tudományos szemüvegén keresztül vizsgálva ezen utóbbi értelmezés tűnik a legkézenfekvőbbnek.

Sárffy kapitány levele szerint „sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. *Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban.* Czettricz [...] felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Minthogy így felismertük, kiástuk a testet, először fejét, aztán arcát lemostuk, és egészen pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek *őfelsége fogain voltak.*" [kiem. M. L. G.] A forrás a holttest állapotával kapcsolatosan ellentmondásosan nyilatkozik, mert bár a tetem (a vártnál) ép(ebb) állapotban volt, mégsem az arcáról, hanem a fogazatáról és a lábon lévő jegyről ismerték fel. Ha elfogadjuk, hogy a tetem már csak a fogazatáról és a lábon lévő jegyről volt felismerhető, akkor tudományos szempontból a legkézenfekvőbb magyarázat erre a késői hullajelenségek előrehaladott állapota.

Összegezve: a tetem felfedezésének időpontja pontosan nem határozható meg. Mindössze annyi állapítható meg, hogy a holttestet a halál beállta után hetekkel később, de mindenképpen 1526. november 11-e előtt találták meg. A forrásokban szereplő hullajelenségek alapján a felfedezés időpontja a halál beállta után minimum egy, maximum tíz hétre tehető, ismeretlen időjárási és felfedezési (elhantolt, talajfelszíni, vízben, mocsárban?) körülmények között. A legvalószínűbb időtartam az egyes források, a kor technikai fejlettsége és hullajelenségként értelmezhető elváltozások, adatok alapján, a tetem feltalálási körülményeire, valamint az információ korabeli terjedési idejére is figyelemmel 4–8 hét.

A tudomány mai állása szerint a halál beállta után 1–10 hét (4–8 hét) alatt a késői hullajelenségeknek (rothadás, hullaviaszos átalakulás) szükségszerűen kialakulnak elhantolt, vízi, illetve talajfelszínen talált, hűtetlen holttestnél is. Jelen esetben nem merül fel annak reális esélye, hogy a tetem hűtése megoldott lett volna a mohácsi csatavesztés után egy napon belül.

A halál időpontjának és körülményeinek bizonytalanságai mellett II. Lajos király *személyazonosság*ával kapcsolatos bizonyítékok értékelése

részben igazságügyi szakértői feladat. Még egyszer megjegyzendő, hogy a személyazonossággal kapcsolatos megállapítások kizárólag a rendelkezésre álló, korábban idézett forrásokon alapulnak, amelyek felkutatásával, fordításával magam nem foglalkoztam kompetencia hiányában. Kiemelendő az is, hogy a források adattartalmát a 20–21. századi igazságügyi orvostani ismeretek birtokában értékeltem és nem a 16. század világában értelmeztem. A kor kulturális, politikai, tudományos ismeretei ezen iratokban nagy valószínűséggel közvetett vagy közvetlen módon tükröződnek, azonban a kor kulturális, politikai és tudományos ismeretei tekintetében mindössze általános információkkal rendelkeztem.

A személyazonossággal kapcsolatos bizonytalanságok értékelését megelőzően szükségesnek tartom annak ismertetését, hogy manapság milyen módon és módszerekkel történik a személyazonosság megállapítása holttestek esetén.

A holttestek felismerése, felismertetése és azonosítása egyedi személyazonosító jegyek alapján történik. Ezen egyedi személyazonosító jegyek elsősorban a testen találhatók, azonban a testen lévő, de nem a test részét képző jegyek is nagyban segítik a személyazonosság megállapítását. A testen lévő egyedi jellegzetességek közül kiemelhetők az alábbiak: az *arc* (hajzat, orr-szem-ajak jellegzetességei, az arc karaktere, aszimmetriája, sérülései stb.), a *fogazat* (fejlődési rendellenességek, foghiány, sérülések, anyagcsere betegségek jelei stb.), *tetoválások, anyajegyek*, egyéb *bőr pigmentációs zavarok, hegek* (betegségek vagy sérülések nyomaként), *fejlődési rendellenességek, szerzett betegségek kültakarón látható testi jegyei* (pl. alultápláltság, túltápláltság, jellegzetes zsírpárnák, pikkelysömör, daganatok, gyulladásos bőrbetegség nyomai stb.).

A testen lévő, de nem a test részét képző személyazonosítást segítő tárgyi bizonyítékokat más néven *mellékleleteknek* nevezzük, ezek az alábbiak lehetnek például: ruházat, ékszerek, egyedi használati tárgyak, személyazonosító iratok. Melléklelet lehet még tágabb értelmezésben például a feltalálás helye is (megjelölt sír, lakás).

A mindennapi gyakorlatban, még a 21. században is a holttestek túlnyomó többségének (több mint 95 százalékának) azonosítása pusztán a fényképes iratok és a holttest küllemének összevetése, vagy a korábbi emlékek és a holttest összevetése alapján történik. A személyazonosítást általában

olyan ember végzi, aki e téren laikusnak tekinthető (háziorvos, ügyeletes orvos, kezelőorvos, rendőr, hozzátartozó). Ez szigorúbb értelemben inkább felismerésnek vagy felismertetésnek, mint személyazonosításnak nevezhető. Az ilyen módon történő azonosítások legtöbbször a valóságot tükrözik (azaz tényleg az az elhunyt, aki a fényképen szerepel, vagy akit a hozzátartozó felismerni vél).

A valóban ismeretlen személyazonosságú holttestek száma az azonosított (felismert) holttestekhez képest elhanyagolható. Az azonosítás az esetek jelentős részében a név nélküli holttesteknél is mellékleletek alapján, klasszikus szakértői vizsgálatok (antropológiai, fogászati és DNS vizsgálat) nélkül, nyomozati úton történik. Ilyen esetekben is felhasználható módszer a holttest felismertetése (laikus általi megtekintés). Az ismeretlen személyazonosságú holttestek sikeres felismertetése elegendő legalább a valószínűségi szinten történő személyazonosításhoz.

Megjegyzendő az is, hogy friss holttest esetén is előfordul sikertelen felismertetés, annak ellenére, hogy az elhunyt a felismerő személy közeli hozzátartozója volt és közeli kapcsolatban is álltak egymással. Ennek hátterében például az alábbi okok húzódhatnak meg: a holttest a halál beállta után, háton fekvő helyzetben vértelen lesz a magasabban lévő testrészeken, például az arcon, így a holttest bőrszíne eltér a szokványostól; a holttest arcát korábban nem látott foltok (pl. hullafoltok) színezhetik el; a szennyeződések megtévesztik, illetve félrevezetik a szemlélőt; a halál beállta előtt vagy után keletkező sérülések elfedhetik az egyedi személyazonosító jegyeket; az izomtónus hiánya miatt a gravitációnak megfelelően a lágy szövetek megereszkednek, és az arcnak olyan jelleget kölcsönözhetnek, amelyet a szemlélő korábban még nem látott.

A késői hullajelenségek tovább ronthatják a sikeres felismertetést, így csökkentik a sikeres azonosítás esélyét: a rothadás miatti puffadás, a szokványostól jelentősen eltérő küllemet kölcsönözhet a tetemnek; a hajzat és szőrzet az eredeti, korábban ismert viselettől eltérő lehet (pl: szennyeződések okán); a hajzat és szőrzet színe megváltozik a halál beálltát követően például az elhantolás után; a hajzat és szőrzet kihullik; a tetem színe bizarr lehet (zöld, szürke, barna, fekete).

Jelen esetben II. Lajos király haláláról szóló korabeli iratok alapján azt lehet értékelni, hogy a rögzített információk alkalmasak lennének-e ma-

napság a személyazonosság legalább valószínűségi szintű megállapítására. Tatai Miklós levele szerint a királyt a nyakában lévő aranyláncról, a vértől áztatott saját ruhájáról, az egyedi gyűrűjéről és korábban elszenvedett (mások által látott) sérüléseiről ismerték fel. Ezen mellékleletek ma is elegendőek lennének a személyazonosság (közepes vagy nagy valószínűséggel történő) megállapításához, a 16. századi tudományos ismeretek pedig nem tették volna lehetővé pontosabb módszerek alkalmazását.

Antonio Boemo jelentése alapján a király tetemét ott találják, ahol elsüllyedt, fegyverzete mellette volt, a holttest ujján a királyné által a királynak ajándékozott gyűrűt fedezték fel. Ezen mellékleletek elegendőek lennének ma is a személyazonosság (közepes vagy nagy valószínűséggel történő) megállapításához, a 16. századi tudományos ismeretek pedig nem tették volna lehetővé pontosabb módszerek alkalmazását.

Sárffy győri kapitány levele alapján Czetricz kamarás – a király bizalmasa – a holttest jobb lábán lévő jegy alapján ismerte fel a király tetemét. A forrás nem írja le konkrétan milyen jegyet észleltek a felfedezők. Ezzel összefüggésben annyi megállapítás tehető, hogy előrehaladott rothadás mellett is felismerhetőek maradhatnak egyedi személyazonosító jegynek megfelelő bőrelváltozások (előrehaladott rothadásos állapotban lévő tetemen számos esetben láthatóak a bőrkinövések, nagyobb anyajegyek, vagy hegek, tetoválások). Vannak olyan bőrelváltozások, melyek alapján akár laikus is a bizonyossággal határos valószínűséggel sikeres személyazonosítást tud végezni (gondoljunk például Gorbacsov homlokán lévő bőrpigmentációs zavarra). Ilyen jellegű bőrelváltozások akár rothadt holttesten is jól láthatók lehetnek. Az igazságügyi orvosszakértői gyakorlatban is számtalanszor előfordul, hogy a holttestet nem az arca, hanem egy jellegzetes anyajegy, vagy például tetoválás alapján ismeri fel a közeli hozzátartozó.

A tetemet kihantoló többi szemtanú a *fogazaton látható jegy* alapján ismerte fel a király holttestét. A forrás szintén nem írja le konkrétan mely jegyet észlelték, a fogazaton azonban szintén lehet olyan jegy, amely a halál után jól felismerhető marad, és akár közel bizonyosan megállapítható a személyazonosság a 16., de a 21. században is.

A lábon és fogazaton lévő jegyek együttesen is elegendők lehetnek az egyedi személyazonosításhoz, amennyiben ezen jegyeket olyan ember (vagy emberek) észleli(k), aki(k) az egyedi jellegzetességeket korábban, még a

király életében is látta(látták) Ilyen például a forrásokban is szereplő Ulrich Czetricz, a király bizalmasa Antonio Giovanni Burgio levele alapján.

Felmerülhet a kérdés, hogy a 16. század tudományos fejlettsége mellett, elvárható lett volna-e Czetricztől vagy Sárffytól az alábbi, a tudomány mai elállása szerint pontos külleírás:

> „A holttest alatt bűzös, zöldes, szederjes folyadék (hullalé) észlelhető, a ruházat szennyes szürke, illetve zöldes, feketés, bűzös, sűrűn folyó folyadékkal átitatott. Közepesen fejlett és táplált, fiatal, korának megfelelő, rendezett külleműnek tűnő férfi holttest bőre mellől piszkos szederjesen, szürkésen, hátul feketés-szederjesen beivódott. A lágy szövetek testszerte puffadtak, összepréselés hatására hóropogás szerű hang hallható/érezhető. A bőr testszerte lyuggatott. Ezen likacsokban, illetve a fej nyílásaiban nagy mennyiségű, 8–10 mm-es hosszúságú légylárva türemkedik elő. A bőr felső rétegei nagy foltokban alapjukról lap szerint testszerte lemezesen leválófélben vannak."

II. Lajos király halálával kapcsolatosan tehát – a fentiek összefoglalásaként – az alábbi megállapítások tehetők:

A rendelkezésre álló írott források adatai alapján II. Lajos király halálának okáról, a halál pontos körülményeiről nem lehet nyilatkozni, mivel objektív adatok nem állnak rendelkezésre. A halál körülményeivel kapcsolatos adatok alapján annyi megállapítás tehető, hogy a halál beállta és a tetem felfedezése között eltelt idő 1–10 hét (4–8 hét között) lehetett. A késői hullajelenségeknek szükségszerűen létre kell jönniük 1–10 vagy akár 4–8 hét alatt, a halál beálltát követően temetetlen, elhantolt, vízi, vagy mocsárba süllyedt, de hűtetlen holttest esetén is. A késői hullajelenségek szembeötlő elváltozások, melyek a tetemet kihantoló személyek számára is nyilvánvalóak lehettek, figyelemmel arra is, hogy a 16. század embere a késői hullajelenségekkel jóval nagyobb valószínűséggel találkozott a kor technikai színvonala és a halálhoz való viszonya mellett, mint a 21. század embere.

A Sárffy kapitány levelében rögzített információk alapján olyan megállapítás nem tehető, hogy a késői hullajelenségek kisebb valószínűséggel helytelen értékelése, vagy nagyobb valószínűséggel valóstól eltérő (hamis) leírása a holttest személyazonosságát is megcáfolja. A helytelen értékelés

azért tekinthető kevésbé valószínűnek, mert Boemo jelentésében a holttest kiemelésével kapcsolatosan jellegzetes késői hullajelenségeket rögzít a szerző (lásd fent). Szintén érdemes feltenni azt a kérdést, mi motiválta volna Sárffy győri kapitányt a tetem küllemének hamis leírásában. Sárffy kapitány Bordarics István kancellárnak címzett hivatalos levelében vajon leírhatta volna, hogy az ország királyának teteme nyüvektől hemzsegett és bűzlött? Ez ma sem lenne ildomos hivatalos iratban.

Önmagában a késői hullajelenségek csupán megnehezítik a holttest azonosítását, ez azonban nem jelenti azt, hogy a holttest azonosítása nem volt lehetséges a kihantolást végzők és/vagy a királyt ismerők számára. A holttesten lévő felismerhető, két egyedi testi jegy manapság is elegendő lehet a személyazonosság legalább valószínűségi szintű megállapítására, de lehetségesek olyan testi jegyek, amelyek alapján akár laikus is egyértelműen azonosíthatta a király tetemét. Gondoljunk bele, mekkora az esélye például annak, hogy a lábon lévő anyajegy és a fogazat jellegzetes elváltozása(i) egy másik személy tetemén is észlelhetők ugyanazon körülhatárolt földrajzi helyen, Mohács közelében.

A rendelkezésünkre álló források alapján II. Lajos király holttestének tényleges személyazonossága tekintetében felmerülhet kétség, ezen kétely azonban nem bizonyítható, de nem is zárható ki. Bár nem tudjuk pontosan, hogy mely testi jellegzetességek és milyen mellékleletek alapján történt a király azonosítása, de ez nem jelenti szükségszerűen a személyazonosító jegyek személyazonosításra való alkalmatlanságát.

Mi, a korabeli források fordításainak 21. századi olvasói kétségtelenül nem tudjuk azonosítani II. Lajos király holttestét, illetve azt sem tudjuk megállapítani pontosan mi alapján történt a holttest azonosítása, de ez nem jelenti a kortárs személyeknek (Czetritz, Sárffy) a királyi tetem azonosítására való alkalmatlanságát. Czetricz és Sárffy az általuk felismert, de pontosan nem részletezett jegyek alapján akár egyértelműen azonosíthatták II. Lajos király holttestét.

Rácz Piroska

A székesfehérvári királyi bazilika temetkezései

1. Bevezetés

A székesfehérvári királyi bazilika kutatása nem csak tudományos feladat, hanem kiemelt fontosságú nemzeti ügy. A közvélemény óhajtja, sőt időről időre számon kéri a kutatóktól az itt eltemetett királyaink azonosítását, ugyanakkor nem szembesül a tudományos problémával, illetve értesülései a témával kapcsolatban gyakran hiányosak, és nem biztos, hogy azokat is megbízható, hiteles forrásokból nyeri.

Dolgozatom célja, hogy eloszlassa a székesfehérvári királyi bazilika területén feltárt csontmaradványokkal kapcsolatban elterjedt téves vélekedéseket. Nem eléggé közismert ugyanis a csontmaradványok mai elhelyezése, az eddigi vizsgálatok eredménye, de még a kiindulási helyzet sem, hogy ezek a csontmaradványok egyáltalán milyen számban és állapotban kerültek elő. Bizonyságul szolgál erre Nemes István és Tolvaj Balázs az Orvosi Hetilapban megjelentetett tanulmánya, amelyre az antropológus szakembernek feltétlenül válaszolnia kell. Ezért írásuk tartalmát röviden összefoglalva, annak kritikáját is adom.

2. A székesfehérvári királyi bazilika alapítása, jelentősége, pusztulása

A Szűz Mária tiszteletére szentelt székesfehérvári bazilikát István király alapította. A középkorban Magyarország egyik legjelentősebb egyházi épülete volt. Méltóságát koronázótemplom volta, kincstára, levéltára és királyi temetkezési hely volta adták. Rangját tovább emelte, hogy 1083-ban szentté avatták az itt eltemetett államalapító István királyt és fiát, Imre herceget.

Összesen 15 királyunkat temették ide: Szent Istvánt (†1038), Könyves Kálmánt (†1116), II. (Vak) Bélát (†1141), II. Gézát (†1162), II. Lászlót (†1163), IV. Istvánt (†1165), III. Bélát (†1196), III. Lászlót (†1205), Károly Róbertet (†1342), Nagy Lajost (†1382), Habsburg Albertet (†1439), Hunyadi Mátyást (†1490), II. Ulászlót (†1516), II. Lajost (†1526) és Szapolyai Jánost (†1540).

Eltemettek itt uralkodói családtagokat, egyházi és világi előkelőket is, akiknek pontos számát azonban nem ismerjük. Míg a 11–13. századi krónikák a királyok temetkezőhelyét már következetesen feljegyzik, a királyi család tagjairól még alig-alig tesznek említést. A bazilikába temetett előkelő személyekről is véletlenszerűen számolnak be a források, amint erre az írott emlékeket kiegészítő régészeti leletekből lehet következtetni.

A templom és a sírok gazdagsága nem csak a hívőket, a fosztogatókat is vonzotta. Károly Róbert sírját már röviddel a temetés után kifosztotta János őrkanonok, az az egyházi személy, akinek éppen a templom kincseinek őrzése lett volna a feladata. 1543-ban a várost megszálló törökök megkezdték a sírok szervezett, tömeges kirablását. A várost 1601-ben a császári csapatok rövid időre visszafoglalták a törököktől. Az ostrom alatt a bazilika épületében tetemes kár keletkezett, sírjait pedig német és vallon zsoldosok fosztogatták tovább. 1687-ben Székesfehérvár végleg felszabadult a török uralom alól, de addigra a város elvesztette kitüntetett állami és egyházi szerepét. A bazilika is romokban állt, és többé nem építették újjá, Mária Terézia ugyanis a fehérvári prépostságot megszüntette, helyette püspökséget alapított. A püspöki palota részben a bazilika területére, annak északnyugati részére épült rá. A bazilika köveit pedig a városi újjáépítésekhez felhasználták, elhordták, így a 19. század közepére az épületnek csak az alapjai maradtak meg.

3. A bazilika régészeti feltárásai

A királyi bazilika területén 1848 óta folynak kisebb-nagyobb megszakításokkal feltárások. 1848-ban földmunkák során véletlenül bukkantak rá III. Béla király és hitvese, Antiochiai Anna vörös mészkő lapokból összeállított sírjaira. A város vezetősége felismerve a leletek jelentőségét,

a munkálatokat leállíttatta, és Érdy Jánost, a Magyar Nemzeti Múzeum régészét bízta meg a sírok feltárásával. Máig ez az egyetlen olyan feltárás, amelyből minden kétséget kizáróan királyi személyekhez köthető csontmaradványok kerültek elő. Az elhunytak királyi mivoltát a velük eltemetett halotti koronák és felségjelvények igazolják, személyazonosságukat a mellettük talált egyéb tárgyak és antropológiai vizsgálatok alapján határozták meg. A királyi párt 1862-ben a budavári Mátyás-templomban temették el. A mellettük talált tárgyakat ma a Magyar Nemzeti Múzeumban, a királyi pár sírjainak vörös mészkő fenéklapjait Székesfehérváron, a püspöki székesegyház altemplomában őrzik.

Az ásatások tovább folytatódtak: 1862–1882 között Henszlmann Imre, 1936–1937-ben Lux Kálmán, 1965-től 1993-ig Kralovánszky Alán, 1994-től Biczó Piroska végzett feltárásokat az egykori templom területén. 2002-ig – a püspöki palota alatti rész kivételével – a teljes terület régészeti feltárása megtörtént. Bár az ásatások közel ezer egyén csontmaradványait hozták felszínre, az 1848-as felfedezéshez hasonló jelentőségű lelet a továbbiakban már nem került elő. Joggal feltételezhetjük azonban, hogy az azonosítatlan csontmaradványok között esetleg királyaink, királynéink földi maradványai lehetnek.

Az 1882-ig feltárt csontmaradványok a Mátyás-templomba kerültek; a később feltárt emberi maradványokat, melyek a nagyobb részt képezik, a székesfehérvári Nemzeti Emlékhely területén kialakított sírkamrába helyezték.

4. A csontmaradványok vizsgálata

A csontmaradványokat legkorábban Török Aurél és Bartucz Lajos antropológusok vizsgálták, eredményeiket részben közölték is.

Az újabb feltárások azonban még további emberi maradványokat hoztak felszínre. Ezért a bazilika csontleleteinek vizsgálatára 1983-ban kutatócsoport alakult, a Királysír Bizottság. Tagjai a következő szakemberek voltak: Éry Kinga, Marcsik Antónia, Szalai Ferenc és Michael Finnegan végezték az antropológiai vizsgálatokat; Kocsis S. Gábor sztomatológus a fogászati vizsgálatot; Luzsa György radiológus orvos a radiológiai vizsgálatot; Bacsó József fizikus és Varga Mihály orvos a nyomelemvizsgálatot; Santora Zsófia

igazságügyi szerológus szakértő, Szabó Árpád igazságügyi orvosszakértő és Váczy Zsuzsa a szerológiai vizsgálatot; Skultéty Gyula szobrász-biológus készítette az arcrekonstrukciókat; Helen Dorothy Donoghue orvos, Mark Spigelman orvos és Albert Zink paleopatológus DNS-vizsgálatokat végeztek.

A 2002-ig, tehát a templom teljes területének feltárásáig előkerült összes csontmaradvány vizsgálata megtörtént. A kutatás során már a részeredményekről is ismeretterjesztő újságcikkben, tanulmányban számoltak be a szakemberek, a teljes anyag elemzését pedig az Éry Kinga szerkesztésében 2008-ban megjelent *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei* című kötet adja. A leleteket és a vizsgálati eredményeket lényegében ennek alapján ismertetem röviden.

A feltárt csontmaradványok nagyobb része összefüggéseiből kiragadott lelet, vagyis nem vizsgálhatóak az eredeti eltemetési körülmények, sem a halottak mellé helyezett tárgyak. A nagyfokú bolygatottságra utal a csontvázak hiányos volta, és az, hogy egy részük keveredett is. Gondos és hosszú kutatómunkával, a keveredett maradványok lehetőség szerinti szétválogatásával 935 egyént sikerült elkülöníteni.

A csontmaradványokat *eltemetésük módja szerint* csoportosítani lehet, vagyis aszerint, hogy kő, illetve téglasírba vagy földsírba temették-e a halottat. A hatalmas anyag elemzése is fontosság szerint e két részre bontva történt.

4.a Az épített sírok csontvázleletei, személyazonosítási lehetőségek

A bazilika legrangosabb temetkezéseinek a templom belsejéből származó, épített sírkamrákat tekinthetjük. Királyaink maradványait minden bizonnyal e sírkamrák csontleletei között kell keresnünk. Az épített sírkamra azonban önmagában még nem jelent királyi temetkezést, csupán rangos temetkezést, amit a sírkamrák száma is jelez: a kutatás ugyanis 38 sírkamrát tárt fel. Ezek többségében nem voltak már csontmaradványok. Az üres sírkamrák a korábbi sírrablásokból erednek, magas számuk érthető is, ha meggondoljuk, hogy a fosztogatók legkedveltebb célpontjai éppen a rangosabb sírkamrák lehettek, melyekből gazdag zsákmányt reméltek. Míg a kincseket kiemelték a sírokból, a csontokat szétdúlták, kidobálták. Az csupán szerencsés véletlen, hogy a rablók III. Béla és felesége sírját

nem találták meg, így ezek érintetlenül maradtak ránk. A 38 sírkamrából – III. Béla és Anna királyné maradványait is beleértve – összesen 12 egyén csontváza maradt meg.

Ezek a számadatok már önmagukban felvetik annak elvi lehetőségét, hogy mára nem maradt közöttük királyi személy III. Bélán és feleségén kívül. Akármilyen korszerű vizsgálati módszerek állnak is rendelkezésünkre, és ezek köre a jövőben még bővülhet, csak azon királyi személyek azonosítására van lehetőség, akik csontmaradványai a sorozatos dúlások ellenére megmaradtak. (Az azonosítható személyek köréből eleve kizárhatjuk Szapolyai Jánost, akinek holttestét Szülejmán szultán parancsára 1544-ben eltávolították a bazilikából.)

Mivel kevés írásos emlék szól arról, hogy a királyokat és családtagjaikat a bazilikán belül pontosan hová temették, így a kripták művészettörténeti és építészeti jellegzetességeiből lehet megkísérelni azok korhoz, esetleg személyhez kötését. A bazilika temetkezései 5 évszázadot fognak át, a rangos sírkamrák száma ehhez képest 38, a sírkamrák építési korát viszont csak hozzávetőlegesen, kb. évszázadnyi pontossággal lehet becsülni. Csupán koruk alapján tehát nem feltétlenül lehet a sírkamrákat személyhez kötni. Szent István és Imre herceg eltemetési helyét ugyan régészetileg bizonyítottnak lehet tekinteni, de ezekben már nem voltak emberi maradványok, azokat szentté avatásukkor ugyanis a sírból kiemelték. A személyazonosítás kérdését tovább árnyalja, hogy egyes sírkamrákba több személyt is temettek.

Az azonosítást nehezíti, hogy a sírok nagy részét kirabolták, ennek eredményeként hiányoznak a mellékletek, hiányosak a csontvázak. Antropológiai módszerekkel a csontokból becsülhető az elhunyt elhalálozási életkora, felnőttek esetében meg lehet határozni a nemét, becsülni lehet a testmagasságot, és meg lehet figyelni rasszbeli sajátosságokat, valamint bizonyos kóros elváltozásokat. A csontvázak töredékessége, nem teljes volta viszont a belőlük nyerhető információk körét, illetve azok pontosságát korlátozza.

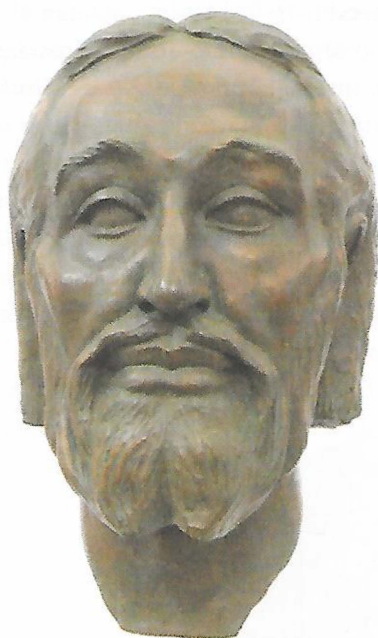
Az azonosítást segíthetik a királyok külsejéről rendelkezésünkre álló írott források, képi ábrázolások. Azt azonban figyelembe kell venni, hogy ezek nem feltétlenül valósághűek, lehetnek túlzóak vagy idealizálók, és ezért nem tekinthetők bizonyító erejűnek. Problémaként jelentkezik még, hogy a hiányos, töredékes csontmaradványok esetében nem lehet alkalmazni a leírásokkal, képi ábrázolásokkal való egybevetés módszerét.

A genetikai azonosítás lehetőségében a közvélemény nagyon bízik, ezért itt el kell mondani e módszer alkalmazhatóságát és korlátait. Mivel a DNS az idő előrehaladtával bomlik, ősi csontokból kisebb eséllyel és töredékesebb minőségben lehet kimutatni, mint élő személyekből. A genetikai elemzés során számos olyan információt nyerhetünk az egyénre vonatkozóan, melyek a csontok megtekintéses antropológiai vizsgálatával nem deríthetők ki (például megállapítást nyerhet a szeme színe). Ez viszont még nem jelent személyazonosítást. Ennek módszere (az érthetőség kedvéért rendkívül leegyszerűsítve), hogy a különböző egyének csontjaiból nyert DNS-szakaszokat összehasonlítják, ezáltal ki lehet mutatni közöttük rokonságot (ha van), annak fokát, illetve anyai vagy apai ágon való rokonságot. Két csontmaradvány közötti rokonság megállapítása azonban – önmagában, egyéb adatok híján – nem elég a személyazonosításhoz. Ehhez biztos kiindulási alapra van szükség, egy ismert személy DNS-ére. A székesfehérvári királyi bazilika csontmaradványai esetében III. Bélát mint ismert személyt az Árpád-házi uralkodók azonosításában kiindulási alapnak tekinthetjük. A kiterjedt rokoni kapcsolatok miatt a név szerinti azonosítás még ebben az esetben is sikertelen lehet. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy *a genetikai elemzés eredményei csak a történeti, régészeti, antropológiai adatok figyelembevételével értelmezhetők.* Fontos megemlíteni azt is, hogy a genetikai vizsgálat a leletek károsodásával jár, a csontokból meghatározott mennyiségű mintát kell venni (kifűrészelni), amely a vizsgálat során megsemmisül.

Az ismertetett nehézségek ellenére a szakemberek természetesen megkísérelték a személyazonosítást. Lássuk egyenként a sírkamrák csontvázait, amelyeket a kutatók számokkal jelöltek.

III. Béla király és felesége maradványai az I/1. és I/2. számot kapták. Kilétüket sírkamrájuk régészeti sajátosságai, sírleleteik és antropológiai vizsgálatok alapján lehetett megállapítani. Koponyájukról Skultéty Gyula szobrász-biológus szoborszerű arcrekonstrukciókat készített.

Az I/3. jelű csontváz egy 36–40 éves korúnak becsült férfi. Sírkamrájának építési kora a 12. századra tehető. Bolygatatlanul került elő, de mellékletek nélkül. A 12. században több királyt is eltemettek Fehérváron, de egyiknek sem feleltethető meg egyértelműen sem életkora, sem egyéb jellemzői alapján.

1. kép III. Béla király rekonstruált arca feltételezett haj-, bajusz- és szakállviselettel (Fotó: Gelencsér Ferenc, 2016.)

2. kép Anna királyné rekonstruált arca jelképes hajviselettel (Fotó: Gelencsér Ferenc, 2016.)

Az I/4. jelű csontváz egy 37–41 éves férfi. Sírjából bronz pecsétgyűrű került elő, amely a 13. századra keltezhető. Nem hozható kapcsolatba egyik királyunkkal sem, mert a 13. században egyetlen felnőtt korú királyt sem temettek el Székesfehérváron.

Közös sírkamrából került elő az I/5., I/6. és I/7. jelű csontváz. A kriptát a szakszerű régészeti feltárás előtt már 1839-ben földmunkák során megbolygatták és kifosztották. A régészek néhány koporsószegen és koporsóvasaláson kívül leletet nem találtak. A bolygatásnak számos csontvázrész is áldozatul esett, így az I/6. és I/7. csontvázak koponyái is hiányoznak. Miután a kripta építési kora a 14. századra tehető, és kőfaragványai kiemelkedő minőségűek, felvetődött, hogy Károly Róbert vagy Nagy Lajos temetkezési helyéről lehet szó.

Az I/5. csontváz egy 52–58 évesre becsült férfi. Életkora alapján akár Károly Róbert (54), akár Nagy Lajos (56) is lehetne. Testi sajátosságai inkább Károly Róbertnek feleltethetők meg: a koponya a *Képes Krónika* arcábrázolásaival összevetve Károly Róberttel mutat egyezést. A jobb orsócsont csuklóízületi végén látható régi törés nyoma pedig talán az 1330-ban történt Zách Felicián által Károly Róberten ejtett sérüléssel függhet össze. Továbbá a csontvázon nincs nyoma olyan súlyos sérüléseknek és betegségnek, amelyet a források Nagy Lajossal kapcsolatban említenek. Mindezek a megállapítások azonban még nem bizonyító erejűek. A férfi arcáról a koponya alapján arcrekonstrukció is készült.

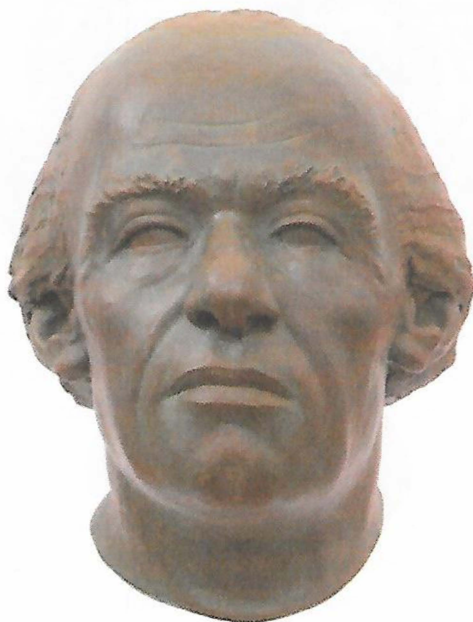

3. kép Az I/5. férfi rekonstruált arca feltételezett haj-, bajusz- és szakállviselettel (Fotó: Gelencsér Ferenc, 2016.)

A mellette fekvő I/6. és I/7. csontvázzal kapcsolatban a kutatás nem vezetett még ennyi eredményre sem. Természetesen itt is mérlegelték a személyazonossági lehetőségeket, amelyről *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei* részletesen beszámol.

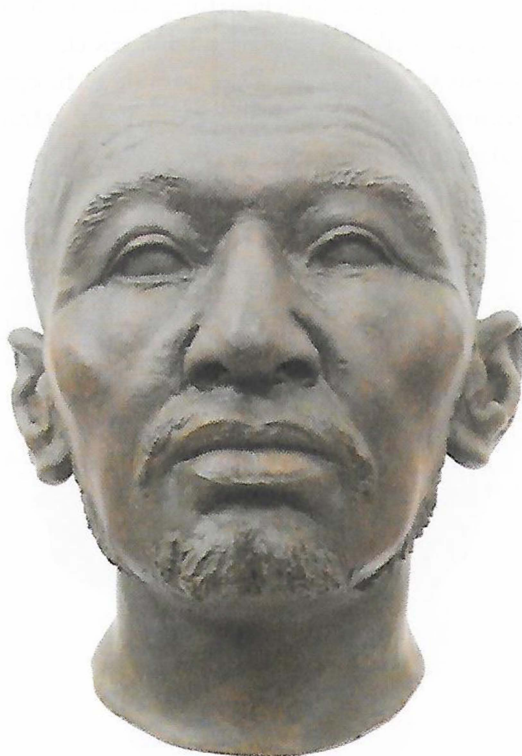
Az I/8. jelű csontváz egy 49–53 éves férfi. Egy 15. századi sírkamrában volt eltemetve a bazilika főhajójában. A csontváz csaknem teljesen hiánytalan, de a koponya törött és erősen vetemedett. A sírkamra építési korából kiindulva a személyazonosság két uralkodóval, Habsburg Alberttel és Hunyadi Mátyással kapcsolatban jöhetne szóba. A csontváz becsült elhalálozási életkora azonban kizárja a 42 éves korában elhunyt Albert király személyét. A 47 évesen elhunyt Mátyás királlyal való személyazonosságot viszont az zárja ki, hogy az uralkodót feltehetőleg a bazilika másik területén, az általa építtetett késő gótikus szentélyben temették el.

Az I/9. jelű csontváz egy 50–56 évesre becsült férfi, egy 15. századi sírkamrából. Életkora alapján nem felel meg egyik 15. századi királynak sem. Koponyája alapján arcát rekonstruálták.

4. kép Az I/9. férfi rekonstruált arca feltételezett hajviselettel
(Fotó: Gelencsér Ferenc, 2016.)

Az I/10., I/11. és I/12. jelű csontvázak közös kápolnából kerültek elő, amelynek kőfaragványai arra utalnak, hogy a 14. században Nagy Lajos király által építtetett családi temetkezőhelyről van szó. A 2002-ben feltárt kápolna azért nagy jelentőségű felfedezés, mert személyhez köthető. A benne talált csontmaradványokkal kapcsolatban azonban óvatosságra intő az a tény, hogy az Anjou-kápolna két üres kriptát is tartalmazott. Ezért, ha bizonyosra is vehetjük, hogy Nagy Lajost ide temették, abban már nem lehetünk biztosak, hogy maradványai ma is megtalálhatók a csontok között. A bolygatott sírokban a halottak mellett személyazonosságukra utaló leletek a feltáráskor már nem voltak.

5. kép Az I/10. férfi rekonstruált arca jelképes haj-, bajusz- és szakállviselettel (Fotó: Gelencsér Ferenc, 2016.)

Az I/10. férfi csontváz becsült elhalálozási életkora 43–47 év. Nem feleltethető meg Nagy Lajos királynak, vagy atyjának, Károly Róbertnek: sem életkora, sem a csontváz sajátosságai alapján. Elképzelhető viszont, hogy a királyi temetkezőhelynek épült kápolnába később, ismeretlen oknál fogva más királyi személyt is eltemethettek. Ebben az esetben életkora alapján a 43–47 évesnek becsült halott csak a 42 évesen elhunyt Albert királlyal vagy a 47 évesen elhunyt Mátyás királlyal vethető egybe. Mátyás személyét kizárja, hogy az uralkodót feltehetőleg az általa építtetett késő gótikus szentélyben temették el, illetve a koponya jellemzői sem egyeznek Mátyás király arcábrázolásaival. Emellett a csontok hosszából mintegy 172 cm magas termet becsülhető. Mátyás termetét viszont a források inkább közepes vagy alacsony termetűnek írják le (Bonfini szerint a király „kissé magas volt, a közepesnél nagyobb", Galeotto közepes testalkatúnak jellemezte, Nikolaus Pol pedig kifejezetten kistermetűnek). Az Albert királyról szóló leírások és ábrázolások alapján viszont lehetséges a személyazonosság, ennek igazolása azonban csak DNS-vizsgálattól várható. A csontváz DNS-ét Albert király fia, V. László DNS-ével lehetne összevetni, akinek eltemetési helyét ismerjük. V. László a prágai Szent Vid-székesegyházban nyugszik. Az I/10. férfi koponyájáról is készült arcrekonstrukció.

Az I/11. férfi csontváz és az I/12. gyermekcsontváz esetében szóba jöhet Nagy Lajos királlyal és leányával, Katalin hercegnővel való személyazonosság, tudni kell azonban, hogy ezek a maradványok rendkívül töredékesek, és mindkettőnél hiányzik a koponya. A csontokból így meglehetősen pontatlanul becsülhető életkor a feltevésnek ugyan nem mond ellent, de bizonyítéknak önmagában nem elegendő. A gyermekcsontváz nemének megállapítása érdekében DNS-vizsgálatot is végeztek, a vizsgálat azonban nem hozott eredményt, a csontmaradványban a DNS mára feltehetően lebomlott. A férfi csontváz sípcsontjain súlyos gyulladásos folyamat jelei látszanak, amelyről DNS-vizsgálattal kimutatták, hogy tuberkulózis következménye, ami esetleg megfeleltethető Nagy Lajos betegségének. Bár egy egykorú olasz forrás szerint „hosszan tartó lepra" gyötörte, vitatott, hogy ez alatt valóban lepra értendő-e, vagy valamely más, hasonló tünetekkel járó betegség; és mindez nem zárja ki, hogy egyidejűleg tuberkulotikus fertőzés is fennállt.

Az elmondottak alapján tehát a rangosabb sírkamrák csontleletei közül továbbra is csak III. Béla és Anna királyné személye igazolható, annak

ellenére, hogy a kutatók minden esetben mérlegelték a személyazonossági lehetőségeket. Négy csontvázzal kapcsolatban feltételezhető, hogy esetleg Károly Róbert, Habsburg Albert királyok, illetve Nagy Lajos király és leánya, Katalin hercegnő földi maradványai lehetnek, de bizonyító erejű adataink nincsenek. A tudomány mai állása szerint a teljes körű genetikai elemzéstől várhatunk esetlegesen újabb eredményeket. Noha ez a mai napig még nem történt meg, bizonyos kérdések eldöntésére már végeztek DNS-vizsgálatokat; és már ezek megmutatták, hogy a sikert nem vehetjük biztosra.

4.b A földsírok leleteinek vizsgálati eredményei

A földsírokba temetett halottak között nagyon magas a férfiak aránya (70,69 %). A férfiak ilyen mértékű túlsúlyára más korabeli temetőkben nincs példa. Különleges jogosultsággal lehetett csak a bazilikába vagy akár annak falai köré is temetkezni, s erre a kitüntetésre leginkább jeles férfiak számíthattak.

Érdekes eredmény a bazilikába temetettek magas termete. A testmagasság átlagértéke mind a férfiaknál, mind a nőknél meghaladja a Kárpát-medencében ebben az időszakban élt lakosokét. A jelenség az intézményt védő és kiszolgáló személyzet idegen eredetével magyarázható.

A földsírok halottainak sajátossága még a koponyasérülések magas száma. A sérülések a 11–13. századi halottakon főként zúzódások, a 14–16. századi halottakon kardvágások, ami a harcmodornak és a harcászati eszközöknek időbeli változását is mutatja.

5. Válasz a Nemes István és Tolvaj Balázs tanulmányában írottakra

Nemes István és Tolvaj Balázs az Orvosi Hetilapban 2014-ben megjelentetett tanulmánya röviden a következőképpen foglalható össze. A szerzőpáros véleménye szerint kétséges, hogy valóban II. Lajos holttestét találták meg a mohácsi csatatéren, több héttel a csata után. Véleményüket – korabeli forrásokat is elemezve – elsősorban igazságügyi orvosszakértői szempontból

adják elő. Mivel II. Lajos király halálát illetően sok a tisztázatlan körülmény, a felvetett lehetőségnek van bizonyos valószínűsége. A II. Lajosként azonosított holttestet 1526-ban a székesfehérvári bazilikába temették, ezért a szerzők úgy vélik, a csontmaradványok vizsgálata esetleg eldönthetné a kérdést. II. Lajos arcábrázolásai alapján ugyanis a királynak feltehetően fejlődésben visszamaradt felső állcsontja lehetett, amely rendellenesség a személyazonosság vélelmezésére alkalmas lehet.

Nemes István és Tolvaj Balázs munkájából két, a szakmámat érintő részt fontosnak tartok szó szerint kiemelni. „II. Lajos vagy az annak tartott személy koponyájának antropológiai vizsgálatai – sajnálatos módon – az utóbbi évtizedek alatt sem történtek meg" – írják; majd pár sorral lejjebb még ezt olvashatjuk: „Mindenféleképpen fontos lenne legalább a még fellelhető királyi koponyákat korszerű szakértői vizsgálatok alá vonni."

Észrevételeim a kiemelt részekkel kapcsolatban a következők. *A székesfehérvári királyi bazilika összes feltárt emberi maradványának részletes és korszerű vizsgálata megtörtént,* ennek eredményei 2008-ban megjelentek, tehát hozzáférhetők. A vizsgálatokat biológus, orvos, fizikus szakemberekből álló kutatócsoport végezte. Az eredmények alapján pedig *a csontmaradványok között nincs olyan, amelyik* – akár csak feltételesen is – *összefüggésbe hozható lenne II. Lajos személyével.* Azon rangos sírkamrák közül ugyanis, amelyek még emberi maradványt tartalmaztak, egyik sem volt a 16. századra datálható. Ennek fényében a szerzők által felvetett vizsgálat értelmetlen.

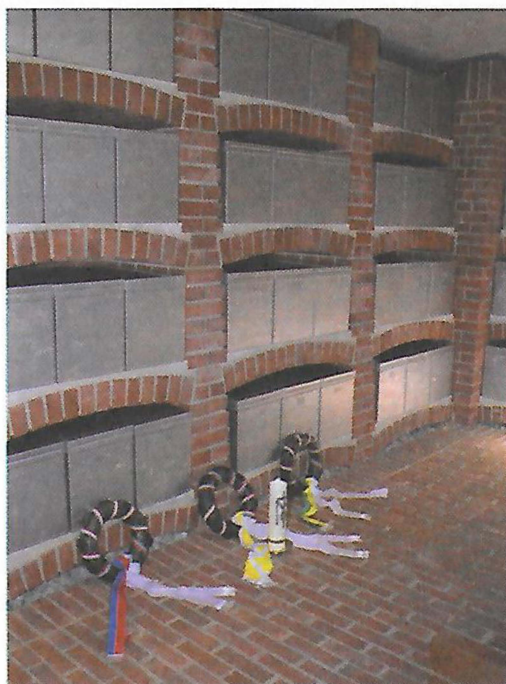
6. A székesfehérvári sírkamra (osszárium)

Végezetül a Székesfehérváron őrzött emberi maradványok elhelyezését ismertetem.

A királyi bazilika területéről előkerült csontmaradványokat két helyen temették el. A legkorábbi (1848 és 1882 közötti) ásatások csontleleteit – köztük III. Béla és Anna királyné földi maradványait – a budavári Mátyás-templomba temették. A későbbi (1936 és 2002 közötti) ásatások során feltárt maradványokat már a székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyen újonnan kialakított sírkamrába helyezték.

6. kép A székesfehérvári Nemzeti Emlékhely sírkamrájának lejáratát jelző sírkő
(Fotó: Pallag Zoltán, 2015.)

7. kép A székesfehérvári Nemzeti Emlékhely sírkamrája belülről
(Fotó: Gelencsér Ferenc, 2000.)

Temetésük ünnepélyes keretek között, katonai tiszteletadás mellett történt, a sírkamrát Takács Nándor püspök szentelte fel.

A csontvázakat leltári számmal ellátva külön-külön polietilén zsákokba, a zsákokat pedig 216 db számozott, rozsdamentes acélládába csomagolták. Az egyes ládák tartalmáról gépelt kimutatás készült, amelyet a székesfehérvári Szent István Király Múzeum Adattára őriz. A szigetelt és klimatizált kripta a kegyeleti és a tudományos, gyűjteményi-raktározási szempontoknak egyaránt megfelel. Az augusztus 20-i ünnepségek alkalmával a kripta látogatható.

Farkas Gábor Farkas

II. Lajos király temetései

II. Lajos magyar és cseh király halálának körülményei, földi maradványainak sorsa régóta áll viták keresztűzében. A mohácsi csata utáni bizonytalanság és a háborús stressz szülte azokat a rémhistóriákat, zavaros történeteket és rosszindulatú pletykákat, amelyekben először Lajos eltűnik, majd holttestét a magyarok elrejtik, végül a királyt barátai megölik. Nincs arra írott forrásunk, amely arról számolna be, hogy a magyar uralkodó helyett valaki mást temettek volna el Székesfehérvárott 1526. november elején Szapolyai János, a később megválasztott magyar király jelenlétében. Egy évre rá, 1527 őszén ismét megadták a végtisztességet Lajosnak, a gyászszertartáson részt vett a felesége Mária, a nővére Anna és a sógora Ferdinánd is. Ha bármi gyanú felmerült volna bennük, feltehetően ellenőrizték volna a sírt (bár az is lehet, hogy ez megtörtént, csak erről nem szólnak a források), illetve kijátszották volna ezt a kártyát – nevezetesen hol van Lajos teste? – I. János királlyal szemben. Ilyenről nem tudunk, erről még közvetett forrás, a leghalványabb utalás sem maradt fenn.

Ez a történet került új megvilágításban Nemes István és Tolvaj Balázs, két szombathelyi orvos 2014-ben megjelent tanulmányában. A szájsebész és a patológus nem hagynak semmi kétséget, egyértelműen fogalmaznak: „A Czettritzék által fellelt halott férfi véleményünk szerint – amennyiben Sárffy szavai megfelelnek a valóságnak – nem 1526. augusztus 29-én, hanem a megtalálását [október közepét] megelőzően legfeljebb néhány nappal vesztette életét." Érezzük a dolog súlyát. Ha ez igaz, akkor két eset lehetséges, és mind a kettő alapjaiban változtatja meg a mohácsi csata utáni közvetlen eseményekről eddig alkotott feltételezéseinket. Vagy nem a mohácsi csatában, hanem utána legalább másfél hónappal halt meg szegény Lajos királyunk, vagy nem őt találták meg és temették el Székesfe-

hérvárott 1526. november 9-én. Ez utóbbit tették egyértelművé a szerzők, a témáról tartott előadásunkban: „Véleményünk szerint egyszerűen nem II. Lajos holttestét találták meg és a későbbiek során Szapolyai János által Székesfehérváron eltemetett tetem nem is volt a királyé!"

És meg is érkeztünk Grandpierre K. Endre író elhíresült teóriájához: „egy szerencsétlen ifjú friss hullája feküdt [ott]; akárkié, de nem II. Lajos király három hónapja bomladozó hullája." A szombathelyi orvosok véleménye egybecsengene Burgio pápai nuncius beszámolójával, amelyet a királygyilkosságban hívők gyakran (de csak csonkán) idéznek: „Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás szerint belefulladt...", ám Burgio így folytatja: „de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat [tudniillik II. Lajos belefulladt a patakba], mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit." Már a 19. századtól a Mohács-legenda fontos – itt most nem részletezendő – elemei közé tartozik a közeli Dunaszekcsőn eltemetett és kiásott két hulla, amelyeket az akkor széles körben megismert Szerémi-féle rémtörténettel kötöttek össze. Így bizonyára az összeesküvésben hívők örömmel olvassák majd azt a híradást, miszerint nem II. Lajost temették el a többi magyar király közé – a másnap királlyá koronázott Szapolyai János jelenlétében – Székesfehérvárott, hanem valaki mást. Ez a történeti fonal tökéletesen beilleszthető az ismert, egészen korai német nyelvű hírlap tudósításába, amelyben a következőket olvashatjuk II. Lajosról: „De senki sem tudja, mi lett vele. Azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette, mert a török nem találta meg."

A kortárs törökök is elképesztőnek találták, hogy a magyarok hagyták vízbe fulladni az uralkodójukat: „Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tőlünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni." Később Zrínyi Miklós költő és hadvezér is kitért erre a *Vitéz hadnagy* című munkájában: „Másfelől nézzük meg, a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanságh hová tette, hogy egy hínáros berekbe kellessék egy királynak veszni, hiszem fabulához hasonló dolog ez, penigh nem fabula, hanem igaz." Vagyis sokan érezték már régebben is, hogy valami nincs rendben a magyar király halálával kapcsolatban. Ezt megerősítették az

olyan korabeli rémtörténetek és jóslatok, melyek később bekerültek a krónikairodalomba, illetve a fabulákba és a népmondákba. Ennek legismertebb példája Martin Fumée történetíró 16. századi francia és angol, 17. századi német, illetve 19. századi magyar nyelvű meséje II. Lajosról. „Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrik eléje egy bokorból s merően rá nézve ezt kiáltja neki: »Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen!« De mire a cigányasszonyt megfogni akarták, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna."

A két kutatóorvos közleményében számos olyan kérdést tesz fel, amelyek megválaszolhatók a források ismeretében. Ulrich Czetricz királyi kamarás látta, hogy II. Lajos és Aczél István pozsonyi várnagy is megfulladt, így – segíteni már úgysem tudott volna – folytatta a menekülését, mivel a vesztes csata után csak a lovasoknak volt esélyük az életben maradásra. A törökök és Kanizsai Dorottya, Perényi Imre nádor felesége azért nem találták meg a magyar király holttestét, mert környékbeliek elrejtették a mocsaras területen, később pedig elföldelték. I. Szülejmán oszmán szultán október elején (legkésőbb 12-én) hagyta el az országot, így addig egyszerűen nem volt biztonságos a király holttestének a felkutatása egy háborús övezetben. Sárffy Ferenc győri várkapitány és kanonok levele október 19-i keltezésű, tehát egy hét állt Mária királyné embereinek a rendelkezésére Lajos megtalálására. Ferdinánd számára is rendkívül fontos volt a holttest felkutatása, mivel október 23-án koronázzák cseh királlyá, tehát addig el kellett dőlnie a kérdésnek, hogy mi is történt valójában sógorával, a magyar-cseh királlyal.

A két szombathelyi orvos tanulmánya gerincét Kenyeres Balázs 1926-os szakértői véleményének alapos kritikája adja. Kenyeres, a törvényszéki orvostan professzora a 400. évfordulóra kiadott Mohács-kötetben Gyalókay Jenő hadtörténész kérésére próbálta feloldani a Sárffy-jelentésben olvasható látszólagos ellentmondást, miszerint a több mint másfél hónapig földben heverő holttest miért nem kezdett oszlani, ugyanakkor miért nem az arcáról ismerték fel a magyar királyt. Nemes és Tolvaj szigorú véleményt mond erről: „igen nehéz feladat még ma is egy több száz éve halott királyról – látatlanban és korabeli orvosi lelet nélkül – egyértelmű szakvéleményt kialakítani."

A kérdés az, hogy nekik sikerült-e. Milyen problémákról számolnak be? Nem látják bizonyítottnak, hogy Sárffyék a királyt valóban felismerték. A jelentésben nincs szó semmi olyan tünetről (ráncosodás, bűz), mely a

rothadásra utalt volna. Vitatják azt a Kenyeres-féle megállapítást, miszerint a holttest állapota összefügg azzal, hogy hetekig vizes talajban, koporsó nélkül feküdt. Mivel a környékbeli jobbágyok kiemelték a holttestet a mocsaras vízből pár nappal Lajos halála után (ezt Gyalókay szeptember 3-ra teszi) – miután a törökök Buda felé vonultak és a kiáradt víz is leapadt –, így elindulhatott a bomlás az elföldelés után. A szerzők kiemelik, hogy a hullaviasz kialakulásának feltétele a megfelelő nedves, agyagos talaj. A hullaviaszosodás első jelei a halál után egy hónappal jelentkeznek, s a folyamat 6–8 hónapig is eltarthat jellegzetes szagot árasztva. Az ilyen környezetben „átalakult holttest meglepően jó állapotban megmaradhat". Ennek az egyik legfontosabb előfeltétele, hogy „a tetem a kezdetektől oda kerüljön, mert a már elkezdődött oszlás, rothadás vissza nem fordítható elváltozásokat okoz".

Tehát arra kell választ kapnunk, hogy mennyi idő telt el II. Lajos halála és az elföldelése között. A szerzők könnyedén elfogadják Gyalókay hipotézisét, miszerint legalább öt nap telt el, elvégre ez erősíti meg az elméletüket. Ezt semmi sem bizonyítja, hiszen nem tudjuk, hogy az áradás pontosan mikor és mennyire húzódott vissza, magát a helyet sem ismerjük, vagyis képtelenség ezt megbecsülni. Ha a megfulladt király végtagjai, a díszesen felszerszámozott lovának bizonyos testrészei már másnap is kilátszódtak a vízből, akkor alig 24 órán belül is elhantolhatták a jobbágyok – egyes forrásokban halászok – a nedves, agyagos földbe: „Lajos király az hadból megfutamík, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze. [...] János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről a sárból, kinek testít az halászok sárban benyomták vala, hogy az terek meg ne találná. János vajda az Lajos király testít Fejérvárott királyi módon temetteté." Ennek fontosságát a király első eltemetői pontosan tudhatták, mivel 1527 nyaráig becsületesen megőrizték Lajos király pecsétgyűrűjét (ruházatával együtt) és visszaszolgáltatták. Ugyanannyi érvünk van – írott forrás hiányában – mellette és ellene: az első elhantolás megtörténhetett 24 órán belül, de a csata után 5 nappal később is.

A másik neuralgikus pont, hogy milyen mélyen volt a hulla. A Sárffy-beszámolóból ezt nem lehet egzakt módon meghatározni, bár az orvosok az általuk felvetett két lehetőség (30–60 cm és 120 cm) közül a koncepciójukba („a bomlást elősegítő tényező") jobban illeszkedő kevesebbet, az alig fél métert választják. A latin szövegben csak 'friss sírdomb' *(sepulturam*

novam) szerepel, ez bármekkora lehetett, inkább nagyobb, mint kisebb, mivel „Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével lekaparni, mi is követtük példáját *mindnyájan* [kiem. F. G. F.]", tehát több mint egy tucat ember (vegyük figyelembe a Sárffy-jelentésben szereplő „Ulrikot és más hű szolgáit, [illetve] tizenkét lovast bocsássak rendelkezésére" szövegrészeket) munkája kellett, hogy a hulla lába (!) előkerüljön. Tekintve, hogy elképzelésünk sincsen a sírhant méretéről, így nem tudhatjuk, hogy ez a „kaparászás" hogyan zajlott le. Azzal viszont számolnunk kell, hogy a 12 lovasból néhányan őrt is álltak az exhumálás során.

Sárffyék nem csak II. Lajos feltételezett földi maradványait, hanem a lova tetemét és a fegyvereit is megtalálták a helyszínen, így a halálnak ott kellett bekövetkeznie. Ám elképzelhető egy másik kronológia is. A magyar király holtteste több hétig, akár október közepéig mélyen a hideg, mocsaras vízben feküdt, és a friss sírhant arra utalhatott, hogy valóban a Sárffy-féle expedíció előtt közvetlenül temették el a környékbeli jobbágyok Lajos előbukkanó hulláját. Ebben az esetben arra kellene választ kapni, hogy a közel hét hetes mély, hideg vízben lévő test milyen állapotban lehetett október közepén az exhumáláskor. A szerzőkkel ellentétben túl magas hőfokúnak ítélem meg a 20 fokos vizet, könnyen lehetséges, hogy a szeptembertől fokozatosan lehűlő víz 18, később csak 14–15 (vagy annál is kevesebb) fokos volt. Ahogyan a szerzők fogalmaznak: „A vízben való bomlást nagyban meghatározza a víz hőmérséklete, hideg vízben lassabb, melegben pedig gyorsabb a holttest feloszlási folyamata."

Ami viszont elgondolkodtató, hogy a hullaviaszos átalakulás jellegzetes bűzzel jár. Erre a következőt mondják a szombathelyi orvosok: „ezért abszolút megkérdőjelezhető annak a korabeli leírásnak kritika nélküli elfogadása, miszerint a holttest semmiféle kellemetlen szagot nem árasztott". Ezzel csak az a baj, hogy a Sárffy-jelentésben szó sincs arról, hogy Lajos hullája nem árasztott volna szagot, igaz, a győri várkapitány azt sem írta, hogy büdös lett volna a tetem. Sárffy (a harcedzett katonatiszt, aki sok halált láthatott már) inkább arra utalhatott a jelentésében, hogy nem az a látvány fogadta, amire felkészült egy hat-hét hete elföldelt hulla esetében.

Itt is feltételezésre vagyunk utalva: Sárffynak nem illett megírni a kancellárnak (aki később Czetricz-cel együtt Máriának is beszámolt Lajos testének megtalálásáról) – kegyeleti okokból –, hogy Magyarország

királyának földi maradványai erősen szaglottak, amikor vitték eltemetni Mohácsról Fehérvárra. Sárffy, a művelt, valószínűleg egyetemet is végzett győri kanonok bizonyára visszanyúlt a középkori toposzhoz, gondoljunk csak a Szent László legenda vonatkozó soraira, a karthauzi névtelen szavaival: „Másod csoda. Mikoron a váradi monostorba el akarták temetni, monda néki, hogy az szent test dohos vóna, az tebb népek kedég nagy szép illatot éreznek vala, ottan hátra háta megé fordula álla annak, akinek dohosnak érzettetik vala." Vagyis a temetésen a holtest szagán csúfolódót elérte az isteni büntetés, míg meg nem bánta a bűnét, addig nézhette a háta közepét. Az ún. Tatai-levélben viszont azt olvashatjuk, hogy: „testét szag nélkül vittük Székesfehérvárra a temetésre".

Érdekes és tanulságos a „fogszakorvosi vélemény kialakítása". Egyértelmű, hogy Czetricz az, aki felismerte a királyt „azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak", hiszen egy győri várkapitány nem feltétlenül ismerhette személyesen II. Lajost. De ennek a lehetőségét sem zárhatjuk ki. Nem tudjuk, hogy milyen jegyek lehettek ezek, de az udvari ember számára közismertek voltak és egyértelművé tették az azonosítást. Ezt a szerzők vitatják. Szerintük nem lehetséges, hogy a 16. században egy gyakorlatlan ember ilyen állapotban lévő hullát pontosan „agnoszkáljon" a fogain (és tegyük hozzá: a lábán) található jegyek alapján. Véleményem szerint lehettek olyan különleges jegyei (születési rendellenesség, sérülések), amelyek egyértelművé teszik annak számára az azonosítást, aki mindennap látta az udvarban a magyar királyt. Lajos születése sem volt problémamentes, édesanyja a szülés után hamarosan elhunyt, ő pedig egy természetes (frissen leölt disznók gyomrából készített) inkubátorban élte túl a kritikus heteket.

Bár a szerzők csodálkoznak azon, hogy a korabeli források – már ami megmaradt – nem írnak semmit sem Lajos esetleges deformitásáról, de ebben semmi különös nincsen, és a trónörökösre (illetve az uralkodóra) nézve végzetes is lehetett, ha erről szóló hír terjed el Európában. Erre jó analógia III. Richárd angol király újonnan feltárt súlyos és eltitkolt gerincferdülése *(scoliosis)*. Lehet, hogy olyan rejtett (vadászat vagy bajvívás során szerzett) sérülése volt a lábán, amit ruhája eltakart, s a fogai állapotát sem láthatták a budai udvarban megforduló követek. Ugyanakkor Lajos gyakran mutatkozott mezítelenül az udvaroncai előtt: „A kamarában bárki beléphet, aki akar, és amikor csak akar. Mindenki, a sok belépő előtt is, mezítelen testtel

mutatkozik." Tehát a király testével kapcsolatban nem sok minden maradhatott titokban a Budai Várban. Salamon Henrik fogorvos igyekezett alaposan megvizsgálni a kérdést, s arra jutott, hogy a Valois-ággal rokonságban lévő II. Lajos felső állcsontjának rendellenessége *(retrognathia superior)* lehetett az a jegy, ami alapján felismerhették a hulláját. Bár azt problematikusnak tartom, hogy ehhez – mivel más nem állt a rendelkezésére – II. Lajos festményeken, metszeteken és pénzérméken szereplő képeit használta fel.

Antonio Boemo velencei kém november 12-i (tehát Lajos eltemetése utáni) jelentésében azt olvashatjuk, hogy Czetricz: „egy kis gyűrűt is talált, amit a királynő ajándékozott urának. A bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt, levágott szakállát egy kendőbe tette, és megmutatta a királynénak. A király testén nem talált sebet. A holttestet egy kátránnyal bevont ládába tették és Székesfehérvárra vitték. Antonio látta, hogy ott temették el, a templom közepén." Bár a velencei kém rosszul idézte fel Czetricz és Sárffy beszámolóját, miszerint Lajost a vízben, fegyverei között találták meg, ő is a magyar királyként azonosította a Székesfehérváron később eltemetett holttestet. Nyilvánvalóan Velencét igen érdekelte volna, ha arról értesül, hogy Szapolyai nem a magyar királyt temette el 1526 novemberében, viszont ezzel ellentétben Boemo is kiemeli, hogy Lajos testén nem volt seb.

Semmi gyanús nincsen tehát abban, ha egy udvari ember pontosan azonosítja a magyar királyt olyan jegyekről, amelyekről nem maradt fenn 500 évvel ezelőtt írott forrásban említés. Ha hitelesnek fogadjuk el a velencei kém jelentését, akkor a testi jegyek (a fogazat, a jobb láb) mellett a szakálldarab és a gyűrű is segíthette az azonosítást. Ez a gondolatsor érdekes megvilágításba helyezi Szerémi szövegét is: „[Lajos] nyakában vékony aranyláncon függő kis kereszttel, s a házassági hűség aranygyűrűjével az ujján; mindezt rajta hagyták jelül a megismerésre." Vagyis az 1527-ben visszaszolgáltatott gyűrű a királyi pecsétgyűrű volt (ezt nem lelték meg Sárffyék 1526 októberében), viszont a győri várkapitányék a megtalált jegygyűrű, és a szakálldarab (illetve a többi testi jegy) segítségével egyértelműen azonosították Lajos hulláját.

A szerzők szerint a Sárffy-jelentésben leírtak nem támasztják alá a másfél hónapos, nedves földben heverő hulla állapotát (mosónőbőrszerű elváltozások, bűzös szag, rothadás, esetleg penészesedés, féreg, rovar és rágcsáló okozta sérülések jelei). Véleményem szerint éppen az, hogy nem volt „undorító és

ijesztő" Lajos hullája, magyarázat arra, hogy nem történt meg a teljes rothadás, hanem hat hét után, a megfelelő környezet hatására kezdett kialakulni a hullaviasz *(adipocire)*. Talán a hullaviaszosodással függhet össze, hogy Czetricz a király kezéről „a bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt". És már a hetedik hétben járunk, ami eltelt a mohácsi csata óta, mikor megtalálják Lajos földi maradványait. A rothadással – gondoljunk a jelentésben olvasható „ennyire épen maradt" szövegrészre – kapcsolatban maguk az orvosok állapítják meg Kenyeressel vitatkozva, hogy „Sárffy azonban semmiféle ráncosodásról nem számolt be". Egy várkapitány munkájának velejárója a halál, ám az élet rendje szerint a holttesteket elföldelik, és igen ritkán történik meg egy pár hetes hulla exhumálása.

Tehát ez olvasható ki Sárffy megdöbbenésében, a friss hullák és emberi csontok között „félúton" tartó hullaviaszosodással nem találkozhatott még, ezért beszélt arról, hogy nem volt ijesztő és undorító. Sárffy arról írt, hogy a holttest nem volt feloszlóban. Nem patológus volt, hanem egy katona, így a rövid – nyilvánvalóan nem szakszerű – megjegyzését: „nem volt a legkisebb része sem feloszlóban", értelmezhetjük úgy is, hogy szegény Lajos még egyben volt, nem hiányzott semmije sem. Ne felejtsük el azt sem, hogy a középkori magyar krónikakompozíció szövegeiben is szerepel már exhumált romlatlan királyi test: Aba Sámuel magyar király történeténél. Thuróczy János történetíró érzékletes leírásában olvashatjuk: „Testét [t.i. Aba Sámuelét] abban az egyházban temették el, mely annak a falunak a közelében volt. De néhány év múlva, mikor kiásták sírjából, szemfedőjét és ruháit romlatlanul találták, és sebhelyeit begyógyulva."

Tanulságos, hogy a – hitelességüket e tekintetben igencsak megkérdőjelezhető – későbbi forrásokban teljes volt a zűrzavar például a magyar király fejét illetően. Legjobb példa erre Stephan Gerlach német teológus, aki Ungnád Dáviddal együtt járta meg Konstantinápolyt Habsburg-követségben 1573–1578 között. Meglehetősen bizarr történetben tudósított egy Sztambulban őrzött levágott fejről, amit II. Lajosénak tartottak: „A szerájban őrzik Lajos magyar király fejét is, egy Indiából hozott fekete fadobozban, mely olyan illatos, mint a balzsam. A fej gyapottal és balzsammal tartósítva fekszik."

A Sárffy-jelentésnek két fontos üzenete volt: egyrészt meg kellett találni és azonosítani a magyar királyt (ezt egyébként megerősítette a székesfehérvári bíró is), hogy a következő uralkodót megválaszthassák, másrészt

a már széltében-hosszában terjesztett gyilkosság vádját eloszlassák. Ezért emelhette ki a győri kapitány Brodarics István királyi kancellárnak írott jelentésében Lajos holttestével kapcsolatban, hogy „nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán." Ezt tekinthetjük megszépítésnek, hiszen abban feltétlenül igazat kell adnom az orvos szerzőknek, hogy szinte kizárt, hogy férgek, rovarok és rágcsálók nem fértek volna hozzá a holttesthez, illetve egy ilyen állapotban lévő hullánál a lehetetlennel határos egy tűszúrást észrevenni. Ráadásul a jelentés egy másik szövegváltozatban nem tűszúrásnyi, hanem egy aranyérme nagyságú seb volt Lajos holttestén. Talán innen jöhetett a Szerémi-legenda a három élű cseh kard által ejtett sérülésről: „Itt már kedves olvasó uraim, jól figyeljetek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve." Szerémi megemlékezik erről a Tatai-féle levelében is: Szapolyai György, Szapolyai János öccse „Megragadta a királyt dühösen a hajánál, s mindjárt jobb oldalába három helyen beledöfött a három élű cseh karddal."

De mit is mondott a patológus és a szájsebész korábban? „Mély, hideg vízben, illetve nedves-agyagos környezetben a (részben) hullaviaszosan átalakult holttest *meglepően jó állapotban maradhat* [kiem. F. G. F.]". Ez a feltétel megállja a helyét, ha nem ragaszkodunk Gyalókay határidejéhez (miszerint legalább öt napig hevert Lajos holtteste a langyosnak mondott mocsaras vízben), ha a Sárffy-jelentés „ne lett volna undorító és ijesztő", illetve „nem volt a legkisebb része sem feloszlóban" megfogalmazása a hullaviaszosodásra utalt. Az orvosokkal ellentétben nem látom problémásnak Sárffy nyilatkozatát a holttest állapotáról és azt, hogy „a fogairól (tudniillik nem az arcáról) lehetett felismerni." Ugyanis a hullaviaszosodás következtében Lajos arca a felismerhetetlenségig eltorzult, s csak a jellegzetes fogai és a lábán lévő egyedi jellegzetesség (ahogyan Sárffy fogalmazott: „felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt") alapján lehetett beazonosítani. Ezt az azonosítást megtette a fehérvári bíró is: „Felnyitottuk ezután a koporsót, s megmutattuk a város bírájának, aki szintén felismerte benne urát, azután újra bezártuk a koporsót, s átadtuk Horváth Mártonnak megőrzés végett". De a november 9-i temetésen résztvevők, Szapolyai Jánossal az élen szintén felismerték Lajost. Teljesen hihetetlen – s ezt Sárffy is alátámasztja: „mindaz, amit Czetricz annak idején a király haláláról elmon-

dott, a színigazság" –, hogy ennyi ember eljátssza a temetést és évtizedekig eltitkolja, miszerint nem II. Lajos nyugszik Székesfehérvárott.

A Sárffy-jelentés megállapításait megerősítette Szapolyai János Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárhoz írott levele is. Ahogyan ebben a levélben kihangsúlyozta:

> „Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani. Őfelsége iránti hűségünk, tiszteletünk és őszinte igaz jóakaratunkból kifolyólag tehát Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe előtti pénteken őfelsége földi maradványait – amint az a királyok testéhez illik –, ünnepélyes szertartással, méltó temetési pompával, nagyszámú ember jelenlétében ősei sírboltjában helyeztük el."

Maga Szapolyai is kísérletet tett Lajos holttestének a felkutatására, elküldte Czibak Imre volt temesi ispánt és Szerecsen János dunántúli nemes urat a keresésre, de Czetriczék megelőzték őket. Legkésőbb egy év múlva, 1527 novemberében a szegény magyar király újratemetésekor, immár Ferdinánd, Anna és Mária jelenlétében kiderülhetett volna a feltételezett csalás: a holttest kicserélése. A magyar királyné 1558-as végrendeletében kitért arra az arany szívre, amelyet Lajos a haláláig hordott és Mária azt csak a magyar király halála után akaszthatta a nyakába: „A király, férjem halála óta arany szívet hordtam magamon, melyet ő is élete végéig viselt volt." Feltételezhetően ez a medál tűnik fel az 1526 utáni Mária-ábrázolásokon (festményeken, domborműveken, metszeteken és emlékérmeken). Caspar Ursinus Velius sziléziai származású humanista pedig így tudósított az eseményről: „Ezek után Lajos királynak nagyszabású temetési szertartást rendeztek, oly hatalmas pompával, hogy emberemlékezet óta egy királynak sem volt költségesebb, sem nagyszabásúbb temetése."

A szombathelyi orvospáros túlságosan is a 21. század szakorvosi szemével nézi a fél évezrede megtörtént haláleset dokumentálását, amelyen nem lehet olyan dolgokat számon kérni, hogy „Czetricz és Sárffy pedig sem orvosi, fogorvosi ismeretekkel, sem alapvető diagnosztikai eszközökkel nem rendelkezett". Abszurdnak tartom azt az elvárást is, hogy alapos dokumentációt kellett volna készíteni Sárffyéknak (haj, bőr, szőrzet, életkor becslése, testmagasság, hegek, testi hibák, alkat stb. leírása). Mint már

említettem, Sárffy küldetése két fontos feladatból állt: megtalálni Lajos holttestét (gondoljunk csak arra, hogy Burgio is már szeptember első hetében a magyar király halálát valószínűsíti), s megnyugtatóan rendezni a haláleset körülményeit, nevezetesen meggyilkolták-e vagy nem. Sárffy mind a kettőt kielégítő módon teljesítette, Lajosnak megadták a végtisztességet és nem találtak arra utaló jelet, hogy meggyilkolták volna.

Nemes István és Tolvaj Balázs úgy fogalmaznak: „az agnosztikációt hivatalosan eredménytelennek kell nyilvánítani". Tegyük hozzá: az igazságügyi orvostan 21. századi gyakorlata alapján. A két orvos viszonylag szélesre tárja az ajtót a királygyilkosságban és az összeesküvésekben hívők előtt azzal a kijelentésükkel, hogy „az a mondat pedig, amely Gyalókay könyvfejezetében olvasható, hogy a király halálát vízbe fúlás okozta, *abszolút helytelen* [kiem. F. G. F.], ez csak egy lehetséges, nem kizárható variáció, mivel a halál oka külsérelmi nyom nélkül is lehet erőszakkal kivitelezett gyilkosság [...] vagy éppen mérgezés, de lehet természetes kórfolyamat [...] is, meghatározni azonban csak boncolással lehetséges". A történész ennél biztosabban fogalmazhat – ameddig nem kerül elő például a gyilkosságot, vagy a holttest kicserélését pontosan leíró hiteles beszámoló –, mert az ismert források azt valószínűsítik, hogy II. Lajos menekülés közben belefulladt a mocsaras vízbe, majd eltemették Székesfehérvárott. Jelen pillanatban ugyanis a Burgio- és a Szapolyai-levelek, illetve a Sárffy- és a Boemo-jelentések állnak a rendelkezésünkre, amelyek – bár nem minden ponton, de – megerősítik a történeti szakirodalom álláspontját II. Lajos halálát illetően. Szükséges tehát olyan hiteles forrás, vagy inkább források, amelyek azt a változatot támogatják meg, miszerint nem a magyar király holttestét hantolták ki 1526. október közepén Mohács mellett.

Érdemes kitérni arra a történelmi szálra, hogy egyes 16–17. századi forrásokban II. Lajost nem Szapolyai, hanem Szülejmán exhumáltatta ki a mocsárból és temettette el Székesfehérvárott a többi magyar király teste közé.

Időrendben erről Marc'Antonio Pigafetta itáliai utazó beszámolójában olvashatunk először: „1526. augusztus 29-én csapott össze Mohács mezején Szülejmán és II. Lajos magyar király. A király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefulladt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány vagy mocsár a csatatértől egy jó olasz mérföldnyire található, nem messze a Dunától, egy

kis domb tövében. A domb és a Duna között alig egy nyíllövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacskán lehet keresztüljutni. A király, mikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő szekerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a híd melletti mocsárba ugratott, de balszerencséjére lovával együtt belefúlt." Később Pigafetta arról tudósít, hogy Lajost abban a közeli templomban temették el, amelyet a csatamezőtől nem túl messze láttak a követség tagjai: „Azt mondják a törökök, hogy csak két nappal a nevezett nap után találtak rá, és hogy Szülejmán eltemettette egy templomban, amelyet láttunk is nem messze. Mohácsról elindultunk, majd megérkeztünk a 6 és fél órányi (20 mérföld) távolságra lévő Echi faluba. Elhagytuk Zecchiù sziklát és Bátát, ahol egy szép és gazdag apátság, Bátaszék található." Mivel Pigafetta utána közvetlenül felsorolja az utazás során érintett települések között Ete (Echi villa) és a dunaszekcsői Várhegyen álló, római alapokon nyugvó középkori erőd romjait (Zecchiù rocca) is, így feltételezhető, hogy itt a Mohács-legendáriumból már említett szekcsői templomról, vagyis az „Angyalok kápolnájá"-ról beszél, ahol elföldelték volna a magyar királyt. Henrik Ottendorf 1663-as leírásában lerajzolta a jobb állapotban lévő palánkvárat, illetve a Szerémit is megihlető régi romba dőlt kastélyt vagy kolostort.

Ezt megerősítette Evlia Cselebi török utazó két helyen is:

> „Építője Lajos nevű király, a ki Szülejmán khánnal Mohácsnál megütközött és mocsárba süllyedt. Szülejmán khán Székesfehérvárra küldötte holttestét és eltemettetvén, sírjára pecsétet üttetett. [...] A király kíséretével futás közben egy mocsárban süllyedt; a fejét elhozták. [...] Szülejmán khán Lajos király holttestét, az ékszereket ruhájáról leszedetvén, Székesfehérvárra küldi s ott Menait templomában eltemetik."

A későbbi források közül Ibrahim Pecsevi pécsi születésű oszmán-török krónikaírónál pedig azt olvashatjuk, hogy Lajost a magyarok (hitetlenek) hantolták ki és temették el:

> „Mikor a levert király a csatából elűzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly

> sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat. A többi elsüllyedővel együtt a király is elmerült, és gonosz lelkét a pokol démonaira bízta. A boldogságos padisah hazatérése után a hitetlenek kiemelték, és Székesfehérvárra, a többi király temetkezési helyére vitték és eltemették."

Ugyanezt állította jóval előbb, 1578-ban befejezett munkájában Kjátib Mohammed Zaím is: „Ekkor nem lehetett tudni, hogy a király életben maradt-e, vagy meghalt; de egy hét múlva megtalálták tévelygő holttestét egy tóban megfulladva és levágott fejjel. A gyaurok a holttestet Usztulni-Belgirád várába vitték, – mely régtől fogva temető helye volt Magyarország királyainak –, és ott eltemették."
Így könnyen lehet, hogy Marc'Antonio Pigafetta 16. századi históriájából – melyet talán Mohács környékén, törököktől és esetleg magyaroktól hallhatott elbeszélésekből, énekekből rakott össze – születhetett az a legendás történet, miszerint Szülejmán hantoltatta ki és temettette el tisztességgel a legyőzött magyar királyt Dunaszekcsőn, vagy egy másik változatban: Székesfehérvárott. Annyi igazságmagva lehetett a történetnek, hogy Szülejmán számára is szimbolikus dátummá vált augusztus 29-e, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Székesfehérvár 1543-as elfoglalásakor az első muszlim szertartás alkalmával nem csak a királysírokat szemlélte meg, hanem II. Lajos sírjára díszes selyemleplet teríttetett.

Összefoglalva: a 16–17. században senkiben sem vetődött fel az, hogy nem a magyar király nyugszik a fehérvári sírban. Emellett meg kell azt jegyeznünk, hogy a Mohácsot 1587-ben felkereső Reinhold Lubenau königsbergi gyógyszerész – aki Bartholomäus Pezzen II. Rudolf német-római császár és magyar király követének társaságában igyekezett Isztambulba – megemlítette az útinaplójában, hogy török vendéglátói megmutatták nekik azt a helyet egy malom mellett, ahol II. Lajos a mocsárba fulladt. Vagyis a 16. század második felében is erősen élt a környéken annak az emléke, hogy a magyar király milyen méltatlan körülmények között veszítette el az életét. Ugyanerről számolt be Salomon Schweigger német evangélikus lelkész is az utazása során 1577-ben.

Végignézve az elmúlt közel 500 év szövegeit először Grandpierre Endre 1989-es könyvében bukkantam arra az elméletre, hogy nem II. Lajos feküdt

a Czetriczék által megtalált sírhalom alatt. Természetesen nem zárom ki azt sem, hogy Grandpierre is olvasta (tehát nem kitalálta) ezt a történetet valamelyik korábbi feldolgozásban, csak a figyelmemet elkerülte ez a szöveg. De az is lehetséges, hogy Nemeskürty István irodalomtörténész egy odavetett megjegyzését („ha ugyan az ő [II. Lajos] teteme feküdt ott felravatalozva!") gondolta tovább. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népszerű író elképzelése a megtalált hulláról – sok más hajmeresztő állításával együtt – mindössze hipotézis, forrásokkal nem adatolható, illetve a Sárffy-jelentés Bartoniek Emma történész téves datálása (december 14-én kelt volna a győri várparancsnok levele) félreértelmezéséből fakadt.

Még az összeesküvésekben gazdag Szerémi-krónikában is hangsúlyozta a szerző, hogy Lajost temették el Székesfehérvárott, pedig a dunaszekcsői mészárlásból akár egyenesen is következhetett volna, hogy a Szerémi György által igen gyűlölt erdélyi vajda eltüntetve a nyomokat kicseréli a holttestet a királygyilkosság után. E rémtörténet későbbi változatának – bár hitelességét természetesen semmiféle forrás nem támasztja alá – a mellékszepelői François baron de Tott, a 18. századi magyar származású francia tábornok felmenői: György és Mihály, akik maguk is részt vettek a mohácsi csatában. Eszerint a két testvér II. Lajos oldalán harcoltak Szapolyai György emberei ellen a dunaszekcsői kastélyban, ahol nemcsak a magyar király és a kalocsai érsek, hanem Szapolyai György, az erdélyi vajda öccse is elesett. A három holttest későbbi sorsáról viszont nem esett szó a családi legendáriumban.

Amennyiben feltételezzük, hogy a szombathelyi orvosoknak az a megállapítása helyes, miszerint valóban egy pár napos hullát exhumáltak október közepén Sárffyék, viszont Czetriczék egyértelműen azonosították a magyar királyt a holttestben, tovább bonyolódik a történet. Akkor hol volt a magyar király több mint egy hónapig a vesztett csata után, mielőtt rejtélyes körülmények között elhalálozott, és ismeretlenek elföldelték volna 1526. október elején? Azt hihetnénk, hogy a szándékoltan ironikus kérdésfeltevésen senki sem gondolkozhat el komolyan. Egy blog mégis „kerek" történettel állt elő 2015 nyarán, amiben szerepel a ruha- és fogolycsere, a vendégszerető, ám ravasz Szülejmán, illetve a tragikus végzet: a törökök számára értéktelen túszt, a szegény magyar királyt lefejezik és a fejét Isztambulba viszik hetekkel a mohácsi csata után. Nekünk tényleg Mohács kell, és úgy tűnik, hogy a szó legszebb értelmében megint megkaptuk.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS |

Miben halt meg II. Lajos király?

Neves politikusok halálával kapcsolatban, ősi magyar szokás szerint, mindig sok a kétely, találgatás, gyanú. Máig akadnak, akik szerint Mátyás király, Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Teleki Pál vagy éppen II. Lajos király nem betegség, baleset, öngyilkosság, hanem gyilkosság áldozata lett. II. Lajos halálával kapcsolatban forrásaink valóban igen ellentmondásosak. Úgy fest, csak egyvalami bizonyos, mégpedig az, hogy a király nem élte túl az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatavesztést. Halálának módja és oka azonban annak ellenére ismeretlen maradt, hogy tengernyi török, német, magyar korabeli és modern szerző nyilatkozott róla, sőt, nyilatkozik ma is.

A gyilkosság elmélete látszólag megalapozott, hiszen Lajos halálát, mint minden nagyhatalmú emberét, valóban számosan kívánhatták, a törvényes utód, I. Ferdinánd Habsburg uralkodótól a magyar országgyűlés által utóbb trónra emelt Szapolyai Jánoson vagy a közeli rokon, I. Zsigmond, lengyel királyon át egészen I. Szülejmán szultánig. A vád hamar el is hangzott: az osztrák humanista és orvos, a bécsi egyetem rektora, Johannes Cuspinianus ugyanis – nyilván Ferdinánd ösztönzésére – alig pár hónappal a csata után, még 1526 decemberében, Bécsben írott politikai vitairatában, a király magyar környezetét és testőreit gyanúsította meg azzal, hogy urukat, ha nem is gyilkolták meg közvetlenül, legalábbis csúful és szándékosan pusztulni hagyták. Cuspinianus vádjaira válaszul írta meg Brodarics István szerémi püspök és kancellár a maga latin nyelvű cáfolatát *Igaz történet a magyarok és Szulejmán császár mohácsi ütközetéről* címmel, amelyet régebbi feltételezések szerint 1527 elején Krakkóban nyomtatásban ki is adott. A Mohácsnál jelen lévő Brodarics beszámolója alapjában igaznak is tűnhetne, csakhogy egyrészt tudjuk, hogy ő is felsőbb utasításra, mégpedig I. Zsigmondnak,

II. Lajos nagybátyjának megbízásából nyilatkozott, másfelől meg ő sem látta, hogyan halt meg a király, hanem, mint mindenkinek, Ulrich Czetricz (más írásmód szerint: Zettritz) cseh királyi kamarás beszámolójára kellett hagyatkoznia. Ráadásul ezt a beszámolót nem is közvetlenül hallotta Czetricztől, hanem csak közvetetten ismerte.

Czetricz egyébként, aki állítólag látta a királyt meghalni, mert a csatatérről menekülve pár méterrel előtte lovagolt, alig másfél nappal az események után, augusztus 31-én számolt be Mária királynénak a történtekről. A beszámolót Antonio Giovanni da Burgio pápai követ Bécsben, szeptember 5-én jegyezte le. Valójában mindenki más ebből a másodkézből való, egy héttel későbbi, emlékezetből lejegyzett „riportból" igyekezett utóbb kihámozni az igazságot. Burgio nyilván még „stilizálta" is, vagyis elegánsan ki is színezte az elbeszélést, az esetleges kellemetlen vagy megalázó részleteket pedig kihagyhatta belőle. Ő így ír a király haláláról: „Menekülés közben elérték a Duna egy kis ágacskáját, de mikor átkeltek volna, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Őfelsége pedig, akinek nehéz volt már a páncél és fáradt is volt már, leesett a nyeregből és belefulladt a patakba".

Visszatérve azonban Brodaricsra, ő csak két dolgot hangsúlyoz Lajos halálával kapcsolatban: az egyik az, hogy a magyarok nem voltak benne hibásak, a másik pedig az, hogy Lajos balesetben halt meg, vagyis halálát nem ember, hanem az elháríthatatlan sors, Isten akarata okozta. Azaz pusztulásának közvetlen kiváltó okára nem is túlságosan kíváncsi. „Abban a vizenyős mélységben" – írja Brodarics – „szintén jó néhányan pusztultak el, mert később ott, Mohács fölött félmérföldnyire, egy Cselének nevezett falucska alatt, ahol a Duna áradása miatt a szokásosnál magasabban állt a víz, egy szakadékos parton találták meg a király testét, akiről némelyek azt mondták, hogy maga is itt esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, páncélban."

A lényeg tehát az, hogy a király haláláról egyetlen, másodkézből származó beszámoló létezett, s mind Brodarics, mind pedig mindenki más később csakis erre hivatkozott, akár elismerte e tényt, akár nem. Czetricz története ennek ellenére hitelesnek tűnhet, hiszen a csata egyik német túlélője később hazaírt levelében nagyjából ugyanazt állította, mint a kamarás: „Menekülés közben a király átugratott egy patakon, eközben

hátrafelé lebukott a lóról és a vízbe fulladt. Aztán többé senki sem látta már a királyt." Igaz, egy Fazio di Savoia nevű velencei kém 1526. szeptember 17-én írt jelentésében ezzel szemben arról tudósít, hogy mikor a király a mocsárba süllyedt lovastól, segítségért kiáltott, mire a testőrei más lóra ültették, de ez is a mocsárba csúszott. Ekkor a testőrei levették a sisakját, hogy levegőt kapjon, de hiába, mert a király „már meghalt". Az elbeszélés szerint tehát Lajos talán nem is a vízbe fulladt, hanem valamilyen seb vagy csupán a félelem vagy a kimerültség ölte meg.

A török történetíróktól se tudhatunk meg ennél sokkal többet. Kemálpashazáde (Ibn Kemal), a kortárs nem volt ugyan jelen a csatában, de beszámolóját Szülejmán naplóját felhasználva írta. Szerinte a király sebesülten esett le a lováról, pontosabban két sebből is vérzett, mikor leesett a lováról, majd vízbe fúlt. Ezt a verziót ismétli és variálja utóbb Lütfi pasa, vagy Szülejmán kortárs krónikása, Ferdi is. A sebesülésről szóló kijelentést szerintem nem kell komolyan vennünk, hiszen a király valószínűleg nem keveredett harcba: ezek a sebek nyilván azért kerültek a mesébe, hogy azt sugallják: végülis Lajossal a vitéz törökök végeztek.

A szemtanúkkal és a későbbi szerzőkkel tehát nagyjából úgy állunk, mint Akutagava *A vihar kapujában* című regényének vándora a szamuráj halálának tanúival: az igazság ugyan egy, ám az egyes emberek emlékét ugyanarról az igazságról sokféle félelem, érdek, vágy és hátsó gondolat befolyásolhatja.

A későbbi európai és török történetírók, újságírók vagy éppen legendaköltők, krónikások, köztük Wolfgang Lazius vagy Marc'Antonio Pigafetta műveikben szintén a fent említett beszámolókat variálgatják-színezgetik. Kiegészítéseikkel, illetve a király halála körül burjánzó színes legenda- és meserengeteggel ezúttal nem érdemes foglalkoznunk, noha akad e történetek között, amely meglehetősen korai. Egy német *Neue Zeitung* például már 1526 novemberében, tehát jóval Brodarics előtt – igaz jóval Burgio után és nyilván rá alapozva – írt a király haláláról. Az ős-újságíró szerint a királyt kísérői egy mocsáron át próbálták menekíteni, de nehéz páncélos lova megfeneklett az iszapban, majd felágaskodva Lajossal együtt a mocsárba zuhant. Itt találta később meg egy „Ceterus" (vagyis nyilván Czetricz) nevű ember. Ez a leírás tehát egyértelműen szintén a Czetricz–Burgio verzión alapult.

Ha tehát számba vesszük a hihető tényeket, csupán annyit mondhatunk, hogy II. Lajos augusztus 29-én estefelé, menekülés közben egy vízzel elárasztott, mocsaras helyen leesett a lováról, és meghalt. No, de vajon – teszik föl a kérdést az orvostörténészek – a halálát pontosan mi okozta, fulladás, szívroham, sebesülés vagy egyéb?

A halál okára három dologból lehet következtetni: 1. a halál körülményeiből, 2. előzményeiből, illetve 3. a holttest vizsgálatából. A körülményekről csak annyit tudhatunk, amennyit fentebb ismertettünk, vagyis nem sokat.

Nézzük tehát az előzményeket. Cserei Mihály erdélyi históriájában, jó kétszáz esztendővel később a következőket írja a királyról:

> „Lajos király felől négy nevezetes dolgot írnak a historikusok, tudni illik: 1. *ante diem natus*, mert az anyja holta után metszék fel a holt testet a doktorok, s úgy vevék ki méhéből a gyermeket, s nagy mesterséggel úgy nevelék, amíg születésének rend szerint való ideje eljöve. 2. *ante diem barbatus*, mert tizenöt esztendős korában bajusza, szakálla nagyon kijött vala 3. *ante diem uxoratus*, mert még tíz esztendős sem vala, mikor megmátkásodék. 4. *ante diem mortuus*, mert még igen ifjú korában [...] a boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele pataknak neveznek, sáros vizében dőle mind lovastul, s ott fullada meg."

Vagyis Lajos koraszülötten, császármetszéssel született, nehezen maradt életben és korán kamaszodott: egyik se vall makkegészséges emberre.

Az ifjú királyról egyébként kortársai nem éppen hízelgően nyilatkoztak. Tudjuk, hogy a kamasz Lajos elkényeztetett ficsúr volt, elpuhultan élt, egész nap a fürdőkádban evett-ivott és sűrűn váltogatta a szeretőit. A velencei követ Francesco Massaro azt írja róla, hogy naponta hatszor-hétszer étkezett, aztán egész éjjel táncolt, vagyis ugyanúgy szórakozott, mint a mai fiatalok. Egy másik velencei követ pedig, Lorenzo Orio csak annyit jegyzett meg az akkor 17 éves királyról, hogy „állat módjára él" *(vive come un bestia)*. Erkölcstelensége közismert volt. Egészségi állapotáról nem sok tudható. Vincenzo Guidoto – szintén velencei követ – egyik, nyilvánosságnak szánt munkájában ugyan szép testűnek, erősnek, magasnak és széles vállúnak írja le az ifjú királyt, de ez a hízelgés nem vehető komolyan, hiszen elkép-

zelhetjük, hogy napi hat-hétszeri étkezés és folyamatos dorbézolás mellett Lajos aligha lehetett igazán karcsú, sportos alkat. Más források ráadásul egyenest azt állítják Lajosról, hogy gyönge testalkatú, beteges ember volt és születésétől valamilyen furcsa bőrbetegségben szenvedett (részben ezért is szeretett fürdőkádban ülni és fürdőkbe járogatni).

Mivel tehát Lajos a csata idején, nyilvánvalóan nem lehetett túl jó fizikai állapotban, nem csak az képzelhető el, hogy a nyári hőségben képtelen lévén legalább 30 kilós páncéljában mozogni, a vízbe esve megfulladt, hanem az is, hogy a kimerültségtől és a rettegéstől sokkot kaphatott és/vagy valamilyen szív- vagy érrendszeri katasztrófa végzett vele. Ám mindez csak lehetőség, bizonyíték semmi nincs rá.

Akkor hát vizsgáljuk meg a holttestet. Mikor már a törökök kivonultak, és meg lehetett közelíteni a csatateret, az özvegy Mária királyné azonnal elküldte „hű csehét", Czetriczet, hogy kutassa föl a király holttestét és vigye haza. Czetricz azonban nem egyedül vágott neki az útnak, hanem kíséret- és segítségképpen Sárffy Ferenc győri kapitány is vele tartott egy osztag fegyveres lovassal. Sárffy hazatértekor, október 19-én, tehát 50 nappal Lajos halála után, Győrből keltezett és Brodaricsnak címzett levelében számolt be a gyászos expedícióról. Ez a – Botlik Richárd által elemzett – levél szempontunkból nagyon érdekes.

Czetricz a patak közelébe érve állítólag pontosan emlékezett a szerencsétlenség helyére. (Ez már önmagában elég különös egy korábban csak vízlepte ártérként és fejvesztett menekülés közben látott erdőben). Odaérve az iszapba merülve egy ló hulláját pillantották meg: a ló maradványaiban, nyilván szerszáma alapján, Czetricz azonnal a király paripájára ismert. A kamarás úgy, ahogy volt, ruhástól a vízbe gázolt – ezek szerint a patak vízszintje még ekkor is magas volt, ami szintén érdekes – és a király után tapogatózott, de csak a fegyvereit találta meg. Ráleltek viszont a Lajos kíséretéhez tartozó, lengyel Trepka udvarmester hullájára. Sok holttestet találtak még a környéken, de egyik sem a királyé volt. Ekkor kicsit odébb egy sírdombot pillantottak meg, amelyet felnyitva a király maradványaira bukkantak. Legelőször a király jobb lába tűnt elő, amelyet Czetricz azonnal felismert. (Talán a lábbelijéről, sarkantyújáról?) Ekkor a tetemet kiásták, és a „fogain található jelek" alapján azonosították Lajossal. Sárffy szerint a hulla egyáltalán nem volt romlott vagy rothadt, mégis csupán a fogairól

volt felismerhető. Szó szerint: „*Re cognita corpus effodimus, caput primum et ora abluimus. Pulcherrime per ea signa, quae regia Maiestas in dentibus ferebat, se esse indicavit.*" Vagyis: „Miután tudomást szereztünk erről, a testet kiástuk, és először a fejét és arcát (száját?) mostuk le. Azoknak a jeleknek az alapján, amelyet a királyi Felség a fogain viselt, egyértelműen kiderült, hogy ő az." Ez utóbbi kijelentést sajnos Sárffy nem indokolja, ám ezek szerint a királynak szükségképpen jellegzetes fogai vagy foghiányai lehettek, noha erre más forrás nem utal. A latin kifejezés alapján egyébként akár arra is gondolhatunk, hogy a király valamilyen műfogat vagy fogékszert viselt.

Megjegyzem – és ezzel a szöveg orvos-elemzői általában nincsenek tisztában – a rothadás vagy a bomlás hiánya a katolikus szentkultuszra jellemző „közhely", vagyis a beszámolónak ezt a részét egyáltalán nem kell készpénznek vennünk vagy cáfolnunk, hiszen egy királynak még holtában sem illett bűzlenie vagy rohadnia.

Jellemző, hogy Kenyeres Balázs, a 20. század első felének fő törvényszéki orvostani szaktekintélye, egy háromkötetes tankönyv szerzője, aki Gyalókay Jenő hadtörténész kérésére, az 1920-as években szakvéleményt adott a beszámolóról, bizony lehetségesnek tartotta, hogy a király holtteste a nedves földben épen maradjon, ugyanakkor mégse lehessen arcvonásit felismerni. Egyszóval a tudós Kenyeres Sárffy abszurd történetét hihetőnek nyilvánította.

Kenyeres Balázs szakvéleményét azonban nemrégiben kollégái, Nemes István és Tolvaj Balázs felülvizsgálták és új szakvéleményt készítettek, mégpedig – jobb híján – még mindig az eredeti, Sárffy-féle beszámoló alapján. Ebben fölhívták a figyelmet arra, hogy nedves talajban és nyári hőmérsékleten a holttest éppenséggel gyorsabban bomlik, mint egyéb körülmények között, illetve arra is, hogy a halál beállta és a tetem meglelése közt másfél hónap is eltelt, vagyis a holttest semmiképpen nem lehetett már ép. Ráadásul Sárffy „riportjában" azt is megjegyezte, hogy a király ajkán levő kis sebhelyen kívül más sebet a testen nem találtak: pedig bármilyen kis seb felismerése egy hathetes, mocsárban rothadó hulla esetében egyenest lehetetlen. Ha pedig a hulla jó állapotban volt, hogyan lehetett kizárólag a fogairól felismerni? Vagyis – írja a két szakértő szerző – Sárffy leírása a király holttestéről ellentmondásos és egyáltalán nem hihető. Ám, ha Sárffy mégis igazat mondott, vagyis Czetricz ép hullát talált, az viszont

semmiképpen nem lehetett a királyé. Nemes és Tolvaj doktorok legfontosabb megállapítása azonban nem ez, hanem az, hogy a Sárffy-levél, vagyis az egyetlen hiteles beszámoló a király exhumálásának körülményeiről és holttestének állapotáról, valójában teljesen hiteltelen, még a haláláról szóló Czetricz vagy Brodarics-féle leírásnál is sokkal kevésbé vehető komolyan.

Arra a kérdésre tehát, hogy miben halt meg II. Lajos, ötszáz esztendő elteltével és több tucat történészi és szakorvosi elemzéssel a hátunk mögött is csupán két biztos választ adhatunk, mégpedig vagy azt, hogy nem tudjuk, vagy pedig azt, hogy páncélban.

Seláf Levente |

A mohácsi csata visszhangja kortárs tudósító énekekben

A mohácsi csatáról magyar históriás vagy tudósító énekek nem maradtak fenn. Abban sem lehetünk biztosak, hogy voltak-e egyáltalán ilyenek. A csatavesztés nemcsak történelmi, hanem irodalmi szempontból is rosszkor következett be: a magyar költészetnek a Mohács előtti és körüli időszakából még alig néhány vers maradt fenn, csak az 1540-es évektől ismerünk nagy számban költeményeket. Ha a katasztrófa pár évtizeddel később történik meg, vagy a könyvnyomtatás elterjedése valamivel gyorsabb Közép-Európában, sokkal valószínűbb, hogy Mohács kortárs magyar tudósító énekben is megörökítésre kerül és fennmarad. A magyar világi líra legkorábbi emlékei között több is a török elleni küzdelemmel foglalkozik. Ilyen a párrímes *Szabács viadala*, s a *Jaksics Demeter veszedelméről*, illetve a Beriszló Péter horvát bánról és veszprémi püspökről szóló ének *(Cantio Petri Beriszlo)*. Az első egy győztes csatának emléket állító tudósítás, a második Hunyadi Mátyás sztambuli követének, Jaksics Demeternek felkoncolásáról írt panaszdal, a harmadik pedig Beriszló Péter hadi tetteit felemlegetve propagálja a török elleni harcot és a püspök-bán támogatását. Voltaképp mindhárom olyan jellegű, történelmi eseményhez kapcsolódó vers, ami a mohácsi csatához is íródhatott volna.

Meglepő, hogy a 16. és 17. század históriás énekei között sem találunk olyat, amelyik kifejezetten Mohácsról szólna. Tinódi, kortársai és utódai a magyar történelmi közel- és régmúlt verses krónikáit írva nem szántak rá egy bővebb lélegzetű kompozíciót, csak néhány említését ismerjük a törökellenes harcokról szóló más művekben. Tinódi egy sort szentel neki egész életművében, az *Erélyi história* első részében, Ferdinánd jogos trónigényét magyarázva (1553), Valkai András egy strófát *Az magyar királyoknak eredetekről* (1576) című genealogikus versében, Skaricza Máté párat *Kevi*

várassáról szóló énekében, s Baranyai Decsi János úgyszintén *Az pogány törökök történetéről és az keresztyének végső győzedelméről* (1597) című, a török-magyar háborúk történetét különben hosszan taglaló versében. Míg az érthető, hogy a 16. század közepe előtt sporadikusan fennmaradt költői hagyomány részeként nem ismerünk a mohácsi csatáról tudósító éneket, a későbbi visszatekintésekben, historikus léptékű verses epikai alkotásokban már nem olyan egyszerűen magyarázható ez a hiány.

Ezért a hiányért kárpótlást jelent a 16. század eleji magyar költészetnél sokkal gazdagabb és jobban dokumentált német, és kisebb részben a cseh irodalmi hagyomány, melyekből maradt fenn a mohácsi csatáról szóló kortárs tudósítás. Fontos és nem igazán tisztázott kérdése az európai irodalomtörténetnek, hogy a különféle katonai konfliktusokat leíró, azokban általában nyíltan állást foglaló, propagandisztikus versek, melyek számos költészeti hagyományban megtalálhatók, vajon egy közös műfaj elemeiként vizsgálhatók-e (ahogy azt Peter Burke véli), s a formai, strukturális hasonlóságok közös eredettel magyarázhatók, a közös európai populáris kultúra bizonyítékai, vagy a rokon vonások pusztán olyan általános jellemzők, melyek a hasonló tematikából s esetleg az azonos funkciókból (általában híradás, lelkesítés, a közös történelmi emlékezet építése) fakadnak. A magyar-török háborúk csak egy fejezetét jelentik a keresztények és pogányok vagy muzulmánok között a 11. és 18. század között vívott több évszázados küzdelmeknek, s az összecsapásnak a 15–16. században is csak az egyik hadszíntere Magyarország. Míg a Balkánon és attól északra folyamatos a török előrenyomulás, az Ibériai-félszigeten a keresztény expanzió teljes sikerrel, a 15. század végére az arab államok eltüntetésével fejeződik be, de addig állandó költői témát szolgáltat. Természetesen nemcsak a keresztes háborúk e kései utózöngéi, hanem más kora újkori európai konfliktusok is versek témájául szolgáltak, így I. Ferenc francia király vagy I. Miksa német-római császár itáliai expedíciói, s még inkább a lutheri reformációt követő vallásháborúk. Érdekes megfigyelni, hogy mely európai költészetekben volt jelentős az ilyen jellegű versek száma. A 15. századi ibériai *reconquista* folyamatához például számos spanyol líriko-epikus vers kötődik. Itáliában a 15–16. századi politikai és hadi eseményeket sok rövid, *ottava rimá*ban íródott *cantare* (az olasz irodalom populáris regiszterének változatos rövid epikus for-

mája, melynek strófaképlete Boccacciónál jelent meg először, s töretlen népszerűségnek örvendett a 16. század végéig) énekelte meg olaszul.

A hadi cselekményekről szóló verseket önálló műfajként *guerre* néven is emlegetik; van köztük egy a nándorfehérvári győzelemről is. Ezzel szemben a francia költészetből teljesen hiányzik az ilyen típusú alkalmi vers: didaktikus és propagandaköltemények, hosszabb epikus művek persze készültek, de kortárs események verses feldolgozására, róluk készült tudósításra dalban szinte alig találunk példát. A keresztes háborúkhoz kapcsolódó *chanson de geste*-ek (epikus geszták) csoportja sokkal korábbi, 11-14. századi; a 15–16. századból nem tudunk olyan verses műfajról, ami megfeleltethető lenne a *cantaré*nak vagy a spanyol *romance histórico noticiero*-nak (ami a reconquista ibériai harcait énekelte meg, s tartalmában a történeti tudósító éneknek felel meg, de formai szempontból jóval bonyolultabb, líraibb szerkezetű).

A francia költészettel szembeni másik végletet a német jelenti. Míg a magyarországi hadszíntértől távoli Angliában, Itáliában, Franciaországban és Hispániában nem született kortárs irodalmi visszhangja a mohácsi csatának, a német irodalom bőségesen szolgál ilyenekkel.

A német irodalom fontos és gazdag műfaja a korban a kortárs történelmi eseményekre reflektáló tudósítóének, amit „történelmi népéneknek" *(historische Volkslied)* hívott a 19. századi kritikai hagyomány, s ennek nyomán a magyar irodalmárok, akik a műfaj magyar vonatkozású darabjait feldolgozták. Nyilván a *Volkslied* szót azért magyarították népdal helyett népéneknek, hogy valami halvány különbséget tegyenek a két irodalmi jelenség között. Ezt a félrevezető, rosszul definiált megnevezést váltotta fel a sokkal pontosabb „történelmi-politikai esemény-költészet" *(historische-politische Ereignisdichtung)* kifejezés vagy valamilyen hasonló terminus a kurrens német szakirodalomban. Fontos jellemzője ezeknek a 15–17. századi daloknak, hogy túlnyomó többségük nyomtatásban jelent meg és maradt fönn, s a korai újságokhoz hasonló szerepet játszottak (ezért nagy az átfedés köztük és az úgynevezett „újságdalok" *[Zeitungslieder]* csoportja között). Az azonos médium, a megtörtént eseményekhez való időbeli közelség, s az ebből fakadó hírérték, és valamilyen ideológiai üzenet közvetítésének célja kapcsolja ezeket össze. Nyilván a röplapokban megjelent dalok nem mindegyike volt történelmi-politikai témájú, sok köztük a moralizáló vagy szenzációkat tálaló is, de mindenképp jól körülírható, gazdag szöveghagyo-

mányról van szó, melyben a tematika fontos részét képezte a török háború. Már a nikápolyi csatától (1392) Nándorfehérvár elestén át Bécs sikertelen ostromáig (1529) számos vers dokumentálta a török előrenyomulását, a harci cselekmények alakulását. A cseh irodalom kulturálisan nagyon erősen kötődött a némethez, s nem meglepő, hogy ez a műfaj elég korán csehül is megjelent. Három olyan cseh verset ismerünk, melyek a mohácsi csatáról szólnak. A verseket tévesen népköltészeti alkotásként kezelve, rövid és filológiailag nem túl alapos kommentárral, Ernyey József közölte – kizárólag fordításban – 1923-ban, s tudtommal a magyar szakirodalomban azóta is mindenki ezt a kiadást követi. Hozzáértés híján ezeket nem tárgyalom, inkább a német nyelvű anyag bemutatására szorítkozom.

A közelmúltig öt olyan német vers volt ismert, melyek témája a mohácsi csata. A legkorábbinak (*Wer hören wil zu diser stund,* „Aki most ide akar hallgatni") ismert a szerzője, de csak mert a kolofónstrófában megnevezi magát: Mert Sporernek hívják, más adatunk nincs róla. A vers bonyolult strófaformában, a 13–14. század fordulóján élt híres udvari költő, a mesterdalnokok által utánzott „tizenkét régi mester" egyike, Heinrich von Meissen alias Frauenlob egy versének dallamát, rím- és metrumképletét átvéve íródott, úgynevezett *Später-Ton*ban. Az eseményekhez időben egészen közel keletkezett, az első versszak szerint szeptember 13-án jutott el a csatavesztés híre a szerzőhöz. Hogy a dal szereztetésének időpontja ennél mennyivel későbbi, az nem világos, mindenesetre már említi II. Lajos halálát, amiről az első híradások még nem tudtak semmi biztosat. A dal történeti adatainak pontatlanságát Bleyer Jakab a német szerző rosszindulatának, magyarokkal szembeni elfogultságának és tájékozatlanságának tudja be; ebből valószínűleg az utóbbi a legnagyobb baj, de érthető, hiszen sokáig általános volt a bizonytalanság a csatában elesettek számát és a fő áldozatok nevét illetően. A vers tükrözi azt a német prózai beszámolókban is általános véleményt, hogy elsősorban a magyarok tehetnek a csata elvesztéséről.

A többi dal fókuszában a király halála áll. Ezek mindenképp kicsivel későbbre datálhatók, mint Mert Sporer dala. A legelterjedtebb közülük a *Frölich so wil ich singen* („Vidáman így fogok dalolni") kezdetű, mely 8 versszakban írja le a csatát, és rengeteg kiadása van. Voltaképp kérdéses, hogy önálló költeményről kell-e beszélnünk a harmadik vers kapcsán (*Kleglich so will ich heben an,* „Panaszosan kezdek dalba"), mely inkább a második

változatának tűnik, körülbelül a fele megegyezik vele. Szerintem leginkább tudatos imitációnak, újraírásnak lehet nevezni. Nem szokványos kontrafaktum, azaz egy ismert dal versformáját és dallamát átvevő kompozíció, hiszen ezek jellemző módon a közép- és kora újkori európai költészetben azonos incipittel indultak, mint a formai, zenei és szövegmintául vett költemény. Ebben az esetben a szerző megtartotta a formát, sőt, az eredeti 72 sorából mintegy ötvenet vesz át a kilencven soros költeménye, a kezdősort viszont megváltoztatta. Csupán két versszak van, melyek a modellben nem szerepelnek valamilyen formában: a hetedik és az utolsó, a tizedik, amely mint zárószakasz, csak a halottakra és a törökök magyarországi dúlására emlékezik, s nincs olyan aktualitása, tartalmi eleme, amit bárki ne tudott volna megírni a csatáról akár semmit sem tudva is. Ez a vers tudtommal csupán két augsburgi nyomtatványban (1545 és 1555) maradt fenn. Már többen felvetették, hogy olyan az átdolgozás, mintha több versből lenne összetákolva. Az a feltételezésem, hogy egyetlen másik minta lebegett az átalakító szeme előtt, egy V. László haláláról szóló, különösen népszerű ének, melynek már a 19. század végén ismert volt 16 különböző, 1513 és 1660 között megjelent kiadása, s a szerző minden bizonnyal ismerte. Ugyan a versformája teljesen más, de az incipitje (*Nun wil ich aber heben an,* „Most aztán dalba kezdek") erősen emlékeztet a harmadik mohácsi daléra. Lehetséges, hogy a vers értelmezése szerint árulás áldozatául esett két szerencsétlen magyar király hasonló sorsa motiválta a szerzőt a vers átalakításában, és az átdolgozás incipitje ezért utal a korban népszerű, Lászlóról szóló versre.

A másik két Mohácshoz kapcsolódó, régóta közismert vers főhőse már nem is II. Lajos, hanem özvegye, Mária királyné. Ezek Mária panaszdalai, a férje elvesztése fölött érzett fájdalmáról van szó mindkettőben, s csak ezáltal kapcsolódnak a mohácsi vészhez. Szoros összetartozásukat jelzi az is, hogy egy 1530-as bécsi kiadványban együtt szerepelnek. A címlap tanúsága szerint: *Két szép dal, egy vallásos és egy világi, Magyarország királynőjéről, Mária asszonyról és hitveséről, Lajos királyról, ahogy harcolni ment a török ellen.* Az inkább világi, *Ach Got, was sol ich singen* („Ó, Isten, mit kell énekeljek") kezdetű dal nem említi meg a csata helyszínét, csak a vereséget, a király halálhírét, illetve Buda és az ország kirablását, a városok és falvak felgyújtását. A lírai én, Mária elmeséli, ahogy Lajos elhatározza, hogy csatába indul, mert meg kell mentenie a hazáját a kutya töröktől.

A vers szerint Mária a csata után három nappal értesül a vereségről, és ekkor még senki sem tudja, hová lett a férje, él-e, elfogták vagy megsebesült. A hátralévő versszakokban pedig saját sorsán és Magyarországén siránkozik, a kirabolt Budát említve csak meg pontos helyszínként.

A másik, inkább vallásos vers Mária könyörgése Jézushoz vigasztalásért. Sem férje haláláról, sem Mohácsról nincs szó benne, a világias panaszdal párdarabjaként tartozik a csata kontextusába. Érdekes jellemzője, hogy strófa-akrosztichont tartalmaz, ami egyáltalán nem olyan gyakori a kor német irodalmában mint például a 16. századi magyar költészetben. A három strófa első betűi a költői én, Ma/Ri/A nevét adják ki, ezért aztán a német irodalomtörténeti hagyomány a *Namenlied* (névakrosztichonos dal) műfajába is besorolta. Bleyer Jakab feltételezte, hogy a harmadik strófát kezdő „Als" szó második betűje talán Lajos nevének rövidítése lenne, de erre szerintem semmi sem utal.

A 19. század vége óta ismert öt verset szerencsésen kiegészíti egy hatodik is. Nemrég került elő Mert Sporer dalának egy különleges átirata a bambergi Staatsbibliothekből. Az átiratnak az a érdekessége, hogy a bonyolult dalformát átalakította párrímes szöveggé (*„Reimreden"* a német terminológia szerint). Az eredeti 120 soros, 8 versszakos versből az átköltő egy 38 soros szöveget fabrikált, összesen 18 sort részben vagy egészében véve át a dalból. Az átalakítás célja nem új információk közlése volt, és nem is az eredeti átértelmezése: pusztán az motiválta, hogy a nyomdász új formátumot talált ki a szöveg számára. A nyomtatásban megjelent német történelmi-politikai tudósító énekek általában címlappal ellátott párlapos nyomtatványok. Ez a formátum tökéletesen megfelelt egy hosszabb (esetleg két hasonló tematikájú) vers publikálására, melyet az izgalmas tartalmat ígérő cím és címillusztráció tett eladhatóvá. Mert Sporer dalának két kiadása van, s mindkettő címlapján *landsknecht*ek (hosszú lándzsás zsoldoskatona) küzdelme látható, aminek semmi köze a vers tartalmához. Feltehetően Hans Schaufelein készítette a fametszet modelljét, talán a *Dekameron* egyik kiadását díszítette volna. A Bambergben fennmaradt nyomtatvány készítője ehelyett egy másik formátumot választott: egy nagyalakú fametszetet, mely a törökök és II. Lajos seregének összecsapását ábrázolja, s ráadásul a metszet színezett is, ami különösen ritka a korban. Meglepő módon a keresztény seregben csak ágaskodó oroszlános, tehát cseh zászlókat látunk, ami arra utal, hogy az

illusztrátor a csehek szerepét akarta hangsúlyozni a harcban. A Mert Sporertől átemelt versrészlet és a kiegészítő sorok itt voltaképp csak kísérik a képek: a hierarchia szöveg és kép között teljesen megfordult: a metszetet magyarázza a vers.

Minden jel arra mutat, hogy ugyanabban a műhelyben, Hans Hergot nürnbergi nyomdájában készült a bambergi metszet is, mint ahol Mert Sporer dalának kiadása. Az élelmes nyomdász ki akarta aknázni a lehetőséget, hogy hozzájutott egy szenzációs hírt taglaló költeményhez, és elkészítette egy másik változatát, amelyen a szöveg helyett a kép dominált, a nagyalakú csatakép, amit kommentált a vers pár adatával. Ez a formátum is elterjedt volt, Bécs 1529-es, Kőszeg 1532-es és Buda 1541-es ostromait szintén ábrázolták így. Mindhárom egylapos nyomtatvány komoly kvalitásokkal rendelkező (a mohácsi csatához készültet minőségében felülmúló) metszetét Erhard Schön készítette, s a budai ostrom képét Hans Sachs párrímes verse egészítette ki. A tény, hogy a Bambergben fennmaradt, Mohácsról szóló párrímes vers szerint a csatavesztés híre szeptember 5-én érkezett Magyarországról (s nem szeptember 11-én, mint Mert Sporer dala állítja: „Des Herbsmonats am fünften tag / Nach Marie geburt"), elbizonytalaníthatna minket, hogy melyik vers keletkezett korábban, de valójában csak az okozza az eltérést, hogy Mert Sporer Mária születéséhez képest datálja az eseményt, s mivel a párrímes vers elhagy a modelljéből egy sort, nem a Mária születésnapja utáni ötödik szeptemberi nap szerepel nála, hanem egyszerűen szeptember ötödik napja. Így formálja a történelmi adatokat a közlés médiumának átalakítása.

Mint látjuk, a hat kifejezetten Moháccsal foglalkozó, a csatavesztéshez kapcsolódó német költemény valójában három párt alkot. A csata pontosságra törekvő (bár távolról sem pontos) leírása, a szomorú sorsú király siratása, s végül az özvegyen maradt királyné szájába adott helyzetdalok párjai adják a témáról szóló versek korpuszát. Ha túloz is néhány magyar filológus, amikor azt állítja, Bécs 1529-es ostromához hasonló visszhangja volt a kor német sajtótermékeiben a mohácsi csatavesztésnek – nem sokat. Valójában egész Európa a röplapokon megjelenő német költői művek tanúsága szerint is a kor egyik legfontosabb, legtragikusabb eseményeként tekintett rá.*

* Hálásan köszönöm Drosztmér Ágnesnek, hogy megosztotta velem a magyar históriás énekekkel kapcsolatos adatait.

Csorba Dávid |

II. Lajos király halála historiográfiai nézőpontból

Ezt a jelenlegi könnyed historiográfiai áttekintést azzal a céllal írtam, hogy szemléltessem, hogy a különböző tudományterületek, ezen túlmenően az offline és online média műfajai, vagy éppen a hétköznapi beszéd tematizálásai milyen értelmezési területeket jelöltek ki a Mohács-fogalomnak, toposznak a megjelenítésére a király halálával kapcsolatban. Előbb tehát röviden értékelem a Mohács-fogalmat, majd ezen belül a II. Lajos halálával foglalkozó írások nézőpontjainak tömör áttekintését nyújtom, azt szemléltetve, hogy az elmondásnak, a megfogalmazásnak és a koncepciógyártásnak, sőt összeesküvéselmélet-képzésnek milyen nézőpontjait jelenítette meg a nagy elbeszélésnek ez az egyetlen eleme. A téma majd 500 éves története miatt csak irányokra, jellemzőbb nézőpontokra utalhatok, s csak egyetlen műfaj, a reformkori történelmi festészet esetén teszek kivételt rövidebb elemzésre a multiplikált értelmezői mező megvilágítása céljából. Mindennek a historiográfiai áttekintésnek távlatosan pedig az az értelme, hogy megvilágítsa, hol helyezhető el egy mai Mohács-vita ebben a félévezredes kommunikációs térben. Nemrég két szombathelyi orvos II. Lajos fogazatának 1926-os kivonatos elemzését látva, annak hibáit feltárni igyekezvén nagy médiavisszhangot teremtett felfedezésének, de láthatóan laikus olvasatuk egyirányú megoldásra vezetett. Azt előrebocsátom, hogy új értelmezés előtt mindig nyitott a tér, pláne, ha van olvasója (pl. egy történelmi regény, festmény vagy film esetében), de a történelmi okfejtésre csak a történészi tudományos eszköztár adta lehetőségek közt. Ezért tartottam szükségesnek a szélesebb érdeklődő közönség számára közrebocsátani ezt az írást, s ennek megfelelően értékelje a tisztelt olvasó a tömörítés miatti általánosításokat, elnagyolt rajzolatokat.

A magyar ember ért a focihoz. A magyar ember vendégszerető. És ha mégsem, akkor is ki kérdőjelezhetné meg a nemzettudat ilyen elementáris alapélményeit, mint a foci vagy a főzés? Ehhez mindenki hozzá tud szólni, a piaci kofától a milliárdosig, a betanított munkástól az egyetemi professzorig. Az évszázad meccsének eredményét, a 6:3-at mi a nemzettudat, a nemzeti emlékezet alaptényezőjeként szeretjük láttatni; s a Kossuth-nóta rádiós szignáljára énekeljük, és valóságos fociirodalmunk van, Mándy Ivántól Esterházy Péteren át a 4x4 bloggeréig. Egy magyar ember (és egy igazi magyar író) nem is képzelhető el ennek az alapértéknek a cáfolójaként, netán negligálójaként. Épp így egy magára valamit adó személynek van saját receptje, titkos sütemény-, halászlé- vagy pálinka-készítési gyakorlata. S természetesen magyar írót sem találni, aki ne írt volna az evés, a gasztronómia valamely – olvasva is érzéki élményt nyújtó – területéről, legyen az a húsleves, a csokoládé vagy éppen a pacal laudációja.

És épp ilyen lényegi kérdés az, hogy a hungarológiai örömök, közösnek érzett pozitív magyar jellemzők mellett ugyanilyen tradíciója van a magyar nemzeti keserveknek, átkoknak és balszerencséknek. A 16–18. század magyar irodalma a széthúzás, a visszavonás karaktereit (is) felmutatta, a pusztuló, sorvadó, „maroknyi magyar" nemzet közegében. A 19. század a herderi jóslatot, a kis népek nemzethalálának veszélyét visszhangozta Kölcseytől Vörösmartyig. A 20. század pedig a nagy sorsfordulóink, nemzeti katasztrófáink pantheonjába illesztette Isonzót, Trianont, a Don-kanyart, és a Corvin-közt. Ezek a pusztulásvíziók és tragikus elbukások szintén a közös magyar emlékezet részei. Hol humorba ágyazottan („Nincs több fegyverletétel, világos?", Nagy-Bandó), hol a népdalos alaphangulatú világzene műfajában („Mohácson meleg volt / Világoson sötét...", Hobo) de leginkább keserűen, s csak nagyon ritkán ottlikosan („Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes nagy csatáinkat, melyeket túléltünk."). S ha mindezeket egy történelmi áttekintés részeként jelenítjük meg, az átlagember fejében megképződik legalább a szimbolikus kezdet, az ős-ok, a „mohácsi katasztrófa", vagy ennek a sorozatnak a történeti háttereként az egyik, a számtalan összeesküvés-elméletből, mely a lehetséges dramaturgiát adja a magyar nép szükségszerű elbukásainak (és mégis megmaradásának) megértéséhez. Jóllehet a nemzeti emlékezet egy-két emberöltőnyit fog be retrospektíven, de Mohács tartja magát állócsillagként. Nem véletlenül:

nehéz megmagyarázni s feldolgozni azt, hogy az önálló állami lét ekkor végleg véget ért.

Több más mellett közhelyszerű a focihoz való viszonyunk és a „nekünk Mohács kell"-érzés is. Amint a közbeszédbeli sportkritikához nem szükséges különleges futballtudás, úgy a Mohácsot megjelenítő közmondáshoz („Több is veszett Mohácsnál!", „Nekünk Mohács kell!") és annak alkalmazásához sem. Sokkal inkább elvárt egy erős érzelmi viszonyulás. Lévén, hogy ez alapvetően egy történelemszemléleti paradigma, függetlenül attól, hogy azt egy szaktörténész szólaltatja meg, vagy egy külföldi turistákat itthon kalauzoló idegenvezető, vagy éppen az utca embere. És a történelmünk megítéléséhez, a mai sorsunk magyarázatához, és kiútjainak szemléltetéséhez ez a Mohács-felfogás is egy lehetséges okadó magyarázat. Ilyen módon tehát az egyedi, egyszeri történelmi esemény, a mohácsi csata sem elsősorban katonapolitikai értelemben fontos, hanem abban a kontextusban, ahonnan ezt szemléljük, és ami rárakódott az elmúlt majd fél évezredben.

Ez alapján pedig kijelenthető, hogy voltak a magyar történelemben olyan csomósodási pontok, amikor éppen a Mohácshoz való viszony témává vált, és volt, amikor az kifejezetten nagy érdeklődést, sőt vitákat gerjesztett. Mindegyik helyzet kitermelt magából egy-egy könnyen megjegyezhető szófordulatot, klisét, mely jellemzője volt az adott korszak értelmezési mezejének. Ezek rövid áttekintésével azt szeretném szemléltetni, hogy milyen tudományos területeken milyen lehetséges megközelítések születtek eddig a témában; de természetesen nem a teljes Mohács-recepciót tekintve – mivel ez a téma szétfeszítené egy tanulmány műfaji kereteit –, hanem csak és kizárólag II. Lajos halálát illetően.

1. Minden korszaknak más Mohács-képe van

A Mohács-kérdéskörnek kiterjedt tudományos és szépírói irodalma és közbeszédbeli aktualitása, szerepe van, a téma megszámlálhatatlan műfajban és területen öltött testet eddig, s valóságos szindrómája az egyéb történelmi kérdések, tradíciók tanulmányozásának. Értelmezték ezt rögvest a csatát követően, s teszik ma is, bel- és külföldön egyaránt. Kezdetben (16. század) a latinos műveltségű, a krónikaírás hagyományát folytató írók mesélték

újra a végzetes csatát (Isthvánffy Miklós érzékletes bemutatása már csak források alapján készült), majd a hitvitázó prédikátorok olvasták egymás fejére a visszavonásnak, az egymás ellen forduló, az ország vesztét okozó ellenségeskedésnek a vádját ezzel a példázattal (17. század). A felvilágosodás korának arisztokrata gondolkodói, jezsuita történetírói (Pray György, Katona István) ébren tartották a történetet, összeállították a forrásokat. Majd pedig a reformkor karolta fel igazán a témát: szépírók számtalan műfajban, politikusok és publicisták, festők és történetírók vitatták és jelenítették meg, mi veszett el Mohácsnál. A szobor- és emléktábla-állítás sem maradhatott el, a 19. század második felétől ezt követték a regionális kutatások. A 20. század elején az esemény 400. évfordulójára emlékkötetek készültek, regénytrilógiák születtek (P. Gulácsy Irén és Krúdy Gyula jóvoltából), s nagy politikai beszédek emlékeztették a korabeli hallgatóságot a múlt tanulságainak levonására Mohács kapcsán. A 20. század harmadik negyedében pedig heves történetírói vita vette kezdetét, amely túlburjánzott a szakmai berkeken, s közéleti és tudományos periodikák jelentették meg a részleteit annak hosszúra nyúlt, 30 évnyi tartama alatt. Az online média világában ezentúl külön fórum, majd blogok sora vette fel ezt a szálat újra meg újra.

Lassan közeledve a csata félévezredes jubileumához látható, hogy alig van olyan korszak, amikor ez a téma ne került volna az érdeklődés középpontjába. Médianyilvánosságát tekintve pedig nemcsak az elefántcsonttorony védő magasába zárkózott szobatudósok aforizmájaként öltött testet egy-egy megszólalás (legyen az Pray György kommentárja, vagy egy laikus szamizdat kiadványai), hanem – az egyedi emlékezőkkel szemben – sokkal inkább volt medializált e téma, amint a Verancsics Antal püspök által felkarolt írók köre, a nagyszombati jezsuita történetírók, vagy éppen a '20-as évek kultúrpolitikája esetén ez látható.

Ezt látva, úgy vélhetnénk, hogy szegény lehet az a korszak, amelynek nem volt „Mohácsa". Ha emlékezetes, emlékezetre méltó, akként megőrzött katonapolitikai vereséget keresünk 1526 előtt s után, abból is volt bőven (Muhi, 1241; Várna, 1444; Erdély s Partium, 1657), ha nemzeti/közösségi traumát jelentő eseményt, magyar példa arra is akadt elég (Attila halála, Mátyás halála, a protestáns gyászévtized, az 1849-iki megtorlások, Trianon, a 2. magyar hadsereg pusztulása, Széna-tér 1956); s ha történelmi sorsfordulókat, de immár egyedi esetre nézve, nos, könnyedén talál bárki említésre

méltót (pl. Zrínyi és a vadkan, Rákóczi lovának 1708-as trencsényi botlása, ifj. Horthy Miklós repülőbalesete), csak interpretáció kérdése.

A megnyilatkozás műfajai pedig olyan széles spektrumot képviselnek, hogy azt számba venni egy önálló kötet is kevés: B. Szabó János *Mohács* című szépen kivitelezett antológiája, szöveg- és képgyűjteménye is csak válogatás lehetett. Az irodalmi megjelenésre bőséggel hozhatunk szinte bármilyen műnemben példát:

- epikai: Liszti László *Magyar Márs* című eposza (1653), P. Gulácsy Irén és Krúdy regényei az 1926-os évfordulóhoz kötve,
- lírai: Kisfaludy Sándor, *Dobozi Mihály és hitvese* (1822), Kisfaludy Károly, *Mohács* (1826),
- drámai: Szomory Dezső, *II. Lajos király*, Vojnovich Géza, *Mohács* (1922),
- és vegyes műfajokban, mint ballada: Thaly Kálmán, *Szomorú ballada, szomorú időkből* (1860), esszé: Kölcsey Ferenc, *Mohács* (1826); Kemény Zsigmond, *A mohácsi veszedelem okairól* (1840) egyaránt.

Ha művészeti alkotásokat vennénk sorra, a képzőművészettől (török miniatúrák, német 18. századi festmények, s végül a reformkor történelmi tablófestői generációja, Orlai Petrics Soma, Than Mór, Székely Bertalan), a szobrászaton, kisplasztikán át (emlékoszlop tervezet 1842-ből; emléktábla Mohácson és Szekszárdon), a filmek világáig jutnánk (lásd Jancsó Miklós 2004-es alkotása, vagy Baltavári Tamás animációja a csatáról). Tudományos műfajoknak se szeri, se száma: tanulmány, filológiai forráskiadvány (az 1840-es évektől), történelmi vita (a híres és hosszan tartó Nemeskürty-vita), monográfia, tanulmánykötetek, tudományos ismeretterjesztő írások kimeríthetetlen száma tanúskodik erről. A média koronként más-más műfajban tematizálta Mohács példáját: felekezeti narrációban (prédikációk, hitviták a 16–19. században), nyilvános politikai beszédben (Cuspinianustól a mai politikusokig). Formailag a 20. század végéig alapvetően offline fórumok (Nemeskürty-vita, a Jelenkor 1976-os számával) képviselték a hátteret, azóta egyre gyorsuló ütemben online fórumok (wiki, 2004-es *index*-fórum, bloggerek) is bekapcsolódnak ebbe a történeti kommunikációba. Ilyen módon tehát a Mohács-témára nemcsak szólások (toposz, exemplum) és műtárgyak (festmény, emléktábla) utalnak, de elemzések és beszédek, sőt emlékműsorok jelenítik meg on- és offline fórumon egyaránt.

2. II. Lajos emlékezete

Ehhez a hihetetlen sokszínűséghez képest II. Lajos halálának emlékezete szinte elsikkad e sok információ áradatában. Az értelmezések csomópontjait ebben a szemléltetésben jobbára az évfordulók adják, de szabadabb tematikus rendezésben.

2.1 Az első „értelmezési vita" már a halál és/vagy eltűnés idejéhez köthető. Amíg nem találták meg a király holttestét a felkutatást végző csoport tagjai, s nem tett erről jelentést annak vezetője, a győri várkapitány, Sárffy Ferenc, addig sokféle hír s hallomás vegyült egybe. Brodarics István, Johannes Cuspinianus, Caspar Ursinus Velius megnyilatkozásai mellett német, olasz, lengyel röpiratok, török, német és latin nyelvű krónikák egyaránt tárgyalták az eseményt. Sokáig nem volt egyértelmű, hogy hol s hogyan halt meg a király, s ki/k temette/ék el? A királykoronázások után pedig már más lett az érdeklődés középpontja, lekerült a napirendről a király halála, s az utókor inkább a történelmi tanulságok levonásával foglalkozott. A török kiűzéséig a korszakban olyan kérdések fogalmazódtak meg többek között, mint mi vezetett oda, hogy Mátyás birodalma szétesett? Mi az oka a török ittlétének? Milyen történelmi szükségszerűségek adják ennek hátterét? S a lezárult élet után az irodalmi (prédikáció, hitvita), történelmi szövegek (krónika, emlékirat), vagy festmények (török miniatúra, német festmény) ezek kontextusában jelenítették meg Lajos király halálát és szerepét. Az egyik visszatérő elem a király koravénségének exempluma négy stációba szedve, melyet Brodaricstól Cserei Mihályig idéztek a historikusok (koraszülött volt, a szokásosnál korábban szakállasodott, fiatalabban házasodott, s idő előtt halt meg). Pázmány és protestáns vitapartnerei pedig a törökösség, hitszegés, visszavonás (széthúzás) jelszavaival elevenítették fel a várnai és a mohácsi csata toposzai mellett ezt az életutat is. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem célt tévesztett lengyelországi háborúját elbukta, s ennek büntetőhadjárataként Erdélyre s a Partiumra tatár hadak törtek, a négyéves dúlás lelki következményeként a történetírók elevenítették fel ismét a mohácsi vereség előképét.

A győztes nagyharsányi (avagy második mohácsi) csata (1687) után lezárulni látszott a török korszak. Ezt ékesen jelzi, hogy Esterházy László pécsi püspök ennek centenáriumát követően festményeket rendelt id.

Dorffmaister Istvántól, amelyek egymás paralleljeként, egymással kompozíciót alkotva jelenítették meg a két csata hasonlóságait, a török uralom szimbolikus kezdetét és végét. A művész megfestette mindkét csatát és II. Lajos páncélos képét is, s ezek a mohácsi csatatéri kápolnában lettek elhelyezve, de pihentek a püspöki rezidenciában is, jelenleg pedig ismét a kápolnában láthatóak. Megállapítható, hogy egészen más szerep jutott a halál közelségében született írásoknak és feltevéseknek; mint az utána létrejött szövegeknek és festményeknek. Legfőbb eltérés, hogy a Lajos temetéseit illetve az új királyok koronázásait követően a történelmi távlatok, a politikai, felekezeti nézetek kaptak hangsúlyt, és a mohácsi végzetszerű csata bármilyen egyéb kontextusa, értelmezése, kivéve a király halálát.

2.2 A második nagyobb csomópont a reformkorra tehető. Nem irodalom-, hanem kultusztörténeti szempontból jelentős pillanat volt, amikor (1817) Mohácson háromnyelvű misét mondattak a Nyakavágó Keresztelő Szent János fejvételének napján elholt 1526. évi mohácsi áldozatokért. S jellemző eset, hogy Vörösmarty Mihály még magántanítói korszakában honismereti túrát tartott a Péczeli fiúknak, s nem hagyta ki Szigetvár mellett a mohácsi síkot sem mint ihletadó helyet. Közismert a mohácsi csata 300. évfordulójának a nemzeti irodalmunkban elfoglalt helye, s ebben a romantikus dicső múlt – korcs jelen típusú szembeállításban megjelenített történelmi tanulmányokban és irodalmi szövegekben, ha utalás szintjén is, de előkerült a fiatal király halála. Kölcsey *Mohács* című esszéje s Kisfaludy Károly „Hős vértől pirosult gyásztér…" kezdetű elégiája mind az évfordulóra készültek, s számos egyéb műfajú szöveg. Szerémi Györgynek, Lajos király egyik budai káplánjának a latin nyelvű emlékirata is előkerült kéziratban (1840). Az ekkoriban indult új sorozatokban (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, Török kori okmányok/források etc.) kezdték számos egyéb szöveget kiadni. Széchenyi István a '40-es években vetette fel, hogy nagyjainkat közös temetőhely illetné meg, s e Nemzeti Pantheon (a későbbi Fiume úti sírkert) gondolata 40 évvel később meg is valósult. Nem véletlen, hogy Than Mór (1846), majd Orlai Petrics Soma (1848) terveket készítettek Mohács témában. Utóbbi a nagy port kavart festményhez Szerémi szövegét használta (a Jászay Pál-féle 1846-os értelmezés alapján), még ha nem is annak legvadabb, szekcsői gyilkossági elképzeléseit újraálmodva.

A csata 350. évfordulója táján azonban számos délvidéki magyar s szerb kutató, lelkes amatőr adta ki, írta át Szeréminek ezeket a részeit, s fogalmazta írásba kétségeit, miszerint II. Lajost meg lehet-e egyáltalán találni? Micsoda összeesküvés áldozata lehetett szegény! Gosztonyi Jenő vagy Mogyoróssy János a kor patetikus, értelmező, költői kérdéseivel szemléltették ezt Szerémi szövegrészletekkel és Székely Bertalan reprójával. A délvidéki (Mohács, Gyula, Szekszárd, Dunaszekcső) származású vagy munkahelyű alkotók kapcsolódva a kor történeti érdeklődéséhez és az egykori regionális hősök arculatának aktualizálásához, alkották meg ezeket a rövidke írásaikat. Jellemzően az ekkor éledő szerb nemzeti öntudat is megtalálta Szerémiben a saját török kori világának adatait, régmúltjának nagy alakjait. Szövegválogatást adtak ki a rácok múltjáról, Cserni Jován küzdelmeiről, s mindeközt Lajos haláláról. Két tudós történész, Erdélyi László és Szádeczky Lajos pengeváltásait hozta le a Századok 1893–94-es évfolyama, amelyben Szerémi eredeti és 1857-es kiadásáról, félreérthető helyeiről vitatkoztak. Ezzel párhuzamosan készültek a nagy millenniumi ünnepségek és összegző kötetek (a Szilágyi Sándor szerkesztette A magyar nemzet története, a Jókai által is szerkesztett Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben kötetei), Kossuth Lajos temetése. És úgy tűnik, hogy ebben az időben a fenti tudományos vita és a korábban említett alternatív történelem-szemlélet egyre szűkebb közösséget szólított meg a számos egyéb reprezentatív esemény mellett.

2.3 A harmadik csomópont a csata 400. évfordulóját ünneplő eseményekhez, emlékbeszédekhez és kötetekhez, emléktábla-avatásokhoz (Mohács: csatatér, Csele-patak, illetve Dunaszekcső) kapcsolódik, de mindezek a király halálát alig érintették. Az ismert, Lukinich-szerkesztette *Mohács-emlékkönyv*ben (1926) Gyalókay Jenő hosszú hadtörténeti tanulmánya végén röviden szólt a király lehetséges haláláról, s ehhez volt olvasható Kenyeres Balázs szintén kurta orvostörténeti értelmezése a király halálára vonatkozó akkor ismert források félreérthető mondatainak elemzésével (melyből legutóbb a két szombathelyi orvos is a téziseit felállította). 1928-ban avatták fel Dunaszekcsőn a polgármesteri hivatal homlokzatán a II. Lajos utolsó útját megörökítő emléktáblát, s itt érzékelhető a község vezetőinek dilemmázása, mert az emlékállításkor finoman elkerülték a halál tényének, időpontjának

s helyszínének definiálását, csak az útban levésre, s annak helytörténeti vonzataira koncentráltak. Ahogy a korábban említett festészeti alkotások mind értelmezték a vélt/valós történelmi eseményeket, akként tekinthetünk a két világháború közti irodalmi alkotás narratívájára is mint II. Lajos és kora iránt megélénkülő érdeklődésre.

Az tény, hogy Trianon hatása kikerülhetetlen a korban, s talán ennek is köszönhető, hogy a szétszakadt dualista monarchia után összement kisországban a függetlenség elvesztésének nagy előképeként tekinthettek Mohácsra, s ez a lírai alkotásoktól (Mohács-versek) az emlékbeszédeken át a legkülönfélébb műfajokban és a legváltozatosabb formákban kapott teret, felélesztve ezzel a reformkori történelemszemlélet számos elemét. Ilyen konstrukció, ahol az epikus váz megmaradt egy heroizáló újramondó történetmesélés mentén, P. Gulácsy Irén *Fekete vőlegények* című trilógiája (1926), melyben különös fénytörésben, mellékszereplők (a királynők külön harca vagy éppen Czibak Imre püspök emberi nagysága) és arctalan tömegek világa került egymással szembe. És természetesen napvilágot látott Szerémi újabb kiadása (1941) és még néhány újabb összeesküvés-elmélet Neusiedler Jenő (1926), majd Supka Géza (1943) tollából a lehetséges királygyilkosság hátteréről.

A romantikus mítoszteremtés és a nyelvi archaizálás jó példája Krúdy Gyula 1926–30 közti, főként Szerémi szövegére és Jászay Pál történeti munkájára alapozó (*Árnyékkirály, Mohács, Festett király, Az első Habsburg*, melyek majd *Három király* néven álltak össze) trilógiája. Krúdy Gyula minden karakterisztikus fabulát felhasznált szerelmi regénye alakformálásához és narrációs eljárásaihoz a *Három király*ban, mégpedig egy rémhistória keretében. A forgatókönyv szerint a király temetésére titokban lopódzik be a királyné a Chrudy nevű alak segítségével (fikció a fikcióban tehát, és ezt hangsúlyozta a narrátor). A fehérvári templomban felravatalozott holttestet a szomorú királynő megtekinteni vágyik, hogy bizonyosságot szerezzen (az olvasót a narrátor ekkora bevezette a Szerémi-féle rémtörténetek potenciális valóságába, s várja hogy igazolódnak-e ezek, pl. hármas cseh kard etc.). Amikor Mária a templom felső gerendáiról macskaügyességgel odalopózva betekint a lepel alá, elborzadva felsikolt, rohannak az őrök, és a lovag is menekíti a királynét: nem tudjuk meg, mitől ült ki Mária ajkára rémület (a halottlátástól, a gyilkosságra utaló jelektől etc.).

2.4 1976-ban a mohácsi csata 450. évfordulójának megünneplése kettős eredményt hozott. Az eddig már említett műfajokon túl megszületett a Mohácsi Történelmi Emlékhely a maga kontextualizáló, értelmezői szerepével. A korábban elkezdett ásatás, a tömegsírok egyik parcellájának a kutatása viszont nem hozott akkora eredményt és nem keltett olyan visszhangot, mint a Nemeskürty István nevéhez kapcsolt ún. Mohács-vita, s az egészen a korunkig elhúzódó, jelentős mennyiséget képviselő, on- és offline fórumokon egyaránt megjelentetett történettudományi és publicisztikai írások sora. Jóllehet ezek is alig érintik a csatát hadtörténeti vagy katonapolitikai értelemben, a király halálát is azért tárgyalta néhány ismeretterjesztő cikk, hogy az összeesküvés-elméletek alól kihúzzák a talajt (Perjés Gézától Barta Gáboron át legújabban B. Szabó Jánosig).

A Mohácsról való gondolkodás történetében ekkortól jelennek meg legerőteljesebben a másként gondolkodás nyelvi alakzatai. Erre az időszakra tehető (az 1970-es évek) a bölcsészettudományok narratológiai fordulata: az új paradigma a történettudomány esetén új típusú forráskezelést és elbeszélésmódot hozott. Minthogy a történelem egyszeri megismételhetetlen jelenségével szembeállítható a történet, melyet minden kor és tudós másként ír, ezáltal a történetírás léte konstruált, melyet elfogultságok *(cui prodest?)*, a közszellem belátásai (toposz) is irányítanak. Tehát nagyon leegyszerűsítve: ami kilóg, más olvasatú, nem országos jelenség, az is bírhat jelentőséggel a történetek megalkotásakor: egy kisember békaperspektívája lehet értékesebb, mint egy kormányzat politikai allűrjei. A hivatalos és az alternatív szemlélet ekvivalens történettudományként való szembeállítása a másként gondolkodók írásában (pl. Zakar András, Kolozsvári Grandpierre Endre) jelzi, hogy a kizárólagos vagy legalábbis meghatározó közösségi medializáció kora véget érni látszik; az önálló fórumok, kiadók, majd weblapok megszületése (pl. Schnell Tamás, vagy Szabó Gábor honlapja) ennek a szemléletváltásnak a nyilvánvaló jelei.

Ilyen módon tehát egymás mellett él és hat Baltavári Tamás történelmi hűségre törekvő hadtörténeti animációja és Jancsó Miklós határozottan allegóriaként kezelt filmje Kapával, Pepével s társaival a főszerepben, valamint a 2004-es *index*-fórum névtelenjeinek megállapításai Mohácsról és Kolozsvári Grandpierre Endre összeesküvés-elmélete a király három lehetséges haláláról és 4-féle temetéséről. Legutóbb a II. Lajos halálához

kapcsolt írások, kéziratok s kiadványok eddigi legteljesebb értelmezését Farkas Gábor Farkas filológiai-könyvészeti összegzése (Magyar Könyvszemle 2000, 2001) nyújtotta. Ez a sok forrást megmozgató és mértéktartó narrációjú tanulmány felhívta a figyelmet a király halálának megrajzolása körüli variációkra, a kultuszképződés – gyakran mulatságos – folyamataira is. A *Hungaricana* digitális adatbázisban összegyűjtött több tízezres számot képviselő, Moháccsal kapcsolatos írások nagysága pedig sejteti, hogy lenne még mint mondani ebben a témában, akár egy egész kutatócsoportnak is, ha bárki csak a források és/vagy az 500 évnyi értelmezések kapcsán kívánna megszólalni.

3. Kontrollpélda: id. Apafi Mihály temetése

Sajnos II. Lajos halála és temetései körül nincs minden rendben, ez kétségtelen. A király a csatában eltűnt, később a helybéliek elhantolták, s miután a megtalálására küldött Czetricz–Sárffy-féle csapatból a király egykori kamarása beazonosította, Fehérvárra vitték. Az odaérkező Szapolyai, majd egy év múlva Ferdinánd is csak akkor lehettek koronás fők, ha az előző királyt illő módon eltemetik. Így szegényt alig találták meg, aztán meg legalább háromszor temették el. Ez már önmagában minimum szerencsétlen eset, ha nem éppen valamely mélyebb értelemmel telített, netán esetleg összeesküvés-gyanús. A magyar történelemben is akad számos fejedelmi személy/uralkodó rejtélyes halálára példa (Imre herceg, I. Béla, Mátyás, Zrínyi Miklós és a vadkan, Habsburg István főherceg, ifj. Horthy Miklós, Teleki Pál), újratemetésre is találunk több esetet (Báthory Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Horthy Miklós, Nagy Imre). A nagyobb zavart nem csak ezek a fenti faktorok okozzák, hanem az, hogy II. Lajos kapcsán kevés adat áll rendelkezésünkre. Kossuth Lajos halála és temetése országos tudósításokkal kísért médiaesemény volt. Az ezelőtti időszakból pedig kevés hasonló, jól dokumentált példát emelhetünk ki, talán csak id. Apafi Mihály erdélyi fejedelem temetéseit.

Ez esetben ugyanis adott a csontváz, a temetési menet rendje (a hatalmai jelvények és a meghívottak közti sorrend adta szimbolikus rend), vannak temetési beszédek (1690–1942). Ezentúl rekonstruálhatóak a halál

és a temetések eseményei (annak politikai, családi, egyéni érdekeinek és indokainak a szövedéke). S végül van lehetőség történelemszemléleti tanulságok levonására: a 4 temetés megannyi beszéddel, 4 különböző korból 4 világszemléleti háttérrel mást és mást mond el a fejedelemről, Erdély szerepéről, és természetesen annak a jelenre vonatkozó távlatairól (nem is beszélve arról, hogy ha ma újratemetnék, az lenne az 5. verzió egy témára). Megállapítható, hogy általában egyetlen történeti esemény vizsgálata is különböző nézőpontokat hoz felszínre, és normális esetben (nem ideológiailag meghatározott rendszerben, nem diktatúrában) nem kell, hogy ezek a vélemények közös nevezőre hozhatók legyenek. Ennek hátterében az adott korok önálló arculata áll.

II. Lajos haláláról a korabeli sajtó nyilvánossága alapján (röpirat, novella, prédikáció, oráció, népballada műfajában) a vélemények és megfogalmazások legszélesebb palettája jeleníthető meg, és érthetően a király temetéséig diffúz ez a közeg, nem körvonalazódik egységes álláspont. Amikor a mohácsi síkon Kanizsai Dorottya támogatásával megindul a – Perényi Ferenc szavával élve – mintegy „20 ezer mártír" elhantolása, és később valahol a közelben a Czetricz–Sárffy vezette kutatócsapat beazonosítottnak véli a fellelt tetemet, akkor a bizonyosság vélelmével adják meg neki az elholt királynak járó végtisztességet. A későbbi régészeti kutatások nem találtak újabb bizonyítékot, történtek azok a mohácsi síkon (1959–2013 közt három alkalommal), a dunaszekcsői kápolnánál (1840–42); a fehérvári királysírok feltárásakor (1848–2002 közt öt ízben), vagy várhatóak a pilisi királysírok kapcsán. A régészet nélküli, csak irodalmi szövegek (Sárffy-levél, Czetricz-jelentés) elemzése (1926, Kenyeres Balázs; 1941, Salamon Henrik; 2014, Nemes István, Tolvaj Balázs) pedig soha nem adott eddig megnyugtató választ, és nem nyitott új perspektívát sem. Holttest nélkül viszont bizonytalan minden elgondolás, amely akár Szerémi–Tatai verzióját (a királynak cseh karddal való meggyilkolása több lehetséges módon és helyszínen), akár mást igyekszik bebizonyítani. Az elfogulatlanság jegyében tegyük hozzá, hogy egy jó állapotú csontváz sem adna persze teljesen egyértelmű képet.

Ha másik oldalról közelítjük meg a témát, sírmellékletekként kezelhetjük a királynál talált jegygyűrűt, pecsétgyűrűt, a szívmedált, a király ruháit és páncélját. Korabeli oklevelek bizonyítják, hogy ezeket a Sárffyék-féle csoport előtt érkező megtalálók visszajuttatták Máriához vagy máshoz.

A jegygyűrűt Mária királynő haláláig megtartotta, majd beolvasztatta, s az árát a szegényeknek adta. A pecsétgyűrű visszakerülését Horváth Márton intézte, erre feltétlenül szükség volt, mivel ennek kintléte jogi bonyodalmakat vont volna maga után (pl. ha időközben mások ezzel birtokadományhoz juttatják magukat). Sokáig Bécsben tartottak egy díszpáncélt, amiről idővel kiderült, hogy nem Lajosé volt. Korabeli nemzetközi hírek beszámolóiból tudjuk, hogy igen fényes temetést rendeztek a királynak, temetési beszédek is elhangzottak, de ezek szövegükben nem ismertek. A későbbi irodalmi szövegek pedig alig tudtak ebből a gyér hagyatékból valamit felhasználni.

Mint már korábban említettem, a többi, 16–20. század közti irodalmi szöveg nem érintette ezeket a relikviákat, és egészen más perspektívában szerepeltette a király halálát. A 16. századi média (röplap, oráció, traktátus) és kortörténet a *végzet*re, a 17. századi prédikációk, hitviták és emlékiratok világa a *visszavonás* fogalmára épített előszeretettel, s ennek érveit használta ellenfeleivel szemben. A 19. századi szépirodalom, a romantikus, historizáló s a pozitivista történetírás, de majd a 20. századi publicisztika és tudományos népszerűsítés is a történetnek az *emlékezethely* jellegére koncentrált. A kultusz- és emlékezettörténeti kutatások a csata évfordulóinak idejére egyéb konstrukciókat is létrehoztak. Egyedül az általam alternatívnak nevezett irányzat kereste a nem a forrásokhoz kötődő, hanem más koncepcióba állított megoldásokat. A forrásszegény helyzetből (sem holttest, sem ereklyék, sem beszédek) természetesen csak máshonnan lehet, de ezek esetén történetkritikailag és filológiailag nem helytálló elképzeléseket felépíteni. Nehéz is lenne elvitatni az irodalomtól, hogy fikciót, netán példázatos szövegeket állítson elő történelmi esetekre: elég csak Móricz *Erdély*ére gondolni, melyet komoly forráskutatás előzött meg, de a források nyelve mellett nagy szerepet kapott az allegória eszköztára a karakterek jellemzésekor és a szemléleti párhuzamok megalkotásakor.

II. Lajos halála és annak bizonyítékai (pl. Czetricz levele Máriának), vagy a király temetései (Szapolyai-levél, Sárffy-beszámoló) történetkritikai szempontból viszonylag egyértelmű forrásokból, adatszerű beszámolókból, levelekből tárulnak elénk, jóllehet a csatának a nagyközönség előtt legismertebb korabeli szövege, Brodarics *Igaz története* éppen a király haláláról nem tudott bizonyosat. Sárffy jelentése Brodaricsnak a lengyel követ má-

solatában maradt ránk. Szerémi György pedig 17 évvel a csatát követően jegyezte le rémtörténete hallomásait, mely még tendenciózussága miatt is megdöbbentő (Bartoniek Emma frappáns megfogalmazását idézve: „Szeréminél béke idején sem hal meg egy magyar ur sem természetes halállal!"). A kancellár és a győri várkapitány írásai viszont jellegükből, műfajukból fakadóan elegáns latinsággal megírt, szépen megkomponált, felépített, ha tetszik, megkonstruált narratívák, költői alakzatokkal, retorikai érvekkel alábástyázva. Ezeket a kor gondolkodásmódjának, az írásművészet tudományának és egyéb kulturális összetevőknek az ismerete alapján érdemes értelmezni. Ha a 21. században felvértezi magát az olvasó azokkal az ismeretekkel, amelyek a 16. századi megszólított olvasónak kellett rendelkeznie, hogy dekódolni tudja ezt a szöveget (kultúrantropológiai szerepek, teológiai szemlélet, jogszokás, retorikai érvelés, antik mitológia képei etc.), akkor közelíthetjük meg, hogy miként kíván beszélni a királyi halottról a korabeli forrás. Ez pedig azt jelenti, hogy a forrás hitelességének tisztázása után bizony ezek a szövegek leginkább irodalmi vetületükön keresztül szólaltathatók meg legkönnyebben.

Két ismertebb irodalmi szövegünk van tehát. Brodarics kancellár az írásában a jó király és a végzetes csata ábrázolását jelenítette meg az üres és rosszindulatú híresztelésekkel szemben. Ennek köszönhető a felépítés precíz logikai rendje, a király bemutatása, a pontos menet leírása, a teológiai magyarázatok és a narrátori kiszólások. A győri kapitány, Sárffy Ferenc pedig a levél retorikai formájában láthatóan a szép halott isteni kinyilatkoztatáson alapuló heurisztikus megtalálását írta meg, pontos hely és egyéb adatok mellőzésével (legalábbis a fennmaradt levélmásolat szerint). Ezek szemléletének jegyei tehát röviden: a jó király többre volt hivatott, de a végzet eldöntötte még ismeretlen sorsát (Brodarics), és a szemlélet, hogy egy szép halott léte retrospektíve igazolja, hogy ő egykor jó király volt (Sárffy). Nem jöhet más a forgatókönyv szerint csak a „meghalt a király, éljen a király", azaz az új király választása és beiktatása. Ez a típusú agnosztizáció és a példázatszerű élet és halál összefüggésrendje nem feleltethető meg a 19. század óta Európában divatos, a logika alapján felépített modern okszerűséggel. A középkorban feltétlenül, de még talán az 1970-es évekig úgy tűnt, hogy ez a literátor értelmiségi szemlélet, ez a narratíva határozza meg legjelentősebben a nemzettudat képi és gondolati alakzatait, s teremti meg az elbeszélhetőség formáit.

Összesítve tehát a régészet eddig nem tudott érvényes megoldással szolgálni Lajos király csontjainak hollétére. Vannak elméletek bőséggel arra nézve, hogy hol nyugszik jelenleg (mohácsi sík, Csele-patak medre, a dunaszekcsői Szigeten lévő Angyalok kápolnája, székesfehérvári királyi romkert, pilisi sziklatemető), más sincs. Az irodalom sokáig forrásul és ihletforrásul szolgált e kérdésben („mi veszett Mohácsnál?"), minden korszakban más és más megoldást kínált fel, ehhez használva II. Lajos esetét mint exemplumot, felekezeti, politikai, publicisztikai érvekkel, de sokkal inkább Mohács okaival és következményeivel ellátva. A szépművészetek (elsősorban a festészet, de a szobrászat, kisplasztika is) számos ábrázolást teremtett török, német és magyar szerzőktől egyaránt. Csak a reformkori és festészeti ábrázolásokat szemlélve, azok bemutatták a királyt harci díszben, de ugyanígy az üres csatateret, a csata vérzivatarát, és a holttest megtalálását is. Az emléktáblák narratívája ennek megfelelően koronként a nemzeti kánonhoz igazodva képezte le, hogy mi ábrázolható ebből a történetből. S végül leginkább a történettudomány zárta rövidre ezt a kérdést (éljen/ek a király/ok) s a filológiai alapkutatásokat (röpiratok, történetírók és Szerémi), különböző kurrens módszerekkel, és különböző történelemszemlélettel jelenítve meg a kort, benne Lajos királlyal. Az alternatív iskolák pedig laikus háttérrel – a titkot keresve – állítják hadrendbe összeesküvés-elméleteiket.

4. Egyetlen műfaj nézőpontja

Most csak egyetlen jelenségen fogom szemléltetni, hogy mennyire szabad és éppen ezért nehéz a megértés, értelmezés még egy műfajon belül is. A rövid bemutatásra a művészetet választottam, és azon belül a 19. századi magyar romantikus történelmi festészet egy-két ábrázolását. Már fentebb írtam, hogy a 17. századi pécsi püspök, Esterházy László felkérte id. Dorffmaister Istvánt, hogy fesse meg a két mohácsi csatát. A mohácsi kápolnában elhelyezett képek (1787) egységes kompozíciót mutatnak. Mindkét képen a nagy csatatér látható, tág égi horizonttal, s egy-egy égbemeredő életfával. Az előbbi előterében a király lova bukik el, és süllyed hátra lovasa, az utóbbin győztesek lovagolnak. A későbbi alkotások közül ismert Than Mór 1846-os vázlatú, majd 1855–56-ban kivitelezett két képe (egy piros és egy fehér do-

minanciájú) a csata kavargását ábrázolja: az előbbin Tomori érsek néz vissza félútjából, és központi alakként Drágffy János lovagol a Máriás zászlóval; az utóbbin a kép közepén a király fehér lova ágaskodik fel szuronyerdőben. A furcsán kicsavart tagú, mozgalmasnak láttatott alakokon túl engem első látásra az első kép Rákóczisan ábrázolt központi alakja zavart a nyilvánvaló hasonlóság miatt. Ehhez mérten az ütközet egy másik festő, Székely Bertalan ábrázolásán (1866) is furára sikeredett: a kép jobb sarkában süllyedőben bukik el a király a vízben, s feltehetően utána nagyobb, jól látható méretben apródja vagy kamarása halad.

A legizgalmasabb s egyben legtöbb vitát kiváltó festmény, Orlai Petrics Soma 1851-es képe. A *II. Lajos holttestének megtalálása* címet majdnem ugyanúgy viseli egy másik alkotás is, Székely Bertalan későbbi (1860), Orlai műve alapján készült újrafogalmazása. A kompozíció nagyon hasonló: a központi térben fekszik a világító testű holttest, piramidális alakzatban körülötte emberek, és sötét háttér. Ugyanazok vagy mégsem? Orlai mindenesetre recenziót készített pályatársa művéről, s abban üdvözölte annak technikai ügyességét (aminek a hiányát neki annak idején a szemére vetettek a rajzkészség terén). Látható, hogy az „átirat" sokkal világosabb, szépek az alakok, árnyalások, színek arányai. Ez lett az ismertebb, többet idézett kép, köszönhetően az utóéletének is: ezt a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, szemben az Orlaiéval, melyet még 1852-ben a debreceni aukción megvásároltak, azóta a Püspöki Palotát díszíti, s innen ritkán jutott tárlatra. A B. Szabó János-féle Mohács-antológia azonban szerencsés módon mindegyik képet tartalmazza.

Az egyetlen ok, amiért épp ezt választottam II. Lajos halálának értelmezéseihez, nem csak a téma, hanem még inkább a recepciótörténet sokszínűsége. Már említettem, hogy Orlai müncheni festészeti tanulmányai idején rövid ideig ugyan, de egy életre meghatározó módon találkozott báró Eötvös Józseffel (1847 őszén), s tőle kapta az ötletet, hogy nagy történelmi témákat fessen, pl. éppen mohácsosat és portrékat. A Mohács-témának elkészült egy korábbi, bécsi 1847-es vázlata. Az első müncheni bemutatót követte a Pesti Műegylet egyik kiállítása, s végül Debrecen. A festő barátai üdvözölték a témaválasztást (Pesti Napló, Eötvös, Toldy), de kritizálták a technikát (Remény, Toldy). Toldy Ferenc, irodalomtörténész, a festő jóbarátja szemére vetette a történelmi hűséghez való ragaszkodás hiányát

(lásd a kép jobb oldalán látható koronát tartó alakot, mivel koronának a megtalálásáról egyetlen 16. századi krónikás sem írt), illetve a rembrandti technikájú hullaábrázolást (azzal az érvvel, hogy a senyvedő test Krisztus, II. Lajos, vagy éppen Petőfi allegóriája lenne?). Orlai válasza meglepő: a történeti hűségre törekedett, ezért Jászay Pál 1846-os Szerémi-elemzését követte. Azaz baloldalt Czetricz látható, amint ráismer a királyra annak lábáról, a király fejénél a katona Sárffy Ferenc.

És bár a művész elutasította az unokatestvérére tett allegorikus értelmezést, Toldy megjegyezte egy másik levelében, hogy a művész „szereti az allegóriát". Gondoljunk csak a kistőrrel, kék ruhában ábrázolt, kezével V-alakot formázó hölgyalakra, aki Jézus anyjának, Máriának az ikonikus kék leplében látható. A történeti kontextus szerint ő kell, hogy legyen II. Lajos özvegye, Mária (akinek itt a történeti ábrázolása nem lehet hiteles, csakis akkor, ha az alakot allegóriaként kezeljük). Hasonlóan a kitekert pózban rohanó, koronát vivő alakhoz. S ők együtt hárman, a meghalt király, az őt sirató, harcos (kistőrös özvegy), és a koronát meglelő alak jelképezhetik azt, hogy csak a király halt meg, de nem ért véget a királyság, a korona másra száll.

De ha mégiscsak egy látens Petőfi-ábrázolásról van szó, akkor ez az elbukott szabadságharc ábrázolása, azzal a reménnyel, hogy van folytatás. Az bizonytalan, hogy Orlai képét 160 éve ki vette meg; annyi azonban kivehető, hogy az illető szinte azonnal a Debreceni Református Kollégiumnak adományozta (vagy eleve annak vásárolta). Debrecenben akkor a püspöknek, Szoboszlai Pap Istvánnak s egyéb mecénásainak is festett a művész. Előbbi ekkor gyakran járt Bécsbe alkudozni az új egyházügyi tervezetről, ami majd az ő halála után az ún. protestáns pátensharccá terebélyesedett. Könyves Tóth Mihály, Kossuth papja börtönben, a Kollégium képzése átalakítva, háború utáni helyzet ez, az abszolutizmus kora. Értelmezzük most szimbolikusan: a Kollégiumnak ajándékba adott Orlai-festményt ilyen módon nem az iskola vette, de a felekezeti önállóságáért küzdő egyház rejtette el. A Petőfi-rokon festő támogatásaként, kvázi, a passzív ellenállás eszközeként? Nem tudni.

Netán a korhűség mentén alkalmazott egyéb szimbólumok olvashatók valamely egyéb mitologéma alapján? Orlai müncheni tanára, Wilhelm von Kaulbach szerette a történelmi–mitológiai alakokat és az allegorikus

értelmezést, így kompozícióiban szintén látni fura pózban rögzült alakokat, ahogy Orlai számos képén is. Elég csak megnézni a *Perényiné összeszedi a mohácsi halottakat* című képének főszereplőjét, a középpontban álló, sámán-pózba merevedett, egyáltalán nem nőies Kanizsai Dorottyát, s rögvest elképzelhető, hogy ennek a szereplőnek szimbolikus jelentősége van. Mivel a célom a sokszínűség felmutatása, egy alternatív iskolai értelmezési eljárást hívok segítségül. Pap Gábor művészettörténész Csontváry Kosztka Tivadar festészetének szimbólumrendszerét vizsgálva, az önmagát a Napút festőjének aposztrofáló alkotó műveit asztrálmítoszi keretben értelmezte. Ezzel a kódrendszerrel érthetővé válhatnak Orlai Lajos-képének érthetetlen szimbólumai (mint a két síró nő, akikből alig látszik egy is, mivel annyira összefonódtak), vagy a gesztusnyelv (pl. kicsavart testrészek a koronás alaknál). A fura kompozícionális beállításokban megfestett, csak egyik-másik testrészükkel, mozdulatukkal jellemzett alakok megalkotása mögött rejtőzhetnek allegóriák, s ezek akár lehetnek asztrológiai jellegűek is. Hiszen ezek ősi, jól ismert szimbólumok, melyek csak a 19. század végén kezdtek veszíteni erejükből. A reneszánsz óta ismert jelölésekről van szó, és elterjedésüket ékesen jelzi, hogy a Biblia mellett a legnépszerűbb, leggyakrabban forgatott, az előjelzéseket tartalmazó csíziókat (de a magánnaplókat is pl. a 16–17. században) ezekkel az egyszerűsített nap- és hónapjelekkel vezették. Eszerint tehát Lajos vízihulláját mintegy kiömlő vízfolyamként ábrázolta a festő, úgy fekszik a katona ölében, lába lepellel fedve, testrészei nem szembeöltőek. Ő tehát a Vízöntő karakterjegyeit magán viselő, a hirtelen pusztulást, felfordulást ábrázoló alakot testesíti meg. És így tovább megvizsgálható minden alak és mozdulat. Azaz eszerint Lajos király halála végzetes és kikerülhetetlen volt. Ez a szemlélet pedig egybecseng Orlai Petrics forrásának, Szeréminek (és az őt idéző Jászay Pálnak), de akár Brodaricsnak a szemléletével is. De hangsúlyoznom kell, hogy ez a feltételezett festészeti karakterológia, még a ciklikus időszemlélet ismertsége ellenére sem a festő interpretációja. Korabeli adatokkal nem erősíthető meg, hogy Orlai Petrics Soma ezek alapján képezte-e le a látásait, felfogását a képen. Ez csak egy kézzelfogható értelmezés.

S végül ne feledkezzünk meg Orlai legutóbbi értelmezéséről, melyet a MÁV tett közzé: a '60–70-es években a vasúti kocsikat még képekkel szerelték fel, melyek magyar tájakat, kastélyokat és éppen festményeket

ábrázoltak. A hungarológiai reprezentáció eszközeként (magyar múlt, utazás térben/időben) látható volt a '90-es évekig *II. Lajos holttestének megtalálása* is, mégpedig Orlai változatában.

Eszerint tehát Orlai Petrics Soma festménye értelmezhető korhűségre törekvő, de tökéletlen történelmi tablóként, vagy Petőfi-allegóriaként, netán az elbukott magyar királyság sorsallegóriájaként. Ezt az értelmezési szabadságot látva felmerülhet az olvasóban, hogy a művészet mindig csak értelmezést ad, a történetíráshoz képest eleve értelmezett nézőpontból világítja meg a kiválasztott helyzetet. Orlairól pedig már megírta a szakirodalom többször, hogy az első olyan tudatos festőnk, aki arra törekedett, hogy a festményt mint saját arculatú történelmi felfogása terét használja. Üzenjen vele, ha tetszik; allegorikusan, egy saját történelemszemléleti narratíva felmutatásával. Azaz éppen ez a szerep, amelyet festményeinek szánt, hívja fel az értelmező figyelmét a fikcionáltságra.

5. Vita előtt

Bármit is fogadunk el a fenti művészeti kitekintésből, az tény, hogy II. Lajos halála kapcsán gyakran bonyolódhatunk hasonló helyzetekbe. Úgy tűnik, hogy a kevés forrást sokan sokféle, egymással ütköző nézőpont megjelenítésére is használták az elmúlt majd 500 év során. Ha pedig olvasóként nem érdeklődünk a konfúzus értelmezői narratívák iránt, akkor jó tisztázni, hogy mit tekintünk egy vita előtt bizonyosnak, adatolhatónak, s mit csak feltételezettnek, de nem bizonyítottnak. Az a kérdés tehát, hogy milyen tudományos előfeltevések után lehet bármit is kijelenteni.

Ha egy adatot vizsgálunk, elsőként forráskritika alá vesszük: ez esetben ki kell mondani, hogy a középkori írásbeliség latinja külön megtanulandó, pláne annak szerzőnkénti dialektusa, kulturális regisztere miatt.

A korszak művelődéstörténeti hátterének ismerete nélkül egy lépést sem lehet tenni (mit jelentett az adott szó, mire vonatkozott, hogy használták). Azaz amikor Szerémi mesternél valami hangzatos ötletet olvasunk, de ezt nem erősíti meg más forrás, akkor ez nem válik adattá.

Ha eddig élt egy tézis, most megjelent egy másik, akkor ennek súlyozásakor eszmetörténeti kérdésekbe bonyolódunk (egy korszak szemléletét,

egy társadalmi csoport felfogását értelmezzük), vagy éppen pedagógiai helyzetbe (egy vita tanítása, a bizonytalan bizonyossága, nem törli-e az érvényét akár a történelmi eseménynek az olvasó/hallgató fejében?). Azaz, ha tényleg nem a királyt temették el, vagy nem Fehérváron, akkor az mit szemléltet?

Az értelmezői kérdések és válaszok gyakran látszólag kizárják egymást (pláne, ha hiányzik egy elem a fogaskerékből), de ez nem jelenti azt, hogy akkor az egyik szükségszerűen hazudik, torzít, hamisít. Ez az eset fellelhető egy szakmai diskurzuson belül és meghasonlást okozhat (kinek van igaza egy Nemeskürty-vitában?, van-e olyan, hogy egy igazság?), de különösen igaz az ún. hivatalos és az alternatív iskola nézeteinek a szembeállításakor.

S végül nem mindegy, hogy milyen eszközökkel vívják a küzdelmet az ellenfelek (szakkritika vagy értelmezések ütköznek), s ezáltal a vita adatokról, azok hitelességéről és szerepéről vagy pedig az értelmezések igazságáról szól. Ugyanis egy olyan történeti kérdésben, mint megölték-e Lajos királyt vagy szerencsétlenül belefulladt a 30–50 kg-os lovagi páncéljában egy megáradt patakba, már gondolkodásmódbeli, sőt valósággal népkarakterológiai jellemzők is megmutatkoznak (hogyan viszonyulunk egy vita során a temetetlen halottainkhoz?).

Az én felfogásomban kulcskérdés, hogy a mindenkori Mohács-vitában tisztázzuk, hogy történeti-történészi vitában állunk-e, vagy ha nem, akkor milyen diskurzus adja a keretet? Ha igen, akkor sajnos kevés csupán a jószándék, vagy az érdeklődő olvasottság, netán a középiskolai latin-tudás. A történészi érvrendszer és szakkompetenciák ismeretében kell megszólalni, azaz első a források értelmezése (mi adott, s az milyen kérdéseket vet fel).

Fontos a történetírói iskolák nézőpontjaihoz való viszonyt tisztázni (most milyen forrásokat és milyen elemzéseket vonok be a vizsgálatba; s ehhez jelenleg minimum félszáz történettudományi iskola szemlélete integrálható).

De ugyanígy dönteni kell egy retorikai-logikai bizonyítási és érvelési rend mellett (mi az, amiről kimondható, hogy adat? mi az, ami feltevés? hogyan építem fel az érvelésemet?). Ezután tisztázható az elmondás, a narráció választható módja és műfaja (adatközlés, szakmonográfia, tudományos ismeretterjesztő diskurzusba lépünk-e be?), s csak ezt követi a személyes hang és érzékenység, a szemléltető analógiák esetleges modelljének az érvényesítése.

A végső megállapításaim tehát a leírtak alapján a következőek.

a) Mivel hiányzik a *corpus delicti*, a régészet, az antropológia, és a klinikai patológia egy Jagelló-állkapocs beazonosítása híján zárt kapukat dönget.
b) Ingoványos a talaj a történettudomány számára is: a király halála bizonyos, de a gyér számú, műfajú etc. forrás alapján nincs a király halála és temetése körüli bonyodalmak nagy részére biztos magyarázat, csak erősen megokolható feltevések.
c) A királyi ékszerek és sírmellékletek, a tárgyi néprajz, múzeológia kellékei valaha léteztek, amint a temetési beszédek és díszítmények, ezekről forrás (oklevél, festmény) referál. Tehát valakik megtalálták és eltemették Lajos király holttestét, és továbbították a mellékleteket a megfelelő személyeknek; ma azonban már ezek a bizonyítékok nem vizsgálhatóak.
d) A Sárffy-levél, a legfőbb bizonyíték leginkább irodalom- és művelődéstörténeti értékű forrás (a retorikai és világszemléleti panelek arra engednek következtetni, hogy a jelentés lényege, hogy a holtat királyhoz illő modorban mutassa be). Szerémi mester rémhistóriáit nehéz bizonyítani, de cáfolni is (egyéb forrás híján), de inkább tűnik a szellemi folklórhoz tartozó írásnak (korrajznak, de csak torz tükörként), mintsem hiteles forrásnak az a háromféle verzió, amit a király halálával kapcsolatban rögzített.
e) S végül a historiográfia, az elmúlt fél évezred tanulságai arra engednek következtetni, hogy szegény II. Lajos halála a temetése után már érdektelen volt, hangsúlyozottan történeti értelemben.
f) Ellenben irodalmi vagy művészeti szinten egyáltalán nem volt az, amennyiben a narráció allegória (festészet, film vagy éppen scifi). Ez a terep azonban már bárki számára nyitott, aki kellő érdeklődést érez a téma iránt, és van annyi víziója II. Lajos halálához, mint akár a magyar focihoz.

Függelék

Válogatás a II. Lajos király haláláról szóló forrásokból (1526–1800)[1]

Gasparo Lalteri[2] levele Francesco de Franceschininek[3]
Pettau,[4] 1526. szeptember 3.[5] *

Nagyon rossz híreink vannak: a török kán leverte a magyar sereget, és sok ember veszett el a töröknél is, bár a magyar király megmenekült egy hosszú sajkával Buda felé. Isten irgalmazzon nekünk, szegény keresztényeknek!

Domokos György fordítása

1 A források szövegéből csak a király halálára vonatkozó részeket közöljük, amelyekben megtartottuk az eredeti névalakokat és a központozást. Csillaggal jelöltük, ha az adott forrás először olvasható magyarul. A szövegek pontos lelőhelye a jegyzetekben található.
A magyarázó jegyzeteket az alábbi kézikönyvek, forráskiadványok alapján állítottuk össze: *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. Péter László, Bp., Akadémiai, 1994; *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, szerk. Katona Tamás, Bp., Európa, 1987[3] [A továbbiakban: *Mohács emlékezete*]; *Mohács*, szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006 (Nemzet és Emlékezet) [A továbbiakban: *Mohács*]; Marino Sanudo [Minor], *I diarii di Marino Sanuto*, ed. Nicolo Barozzi, Guglielmo Berchet, I–LIX, Venezia, Federico Visentini, 1879–1903 [A továbbiakban: Sanudo].
Az egyes jegyzetek elkészítésében segítséget nyújtott B. Szabó János, Bárány Attila, Botlik Richárd, Csorba Dávid, Dalloul Zaynab, Domokos György, Fodor Pál, Kasza Péter, Lakatos Bálint, Mann Jolán, Pálffy Géza, Tamási Balázs és Varga Szabolcs, akiknek itt mondunk köszönetet.

2 Gasparo Lalteri/Lanteri/Lantiri (16. sz. első fele) kereskedő Pettauban, aki Laibachban (ma: Ljubljana) tartózkodó unokatestvérének, Antonio Lalterinek írta meg a hírt.

3 Francesco de Franceschini (16. sz. első fele) udinei polgár és kereskedő.

4 Ma: Ptuj, a Dráva bal partján fekvő város Szlovéniában. A forrásban a latinos Petovia alak szerepel.

5 Sanudo, XLII, c. 599.

Antonio Giovanni da Burgio[6] pápai követ levele Jacopo Sadoleto[7] pápai titkárnak Pozsony, 1526. szeptember 5.[8]

Menekülés közben elértek a Duna egy kis ágacskájához, de mikor át akartak kelni, a király[9] lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, s fáradt is volt, leesett és belefulladt abba a patakba. [...] Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás[10] szerint belefulladt, de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat, mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit.

Bartoniek Emma fordítása

Frangepán Kristóf[11] levele Jozefics Ferenc[12] zenggi püspöknek Zágráb, 1526. szeptember 5.[13]

És az országban szétküldtünk nyílt levelet pecsétünk alatt, hogy senki ne ijedezzék, mert hogy a király megmenekült, majdnem mind az urakkal, és semmi más nem veszett el, mint némi gyalogos, és a puskákat és mindazt, amit összegyűjteni lehet, mi összegyűjtjük. Mi úgy ítéljük, hogy a király Budán van és Kegyelmed nála.

A fordító ismeretlen

6 Antonio Giovanni Buglio, Burgio bárója (†1545 körül) normann eredetű szicíliai nemes, diplomata, VII. Kelemen pápa követe *(nuncius)* II. Lajos udvarában (1523–1526).

7 Jacopo Sadoleto (1477–1535) carpentras-i püspök (1517–1535), pápai titkár, a pápai diplomácia egyik irányítója.

8 *Mohács*, 93.

9 II. (Jagelló) Lajos (1506–1526) magyar és cseh (1516–1526) király.

10 Ulrich Czetricz (Czettritz/Czettrich) von Kynsburg (16. sz. első fele) II. Lajos király sziléziai származású apródja (1525–1526).

11 Frangepán Kristóf (1470-es évek–1527) Veglia, Zengg, Modrus grófja, II. Lajos király udvari familiárisa (1522–1526), majd I. (Szapolyai) János magyar király horvát–szlavón bánja, illetve egy évig főkapitánya.

12 Jozefics Ferenc/Franjo Jožefić (†1551) zenggi püspök (1522–1537), I. János király híve és diplomatája.

13 *Mohács*, 95.

Brodarics István[14] levele Piotr Tomicki[15] alkancellárnak és Andrzej Krzycki[16] przemyśli püspöknek Pozsony, 1526. szeptember 6.[17]

Ami a király menekülését illeti, semmit sem mulasztottam el, amit megtehettem. A főemberek közül néhányat kizárólag a király őrzésére rendeltek. Semmiképp sem tudom elhinni, hogy meghalt. Hogy mi történt valójában, a holnapi és a holnaputáni nap fogja megmutatni.

Bellus Ibolya fordítása

Ferdinánd főherceg levele Hermann von Wied[18] kölni érseknek Innsbruck, 1526. szeptember 7.[19]*

Tegnap érkezett a posta azzal a hírrel, hogy a magyar királyt legyőzték a törökök. Még nem tudjuk azonban, hol van a király, és mi lett a sorsa. [...] Utóirat. Egy másik postát is kaptunk, de semmi további hír nincs a királyról, nem tudjuk, eltűnt-e a csatában, él-e vagy elesett.

Bárány Attila fordítása

14 Brodarics István (1480 körül–1539) II. Lajos király humanista műveltségű diplomatája Rómában (1522–1524, 1525), királyi titkár (1524–1526), pécsi nagyprépost (1522–1526), szerémi (1526–1535), pécsi (1536–1537) és váci (1537–1539) püspök, királyi kancellár (1526–1527).

15 Piotr Tomicki (1464–1535) poznańi (1520–1525), majd krakkói püspök (1523–1535), emellett lengyel alkancellár (1515–1532). Jeles humanista, Brodarics egyik legfontosabb levelezőpartnere.

16 Andrzej Krzycki (1482–1537) przemyśli püspök (1523–1535), később gnieznói érsek (1535–1537).

17 *Mohács*, 98.

18 Hermann von Wied (1477–1552) kölni érsek (1515–1546).

19 British Library [a továbbiakban: BL] Cotton MS Vespasian, F. I. f. 17; *Original letters illustrative of English history, including numerous royal letters from autographs in the British Museum, the State Paper Office, and one or two other collections*, ed. Henry Ellis, 1–3, I–IV, London, Harding and Lepard, 1824–1846, 2, I, 344–346.

Ismeretlen szerző levele Francesco Vizardinihez[20]
Németország, 1526 szeptember 9.[21]*

Azt állítja, hogy augusztus 29-én szétverték a magyar király seregét és ő maga úgy tűnik, megfulladt.

Domokos György fordítása

Mária,[22] Magyarország és Csehország királynéja levele Zsigmondnak[23] Lengyelország királyának
Pozsony, 1526. szeptember 9.[24]*

Kezdetben ugyanis a csata résztvevői mindent zavarosan és más-más módon meséltek el, később azonban az egész dolgot alaposabban megismertük, s így méltóságod rövidesen értesülhet ennek az országnak a szerencsétlen állapotáról. [...] Drágfy János[25] országbíró és királyi zászlóvivő, Sárkány Ambrus,[26] Országh Ferenc,[27] a királyi Felség sok más kiváló és hűséges alattvalójával együtt odaveszett. Mindezeket[28] roppant keserű csak felidézni is, de fájdalmunk és az országban tapasztalható tanácstalanság, amit őfelsége gyászos halála miatt érzünk, túltesz minden kínon és keserűségen. Az ő szerencsétlen sorsát, amit mi örökké siratni fogunk, jobban szerettük volna eme követ, mint levél útján hírül adni Felségteknek.

Bellus Ibolya és Kasza Péter fordítása

20 Francesco Guicciardini/Vizardini/Guizardini (1483–1540) firenzei jogász és történetíró, a Medici család szolgálatában állt, 1526-ban a pápai sereg tisztviselője volt.

21 SANUDO, XLII, c. 669.

22 Habsburg Mária (1505–1558) magyar és cseh királyné, II. Lajos király özvegye, Németalföld helytartója (1531–1555).

23 I. (Jagelló, Öreg) Zsigmond (1467–1548) lengyel király és litván nagyherceg (1506–1548), II. Lajos király nagybátyja.

24 *Mohács*, 99.

25 Drágfy János, bélteki (†1526) Közép-Szolnok és Kraszna vármegye ispánja (1508–1526), királyi pohárnokmester (1508–1516), királyi étekfogómester (1510–1515), tárnokmester (1518–1523), országbíró (1525–1526).

26 Sárkány Ambrus, ákosházi (1460-as évek eleje–1526) Pozsony (1501–1510), Sopron (1507–1509), Máramaros vármegye (1510–1511) ispánja, királyi tanácsos, birodalmi báró (1510-től), diplomata, Zala vármegye ispánja (1515–1526).

27 Országh Ferenc, guthi (†1526) Gömör és Hont vármegye ispánja 1516 és 1525 között, illetve királyi kamarás (1516–1525).

28 Ettől a szakasztól Kasza Péter új fordítása.

Francesco Grabia[29] levele Veglia[30] sziget helytartójának Zengg, 1526. szeptember 11.[31]*

Az a hír járja, hogy a török átkelt a Dráván, és azt hallottuk egy szlavóniai embertől, aki két hete megszökött a török táborból, és odaérkezett, hogy a seregek, mármint a törökök és a magyarok összecsaptak, reggeltől délig, először a szlavóniaiak vesztek oda, és hogy a magyar király megszökött.

Domokos György fordítása

Agostino da Mula[32] helytartó levele a velencei Tízek Tanácsának[33] Glemona,[34] 1526. szeptember 12.[35]*

A magyarországi ügyek rosszul állnak. Azt mondják, a magyar király vereséget szenvedett és visszavonult Budára, és a török győzelmesen halad előre, amiért is egész Németország erősen fél és retteg. Utóirat: a fenti helytartó azt is írja, hogy nem tért még vissza a küldötte, akit Magyarországra menesztett, akitől megtudjuk majd az igazságot.

Domokos György fordítása

29 Francesco Grabia (16. sz. első fele) vegliai polgár.

30 Ma: Krk, a második legnagyobb területű Horvátországhoz tartozó sziget az Adriai-tengeren. A középkorban a Magyar Korona része és a Frangepánok birtoka. 1480-tól Velence fennhatósága alá került.

31 Sanudo, XLII, c. 652–653.

32 Agostino da Mula Velence friuli helytartója, Venzone város kapitánya.

33 A Tízek Tanácsa *(Consiglio dei Dieci)* a Velencei Köztársaság kormánytanácsa, a legnagyobb hatalommal rendelkező intézménye.

34 Ma: Gemona del Friuli, település a mai Udine provinciában.

35 Sanudo, XLII, c. 626.

Domenico da Cividale[36] és Jacomo da Cavali[37] kanonok beszámolója
Velencei Köztársaság, 1526. szeptember 13.[38]*

Azt mondja, hogy a török tábor a Dráván túl van, és már 10 hidat is építettek a Dráván. Útja közben találkozott egy Magyarországról érkező futárral, aki közölte, hogy augusztus 29-én összecsapott a két sereg, és a magyar sereget legyőzték, a király pedig elmenekült Németország felé. Jacomo di Cavali, cividalei kanonok, aki Puslamból[39] érkezett, megerősíti a hírt, hogy a törökök megverték a magyar sereget, és azt mondja, hogy a királyt nem találják. Jacomo di Cavali cividalei kanonok a Budától 5 napnyira Bécs irányában fekvő Perisgrazból[40] indult e hónap 2-án és 10-én érkezett Cividaléba,[41] s előadja, hogy indulásakor érkezett a hír oda, hogy augusztus 29-én történt a csata a török nagyúr és a kegyelmes magyar király között, amelyben a magyar sereg teljesen odalett, 40 ezer ember lelte halálát, és a királyt nem találják. Elterjedt a híre, hogy meghalt, és a török sereg pedig Buda ellen vonul.

Domokos György fordítása

John Hackett[42] angol követ levele Brian Tuke-nak[43]
Antwerpen, 1526. szeptember 14.[44]*

Ma este érkezett a Fuggerek faktora, aki azt mondta, hogy Holland grófságából származó levelek alapján úgy hírlik, a törökök legyőzték a magyarokat, és a király meghalt.

Bárány Attila fordítása

36 Domenico da Cividale (16. sz. első fele) velencei kém, szeptember 2-án indult útnak Péterváradról, ami ma Újvidék (Novi Sad) városrésze Szerbiában, a Duna jobb partján.

37 Giacomo di Cavali (16. sz. első fele) kanonok Cividale del Friuliban.

38 SANUDO, XLII, c. 612.

39 Ma: Hosszúpereszteg, község Vas megyében.

40 Szintén Hosszúpereszteg.

41 Cividale del Friuli, város Olaszországban, a szlovén határhoz közel.

42 John Hackett (†1534) németalföldi angol követ, Thomas Wolsey angol kancellár titkára.

43 Brian Tuke (†1545) Thomas Wolsey kancellár titkára, parlamenti jegyző, utóbb kincstartó.

44 BL Cotton MS B. IX. f. 27; *Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII*, I–XXI, I/1–2, Appendix, Addenda I–II, eds. J. S. BREWER, James GAIRDNER, R. H. BRODIE, London, Longmans, 1867–1910, 1920–1932, IV/2. n. 2485 [A továbbiakban: *Letters and Papers Henry VIII*].

Ismeretlen szerző levele Velencébe
Cividale, 1526. szeptember 15.[45]

A királyi Felség bizonyos számú fegyveressel, akit a védelmére rendeltek, Buda felé vonult vissza, és úgy tudják, hogy most ott van.

Erdősi Péter fordítása

Francesco Grapia[46] tudósítása[47] a vegliai kapitánynak[48]
Zengg, 1526. szeptember 16.[49]*

Tudatja, hogy Bernát gróf[50] váraiban nagy az ünneplés, és ágyúlövésekkel fejezik ki örömüket, mivel azt a hírt kapták, hogy miután a magyar király seregének egy részét leverték, a király az embereivel, Ydria vajdájával[51] és a csehek Márk[52] nevű vezérével megtámadta a törököt és szétzavarta, s el is fogta Ibrahim basát.[53] Ezt a hírt Raguzából[54] is megkaptuk, de azért nem bizonyos, sőt az is lehet, hogy elvették az ütegeket a törököktől. A hír Brignából[55] jött öt raguzai értesülésen alapszik, ezért ünnepelnek, de ő maga nem hiszi, csak kéri Istent, hogy így legyen. Ez a hír elterjedt mindenfelé és mindenki örült neki.

Domokos György fordítása

45 *Mohács*, 100.
46 Lásd a 29. jegyzetet.
47 Vesd össze Jan Dantyszek Piotr Tomickinek 1526. október 14-én írott levelével.
48 A vegliai kapitány személye egyelőre nem azonosítható.
49 Sanudo, XLII, c. 667.
50 A forrásban: Conte Bernardino, azaz Frangepán Bernát (1452–1529) modrusi gróf.
51 Vayvoda de Ydria (16. sz. első fele), talán Frangepán Kristóf. Idria (ma: Idrija) higanybányászatáról híres város Krajnában (ma: Szlovénia).
52 Capitanio Marco (16. sz. első fele) személye egyelőre nem azonosítható.
53 Pargali Ibrahim (1493–1536), nagyvezír (1523–1536) és a szultán bizalmasa.
54 Ma: Dubrovnik, kikötőváros Horvátországban. Akkor a Magyar Koronához tartozó önálló városállam, amely éves adót fizetett az Oszmán Birodalomnak.
55 Ma: Brinje, község Horvátországban, a mai Lika-Zengg megyében. Akkor a Frangepánok birtoka.

Fazio di Savoia[56] jelentése
Graz, 1526 szeptember 17.[57]*

Felolvasták Fazio de Savoia jelentését az ausztriai Grazból Bécs mellől, e hónap 17-én. A magyar és a török hadsereg között történt eseményekről számolt be úgy, ahogyan a napokban Jacomo da Segna[58] is a helytartónak,[59] attól eltekintve, hogy a fenséges király haláláról a következőket állította: lóháton ugratott a mocsárba, és a ló nyakig elmerült az ingoványban. A király segítségért kiáltott, így leemelték a lóról, majd átsegítették egy másikra, de alighogy elindult, az is elsüllyedt. A király ismét segítséget kért, de mikor leemelték a sisakját, látták, hogy már fuldoklik, és rögtön meg is halt az emberei keze között. Ők azonban nem tudták megállapítani, hogy mi lehetett a halálának oka: a seb, a félelem, avagy a kétségbeesés.

Dalloul Zaynab fordítása

Ferdinánd[60] osztrák főherceg levele
Ausztriai Margit[61] főhercegnőnek
Linz, 1526. szeptember 18.[62]

A magyar király meghalt, egyesek szerint harc közben esett el, mások szerint viszont amikor látta, hogy elveszíti a csatát, visszahúzódott és megpróbált elmenekülni, ám mocsaras részre tévedt, és ott megfulladt. Én magam ez utóbbit tartom bizonyosabbnak.

Novák Veronika fordítása

56 Fazio di Savoia (16. sz. első fele) velencei kém.

57 SANUDO, XLII, c. 704–705.

58 Jacomo da Segna (16. sz. első fele) személye egyelőre nem azonosítható.

59 A szövegben *locotenente della Patria* szerepel, amely cím a Velencei Köztársaság friuli helytartóját illette meg a 15. századtól kezdve. A korszak forrásaiban német nevén (Friaul) szerepel.

60 I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) osztrák főherceg (1521–1564), magyar és cseh király (1526–1564) és német-római császár (1556–1564).

61 Habsburg Margit (1480–1530) főhercegnő, savoyai hercegné (1501–1504), Németalföld helytartója (1507–1530).

62 *Mohács*, 103.

John Hackett[63] levele Sir Brian Tuke-nak[64]
Antwerpen, 1526. szeptember 18.[65]*

Margit főhercegasszony nem kapott újabb híreket Magyarországról, de Hooghestraet[66] azt mondta neki, hogy kuzinjától Frank[furt]ból azt hallotta, hogy augusztus 29-én a törökök legyőzték a királyt, aki csupán négy emberrel tudott elmenekülni.

Bárány Attila fordítása

A pápai konzisztórium[67] jegyzőkönyve
1526. szeptember 19-i ülés[68]

Félő[69] az is, hogy a magyar király életét vesztette.

Bartoniek Emma fordítása

Ausztriai Margit főhercegnő levele VIII. Henrik[70] angol királynak
Breda, 1526. szeptember 20.[71]*

A főherceghez[72] küldettem. Néhányan úgy tudják, hogy meghalt Magyarország királya, néhányan úgy, hogy elmenekült.

Bárány Attila fordítása

63 Lásd a 42. jegyzetet.

64 Lásd a 43. jegyzetet.

65 BL Cotton MS Galba B. IX f. 29; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2492.

66 A Hooghestraet flamand kereskedőcsalád egy közelebbről be nem azonosítható tagja, a Fuggerek ügynöke *(faktor)* Antwerpenben.

67 A bíborosok tanácskozása a pápa elnöklete alatt.

68 *Mohács*, 104.

69 Bartoniek Emma fordításában: félős.

70 VIII. (Tudor) Henrik (1491–1547) angol király (1509–1547).

71 BL Cotton MS Galba B. IX f. 31; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2497.

72 I. Ferinánd osztrák főherceg.

Hírszerzői jelentés[73] Magyarországgal kapcsolatban
Pettau, 1526. szeptember 20.[74]*

Biztosra veszik, hogy a magyar király így halt meg: menekülőfélben a vesztett csatából, egy mocsár felé indult, a lova megbotlott, és ő a nehéz páncél miatt nem tudott onnan kijönni, s ezért ott meg is fulladt.

Domokos György fordítása

Girolamo Ghinucci[75] levele Thomas Wolsey[76] kancellárnak
Róma, 1526. szeptember 23.[77]*

Augusztus 29-én a török legyőzte a magyarokat, de a király holttestét azóta sem találják.

Bárány Attila fordítása

Peter Vannes[78] velencei angol követ kivonata
Gregorio Casale[79] római jelentéseiből
Velence, 1526. szeptember 24.[80]*

Egy Magyarországon járt skóttól úgy értesültem, hogy a magyarok vereséget szenvedtek, de [...] a király épségben van.

Bárány Attila fordítása

73 A jelentés szerzője és címzettje egyelőre nem azonosítható.

74 Sanudo, XLII, c. 754.

75 Girolamo Ghinucci (1480–1541) Ascoli Piceno (1512–1518), majd Worcester (1522–1535) olasz származású püspöke, VIII. Henrik király tanácsadója, diplomatája.

76 Thomas Wolsey (1473 körül–1530) angol bíboros, lordkancellár (1515–1529), VIII. Henrik király legfőbb tanácsadója, York érseke (1514–1530).

77 BL Cotton MS Vitellius B. VIII f. 129; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2508.

78 Pietro Vanno (†1563) luccai polgár, majd Thomas Wolsey kancellár diplomatája, Salisbury-i esperes.

79 Gregorio Casale (1496 körül–1536) VIII. Henrik király itáliai ügyekben eljáró olasz származású diplomatája.

80 The National Archives, Kew, Surrey, United Kingdom, Public Record Office, State Papers [a továbbiakban: TNA/PRO SP], 1. 39 p. 137; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2512.

Lodovico Morello[81] levele Francesco Contarininek[82] Bécs, 1526. szeptember 24.[83]*

A király őfelsége, bármily fiatal volt is, szembeszállt az ellenséggel és összecsaptak, s Őfelségét a csatában megölték, miután övéi magára hagyták.

Domokos György fordítása

Lorenzo Campeggio[84] bíboros levele VIII. Henrik angol királynak Róma, 1526. szeptember 24.[85]*

A király vereséget szenvedett és elesett az ütközetben.

Botlik Richárd fordítása

Agostino da Mula [86] levele ismeretlenhez Udine, 1526. szeptember 25.[87]*

Luca Corvato,[88] Volpe lovag csapatának könnyű lovasa és Thomaso Ungaro,[89] Piero Parisotto[90] csapatának könnyű lovasa megbizatást kapták a friuli kapitánytól [szeptember] 3-án [...] és eljutottak Coamachiesbe[91], Magyarországra [...] azt állítják, hogy

81 Lodovico Morello (16. sz. első fele) velencei kereskedő Magyarországon.
82 Francesco Contarini di Panfilo (16. sz. első fele) személye egyelőre nem azonosítható.
83 SANUDO, XLIII, c. 60.
84 Lorenzo de Campeggio/Campeggi (1474–1539) feltrei (1512–1520), bolognai (1523–1526), majd többek között adminisztrátorként salisbury-i (1524–1539) püspök, bíboros (1517-től), pápai legátus a német területekre, illetve Magyar-, Cseh- és Lengyelországba (1524–1525), Anglia bíboros protektora.
85 TNA/PRO SP, 1/39. p. 155; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2515.
86 Agostino da Mula (16. sz. első fele) friuli helytartó és venzonei kapitány. Levele több beszámoló alapján készült.
87 SANUDO, XLII, c. 755.
88 Luca Crovato/Corvato (16. sz. első fele) Volpe lovag könnyűlovas katonája.
89 Thomaso Ungaro (16. sz. első fele) Piero Parisotto könnyűlovas katonája.
90 Piero Parisotto (16. sz. első fele) a velenceiek szolgálatában lévő könnyűlovas katonák parancsnoka.
91 Mágocs falu (ma város) Baranya megyében.

sok sebesülttel beszéltek, akik ott voltak a mohácsi ütközetben [...] a törökök egy óra hosszat tüzeltek rájuk, s így összeomlottak a magyarok, meghalt a király, a pécsi püspök, az esztergomi püspök, az egri püspök is, valamint sok nemes.

Domokos György fordítása

Baldissera Barzelli[92] jelentése Theodoro Triulzinak[93] Verona, 1526. szeptember 25.[94]*

Lionba[95] ír, Theodoro Triulzi úrnak a németországi hírekről [...] beszámol arról, hogy a Főherceg[96] 11-én elindult Yspurch-ból,[97] ahol egy 8 napos gyűlést tartott, majd Linzbe ment hajóval. Az országgyűlés okán tovább indult Magyarországra, ahol a törökök megsemmisítő csapást mértek a magyar király seregére egy Pécshez közeli mocsaras vidéken, Budától 2–3 napi járóföldre, ahol a magyar király megfulladt.

Dalloul Zaynab fordítása

Mathio Sabiza[98] beszámolója ismeretlen személyhez Cividale di Friuli, 1526. szeptember 26.[99]*

Az elmúlt hónap 29-én esett meg a csata a magyar és a török sereg között, amelyben a magyarok teljes vereséget szenvedtek és megsemmisültek. Mindenki úgy tartja, hogy a vereség a magyar vezérek elbizakodottságának következménye [...] a király személyéről különböző vélemények vannak: van, aki szerint Németországba ment, van, aki

92 Baldissera Barcello (16. sz. első fele) genovai követ.

93 Theodoro Triulzi/Trivulzio/Trivulce (1458–1531) milánói nemesi családból származó zsoldosvezér, Milánó francia kormányzója (1525), majd francia királyi marsall (1526), egyúttal Genova francia kormányzója (1526/7–1528).

94 SANUDO, XLII, c. 706.

95 Lyon, város Franciaországban.

96 I. Ferdinánd osztrák főherceg.

97 Innsbruck, város Tirolban (ma: Ausztria), az osztrák főhercegek egyik korabeli rezidenciavárosa.

98 Mathio Sabiza (16. sz. első fele) velencei kém, akit Magyarországra küldtek tájékozódni. Szeptember 14-én indult el Kaproncából (ma: Koprivnica, város Horvátországban, a Drávától délre).

99 SANUDO, XLII, c. 753–754.

szerint meghalt a csatában. Sokan úgy gondolják, hogy az erdélyi vajda[100] ölte meg, akiről úgy hírlik, meg akarja szerezni a magyar koronát.

Domokos György fordítása

John Clerk[101] franciaországi angol követ jelentése Thomas Wolsey kancellárnak Orléans, 1526. szeptember 27.[102]*

A magyar király megsebesült a csatában és a török szultán fogságába került.

Botlik Richárd fordítása

Agostino da Mula[103] beszámolója ismeretlenhez Venzone, 1526. szeptember 27.[104]*

Bécs városában azt tartják, hogy a magyarok összefogtak a törökökkel, és ha magyar nemesre lelnek, meg is ölik mind, mondván, hogy a magyar bárók és nemesek mind árulók voltak, és hogy a csatában odaveszett a magyar király hat vagy hét főpappal [...] hozzáteszi, hogy másnap át fog haladni ott egy szekér és pár ló menekülő magyarokkal, akiket jól ki kell majd kérdezni.

Domokos György fordítása

100 I. (Szapolyai) János (1487/90?–1540) szepesi gróf és örökös ispán (1509-től), koronaőr (1510 körül–1526), illetve erdélyi vajda és székely ispán (1510–1526), majd magyar király (1526–1540).

101 John Clerk (†1541) Bath és Wells püspöke (1523–1541), Thomas Wolsey kancellár diplomatája, VIII. Henrik király gyóntatója.

102 BL Cotton MS Caligula D. IX. f. 250; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2520.

103 Lásd a 32. jegyzetet.

104 Sanudo, XLIII, c. 6–7.

John Hastings[105] franciaországi angol követ levele egy bizonyos Burth-nek, Northumberland grófja[106] egyik udvaroncának
Párizs, 1526. szeptember 28.[107]*

Úgy hírlik, hogy a török vagy megölte vagy fogságba ejtette a magyar királyt.

Botlik Richárd fordítása

Thurzó Elek[108] tárnokmester levele
I. Zsigmond lengyel királynak
Pozsony, 1526. szeptember 29.[109]*

Eddig jobb híreket reméltünk, de ó jaj! most már bizonyos, hogy őfelsége rendíthetetlenül és vitézül megküzdve az ellenséggel, miután hadrendünk megingott, a mieink pedig futásnak eredtek, a csatában súlyos sebet kapott hátaslovával, harmadmagával igyekezvén elmenekülni az ellenség kezéből, lovastul belecsúszott a Duna valami mély kiöntésébe és szerencsétlenül életét vesztette.

Kasza Péter és Szebelédi Zsolt fordítása

105 John Hastings (1484 után–1586 előtt) VIII. Henrik király és Thomas Cromwell angol kancellár diplomatája, később parlamenti képviselő.

106 Henry Percy (1477–1527) Northumberland ötödik grófja, VIII. Henrik király befolyásos híve.

107 TNA/PRO SP, 1. 39. p. 167; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2523.

108 Thurzó Elek, betlenfalvi (1490 körül–1543) magyar királyi tanácsos (1520-tól), főkamarás (1521–1524), királyi kincstartó (három alkalommal: 1522–1523, 1524–1525, 1526) tárnokmester (1523–1526), majd I. Ferdinánd király országbírója (1527–1543).

109 *Acta Tomiciana: Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Poloniae...*, VIII, Posnaniae, Typis Ludivici Merzbachl, 1860, 224 [A továbbiakban: *Acta Tomiciana*].

Frangepán Kristóf gróf levele Antonio Dandolónak[110] Kapronca várából,[111] 1526. szeptember 29.[112]*

Úgy hisszük, tudott dolog, hogy ő királyi felsége, a boldog emlékezetű magyar Lajos elvesztette a csatát és az életét is igen csúnya módon a török nagyúrral szemben kapitányai tudatlansága és hadművészetben való járatlansága miatt, mivel nem tudtak semmilyen rendet tartani, sem alkalmas időt találni a csatára, sőt átengedve minden előnyt az ellenségnek mind meghaltak védelem nélkül, igen csúfosan.

Domokos György fordítása

Sir John Wallop[113] levele Thomas Wolsey kancellárnak Köln, 1526. szeptember 30.[114]*

Sok egymásnak ellentmondó hírt kaptam. Valaki úgy tudja, hogy a király elesett a csatatéren, van, aki szerint a Dunába fulladt, mások szerint Csehországba menekült. Nagyon valószínű, hogy halott.

Bárány Attila fordítása

Ismeretlen szerző jelentései[115] Thomas Wolsey kancellárnak Köln, 1526. október 6.[116]*

Néhányan úgy tudják, hogy Magyarország királya meghalt, néhányan úgy, hogy el-

110 Giovanni Antonio Dandolo (16. sz. első fele) velencei patrícius.

111 E napon tartották itt a tartományi gyűlést *(congregatio particularis)*, ahol Frangepán Kristófot tették meg Szlavónia és több dunántúli vármegye védelmezőjének és gyámjának *(tutor protectorque regni Sclavoniae)*.

112 Sanudo, XLIII, c. 121.

113 Sir John Wallop (1490 körül–1551) angol katona és diplomata, 1524-től Calais város főbírája.

114 BL Cotton MS Vitellius B. XXI f. 11; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2530.

115 A jelentések latin, valamint német nyelven íródtak, és egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak.

116 BL Cotton MS Vespasianus F. I f. 18; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2550.

menekült. [...] Azok a személyek, akik eltűntek a csatában, amelyben Magyarország királya elesett. [...] Őfelsége az ütközet közepette egy mocsárba vagy egy árokba esett a lovával együtt, de olyan hevesen kapálózott és olyan nagy igyekezettel próbált kiszabadulni belőle, hogy az, aki mellette lovagolt, nem tudott neki segíteni, így meghalt. Úgy hírlik, a király bátran harcolt a csatában, lova meg is sebesült, s ez is akadályozta a menekülésben.

Bárány Attila fordítása

I. Ferenc[117] francia király levele a speyeri birodalmi gyűlés választóihoz és rendjeihez Beaugency, 1526. október 6.[118]*

Mély fájdalommal értesültünk Magyarország királyának haláláról.

Bárány Attila fordítása

A török követ beszámolója[119] a mohácsi csatáról Velence Tanácsának 1526. október 8.[120]*

Szeptember elsején 20 órakor[121] nekiindultunk és rárontottunk, két óra hosszat tartott az ütközet, és a nagyhatalmú Isten segedelmével összetörtük és darabokra szabdaltuk a sereget. A király elmenekült néhány követőjével, s mi utána küldtük a seregünket.

Domokos György fordítása

117 I. (Valois) Ferenc (1494–1547) francia király (1515–1547).
118 BL Harleian MS 4994. f. 156; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2549.
119 A török követ személye egyelőre nem azonosítható.
120 SANUDO, XLIII, c. 52.
121 A török követ tévedhetett az időpontot illetően.

Sir John Wallop levele Thomas Wolsey kancellárnak Köln, 1526. október 8.[122]*

A király elesett. A török az úr Magyarországon, felégette az osztrák határvidéket is.

Bárány Attila fordítása

Piotr Tomicki levele Brodarics Istvánnak 1526. október 11-e körül[123]*

Ami a felséges Lajos király halálát illeti, jóllehet nálunk jóformán már elsiratták, mégis mivel mindenféle szóbeszédek terjednek, nem éppen kellemetlenek s így hitelt adnak nekik, hogy tudniillik van még némi remény arra, hogy őfelsége életben maradt, felséges uram[124] követet[125] küld oda egy levéllel. Én pedig nagyon kérem főtisztelendő uraságodat, hogy ha bármi szilárd és megalapozott híre van akár ezekről, akár más dolgokról, egyszersmind arról, hogy az életben maradt magyar urak mit tartanak szem előtt, mit terveznek, milyen elképzelések és meggondolások vezérlik őket, mi a szándékuk ilyen kétes helyzetben, és kit jelöltek uruknak, értesítsen engem levelében.

Kasza Péter fordítása

Zsigmond lengyel király levele Habsburg Máriának 1526. október 11-e körül[126]*

Felséges királynő, jóllehet Felségtek egy követ útján már beszámolt nekünk felséges férje, a mi szeretett unokaöcsénk balvégzetű pusztulásáról, mégis, mivel ideérkezésünk után sem csitult a szóbeszéd őfelsége életben maradásáról, sőt, napról napra

122 BL Cotton MS Vitellius B. XXI f. 7; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2554.

123 Stephanus Brodericus, *Epistulae*, ed. Petrus Kasza, Bp., Argumentum, MOL, 2012, 156.

124 I. Zsigmond király. (Lásd a 23. jegyzetet.)

125 Mikołaj Nipszyc (1483 körül–1541) lengyel királyi titkár. 1525-ben majdnem egy évet töltött Magyarországon, ahol a Fuggerek érdekeit is képviselte. Lengyel királyi követként 1526. október 11-én indult el Krakkóból, tehát Tomicki levele, amit magával vitt, ez előtt íródhatott.

126 *Acta Tomiciana*, VIII, 215.

erősödik, és mint halljuk, Felségtek méltóztatott elküldeni Czetriczet arra a helyre, ahol állítása szerint őfelsége elesett és meghalt, hogy meggyőződjön róla, beszámolója hiteles-e vagy sem, mert egyesek ezt kitartóan cáfolják, mi most jelen követünket[127] küldjük, hogy keresse fel Felségteket, egyszersmind, hogy híreket kapjunk mindarról, ami ott történik. Kérjük Felségteket, hogy méltóztassék értesíteni bennünket felséges unokaöcsénk sorsáról, az ellenség ügyeiről, továbbá Magyarország jelenlegi helyzetéről, valamint méltóztassék biztos adattal szolgálni, hogy mit is kell komolyan vennünk ez ügyben, ugyanis az őfelsége sértetlenségéről szóló híresztelések hatására (adja Isten, hogy igazak legyenek!) még azt a gyászszertartást is elhalasztottuk, amit számára készítettünk elő.

Kasza Péter fordítása

Jan Dantyszek[128] levele Piotr Tomickinek
Granada, 1526. október 14.[129]*

Végezetül, miközben ezeket írom, Franciaországból az a hír érkezett, hogy a felséges magyar király a törökökkel vívott csatában elesett. Ezzel szemben Itáliából kedvezőbb fejleményekről számoltak be, nevezetesen, hogy a király, miután először vereséget szenvedett, csehekkel, lengyelekkel és németekkel egészítette ki a seregét, majd a törököket legyőzte, a vezérüket, Ibrahim basát pedig élve foglyul ejtette. Bárcsak igaz lenne![130]

Szebelédi Zsolt fordítása

127 Lásd a 125. jegyzetet.

128 Jan Dantyszek/Johannes Dantiscus (1485–1548) kulmi (1530–1538), utóbb warmiai püspök (1537–1548), humanista főpap, 1516-tól I. Zsigmond király titkára.

129 *Acta Tomiciana*, III, 366.

130 Vesd össze Francesco Grapia 1526. szeptember 16-án kelt tudósításával, amelyet Zenggből (ma: Senj, kikötőváros Horvátországban) írt a vegliai kapitánynak.

Sir John Wallop levele Thomas Wolsey kancellárnak
Köln, 1526. október 16.[131]*

Bizonyos, hogy a király elesett, mellékelek egy iratot is azokról a nemesekről, akik a halálukat lelték a csatamezőn.

Bárány Attila fordítása

VIII. Henrik angol király levele VII. Kelemen pápának[132]
Westminster, 1526. október 18.[133]*

Tudniillik annál nagyobb szomorúsággal siratjuk Magyarországnak, évszázadokon át a kereszténység legszilárdabb védőbástyájának törököktől elszenvedett vereségét, és az oly nagyszerű király már ismertté vált legyőzését és veszteségét, mert világosan látjuk, hogy inkább a keresztények meghasonlása, mint a kegyetlen és vad ellenség bármiféle vitézsége miatt növekszik oly mértéktelenül a hatalma [ti. a töröké], mivel a kereszténységre semmivel sem fenyegetőbb a török, mint az ugyanabból csúfot űző keresztények.

Szebelédi Zsolt fordítása

Sárffy Ferenc[134] győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek
Győr, 1526. október 19.[135]

Ajánlom alázatos szolgálataimat, főtisztelendő úr, igen kegyes uram! A napokban a királyné őfelsége elküldte hozzám Czettrich Ulrikot és más hű szolgáit egy

131 BL Cotton MS Vitellius B. XXI f. 8; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2563.

132 VII. Kelemen (1478–1534) római pápa (1523–1534).

133 Augustin Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita…*, I, Romae, typis Vaticanis, 1863, 594.

134 Sárffy/Sáfői Ferenc (†1542 táján) rábaközi főesperes, győri kanonok (1510–1542), valamint a győri püspök udvarbírája (1526, 1528).

135 *Mohács emlékezete*, 92–93.

levelével, melyben megparancsolta nekem, hogy Czettrichnek, ki boldog emlékezetű legkegyelmesebb urunk, a király őfelsége holttestének felkeresésére indult, tizenkét lovast bocsássak rendelkezésére, és azokat vele arra a helyre elküldjem. Jóllehet ez a rendkívül fontos ügy Magyarország főuraira tartoznék, de azért én, ahogy köteles hűségem parancsolta, nem akartam őfelsége rendelkezésére csupán házam népét és szolgáimat bocsátani, hanem magam személyesen utaztam el Czettrichhel e feladat teljesítésére. Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy mindaz, amit Czettrich annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság volt. Mert mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiettünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban, s mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba, s ez alatt kereste a királyi hullát kísérőivel együtt. De nem találta meg, hanem csak a király fegyvereire akadt itt rá. Erre egy kicsit továbbmentünk, találtunk egy élettelen testet, melyben felismertük őfelsége udvarmesterének, Trepkának[136] hulláját. Ezután még sok holttestet vizsgáltunk meg, de őfelsége testét nem találtuk meg ezek között. Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt – mintegy isteni útmutatásra – a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg. Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével lekaparni, mi is követtük példáját mindnyájan: s először a lábak feletti részét bontottuk ki a sírnak. Czettrich megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta kétkalapnyi vízzel, s ekkor felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott: „Ez itten a király őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos!", s térdre borulva, sírva megcsókolta. Minthogy így felismertük, kiástuk a testet, először fejét, aztán arcát lemostuk, és egészen pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak.[137] Egy gyékény is volt velünk, ezt szétgöngyölítettük, s a felség testét ráfektettük, és tiszta vízzel egész tisztára mostuk. Nem akarok hízelegni, de

136 Trepka András (†1526) II. Lajos lengyel származású udvarmestere (1522–1526), az udvari csehek kapitánya.

137 A *Mohács emlékezete* című kötet 1979-es kiadásában ez a mondat csonkán jelent meg (159.): „Minthogy így felismertük azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak." Itt nyilvánvalóan tévedésről van szó, hiszen a szöveg már Bartoniek Emma első, 1926-os fordításában (*Mohács Magyarországa: Báró Burgio pápai követjelentései*, Bp., Magyar Irodalmi Társaság, 1926, 145–147.) is a most kiadott formában olvasható. A *Mohács emlékezete* 1987-es bővített kiadásában a szerkesztő korrigálta a hibát, így mi is ezt a szöveget vettük alapul.

főtisztelendő uraságod kegyeskedjék elhinni nekem, hogy sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban, s nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán.[138] Mindezt tehát a legnagyobb tisztelettel elvégezve, a királyi holttestet egy tiszta ingbe öltöztettük, melyet én külön erre a célra hoztam el Győrből, s aztán abba a koporsóba fektettük, amelyet szintúgy Győrből hoztam magammal. Ezután a jó Isten segedelmével útra keltünk, s mindenütt háborítatlanul utaztunk. Midőn Székesfehérvár elé értünk, Czettrich előrelovagolt, s a városi bírónak[139] és a többi rendnek előadta, hogy kit hozunk, s erre ezek, mint illett, az egész papsággal együtt ünnepi menetben kijöttek a városból a király koporsója elé. Végül a felség holttestét bevittük a városba, s a prépostság házában[140] egy pajzsra kiterítettük nagy tisztelettel. Felnyitottuk ezután a koporsót, s megmutattuk a város bírájának, aki szintén felismerte benne urát, azután újra bezártuk a koporsót, s átadtuk Horváth Mártonnak[141] megőrzés végett. Minderről Czettrich, ki e levelemet viszi főtisztelendő uraságodnak, részletesebben fog beszámolni. Nagyon[142] szerettem volna, hogy ő szent királynői felségének, a mi legkegyelmesebb úrnőnknek sokkal örvendetesebb ügyben lehettem volna szolgálatára. De mert boldogabb dologban nem lehetett, a szerencsétlenségben is őfelsége és főtisztelendő uraságod minden

138 Bartoniek Pray György szövegkiadásából (Georgius Pray, *Annales rerum Hungariae*, Vindobonae, Augustini Bernardi, 1770, 121–122.) fordította a levelet, de csak ebben olvashatunk a király ajkán található kicsinyke sebről. Az *Acta Tomiciana*, VIII, 1876, 227–228. szövegvariánsában már a hely megjelölése nélkül egy aranyérme nagyságú sebről van szó. A kézirat ellenőrzése alapján Kasza Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy eredetileg az ajkon lévő aranyérme nagyságú seb van a kézirat szövegében, de az író átfogalmazta a mondatot, és a végleges változatból kimaradt, hogy ez a seb az ajkán lett volna. (Kasza Péter, *Holttest a patakban*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 410, 21. jegyzet.)

139 Személye egyelőre nem azonosítható. 1520 körül Kalmár Dénes, 1530-ban Kalmár Lukács volt a székesfehérvári bíró, elképzelhető, hogy valamelyikük töltötte be e tisztséget 1526-ban is.

140 A középkori királyi szálláshelyül is szolgáló préposti palota.

141 Horváth Márton II. Lajos király palotásaként *(aulicus)* fordul elő az 1525. és 1526. évi királyi számadáskönyvekben. Az *aulicus* gyűjtőfogalom, a király közvetlen környezetéhez tartozó nemesi szolgálattevőket (apródokat, udvari ifjakat, kamarásokat, étekfogókat, udvari familiárisokat) öleli fel. Az 1525. évi számadáskönyvben egy másik, Mlatkowyth (Mlatković) Horvát Márton étekfogó *(dapifer)* is szerepel, de személye a palotáséval szinte biztosan nem azonos. A forrásban azonban mindkét személy szerepelhet.

142 A fenti két mondat csak Pray kiadásában található meg, az *Acta Tomicianá*ban olvasható változatból és Kasza Péter kézirat alapján közölt szövegéből ez a rész kimaradt, talán azért, mivel csak egy udvariassági formuláról van szó.

parancsára készen állok, mint az kötelességem. Főtisztelendő uraságodat pedig a jó Isten tartsa meg boldogságban, kinek én egész szívemből ajánlom szolgálataimat. A győri várból, Lukács evangélista ünnepét követő pénteken.[143]

Bartoniek Emma fordítása

Zárai Jeromos[144] levele Giovanni Antonio Dandolónak Somogy, 1526. október 22.[145]*

A tüzérség elegendő volt ahhoz, hogy vereséget mérjen rájuk. Megfordultak [a magyarok] és menekültek, nyomukban a törökökkel. Eképpen meghalt a király – bár azt még nem tudni, hogyan –, és meghalt sok egyházi és világi úr meg nemesember is.[146] A tüzérség lekaszabolta a magyarokat, akik azután megfutamodtak, a törökök pedig a nyomukba eredtek. Noha még biztosat nem tudunk arról, miként is történt a halála, de így halt meg a király és vele együtt számos főúr és főpap.

Erdősi Péter és Domokos György fordítása

Thomas Wolsey kancellár levele VIII. Henrik angol királynak Westminster, 1526. október 23.[147]*

A magyarországi eseményekről is híreket kaptam, megerősítve a török győzelmét a csatában; többeket tüzérségi erővel, minden más fegyvernemmel, vagy janicsárokkal győztek le. Miután a király testét megtalálták, a legünnepélyesebben nyugalomra helyezték.

Bárány Attila és Botlik Richárd fordítása

143 Bartoniek Emma a dátumot rosszul oldotta fel a következő formában: 1526. december 14.

144 Hieronymo de Zara/Jeronimo Zadranin/Zárai Jeromos (†1541) diplomata, fiumei várkapitány, Frangepán Kristóf helytartója.

145 *Mohács*, 112.

146 Ettől a szakasztól Domokos György új fordítása.

147 The National Archives. Kew, Surrey, United Kingdom. Public Record Office. State Papers 1. 39 p. 249; *Letters and Papers Henry VIII*, IV/2. n. 2583.

Andrea Partiba[148] jelentése egy hadnagyhoz
Bécs, 1526 november 2.[149]*

Már tizenöt nappal ezelőtt[150] megtalálták magyar király holttestét a vízben, akit a barátai öltek meg, és Székesfehérvárott temettettek el.

Dalloul Zaynab fordítása

Szapolyai János levele Krzysztof Szydłowiecki[151] lengyel kancellárhoz
Székesfehérvár, 1526. november 11.[152]*

Miután pedig a meghatározott napra városunkba, Székesfehérvárra érkeztek, ahol a néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban[153] igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt, úgy láttuk jónak, hogy mindenekelőtt az igen kiváló fejedelemnek kell megadnunk a végtisztességet. Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani. Őfelsége iránti hűségünk, tiszteletünk és őszinte igaz jóakaratunkból kifolyólag tehát Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe előtti pénteken[154] őfelsége földi maradványait – amint az a királyok testéhez illik –, ünnepélyes szertartással, méltó temetési pompával, nagyszámú ember jelenlétében ősei sírboltjában helyeztük el.

Szebelédi Zsolt fordítása

148 Andrea Partiba (16. sz. első fele) velencei kém.

149 Sanudo, XLIII, c. 223.

150 1526. október 18.

151 Krzysztof Szydłowiecki (1467 körül–1532) mazóviai lengyel nemes és diplomata, udvari kincstartó (1507–1510), lengyel nagykancellár (1511–1515), majd krakkói vajda (1515–1527).

152 *Magyar történelmi okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból, 1521–1717*, kiad. Simonyi Ernő, Pest, Eggenberger, 1859 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 5), 87–89.

153 A székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika.

154 1526. november 11.

Antonio Boemo[155] jelentése[156]
1526. november 12.[157]

A király néhány főpappal és úrral szintén menekülésre fogta, mikor látta, hogy már mindenki elmenekült. Egy Báta[158] nevű helyre érve a király át akart gázolni egy mocsáron, Czettritz nevű kamarásának példáját követve, de mivel túl nehéz fegyverzetben ült egy páncélozott lovon, Trepka udvarmesterrel és másokkal együtt a mocsárba süllyedt, és ott lelte halálát. [...] A királyné elküldte kamarását, Czettritzet, hogy keresse meg a királyt azon a helyen, ahol elsüllyedt a mocsárban. A vízben találta meg, még a fegyverzete is ott volt mellette, amit valaki leszedett róla. Egy kis gyűrűt is talált, amit a királynő ajándékozott urának. A bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt, levágott szakállát egy kendőbe tette, és megmutatta a királynénak. A király testén nem talált sebet. A holttestet egy kátránnyal bevont ládába tették és Székesfehérvárra vitték. Antonio ott látta, a templom közepén.[159]

Erdősi Péter fordítása

Andrea Navaier[160] követ beszámolója
Granada, 1526. november 16.[161]*

A császár őfelsége[162] Magyarország elveszte és a király eleste felett nagy fájdalmat érzett [...] a kancellárja[163] talált egy régi iratot, amely megjósolta, hogy Magyarországot és fél Németországot el fogja foglalni a török, de aztán egy német vezér kiűzi, s ez nem más, mint a császár.

Domokos György fordítása

155 Antonio Boemo (16. sz. első fele) cseh származású velencei kém, aki feltételezhetően Anton Vodička horažďovicei (Horažďovice/Horaschdowitz cseh város) polgár lehetett.

156 A kém megjárta Magyarországot, felbukkant Győrött, Székesfehérvárott, Budán és Pozsonyban.

157 *Mohács*, 117–118.

158 Báta, község Tolna megyében.

159 Domokos György fordításában: Antonio látta, hogy ott temették el, a templom közepén.

160 Andrea Navagero (16. sz. első fele) velencei követ a császári udvarban.

161 SANUDO, XLIII, c. 729.

162 V. (Habsburg) Károly (1500–1558) német-római császár (1519–1556), I. Ferdinánd király bátyja.

163 Mercurino Arborio Gattinara (1465–1530) V. Károly nagykancellárja és tanácsadója, bíboros (1529–1530).

Egy cseh úr[164] levele a Santa Clara-kolostor[165] főnöknőjéhez[166] 1526. november[167]

Sokan a mocsárban süllyedtek el, egyik a másik után esett bele. Az árok helyenként annyira megtelt emberekkel és lovakkal, mintha hidat építettek volna rajta. A kegyetlen törökök olyan hevesen üldözték és szorították bele őket a vízbe és az árokba, teljesen bekerítve a keresztényeket, hogy azoknak, akik Isten segítségével megmenekültek, a törökökön kellett keresztülvágniuk magukat. Egy nemesembert drága ruhákba öltöztették, és szép lóra ültették, amelyre aranytakarót, csinos tollforgót tettek, és gazdagon feldíszítették. Úgy tűnt, mintha ez az ember lenne a király. Az igazi király azonban mellette lovagolt, mintha a szolgálója lenne. Ezt azért csinálták, hogy a törökök ne ismerjék fel a valódi királyt, és az el tudjon menekülni. De amikor aztán menekülni kezdett, a szegény álkirályról letépték az aranykendőt, és letépték a tollforgót is. Szegény fickó mindezt hűségből cselekedte. Nem tudni mi lett vele. De a valódi király is valamilyen víz felé került – mint hallom – a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugratni rajta a lovával, leesett és megfulladt. Szerencsétlen keresztény király nem látta többé e világot. Ezt az asztalnokmestere[168] mondta el, aki a király előtt ugratott a vízbe, átúsztatott és várt reá, de hiába.

Tuza Csilla fordítása

Új híradás: Hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral, Itt volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe[169] 1526[170]

Item[171] vagy háromszáz landsknecht[172] is volt ott / akik a maguk költségére mentek le oda / annyiba se vették őket, mint a kutyát / ahogy ma megérkeztek / másnap már a csatába kellett menniük / és az ágyúkhoz rendelték őket / erre fizettek nekik valami

164 A cseh úr személye egyelőre nem azonosítható.
165 A nürnbergi klarissza kolostorról lehet szó.
166 Személye egyelőre ismeretlen.
167 *Mohács*, 124–125.
168 Ulrich Czetricz.
169 Ma: Oettingen in Bayern.
170 *Mohács*, 133.
171 Ugyancsak.
172 A Német-római Birodalom területén toborozott, zárt alakzatban harcoló, főként hosszú lándzsákkal felszerelt zsoldos gyalogság.

kis zsoldot / nem hiszem, hogy egy is megmenekült közülük / mert ha egy megmaradt volna / azt a magyarok ütik agyon. Egyébiránt a magyar királynak jórészt német nemes urai vannak az udvarában / és jó német fegyveresei / vértesei és mások / háromszázan lehettek / ezekkel tartott a csatában / De senki sem tudja, mi lett vele / Azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette / mert a török nem találta meg. Ezenkívül is sok érdekes dolog esett meg a csatában / amit most nem írhatok meg.

Katona Tamás fordítása

Szülejmán[173] szultán két győzelmi jelentése 1526[174]

1. Magáról a királyról nem lehet tudni, hogy meghalt-e vagy életben van; de az összes foglyok fő- és alsórendűek a gyilkos kard áldozataivá lettek, hulláik pedig a kígyók és hangyák ételéül hagyattak. [...] 2. Ebben a csatában a papnak s a többi nemzetek bánjainak fejét levágták. Azonban a király, mikor már beleesett a vereség hálójába, az esthomály védelme alatt kiszabadult belőle, és elfutott.

Thúry József fordítása

Behári:[175] *Magyarország elfoglalásának története* 1526[176]

A pogányok seregét elpusztították,
a nemtelen király megveretett.
Elfutott, öröm nélkül maradt a gonosz király,
s felemelkedett, mint a Nap a tiszta sah.

Sudár Balázs fordítása

173 I. (Nagy, Törvényhozó) Szülejmán (1494/95–1566) oszmán szultán (1520–1566).

174 *Mohács*, 206, 210.

175 Behárí (1492–1551) Tihalában, vagy egyes források szerint a koszovói Prizrenben(?) született oszmán költő. A *Magyarország elfoglalásának története* című munkája egy elbeszélő költemény *(mesznevi)*, amely minden bizonnyal a szultáni győzelmi levelek után a mohácsi csatára vonatkozó legkorábbi oszmán reflexió.

176 Sudár Balázs, *A végítélet könyve: Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról,* Történelmi Szemle, 52(2010), 412.

Cseh históriás énekek
1526[177]

Nem láttak oly királyt a világon soha,
Kit népe oly csúful cserbenhagyott volna,
Pedig erre neki nem volt semmi oka.

[...]
De a király mégis kijut,
Csak Isten tudja, hova fut,
Sorsáról most senki sem tud,
A nyomára senki nem jut.

[...]
A királlyal be nem érték,
Hogy őt gyilkos mód megölték,
Így szennyezték be lelküket
Így árulták el hűségüket!

Ernyey József fordítása

Báthori István[178] nádor oklevele II. Lajos pecsétgyűrűjéről
Pozsony, 1527. június 24.[179]

Báthori István, Magyarország nádora és a kunok bírája ezennel tanúsítjuk, hogy nemes mlatoviti Horváth Márton[180] néhai felséges Lajos király úrnak a pecsétgyűrűjét – amelyért felséges Mária királyné úrnő a Miklós[181] mester, pécsi kanonok pecsétje

177 *Mohács*, 438, 441.

178 Báthori István, ecsedi (†1530) budai várnagy (1508–1511), egyúttal testvéreivel Somogy, Zala, Zaránd, Szatmár megyék ispánja, temesi ispán és az Alsó Részek kapitánya (1511–1523), nádor több ízben (1519–1523; 1524–1525; 1526–1530), II. Lajos király egyik nevelője, majd I. Ferdinánd helytartója (1528–1530).

179 Prokopp Gyula, *II. Lajos pecsétgyűrűje*, Vigilia, 32(1967), 527.

180 Talán Martinus Horváth de Mlatkowyth (16. sz. első fele) II. Lajos étekfogója lenne. Lásd 141. jegyzetet.

181 Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi kanonok és komáromi főesperes (1522–1526), királyi, majd királynéi titkár (1526), Mária királyné tanácsadója Németalföldön 1542-ig, majd esztergomi érsek 1553-tól haláláig. Betöltötte még a főkancellár (1553–1568) és a királyi helytartó (1562–1568) posztokat is.

alatt kelt írással őt [Horváth Mártont] küldte el a közelmúlt napokban azokhoz a jobbágyokhoz, akik néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi mezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné őfelségének, amelyet azután őfelsége a tanácsos urak jelenlétében szétvágatott. Őfelsége mentesítette őt ezzel az üggyel kapcsolatban, most pedig őfelsége példáját követve mi is a jelen oklevelünkkel teljességgel feloldjuk őt minden felelősség alól. Kelt Pozsonyban, Keresztelő Szent János születésének ünnepén,[182] az Úrnak egyezerötszázhuszonhetedik évében.

Prokopp Gyula fordítása

Ismeretlen szerző beszámolója a csatáról
16. század első fele[183]*

Nagyon heves ütközet bontakozott ki, és mindkét félnek igen nagy volt a vesztesége. A fiatal királyt legyőzték, és a csatában csaknem az ország egész katonasága odaveszett. A fiatal király elmenekült, a rettenetes törökök vadul üldözték őt. És a király elmerült egy folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt. Holtteste hosszú napokig annak a folyónak, vagy a Duna egyik ágacskájának a sáros, iszapos vizében hevert. Végül a cseh kamarása, Czetricz Ulrich megtalálta, és Szapolyai János erdélyi vajda nagy tisztességgel eltemette.

Szebelédi Zsolt fordítása

Kemálpasazáde:[184] *Mohácsnáme*
1526–1534 között[185]

A gonosz mívű, nyomorult és szerencsétlen király pedig – miután föntebb már jelzett módon a küzdelemben tehetetlenné tétetett, nagy serege és kemény szíve kettévágatott, s szerencséje szárnya kitépetett – elfutott a csatatérről, sebesülten, legyőzetve, kifoszt-

182 Június 24.
183 *Adalékok az 1514. évi pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez*, kiad. Kluch János, Történelmi Tár, 1905, 278.
184 Ahmed Semszeddin bin Szülejmán ibn Kemál pasa (1483 körül–1534) sejh-ül-iszlám, azaz a legfőbb muzulmán vallási vezető az Oszmán Birodalomban (1526–1534).
185 *Mohács*, 220.

va, nyomorultan, tönkretéve, méltóságától megfosztva és környezetétől elhagyatva. A szégyen tüze égetvén hitvány lelkét, lovastul, fegyverestül a vízbe ugrott, s azok számát szaporítá, akik elestek vagy vízbe fúltak.

A harc tüzétől égvén, vízbe dobta magát,
Eső elől menekülve jégesőre talált.
Így végződött élete.

Thúry József fordítása

Johannes Cuspinianus[186] buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez 1526 vége[187]

A szétbomlott hadsereg magával ragadta az övéi által rosszul őrzött királyt, aki mindenki várakozása ellenére beleugratott egy tóba, amit a Duna kiöntése alkotott. És most nem voltak, akik a szentséges királyt megszabadítsák fegyverétől, alámerült a vízbe, és a tó elnyelte, mint egykor Decius[188] császár veszett oda hasonló ütközetben. Aztán pedig, október havában végre megtalálván, sok honpolgár jelenlétében Székesfehérvárott adták át a földnek, ahol ősei nyugszanak eltemetve.

Kulcsár Péter fordítása

Brodarics István: *Igaz történet a magyarok és Szülejmán török császár mohácsi ütközetéről* 1528[189]

A szabályos ütközet körülbelül másfél órán keresztül tartott. Abban a vizenyős mélységben is jó néhányan pusztultak el, mert később ott, Mohács fölött fél mérföldnyire egy falucska alatt, melyet Cselének nevezünk, és amely környék akkor a Duna áradása

186 Johannes Cuspinianus/Johann Spiessheimer (1473–1529) Bécsben élő német orvos, humanista történetíró, egyetemi tanár és városi ügyész, I. Miksa császár, majd I. Ferdinánd király diplomatája.
187 *Mohács emlékezete*, 146.
188 Decius (201 körül–251) római császár a mai Dobrudzsa környékén a mocsárba veszett.
189 *Mohács*, 151.

miatt a szokásosnál több víz alatt állt, egy meredélyes szakadékban találták meg a király testét, akiről némelyek azt mondták, hogy maga is amott esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, fegyverben, amely helyen sokan mások is elvesztek, és a közelben megtalálták Trepka András és Aczél István[190] testét.

Kulcsár Péter fordítása

Ibrahim[191] pasa tárgyalása Hyeronimus Łaskival[192] Isztambul, 1528 nyara[193]

Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tőlünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni.

Barta Gábor fordítása

Oláh Miklós levele VII. Kelemen pápához Linz, 1530. február 15.[194]

Királyunkat valami balsors, ahogyan menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy megrántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki.

Hegyi György fordítása

190 Aczél István, erdőteleki (†1526) királyi kamarás (1505–1510), pozsonyi várnagy.

191 Pargali Ibrahim.

192 Hyeronim Łaski/Laszki Jeromos (1496–1541) lengyel főnemes, diplomata.

193 *Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében, Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól*, kiad. BARTA Gábor, tan., jegyz. BARTA Gábor, FODOR Pál, ford. BARTA Gábor, KUN József, Bp., Balassi, 1996 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 5), 101.

194 *Mohács*, 158.

Paolo Giovio:[195] *Krónika a törökök viselt dolgairól* 1531[196]

Ily módon a szegény király nem lelte testőreit, és nem menthette meg életét. Egy mocsaras árokig menekült, de ahogy megpróbált felhágni, lova visszacsúszott és ráesett, s mivel a király súlyos fegyverzetben volt, nem tudott felkelni. Senkit sem talált, aki segített volna rajta, és ott halt meg szerencsétlenül.

Gombos Albin fordítása

Caspar Ursinus Velius:[197] *Tíz könyv a magyar háborúról* 1531–1537[198]

Ezek után Lajos királynak nagyszabású temetési szertartást[199] rendeztek, oly hatalmas pompával, hogy emberemlékezet óta egy királynak sem volt költségesebb, sem nagyszabásúbb temetése. [...] Maga a király, mikor menekülés közben a lova egy magas kőkerítést kísérelt meg átugrani, elbukott, és a mély mocsárba süllyedve vesztette életét.

Szebelédi Zsolt fordítása

195 Paolo Giovio/Paulus Iovius (1483/86–1552) nocerai püspök (1527–1552), olasz orvos, humanista történetíró.

196 *Mohács*, 159.

197 Caspar Ursinus Velius (1493 körül–1539) német humanista költő és történetíró, I. Ferdinánd király gyermekeinek nevelője.

198 Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról*, ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (Scriptores Rerum Hungaricarum, 7), 36, 116.

199 1527. november 3-án kihantolták II. Lajos király földi maradványait Székesfehérvárott, hogy azután sógora, I. Ferdinánd király, nővére, Jagelló Anna (1503–1547) magyar, cseh, később német királyné, illetve özvegye, Habsburg Mária királyné jelenlétében újra megadják neki a végtisztességet.

Joachim Camerarius:[200] ***A Magyarországon, Mohácsnál elszenvedett vereségről és Lajos király haláláról***
1541[201]*****

Maga a király menekülés közben nagy testű lován, súlyos fegyverzetétől terhelten egy nem túl nagy folyóvízhez ért. Csupán egyetlen kísérője volt, aki utóbb állítólag azt mondta, hogy ő a királyt megelőzve jutott át a túlsó partra. Amikor a király is át akart kelni, felbukott a lova, ő pedig belefulladt az iszapos vízbe. Úgy gondolták, hogy a gázlót a menekülők tették tönkre, akik mintegy mélyedést vágtak a mederbe és az így már kevésbé volt járható. Mások azt beszélték, hogy a ló, miközben ki akart kapaszkodni a partra, hátrazuhant, rá a királyra és így maga alá temette. Egyetlen kísérőjének beszámolója szerint tehát ebben a nem túl nagy és nem túlságosan sebes folyóban veszett oda a legnemesebb király, ez a kiváló ifjú. Holttestét később az említett helytől kissé lentebb találták meg és temették el.

Kasza Péter fordítása

Ferdi [Bosztán cselebi]:[202] ***A törvényhozó Szülejmán szultán története***
1540-es évek[203]

A szerencsétlen király pedig, miután két helyen súlyosan megsebesült, sebesülten és erőtlenül, még meglévő csekély életerejével egész este futott, s mikor a Sárvíz[204] nevű folyóhoz érkezett, nem bírván segíteni magán, lovastul, fegyverestül együtt a vízbe merült és így ama csoporthoz csatlakozott, amely szintén a vízbe veszett.

Thúry József fordítása

200 Joachim Camerarius (1500–1574) német humanista tudós, történetíró.

201 Joachim CAMERARIUS, *Elementa Rhetoricae*, Basileae, per Joannem Oporinum, 1541, 112.

202 Ferdi efendiről mindössze annyit lehet tudni, hogy a diván (államtanács) hivatalnoka volt és verseket is írt. A hagyomány hozzá köti a Szülejmánról szóló művet, amit valójában nem ő, hanem egy Bosztán cselebi nevű történetíró írt.

203 *Mohács*, 224.

204 A Sárvíz Mohácstól jóval északabbra folyik; a Brodarics-féle hagyomány szerint ez a Csele-patak volt.

Szerémi György:[205] *Levél Magyarország romlásáról* 1545 körül[206]

1. változat

És nagy haddal készült fel [II. Ulászló], s elhozta anyját[207] Lajos királynak, aki szegény a mocsárba esett.

2. változat

Ugyanaz a Lajos király gyermekkorától fogva mindig gyakorolta a lányokkal való feslettséget, mert azok a lator udvari emberei inkább rosszra tanították, mint jóra, amit én gyakran láttam. És ő, mondják, rút halállal egy mocsárban elmerült lovával.

3. változat

Azután pedig az egyháziak mindent elrendeztek, ami szükséges volt Lajos király temetéséhez. Én odaszaladtam uramhoz, Lajos királyhoz, hogy lássam, és tapasztalatot szerezzek. Dávid János,[208] Tatai Miklós[209] voltak igazi káplánjai Lajos királynak. Itt már, kedves olvasó uraim, jól figyeljétek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi papok csak titokban vizsgáltuk meg, s nem volt szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. Így történt Lajos király halála. Biztosan fel tudjuk az igazságot tárni János király halála után. Egy magyar vitéz, hogy meghallotta, hogy János király meghalt, mondja: Már fel kell tárnom Lajos király halálát. – És így kezdett beszélni: Szeretett testvéreim, figyeljetek, és tudjátok meg tőlem halálát, miképpen történt meg vele. Lajos királyt a mocsáron átvittük egészségben

205 Szerémi György (1490 körül–1548/1558 után) történetíró, II. Lajos, majd I. János király káplánja.

206 Szerémi György, *Magyarország romlásáról,* ford. Erdélyi László, Juhász László, bev., jegyz. Székely György, Bp., Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica, 5), 51, 104, 111–112, 287–288.

207 Candale-i Anna (1484–1506) magyar és cseh királyné (1502–1506), Jagelló Anna és II. Lajos édesanyja.

208 Dávid János káplán Szerémi művén kívül más forrásban mindeddig nem bukkant fel.

209 Tatai Miklósról is csak Szerémi tesz említést. A szakirodalom egy része neki tulajdonítja a Szerémi emlékiratának végén olvasható levelet, de a legvalószínűbb, hogy azt Szerémi az egyik káplántársának beszámolója alapján maga vetette papírra.

és épen, Szepesi György[210] és Tomori Pál,[211] a Cseribasa.[212] Velünk volt Citrich[213] is. És amikor megérkeztek Báta mezőváros mellett egy faluba, mondta Szepesi György: Király uram, nemde akarsz itt valami pihenőt tartani, leszállni a lóról, a vasból kivetkőzni, s hogy valami ennivalót készítsünk neked. Hogy a szegény király ezt hallotta, tetszett neki a tanács; hasonlóképpen a Cseribasa is jóváhagyta. Mikor a király megtette, amit mondtak neki, Tomori Pál a király engedelmével elment szállására. Azután György a királlyal maradt. Mondta Szepesi György: Te király, bestye táncos király, elvesztetted Magyarországot s a mi jogunkat s az igazságos ítéletet Lőrinc herceg[214] birtokára; bizony te meghalsz. – György kihúzta cseh kardját, és megszúrta több mint háromszor. A király leesett a földre; csak egy szál ruhában ült a szobában. Tomori Pál megtudva azt, hogy megölte, rögtön nekirontott Györgynek. – Ó te, gyilkos lator – mondta Györgynek. Tomori páncélban volt, nem vetkőzött ki, mert őrizte a királyt; csak éppen hogy elment szállására szolgáihoz. Pál mindjárt megölte Szepesi Györgyöt. Szepesi Györgynek volt egy alhadnagya nagy csapattal; hogy meghallotta, hogy urát, Györgyöt megölték, azonnal a Cseribasára rontott csapatával, s ott megölték Tomori Pált. Íme, ily módon hárman feküdtek holtan. És – mondta a magyar vitéz – már éjszaka volt, péntekre virradóra; s nagyon sötét volt az éjszaka. És tüstént gyorsan Györgyöt és Pált egy sírba fektették a falusiak templomában. Lajos királyt ruhájából kivetkőztették s így vitték a tóhoz. De nem bocsátották le a tóba, hanem a tó partján lenn ástak sírt szegénynek, s otthagyták. Ily módon láttam én előbb említett káplántársaimmal a három szúrást testén; arany kereszt függött a nyakán, vékony ruhában és ingben volt, amint levetkőztették, s az ujján jegygyűrű volt még tanúságul.

210 Szapolyai György (†1526) szepesi gróf és örökös ispán, Trencsén vármegye alispánja (1500–1526), Szapolyai János testvére.

211 Tomori Pál (1475 körül–1526) kalocsai-bácsi érsek (1523–1526), egyúttal az Alsó Részek főkapitánya (1523–1526).

212 Szerémi György ezzel a gúnynévvel illette Tomorit. A *cseri* a 16. századi magyar nyelvben szürkét jelent, és a korban szürke csuhájuk után az obszerváns ferenceseket nevezték cseribarátoknak. Szerémi ezzel utalt arra, hogy Tomori is obszerváns ferences volt. A *basa* cím emlegetésével Szerémi valószínűleg Tomori érseki rangjának török megnevezésére játszik rá.

213 Ulrich Czetricz.

214 Újlaki Lőrinc (1459/1460–1524) herceg, macsói bán (1479–1496), országbíró (1518–1524). Édesapja Újlaki Miklós bosnyák királyi címe után viselte a Bosznia hercege címet.

4. változat

Lajos királyt az a két előbb mondott báró [Szapolyai György, Tomori Pál] maga közé vette, békésen vezették a Csele mocsáron át, s elvitték Szekcső[215] faluba, a plébános házába. Az éjszaka nagyon sötét volt, és esős; két nagy mérföldre volt az a hely, ahonnan jöttek. A plébános szobája meleg volt, s ott Lajos királyt kivetkőztették ércpáncéljából és sisakjából. Míg Lajos király fáradtan ült, hamar készítettek neki kis ennivalót, hogy már egyék. Mondta Tomori Pál: Egyék hamar királyi felséged, mert a törökök gyorsan utánunk sietnek. – És Szepesi Györgyhöz szól: Nagyságod menjen szállására, én is hasonlóképpen az enyémre. Ne késlekedjünk, mindjárt lovagolnunk kell Buda felé. – Én kész vagyok – mondja György –, menjen csak tisztelendő uraságod a szállására, én bizony a királyt megvárom. Tomori Pál elment szállására szolganépével, lámpásokkal. Azután pedig György mondja Lajos királynak: Te táncos király! Te parázna király! Te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot s a mi atyai jogunkat Lőrinc herceg összes birtokaira, aki lekötötte magát magtalanságra, s így a mi atyánk is viszont neki. – Lajos király mondja: Nem az én akaratom, hanem a mágnásoké és a főpapoké. – Megragadta a királyt dühösen hajánál, s mindjárt jobb oldalába három helyen beledöfött a háromélű cseh karddal. Citrich és a királyi felség más kamarásai megijedtek, s Tomori Pál szállására futottak, s mondták nagy hangon: Gyorsan, gyorsan, nagyságos uram, mert megöli Lajos királyt Szepesi György. – Hogy ezt hallotta a bácsi érsek,[216] azonnal felkelt, s tombolva rohant csapatával Szepesi György ellen, s ő viszont őt [tehát Tomori Pál Szapolyai Györgyöt] ölte meg. Hogy ezt meghallotta Szepesi György hadnagya, mivel a nagyobb rész György-párti volt, viszont Pál érseket ölték meg. És az éjszaka nagyon sötét volt; házakat gyújtottak fel tűzzel a faluban, s a tűz lángja mellett több mint két óráig tartott a harc mindkét részről. És oly nagy volt a zaj, hogy két mérföldre elhallatszott a levegőben kiáltozásuk. Úgy mondják, hogy a törökök császárának csatájában nem esett el annyi katona Mohács mezején, mint Lajos király halálának óráján. György csapata megmaradt; Tomori Páléból kevesen menekültek el. Az előbb mondott György hadnagya és népe tanácsot tartott, s a nevezett György meg Pál főembereket ugyanott a falu templomában egy márványsírba tették. És a királyt lepedőbe göngyölték mezítláb és fedetlen fejjel; a királynétól

215 Dunaszekcső község Baranya megyében.

216 Tomori Pálról van szó. A kalocsai-bácsi érsekség ugyanis már az Árpád-kortól egy kánonjogilag egyesített kettős egyházmegye volt, két székhellyel (Kalocsa és Bács), két székeskáptalannal, de egy megyésfőpásztorral, akit időnként egyházmegyéje másik székhelye után bácsi érseknek is nevezték.

készített aranyos ingében, nyakában vékony aranyláncon függő kis kereszttel, s a házassági hűség aranygyűrűjével ujján; mindezt rajta hagyták jelül a megismerésre. Azután beburkolták vértől ázott saját ruháiba, s mint valami vértanút vitték éjfélkor vissza a tó partja alá, közel a Csele[217] faluhoz. És kis gödröt ástak neki éjjel, lámpák fényénél, s őt ott hagyták.

Erdélyi László és Juhász László fordítása

Wolfgang Lazius:[218] *Ausztria történetének tizedei*[219] 1548 körül[220]*

Így hát, miután a király seregét megfutamították és lekaszabolták, mindazok, akik be voltak avatva a gaztettbe, az összeesküvés kiötlőjével, János gróffal együtt elmenekültek, a királyt pedig, akit megfosztottak kíséretétől, miután az útról lovával véletlenül egy mély mocsárba csúszott, nehogy kikecmereghessen onnan, bár megsegíthették volna, sorsára hagyták. Sőt, az a hír járja, hogy János testvére,[221] amikor a király, mivel ő volt hozzá a legközelebb, segítséget kért tőle, és fejbólintással jelezte, hogy nyissa ki a sisakját, ezen tevékenység közben, amit a hűtlen szolga ura vesztére színleg cselekedett, még mélyebbre nyomva beletemette a sárba és az iszapba, hogy semmi esélye ne maradjon a túlélésre. Úgy határoztunk, hogy mi ezt sem megerősíteni, sem cáfolni nem fogjuk. Így esett tehát Lajos király korához és családjához méltatlan, sors rendelte halála.

Kasza Péter fordítása

217 A török időkben elpusztult Csele falu.

218 Wolgang Lazius (1514–1565) német orvos, humanista tudós, történetíró.

219 Lazius számos magyar vonatkozást tartalmazó műve szinte teljesen egészében kéziratban maradt. II. Lajos király haláláról szóló szövege kötetünkben jelenik meg először nyomtatásban.

220 ÖNB Cod. 7688. 109r Wolfgang LAZIUS, *Rerum Austriacarum Decades, Decadis Quintae liber primus.*

221 Szapolyai György.

Horvát krónika
1540–1566 között[222]*

A testét a mocsárban találták meg, Szapolyai János a királyné akarata ellenére temette el Székesfehérváron.

Szebelédi Zsolt fordítása

Lütfi pasa:[223] *Az Oszmán-ház története*
1550-es évek[224]

Magyarország királya pedig nyomtalanul eltűnt, nem lehet tudni, hogy mi történt vele.

Thúry József fordítása

Jan Dubravius:[225] *Csehország története*
1552[226]*

Ami Lajos királyt illeti, a törökök erősen törekedtek rá, hogy élve fogják el, mivel úgy vélték, magasztos lelkülete miatt, mellyel fiatal kora ellenére rendelkezett, méltó az életre és az uralomra is, hiszen oly kevesekkel merészelt oly roppant sokasággal szembeszállni. Azonban a király is lovastul belekeveredett a Duna egyik közeli kiöntésébe, beleesett a vízbe, és mielőtt vezetője észrevette volna a bajt és segítségére siethetett volna, elmerült.

Kasza Péter fordítása

222 Knauz Nándor, *Két krónika,* Századok, 9(1875), 698.

223 Lütfi pasa bin Abdul-múin (1488?–1564) szultáni komornyik, majd nagyvezír (1539–1541). Több hadjáratban is személyesen részt vett 1510 és 1538 között.

224 *Mohács,* 229.

225 Jan Dubravius (1486–1553) cseh történetíró, püspök, aki a *Historia regni Bohemiae* című krónikájában a kezdetektől 1526-ig tárgyalta Csehország történetét.

226 Jan Dubravius, *Historia regni Bohemiae,* Prostannae, in officina Ioannis Guntheri, 1552, 208.

Joszéf ha-Kohén:[227] *Franciaország és az Oszmán Birodalom uralkodóinak krónikája* 1554[228]

Lajos király látván, hogy a veszély őt is eléri, megfutott, egy mocsárban lova alá esett, és mivel nem volt, ki onnan kisegítse, ott is veszett.

Kohn Sámuel fordítása

Mária királyné végrendelete Brüsszel, 1555. december 3.[229]

A király, férjem halála óta arany szívet hordtam magamon, melyet ő is élte végéig viselt volt. Parancsolom, hogy a szív a láncocskával együtt, melyen függ beolvasztassék s a szegények közt szétosztassék. Két ember társa volt, azok haláláig, kik az életben, szeretetben és hajlamban soha elválasztva nem voltak, azért semmisüljön az meg és változtassa meg alakját épp úgy, amint az egymást szeretők testei.

Ortvay Tivadar fordítása

Memoria rerum[230] 16. század közepe (?)[231]

Lajos király az hadból megfutamík, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze. [...] János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről a sárból, kinek testít az halászok sárban benyomták vala, hogy az terek meg ne találná. János vajda az Lajos király testít Fejérvárott királyi módon temetteté.

227 Joseph ben Joshua ben Meïr ha-Kohen (1496–1575) zsidó származású történetíró és orvos.

228 KOHN Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez,* Történelmi Tár, 1880, 347.

229 *„...Maria regina ... nuda venerat ad Hungariam...": A királyné kincsei = Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara, 1521–1531: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9.,* szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Bp., BTM, 2005, 107, VIII–17.

230 Verancsics Antal/Antun Vrančić (1504–1573) horvát–bosnyák származású történetíró, királyi helytartó, esztergomi érsek és bíboros megbízásából készült kisebb-nagyobb, jó részben névtelen munkák gyűjteménye, amelyet *Verancsics-évkönyv*ként is emlegetnek.

231 *Mohács,* 170–171.

Ismeretlen horvát szerző: *Kezdődik a harc és a magyar király panasza* (részlet) 16. század második fele[232]*

A király így szól lovához.

Ezért, kedves lovam, téged arra kérlek,
nyújtsunk vigaszt, ha van, búsult királynémnek!
Nincs nekem hátra sok, juttass hát elébe,
Míg eleven vagyok, hadd láthassam élve!
Török rám ne leljen, tehetlen fektemben,
nagyobb kínt éltemben ne kelljen szenvednem.
Ím erre a lovam gyors iramba kezdett,
sebzett kézzel magam markoltam a nyerget,
Lovam lába alatt sártenger fröcsögött,
mögöttem pedig vad, nekibőszült török.
Mihez kezdjek most már, fejemben ez forog,
mily keserves kín vár, csak erre gondolok.
Tengernyi itt a sár, és úszni nem tudok,
török üldöz immár, várni nem várhatok.
Keserűen szóla szám a naphoz erre,
Mohos magas szikla mögé arcát rejtse,
Ha fátylával az éj engem betakarna,
sötét verme oly mély, senki nem láthatna.
Ó, földem, segélj meg, rejts engem mélyedbe,
lábam alatt nyílj meg, fogadj be méhedbe!
A földre leestem, akarván rejtezni,
hogy a török engem ne tudjon meglelni.
De megkeményedett a föld, ahová bújt,
s biztos rejtekhelyet királyának nem nyújt.
Török, hogy ne lássa, a király én vagyok,
s ne sújtson csapása, ne érjenek bajok,

232 Franjo Fancev, *Mohačka tragedija od god. 1526. u suvremenoj hrvatskoj pjesmi*, Nastavni Vjesnik, Knjiga, 1934/1935, 18–28.

Könnyes arcom kezdtem földdel bemázolni,
szép királyi díszem bokorba rejteni.
E nagy bánatomban panaszra nyílott szám,
s ilyféleképp kezdtem mondandómhoz aztán:
Hol vagytok, mondjátok, keresztény nagyurak,
harcra hol fogjátok szánni magatokat?
Átadnátok engem egész seregemmel,
elemésztenétek boldogtalan lelkem?
Mért nem támogattok török ellen harcban,
és sehol sem vagytok, segélyül, ha baj van?
Avagy nincs temérdek fegyver kezetekben,
mégis mit reméljek, ki segít meg engem?
De ha dúlná e had fényes Itáliát,
feledvén bajomat, miként hitét, s fiát...
Ígyen panaszkodtam erről Istenemnek,
ekként fohászkodtam nevében mindennek:
Istenem, bűnömül fel ne ródd panaszom
nem ellened szegül beszédes haragom,
Hogy a romlás üssön Milánó tájára,
még a nap se süssön többé le reája
Ideje beteljen, végesek napjai,
hírnevét ne kelljen észben sem tartani,
Várának falai omoljanak földre,
ne maradjon, aki magát érte törje,
Keresztényt fosztogat, segítni nem siet,
oltalmat mitsem ad, nem védi a hitet!
Hogy lovukra szállna dögvész azon nyomba'
fegyverüknek ártna éles fogú rozsda,
Ki ártatlan vérét kereszténynek ontja
s gazságot, nem békét, szaporít naponta,
Nagy segedelmemre, kik letettek volna
Pogány seregeket üldözni pokolra.
Átkozottak helyett keresztényt elfogtok,
Mikor hitért kellett volna harcolnotok?

Átkozott fegyverek, puskák és mozsarak,
apróra törjenek, lángokban izzanak.
Gyalázva melyekkel támadtak ellenünk,
s Krisztusunk kereszttel meghala érettünk;
Mert ha mindahányan hitért küzdtünk volna,
Keresztény romlását nem láthattuk volna
Mire a segítség, ha senkisem segít?
magadat megsegéld, üzenet szól már itt,
császár országomra terhét tette bízvást,
készíti számunkra fogak csikorgását.
Ünnep a napom már, s nektek leáldozott,
keserű pohár vár rátok, a sorsotok.
Országomat látni, s veszni nem félitek,
birtokához férni, ha ti remélitek,
Krisztusunk mondta azt, hitünk édesatyja,
ki mint vet, úgy arat, s rajtaveszt az alja.
Rosszul ítéltetek engem ti, szegénynek,
rútul vétkeztetek nevében Istennek:
megbünteti az Úr a gonosz lelkeket,
földet vízzel feldúl, halállal titeket.
Ezért imádkozom Istenhez értetek
félvén ma megválnom testemtől lelkemnek.
Istenem, átkomat, kérlek, meg ne hallgasd,
Uram, mindahánynak kegyesen nyújts vigaszt.
Gyűjtsd egybe népedet, s békítsd össze őket,
keresztény véredet, védeni a hitet!
Mihelyt ezt végeztem, a török lecsapott
megtámadott engem, verve harci dobot.
Az égbe nem kéltem, mert túl magasan volt,
a mélybe sem léptem, föld be nem fogadott,
Nincs a földön immár egy se, oly teremtmény,
menedékkel, ki vár, töröktől keresztény.
Mocsárnak szélétől, így gázoltam mélyre,
török üldözőktől mentve magam egyre.

Mikor lovam fáradt, s végét kezdte járni,
Életemtől bágyadt, kezdtem én is válni.
Sebem pedig erre halálhoz közeli,
életemet merre, lovamhoz tereli,
Sarkantyúmmal lovam bököttem csak egyre,
ösztökélve magam indulván előre.
S minél inkább akart lovam felugrani,
Annál jobban kezdett a sárba ragadni,
Lovamhoz én íme e szavakat szóltam:
szolgám hát te vagy-e, hűnek, akit mondtam,
Hagynál engem sárba', felséges királyod,
öltöztetnéd gyászba királyné asszonyod?
Emlékezz csak mostan, mit is mondott neked,
Mit ígért meg nyomban térdelve előtted.
Lovam lába csüdig már a sárba ragadt,
igyekeztem úszni markolván pajzsomat,
Nehéz fegyverimnek súlya fojtogatott,
híján levegőnek torkom fulladozott.
Már tovább nem bírván, lehúzott a mocsár,
keserűn sóhajtván, ifjú éltemért kár.
Közel végem látván, Istenhez fordultam,
E világot hagyván mindent neki adtam.
Nagy bajomban éppen hozzá fohászkodtam,
letérdelvén szépen lelkem ajánlottam.
Égre tekintettem, s mindent megköszöntem,
lehajtottam fejem, s kileheltem lelkem.[233]

Mann Jolán és Mann Lajos fordítása

233 A traui (ma: Trogir, kikötőváros Horvátországban) Szent János-templom 87 lapból álló vegyes tartalmú, feltehetőleg Spalatóban (ma: Split, kikötőváros Horvátországban) keletkezett kézirata által megőrzött 336 sornyi terjedelmű szöveg ča nyelvjárásban kétszer rímelő felező tizenkettesekben íródott. Szerzője ismeretlen, ám feltehetőleg a kor jelentős írói, a horvát irodalom atyja, a spalatói Marko Marulić (1450–1524) fiatalabb kortársai vagy a Hvar-szigeti Petar Hektorović (1487–1572) vagy Hanibal Lucić (1485–1553) köréhez tartozott. A históriás ének műfajában íródott mű érdekessége, hogy benne II. Lajos maga meséli el a Mohácsi csata történetét és saját halálát. A most közölt részlet a mű 119 sornyi harmadik részének műfordítása..

Dzselálzáde Musztafa:[234] *Az országok osztályai és az utak felsorolása*, 1560-as évek[235]

A szerencsétlen király nem tudott ellenállni a világbíró támadásának, s mivel a bálványimádás fészkéül szolgáló teste egy halálos puskagolyótól sebet kapott: tévelygő seregével a futást választotta.

Thúry József fordítása

Idősebb Stephan Gerlach[236] naplója 1573[237]

A hely, ahol Lajost, az utolsó magyar királyt megverték, és meghalt. Mivel volt még elég időnk, nagyságos uram[238] egy jó fél mérföldes úton kocsival arra a helyre hajtatott, ahol az utolsó magyar király, Lajos, harmincötezer emberével háromszázezer törökkel megütközött. A csatát elvesztette és meghalt. Ez a hely most részben puszta, részben szántóföld. Amikor ott jártunk, telt kalászok nőttek rajta. Még látni az árkokat, ahol az ágyúk álltak, és ahová a halottakat eltemették. [...] Aztán megtekintettük a helyet, ahol Lajos király a csatából menekülve átlovagolt a mocsáron. Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt. Ezt egy öreg magyar mutatta meg nekünk, aki velünk utazott, és maga is részt vett a csatában. [...] A szerájban[239] őrzik Lajos magyar király fejét is, egy Indiából hozott fekete fadobozban, mely olyan illatos, mint a balzsam. A fej gyapottal és balzsammal tartósítva fekszik.[240]

Katona Tamás fordítása

234 Musztafa bin Dzselál (†1567) raisz-efendi, a kancellária vezetője (1525–1534), hivatalánál fogva részt vett valamennyi hadjáratban.

235 *Mohács*, 236.

236 Stephan Gerlach (1546–1612) német teológus, aki 1573–1578 között David Ungnad von Sonnegg (†1600) követtel a konstantinápolyi Habsburg-követség munkatársa volt.

237 *Mohács*, 446–447.

238 David Ungnad von Sonnegg.

239 Az isztambuli szultáni palotában.

240 A legendás történet alapja az lehetett, hogy a Portán több magyar katonai vezető levágott fejét őrizték, például Thury György (1519 körül–1571) kanizsai várparancsnokét.

Heltai Gáspár:[241] *Chronica az Magyaroknac dolgairúl*
1575[242]

A futásban a király Cetritzcel egybetalála, és mikoron az érre találtanak vólna, Cetritz elől méne és általúsztata. A király utánna méne, és mikoron a meredek parton ki akarna a lóval hágatni, visszaesék a ló véle, és királyt fegyverben az vízbe és sárban nyomá, és ott fullada meg az jámbor Lajos király. Ott megtalálák annak utána az ő testét.

Kjátib Mohammed Záim:[243] *Történetek gyűjteménye*
1570-es évek[244]

Ekkor nem lehetett tudni, hogy a király életben maradt-e, vagy meghalt; de egy hét múlva megtalálták tévelygő holttestét egy tóban megfulladva és levágott fejjel. A gyaurok a holttestet Usztulni-Belgirád[245] várába vitték, – mely régtől fogva temető helye volt Magyarország királyainak –, és ott eltemették.

Thúry József fordítása

Marc'Antonio Pigafetta:[246] *Útikönyv*
1585[247]*

1526. augusztus 29-én csapott össze Mohács mezején Szülejmán, és II. Lajos magyar király. A király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefulladt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány, vagy mocsár a csatatértől egy jó olasz mérföldnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíl-

241 Heltai Gáspár (1510?–1574) kolozsvári protestáns lelkész, író és nyomdász.

242 *Mohács*, 174.

243 Kjátib Mehmed (1532–1579 után) történetíró, oszmán hivatalnok.

244 *Mohács*, 238.

245 Székesfehérvár.

246 Marc'Antonio Pigafetta (16. sz. második fele) vicenzai nemesi családból származó olasz utazó, aki útikönyvében a Bécsből Magyarországon át Konstantinápolyba tett utazását írja le.

247 Marc'Antonio Pigafetta, *Itinerario di Marc'Antonio Pigafetta gentil'huomo Vicentio*, a cura di Michela Petrizzelli, Vicenza, Istituzione Biblioteca civica Bertoliana, 2008, 248.

lövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacskán lehet keresztüljutni. A király, mikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő szekerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a híd melletti mocsárba ugratott, de balszerencséjére lovával együtt belefúlt. Azt mondják a törökök, hogy csak két nappal a nevezett nap után találtak rá, és hogy Szülejmán eltemettette egy templomban, amelyet láttunk is, nem messze. Mohácsról elindultunk, majd megérkeztünk a 6 és fél órányi (20 mérföld) távolságra lévő Echi[248] faluba. Elhagytuk Zecchiù[249] sziklát és Bátát, ahol egy szép és gazdag apátság, Bátaszék található.

Dalloul Zaynab fordítása

Reinhold Lubenau[250] útleírása
1587[251]*

De mielőtt még megérkeztünk, az úr kikötterte [a hajót] és megparancsolta, hogy a törökök menjenek velünk. Azok a Dunától nem messze egy Mohács nevezetű faluhoz vezettek minket, és egy malom mellett megmutatták a helyet, ahol Szülejmán Lajos királyt 1526 augusztus 29-én megfutamította, a király hadi népét legyőzte, és a király a lovával a malom közelében a mohás helyen felbukott és a mocsárba fulladt.

Szebelédi Zsolt fordítása

248 Ete elpusztult mezőváros Sárközben, Tolna megyében, Decs nagyközségtől nyugatra.

249 Dunaszekcső.

250 Reinhold Lubenau (1556–1631) königsbergi (ma: Kalinyingrád, orosz enklávé székhelye) születésű gyógyszerész és utazó.

251 *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Hrsg. W. Sahm, I–II, Königsberg i Pr., Ferd. Beyers, 1912–1920 (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zum Königsberg i. Pr., 4, 6–7), I, 91.

David Ganz:[252] *Krónika* 1592[253]

Lajos király lova futás közben egy kicsi, 4–5 arasznyi mély patakba hanyattesett és mivel nem volt, aki onnan kisegítse, 19 éves korában meghalt. [...] Lajos királyról a költők azt mondották: Ideje előtt született, / Ideje előtt beszélt, / Ideje előtt nősült meg, / Ideje előtt uralkodott, / Ideje előtt ment háborúba, / Ideje előtt koronáztatott meg, / Ideje előtt felnőtt, / Ideje előtt okos lett; / Ideje előtt nőtt meg a szakálla; / Ideje előtt halt is meg.

Kohn Sámuel fordítása

Martin Fumée[254] II. Lajosról szóló históriájának három változata 1594–1686[255]*

1. változat

Mert midőn ő [II. Lajos] Budán tartózkodott és éppen vacsorázott, és a szokásoknak megfelelően a vár kapui zárva voltak, egy emberformájú, ronda arcú, formátlan lábú, sánta szellem kopogtatott az ajtón, és hangosan kérte, hogy a királlyal beszélhessen, mert olyan dolgokat kell tudomására hoznia, amelyek az ő és királysága egészségére vonatkoznak. Kezdetben a kapu mellett álló őrök nem figyeltek oda a szellemre, ahogy az a nagyurak udvaraiban lenni szokott, s ezért ő még hangosabban kiáltozott. És borzalmas hangon újra azt kérte, hadd beszélhessen a királlyal. Végül néhányan, akik megszeppentek a férfi kitartó követelésétől, megkérdezték, mit akar mondani. De ő azt válaszolta, hogy nem akarja feltárni a titkot másnak, csak a királynak. Ezt jelentették őfelségének, aki elküldte hozzá az egyik emberét, a legjobb

252 David Ganz/David ben Slomo Gans (1541–1613) zsidó származású történetíró, matematikus és asztrológus.

253 Kohn Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez,* Történelmi Tár, 1880, 549–550.

254 Martin Fumée (1540?–1590?) francia történetíró.

255 1. változat: Martin Fumée, *Histoire des troubles de Hongrie,* A Paris, chez Michel Sonnius, 1594, 34 – 2. változat: Martin Fumée, *The historie of the troubles of Hungarie. Newly translated out of French,* trad. Rooke Churche, London, imprinted by Felix Kyngston, 1600, 32 – 3. változat: Paul Conrad Balthasar Han, *Alt und neu Pannonia, oder Kurz-verfasste Beschreibung des uralten edeln Königreichs Hungarn,* Nürnberg, Bleul, 1686, 243–344.

és leggazdagabb öltözetűt, aki akkor a társaságában volt, hogy színlelje azt, mintha ő maga lenne a király, és tudja meg, mit akar mondani neki az az ember. Amikor ez az udvaronc megjelent a szellem előtt, és megkérdezte, mit akar mondani neki titokban, az a szemére vetette, hogy nem is ő a király és csak be akarta őt csapni, és minthogy a király nem akarta meghallgatni [az üzenetet], hamarosan rossz véget fog érni.[256] Miután a szellem ezeket a szavakat kiejtette, eltűnt mindenki szeme elől, nagy megrökönyödésére mindazoknak, akik jelen voltak. Ez a történet nagyon hasonlít Saulέra[257] de mégis különbözik tőle abban, hogy az egyik [Saul] azt akarta tudni, ami nem rá tartozott, ennek [Lajos] pedig tudtára akartak adni valamit, anélkül, hogy ő kérte volna. Amit aztán mindenki értsen úgy, ahogyan akar.

Seláf Levente fordítása

2. változat

Amikor [II. Lajos] Budán tartózkodott, és kastélyának zárt ajtajai mögött vacsorázott, egy szellem jelent meg előtte görbe lábú ember alakjában; az ördög kegyeltje. Kísérteni jött és zörgetett a kapun, sivító hangon követelte, hogy beszélhessen a királlyal, hogy megismertethesse vele azokat a dolgokat amelyek az ő és a királyság javát szolgálják. Mivel a beszédét először nem hallotta meg a kapunál álló őr, hangosabban kezdett kiáltozni, és félelmetes hangon követelte ismét, hogy bejelentsék a királynak. Végül a torz szellem erőszakosságának engedve az egyik őr megkérdezte tőle, hogy mit szeretne, de ő azt válaszolta, hogy titkait csak a király előtt fedi fel. Az üzenetet azonnal tolmácsolták őfelségének, aki megértette ezt és a közelében lévő, az egyik legdrágábban és legdíszesebben öltözött szolgáját küldte hozzá, hogy megtudakolja, amit ez az alak mondani akar. A hírvivő megjelent a szellem előtt, és bizalmasan megkérdezte, milyen titkot akar közölni, de az nem hitte el, hogy ő lenne a király. Visító hangon

256 Ennek nyomát megtaláljuk egy magyar népmesében is. „Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrik eléje egy bokorból s merően rá nézve ezt kiáltja neki: »Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen!« De mire a cigányasszonyt megfogni akarták, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna." SZENDREY Zsigmond, *Mohács a magyar folkloreban*, Népélet, 34/35(1923/1924), 12.

257 Fumée itt arra az ószövetségi történetre utal, amelyben Saul király elmegy az éndori halottidéző asszonyhoz és megidézteti Sámuel próféta szellemét, aki a következőt mondja a királynak: „Mivel nem hallgattál az Úr szavára [...] azért bánik most veled így az Úr." Lásd 1Sám 28, 6–19.

azt kiáltotta, hogy mivel a király nem hallgatja meg őt személyesen, ezért rövidesen meg fog halni. Amint kimondta ezeket a szavakat, a jelenlévők nagy megdöbbenésére eltűnt. Ez a történet hasonló Sauléhoz, mégis különbözik attól, mivel amit az egyik szeretett volna, azt nem kapta meg, míg a másik megkapta anélkül, hogy kérte volna, de nem vette figyelembe.

Bakonyi Zsuzsanna fordítása

3. változat

Röviddel a csata előtt Lajos király Budán tartózkodott a várban. Egyszer csak, amikor már bezárták a kapukat és az őrséget is felállították, előbukkan egy nyomorék alak a várkapunál, és éles, feldúlt, jajongó hangon követelte, hogy nyissák ki neki a kaput, mert a királlyal kell igen fontos dologról beszélnie. Nem is hagyta magát elkergetni még a következő napon sem, hiába mondták neki, hogy a király asztalnál ül, és éjszaka senki ember fiának a kaput ki nem nyitják, a nyomorék csak folytatta az óbégatást, míg végül annyit kért, hogy legalább a király jöjjön ki hozzá. Erre föl nagy hahotázásba fogott az udvari nép, viháncoltak, és majommód utánozták, miként akar a szegény együgyű a király színe elé kerülni. Aztán a kitartó kérlelésnek köszönhetően kívánságát csak a király elé tárták, aki egyik udvari emberét megbízta, hogy adja ki magát a királynak a nyomorék előtt. De ez bizony nem ment lépre, hanem ezt mondta az álkirálynak: Te nem a király vagy, veled nincs beszélnivalóm. De mondd meg a királyodnak, hogy mivel kérésemre és intésemre figyelmet nem fordított, és nem jött ki hozzám személyesen, nemsokára életét fogja veszíteni. Majd eltűnt a kísértet. A jelenlévők továbbra is kinevették, csúfolták, de végül a szomorú végkifejlet igazolta a nyomorék szavait.

Katona Tünde fordítása

Isthvánffy Miklós:[258] *A magyarok történetéből* 1622[259]

A király azokkal a kevesekkel, akiről mondtuk, hogy mögötte álltak, abban a nagy szorító szükségben, melyet többször előre megmondott, kénytelen volt meneküléssel menteni életét, s Mohácsot jobbra hagyva, gyors lovakon Pécs irányába vette futását; Mohács és Csele[260] között a Karasica[261] állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált, de az akkor éppen kiáradó Duna vizétől és a hirtelen záporesőtől, mely a csata befejezése után sok jéggel s mennydörgések közepett leesett, meglehetősen megduzzadt; az éjszaka sötétsége meg az üldöző ellenségtől való félelem arra sem engedett időt, hogy medrét kifürkéssze; midőn, végzetétől elragadva, amerre sorsa és szerencséje vitte, a járhatatlan part magaslatára kapaszkodott, s átkelni törekedett, lova, a gyeplőt húzva hanyatt vágódott, s az iszapos folyócska feneketlen sarába zuhant; a király, bár lova is küszködött, fegyverének súlya alatt ott veszett. Így pusztult el ez a kiváló jellemű és tehetségű, minden testi és szellemi javakkal megáldott s ezért erre a szerencsétlen végre méltatlan fejedelem.

Juhász László fordítása

Zrínyi Miklós:[262] *Vitéz hadnagy* 1650–1653[263]

Másfelől nézzük meg, a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanságh hová tette, hogy egy hínáros berekbe kellessék egy királynak veszni, hiszem fabulához hasonló dolog ez, penigh nem fabula, hanem igaz.

258 Isthvánffy Miklós, kisasszonyfalvi (1538–1615) politikus, költő és történetíró.

259 *Mohács*, 186–187.

260 A török időkben elpusztult Csele faluról van szó.

261 Karasica-patak Baranya megyében található, a Keleti-Mecsek lábánál.

262 Zrínyi Miklós (1620–1664) horvát–dalmát–szlavón bán, költő, hadvezér és politikus.

263 *Zrínyi Miklós prózai munkái*, kiad. Kulcsár Péter, Bp., Akadémiai, 2004 (Zrínyi Miklós Összes Művei), 68.

Ibrahim Pecsevi[264] történeti munkája 1650 körül[265]*

Mikor a levert király a csatából elűzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd[266] néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat. A többi elsüllyedővel együtt a király is elmerült, és gonosz lelkét a pokol démonaira bízta. A boldogságos padisah hazatérése után a hitetlenek kiemelték, és Székesfehérvárra, a többi király temetkezési helyére vitték és eltemették.[267]

Fodor Pál fordítása

Liszti László:[268] *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete* 1653[269]

Sokan alitották, s bizonnyal mondották, hogy Király-is ott veszet,
Sebes futásában, s nyargallozásában, azon tóban be-eset,
Maga Táborából, s futo hadaiból, mert személye el-késet;

De czak hamar osztán, e szörnyü harcz után, teste fel-találtatek,
Iambor hiveitöl, s Országh népeitöl mind addigh keresteték,
Sebes nyargalásban, s föld hasadékjában, ő halála történék.

264 İbrahim Pecsevi (1572/74–1650 körül) pécsi születésű török történetíró.

265 *Tárih-Pecsevi*, I, Isztambul, 1281–1283, 84–102.

266 Az eredetiben: *Kıral köprüsi.*

267 Ezt a mondatot annak idején Vámbéry pontatlanul fordította (kihagyta, hogy a testet a „hitetlenek" találták meg és temették el), ami utóbb félreértésekhez és téves kombinációkhoz vezetett.

268 Liszti László, báró (1628–1662) író és bűnöző, eposzt írt a mohácsi csatáról. Hamis pénzverés miatt kivégezték.

269 LISZTI László, *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, Béchbén, Cozmerovius Máthe által, 1653, 136–137.

Moháczhoz közelre, czak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,
Kit nagy vizzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,
Mint egy pasványos viz, avagy mocháros iz, s mint egy Duna szakadás

Cziliche falunál,[270] s ennek határánál, vólt ez az vizbéli ér,
Meredek partyai, s vadnak mély árkai, Duna arja hozzá fér,
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a Török utol ér,

E' föld hasadásba, s viz áradásába, Király mind lovastól hólt,
Minden fegyverestöl, és öltözetestöl, valamint az harczon vólt,
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találtatot vólt;

Nem meszszé ez helytöl, Király esetétöl, Trepka,[271] és Azel[272] testét,
Ottan fel-találták, s czak megh sem számlálták, sok holtaknak tetemét,
Kik véresitették, s vérekkel öntözték, a Mohácznak mezejét.

Henrik Ottendorf[273] útleírása
1663[274]

A Mohács körüli vidék igen sík és lapos föld. Ismert a szerencsétlen csata miatt, melyet Lajos magyar király Szolimán török császárral vívott itt. A folyó neve, melybe a király lovával belezuhant, Carassus.[275] Mohácstól jó órányira folyik a Dunába, alig 20 láb széles, de igen agyagos és sáros.

Hermann Egyed fordítása

270 Csele falu.

271 Trepka András.

272 Aczél István.

273 Henrik Ottendorf (17. sz. második fele) Johann von Goëss (1611–1696) gurki püspök konstantinápolyi követségének (1663–1665) német származású tagja.

274 *Mohács*, 458.

275 Karassó/Karasica. Ez a folyó azonban Mohácstól 30–35 kilométerre északra folyik. Ottendorf a Csele-patakkal keverhette össze.

John Burbery:[276] *Beszámoló Lord Henry Howard utazásáról* 1671[277]

Erre menekült a király, akinek az éjszaka sötétsége és az üldöző ellenségtől való félelem nem adott elég időt arra, hogy földerítse és kitapasztalja az ingoványos gázlót; lova belérohant és elesvén, megfojtotta a királyt fegyverzete súlyával.

Gömöri György fordítása

Evlia Cselebi:[278] *Utazások könyve* 1680 körül[279]

Építője Lajos nevű király, a ki Szülejmán khánnal Mohácsnál megütközött és mocsárba süllyedt. Szülejmán khán Székesfehérvárra küldötte holttestét és eltemettetvén, sírjára pecsétet üttetett. [...] A király kíséretével futás közben egy mocsárban süllyedt; a fejét elhozták. [...] Szülejmán khán Lajos király holttestét, az ékszereket ruhájáról leszedetvén, Székesfehérvárra küldi s ott Menait templomában[280] eltemetik.

Karácson Imre fordítása

276 John Burbery (17. sz. második fele) angol főúr, aki Henry Howard (1628–1684) kíséretében vett részt a Walter Leslie (1607–1667) skót katona és diplomata által vezetett 1665–1666. évi konstantinápolyi követségében.

277 *Mohács*, 459.

278 Evlia Cselebi (1611–1684 után) török utazó, aki bejárta az Oszmán Birodalmat Perzsiától Magyarországig, ahol katonaként harcolt több hadjáratban is az 1660-as években.

279 Evlia CSELEBI *török világutazó Magyarországi utazásai 1660–1664*, ford. KARÁCSON Imre, az előszó, szómagy., jegyz., átdolg. FODOR Pál, Bp., Gondolat, 1985, 114–115, 225.

280 A székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika. Cselebi ezzel a *menait* szóval bálványtemplomot akar jelezni, a pogány arabok Manát vagy Menait nevű bályányára utalva.

Giovanni Francesco Gemelli Careri:[281]
Beszámoló a magyarországi hadjáratokról
1704[282]

Mohácstól nem messze táboroztunk le, az ellenség pedig az általunk elhagyott helyen, az egykori famecsetből lett kápolna mellett, amit Szolimán emeltetett az elesett Lajos király és a maga győzelme emlékére, és a hamis próféta iránti hálájából elrendelte, hogy állandóan egy dervis[283] imádkozzon ott.[284]

Jászay Magda fordítása

Cserei Mihály:[285] *Compendium theologicum et politicum*
1709[286]

Mint vesze el a Mohács mezején minden uraival, püspökjeivel, táborával, országával amaz boldogtalan ifjú Lajos magyar király. [...] Ezt a tüzet Isten a Carassus folyóvizzel oltá meg, mert a nyavalyás király harczról futtában lovastól a vízben dől s ott fulad meg.

Cserei Mihály: *Erdély históriája*
1709–1712[287]

Itt is, ha Isten akar vala, könnyen megfordulhat vala a szegény magyarok dolga, [...] de már közelget vala a magyarországi fátum. Lajos király ugyanis, aki felől négy ne-

281 Giovanni Francesco Gemelli Careri (1648–1724) olasz jogász, világutazó, önkéntesként részt vett az 1686–1687. évi magyarországi hadjáratokban.

282 *Mohács*, 459.

283 A dervis perzsául az ajtó mellett tartózkodó embert jelenti. Az iszlám világban így nevezték a koldusokat, akik a földi javakról lemondtak és aszketikus életet éltek vándorlásuk során. Itt muszlim zarándokra vonatkozhat.

284 A 17. század végi felszabadító hadjáratok után feltételezhetően elpusztult, de emléke sokáig élt az arra utazó muszlimok körében.

285 Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi emlékíró.

286 Szádeczky Lajos, *Cserei történetbölcseleti müve: Compendium theologicum et politicum, azaz oly együgyü írás, melyből mind lelked idvességit, mind világi életednek rendes folytatását rövideden megtanúlhatod,* Történelmi Tár, 1906, 475.

287 *Erdély históriája, 1661–1711,* kiad. Bánkúti Imre, Bp., Európa, 1983 (Bibliotheca Historica), 65–66, 190–191.

vezetes dolgot írnak a históricusok,[288] tudniillik: 1) *ante diem natus*,[289] mert az anyja holta után metszék fel a holttestet a doctorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket s nagy mesterséggel úgy nevelik, amíg szülésnek rend szerint való ideje eljöve; 2) *ante diem barbatus*,[290] mert tizenöt esztendős korában már bajúsza, szakálla nagyon kijött vala; 3) *ante diem uxoratus*,[291] mert még tízesztendős nem vala, mikor megmátkásodik; 4) *ante diem mortuus*,[292] mert igen ifjú korában a mohácsi mezőn szultán Szulimán török császár nagy erejitől megveretik, a harcon az egész magyarországi püspökök, urak ott veszének. Az nap lőn vége a magyarországi birodalomnak, mert maga az boldogtalan király futtában a Carassus,[293] kit magyarul Csele pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fulada meg. [...] Azután ismét így szól [Nagyari József]:[294] „Mikor – úgymond – elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holttesteket, egy Szalánczi[295] nevű gonosz practicus magyar úr holttestét megismervén, keziben levő pálcájával holttestének fejit megüti, s azt mondja: ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem feküinnék most halva. Adná Isten, még veletek is úgy ne bánjék az idegen nemzet."

Debreceni Ember Pál:[296] *Historia Ecclesiae Reformatae* 1728[297]

[Pemflinger[298] grófnak] a hírnök jelentette előtte, hogy a királyt egész seregével együtt legyőzték, az a futásban keresett menedéket, de egy mocsárban nyomorultul elveszett.

288 Lásd fent David Gans krónikáját.

289 Koraszülött.

290 Idő előtt megszakállasodott.

291 Idő előtt megházasodott.

292 Idő előtt meghalt.

293 Karassó. Ez a folyó azonban Mohácstól 30–35 kilométerre északra folyik. Lásd a 261. jegyzetet.

294 Nagyari József (1651–1694) Apafi Mihály erdélyi fejedelem egyik udvari és tábori lelkipásztora.

295 Bizonytalan olvasat Cserei kéziratában (Salánki?). Talán Szalkai László (1475–1526) esztergomi érsekről, fő- és titkos kancelláról (1524–1526) lehet szó, aki meghalt a mohácsi csatatéren.

296 Debreceni Ember Pál (1660 körül–1710) református lelkész, ő írta az első magyarországi református egyháztörténetet.

297 DEBRECENI EMBER Pál, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. BOTOS Péter, kiad. DIENES Dénes, KOVÁCS Józsefné et al., Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009, 56.

298 Pemflinger Márk (1480 körül–1537) alkincstartó (1514), erdélyi szász királybíró (1521–1531). I. Ferdinánd király híve.

Ez a gyászos mohácsi vereség Isten akaratából érte Lajos királyt, a klérust, a magyar nemesség virágát, azért a kegyetlen intézkedésért, hogy az evangélikusokat megégetni parancsolták a bálványimádásért is.

Botos Péter fordítása

Losonczi István[299]**: *Hármas kis tükör***
1773[300]

Maga-is a Király *Csele*-patak nevű sáros vízben lovával együtt el-veszett. Kinek teste az után 2. hólnap múlva találtatott meg, és Fejérváron szomorúan eltemettetett.

Etédi Sós Márton:[301] ***Magyar gyász; vagy-is Második Lajos magyar királynak a mohátsi mezőn történt veszedelme***
1792[302]

Illy végső romlását Királyunk siratta,
De mivel sebeit nem orvosolhatta:
A Csele pataknak útját fordíttatta,
Hol bádjadott lova le-rogyott alatta.

És ott rút posványba rugván hátra s elé,
Jobban jobban merült mélyebb sárba belé,
Mind addig: míg tsak nem egy örvény el-nyelé,
Hol *Szent Királyunk*-is vég óráját lelé.

299 Losonczi István, hányoki (1709–1780) református prédikátor, pedagógus, tankönyvében Magyarország történetét és földrajzát ismerteti verses formában.

300 *Mohács*, 461.

301 Etédi Sós Márton (1753–1801) költő, Bugyiban volt jegyző a 18. század végén.

302 Etédi Sós Márton, *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos magyar királynak a mohátsi mezőn történt veszedelme*, Pesten, Landerer Mihaly, 1792, 211.

Péteri Takáts József:[303] ***Úti jegyzetek***
1797[304]

A földszinten van egy szoba, melynek két oldalán van vászonra ritka szépséggel Dorfmeister[305] soproni képírótól lefestve egyik oldalon ama szerencsétlen mohácsi ütközet, melyben az ország főembereivel maga a király is, II. Lajos 1526-ban elveszett, a Csele nevű patakban, mely akkor a Duna kiáradásától feldagadott.

303 Péteri Takáts József (1767–1821) Győr megyei főjegyző, író, pedagógus.

304 *Mohács*, 470.

305 Dorffmaister István, idősebb (1725–1797) a maga korában az egyik legnépszerűbb osztrák származású barokk festő Magyarországon. Az 1780-as évektől a magyar katolikus egyház vezetői monumentális történeti képek egész sorának elkészítésével bízták meg. Ezek közé tartozott a két „mohácsi", tehát az 1526-os mellett az 1687-es nagyharsányi csatát ábrázoló kép (1787) is, amelynek megrendelője galánthai Esterházy Pál László (1730–1799) pécsi püspök volt. A két táblafestmény *(pannó)* a mohácsi püspöki nyaraló díszítésére készült.

Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról

A mohácsi csatára vonatkozó kortárs oszmán-török elbeszélő források javát már a 19–20. század fordulóján megismerhette a magyar szakmai és érdeklődő közönség. 1893 és 1916 között jelent meg a *Török történetírók* című sorozat három kötetben. Az első kettőt jegyző Thúry József öt olyan oszmán-török krónika részleteit adta közre szép magyar fordításban (de számos kihagyással), amely a mohácsi csatáról is tartalmaz leírást (kiegészítve néhány fontos okleveles forrással, például Szülejmán hadjáratainak naplóival vagy a diadalmas csaták után kiállított győzelmi iratokkal). Az első kötet Kemálpasazáde (vagy arabos formában Ibn Kemál), a második Lütfi pasa, Ferdi (helyesen Bosztán cselebi), Dzselálzáde Musztafa és Kjátib Mehmed záim műveiből közölt rövidebb-hosszabb részleteket. E szerzők Szülejmán szultán kortársai, az események szemtanúi és – az első négy szerző estében – a birodalom meghatározó személyiségei, a nagypolitika irányítói voltak, ezért tanúságtételeik különleges értéke vitán felül áll. Thúry tehát jó érzékkel választotta ki a legértékesebb krónikákat. Ezeket egyébként Joseph von Hammer monumentális oszmán történeti összefoglalójának megjelenése (1828) óta szakmai berkekben már ismerték, bár a szövegét akkoriban még csak kevésnek adták ki. Így a kiválasztott művek többségét Thúrynak még kéziratokból kellett lefordítania. Ma már sokkal jobb helyzetben vagyunk, számos mű több kiadásban is hozzáférhető, és egyre több feldolgozás készül róluk.

Vannak azonban olyan, Thúry és az őt követő Karácson Imre által nem közölt források, amelyekben még találhatók hasznosítható, eddig kevesebb figyelemre méltatott híradások a mohácsi csata történetéről. Ezek közül néhány fontosabb: 1. Matrakcsi Nászuh: *Szülejmán-náme* (Szülejmán könyve); az évtizedeken át készült, 1551-ig terjedő mű szétszórt kéziratokból áll, és csak egyes részeit adták ki; 2. Dzselálzáde Szálih: *Tárih-i Szülejmán* (Szülejmán története); készült 1530 körül, az 1520–1528 közötti időszakot tárgyalja, kiadatlan. 3. Ramazánzáde Mehmed Pasa:

Tárih-i Nisándzsi (Mehmed Pasa) vagy *Tarih-i Ramazánzáde* (Mehmed pasa kancellár krónikája/Ramazánzáde krónikája); egyetemes történeti munka, készült 1562 körül, már a 19. században kiadták. 4. Musztafa Áli: *Künhü'l-ahbár* (A történetek lényege); a szerzőjének nagy elismerést hozó mű 1591–1599 között készült, a Szülejmán szultán korát bemutató része kiadatlan. 5. Haszánbégzáde: *Tárih* (Krónika); készült 1628–1635 között, már kritikai kiadásban is rendelkezésre áll. 6. Szolakzáde Mehmed Hemdemi: *Tarih-i Szolakzáde* (Szolakzáde krónikája); a Haszánbégzádéra nagyban támaszkodó munka az 1640–1650-es években készült, már a 19. században kiadták. Több verses krónika is született Szülejmán (főleg 1520-as évekbeli) hadjáratairól; ezek egyikét, Behári *Fethnáme-i gazá-i Ungurusz* vagy *Kijámet-náme* (Magyarország elfoglalásának története/Végítélet könyve) című munkáját, amely a mohácsi hadjárat idején készült és a csatát a muszlim apokaliptikus várakozások megvalósulásaként mutatja be, nemrégiben Sudár Balázs adta közre magyar fordításban.

A 17. századi krónikák közül a mohácsi hadjárat egyik legfontosabb forrása Ibrahim Pecsevi krónikája. Amint arra már Vámbéry Ármin és Thúry József, majd nemrégiben Hancz Erika is felhívta a figyelmet, e viszonylag késői visszatekintés értékét főleg az adja, hogy nemcsak írott forrásokra támaszkodik, hanem leírásába beleszőtte azokat a helyi ismereteket és történeteket is, amelyeket a családi emlékezet őrzött meg, vagy általa ismert emberektől hallott. Az 1574-ben született Ibrahim Pecsevi (a török és a nemzetközi szakirodalomban újabban Pecsuji vagy Pecsujlu formában írják a nevét) családja a török hódítás után Boszniából költözött Pécsre, Pecsevi mellékneve szülővárosára utal. Felmenői mind katonák voltak, apja is a timár-birtokos szpáhik közé tartozott. Anyja révén közeli rokonságban állt a birodalmat évtizedeken át irányító Szokollu klánnal. Apja halála után (1588 táján) az anyai famíliából származó Ferhád budai pasa (1591-ig), majd Lala Mehmed (1604–1606 között nagyvezír) vette magához (az utóbbi egészen 1606-ban bekövetkezett haláláig gondoskodott róla és előmeneteléről). Ibrahim valószínűleg pécsi és boszniai tanintézetekben végezte tanulmányait, és hosszú élete során számtalan katonai és igazgatási posztot töltött be. Volt az udvari lovasok és gyalogosok számvevője, a pénzverde felügyelője, tartományi kincstartó és kormányzó stb. Az 1620-as éveket jórészt a birodalom keleti felében töltötte, 1630 után viszont jobbára a fővárosban, majd mindinkább szülőföldjén, Magyarországon vállalt hivatalokat. 1640–1641 táján nyugalomba vonult, és élete hátralévő éveit valószínűleg Budán és Pécsett töltötte, ahol ifjúkorában tervbe vett történeti munkáján dolgozott. Feltehetőleg szeretett szülővárosában, Pécsett hunyt el 1647–1648 táján.

Ibrahim Pecsevit *Tárih-i Pecsevi* (Pecsevi krónikája) néven ismert történeti munkája tette a hódoltság egyik legnevesebb szülöttjévé. A mű 1520-tól 1640-ig tárgyalja az oszmán történelmet. Legértékesebb része az 1590-es évekkel kezdődik, mivel ettől fogva gyakran maga is szereplője, szemtanúja az elbeszélt eseményeknek. Pecsevi a szokásos módon kronologikus rendben írta meg az oszmánok háborúit és a birodalomban megesett nevezetes dolgokat, mégis sok tekintetben fordulatot hozott az oszmán-török történetírásban. Ő volt az első literátus, aki olykor nem muszlim történetírók híradásait is felhasználta az események bemutatásához. Ennek szellemében a mohácsi csatáról és Bécs 1529. évi ostromáról is két változatot közölt: egyet török források és saját ismeretei, egyet pedig „hitetlen" források szerint (a mohácsi csatát Heltai Gáspár, a bécsi ostromot Isthvánffy Miklós alapján írta meg). Fontosnak tartotta megismertetni olvasóit olyan kultúrtörténeti újdonságokkal, mint a fekete lőpor és a könyvnyomtatás felfedezésének története, a „hitetlenek" könyvkiadási szokásai, a kávé és a „rossz szagú, egészségre káros" dohány elterjedése stb. Történetírásának megkülönböztető jegye oknyomozó módszere, valamint az, hogy az elsők között fedezte fel, emelte be az oszmán történetírásba az egyént és annak képességeit, törekvéseit és vágyait mint a társadalmi életet alakító tényezőket. Nagy újítása, hogy az oszmán történetírók kötelező személytelenségén túllépve saját magát minduntalan a történet középpontjába állítja. A személyiség felfedezésén túl Pecsevi történetírásának további fontos jellemzője kritikai magatartása, kreativitása (a másoktól átvett anyag szuverén kezelése), megbízhatósága és hitelessége. A mohácsi csatával kapcsolatos „kutatásairól" például szükségesnek tartotta elmondani: „A gondolkodó embereknek szolgáljon nemes tudomásul, hogy bár megvetendő dolog az ősök és az apák szavait bírálattal illetni, mégse essen kétségbe az, akit ezért eltalálnak a kortársak rosszallásának nyilai. Merthogy azt a hat-hét elragadó történeti munkát, amelyet a mohácsi mezőn véghezvitt hitharcról olvastam, egymással ellentétesnek találtam, ráadásul ellentmondásban álltak azzal, amit megbízható emberektől hallottam. Ezért úgy döntöttem, hogy ebben az összeállításban azt adom át és mesélem el, amit az általam megismertekből leginkább hitelesnek tartok." Ez persze nem jelenti azt, hogy Pecsevi minden adatát készpénznek vehetjük. Például a 16. század első felének leírásakor gyakran elvéti az időpontokat – miközben magukról a eseményekről megbízhatóan tájékoztat.

Krónikájának mohácsi csatáról írott fejezetei nem ismeretlenek a történészek előtt. Már Joseph von Hammer bőségesen idézte őket, aztán 1860-ban Vámbéry Ármin az egész „török" fejezetet lefordította magyarra. Thúry József a Pecsevinek szentelt,

alapvető tanulmánysorozatában a csata európai forrásokat felhasználó változatát tette közkinccsé, míg a Dzselálzáde Musztafa krónikájához fűzött lábjegyzetekben a török forrásokra támaszkodó verziót ismertette elég részletesen. Egy rövid rész a Nemzet és Emlékezet sorozat *Mohács* című kötetében jelent meg Hancz Erika fordításában. Ezek után nyilván némi indoklást kíván, hogy miért tartottam szükségesnek a „török" fejezet újrafordítását és közreadását. A válasz egyszerű: mert az eddigiek nem teljesek és/vagy sok hibát tartalmaznak. Vámbéry fordítása például olyannyira elnagyolt és annyi tévesztés van benne, hogy használata kifejezetten ellenjavalt. Erre a legjobb példa, ahogy félrevezette olvasóit II. Lajos halálával és eltemetésével kapcsolatban (lásd a szöveg e helyéhez fűzött jegyzetet). Az újrafordítás mellett szólt az is, hogy Pecsevi eredeti szövegében sok olyan ismeret, közlés (és néha tévedés) van, amit csak szakszerű magyarázó jegyzetek segítségével értelmezhetünk helyesen. Amikor tehát az alábbiakban közzéteszem Pecsevi mohácsi csatáról szóló „török" fejezetének teljes magyar fordítását, azt abban a reményben teszem, hogy a helyi híradásokkal megtűzdelt szöveg bővítheti és kikerekítheti e döntő fontosságú történelmi eseményre vonatkozó ismereteinket.[306]

Ibrahim Pecsevi: *Krónika* (részlet)

A mohácsi hadjárat és más hódítások összefoglalása, a felséges szultán elindulása

A 932. év tiszteletre méltó redzseb havának 11-ikén.[307]

Ezen a győzedelmes hadjáraton Ibrahim pasa[308] a nagyvezíri méltóság mellé megkapta a ruméliai tartományt is, ezért amikor Edirnébe értek, a ruméliai bégek[309] a seregeikkel ott találkoztak vele. Behrám pasa anatóliai beglerbég[310] Gallipolinál

306 A fordítás a távolról sem tökéletes, ám mindeddig egyedüli isztambuli szövegkiadás alapján készült: *Tárih-Pecsevi*, Isztambul, 1281–1283/1864–1866, I, 84–102. A Heltai Gáspár krónikája alapján készült csataleírás hiányos fordítását lásd Thúry József, *Pecsevi viszonya magyar történetíráshoz*, Századok, 26(1892), 560–566.

307 1526. április 23.

308 Pargali Ibrahim (1493–1536) nagyvezír (1523–1536) és a szultán bizalmasa. Ibrahim életéről újabban lásd Aykut Can, *Pargalı'nın Ölümü*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013.

309 Teljes formájában szandzsákbég, a szandzsáknak vagy livának nevezett katonai-közigazgatási egység irányítója.

310 Tartományi kormányzó, a beglerbégségnek vagy vilájetnek nevezett nagyobb, több szandzsákot magába foglaló katonai-közigazgatási egység elöljárója.

kelt át, és Edirnénél csatlakozott a nagyúri sereghez. Edirnében megszemlélték a hat udvari zsoldos lovas alakulatot. Miután gondoskodtak a hadfelszerelésről, elindultak, és a nemes sábán hó tizenhatodik napján[311] a felséges padisah Szófia mezején szállt meg. Midőn onnét is elindultak, az uralkodó parancsot adott, hogy az összes ruméliai katonát szemléljék meg. A mustrát lóháton, a következő állomásra érve folytatták le. Az uralkodó parancsot adott, hogy innentől fogva a nagyvezír a ruméliai katonákkal egy állomásnyira a sereg előtt haladjon, és úgy rendelkezett, hogy az udvari zsoldos lovasok közül számos bajnok és kétezer puskás janicsár menjen vele százötven zarbzen ágyúval[312] együtt.[313] A nevezett hó huszonnegyedik napján[314] az anatóliai sereget is megszemlélték. Musztafa pasa másodvezír, Ajasz pasa harmadik vezír, Behrám pasa anatóliai beglerbég, az udvari zsoldos lovasok és a janicsárok a boldogságos padisah oldalán, a többiek pedig az elöljáróikkal indultak útnak.[315] A nemes ramazán hónap tizenkilencedik napján a fenség sátrait Belgrád mezején ütötték fel.[316] Sevvál negyedik napján[317] átkeltek a Szerémségbe.

311 1526. május 28. A nagyvezír környezetében vezetett hadjárati napló szerint május 29-én. *Török történetírók*, ford., jegyz. Thúry József, I, Bp., 1893 (Török-magyarkori Történelmi Emlékek, Második osztály, Írók), 303. (A továbbiakban *Török történetírók*); Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I*, Wien, 1978 (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 8), 57.

312 Ólomgolyót kilövő, kisebb mezei vagy tábori löveg, három fajtája volt: kis, közepes és nagy. Ágoston Gábor, *Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai = Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. Horn Ildikó et alii, Bp., L'Harmattan, 2016, I, 70–71. A hadjáratra hozott összes ágyúk száma nem ismert, de megközelíthette a 300–400-at. B. Szabó János, *A mohácsi csata*, Bp., Corvina, 2006, 72–73. Uő., *Mohács: Régi kérdések – új válaszok: A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Bp., HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2015, 97.

313 A hadjárati napló szerint is Szófia után vált el Ibrahim serege a főseregtől (június 3-án). *Török történetírók*, I, 303. Schaendlinger, *i. m.*, 61.

314 1532. június 5.

315 A hadjáraton részt vevő vezírek, főméltóságok (a két főhadbíró, a szultán hodzsája, kancellár stb.) és szandzsákbégek egykorú listáját kiadta: Feridun M. Emecen, *A csata, amely a „Nagy Török" előtt megnyitotta a Magyar Alföldet – Mohács, 1526 = Mohács*, szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006, 425–428; Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, 209–210. Vö. Ágoston, *i. m.*, 66–71.

316 1532. június 29. Ez Ibrahim Belgrádba érkezésének időpontja, a szultán csak július 9-én ért oda. *Török történetírók*, I. 306–307; Schaendlinger, *i. m.*, 67–68.

317 1532. július 14. A hadjárati napló szerint a szultán sátrát sevvál 1-jén, azaz július 11-én vitték át Zimonyba. *Török történetírók*, I. 307; Schaendlinger, *i. m.*, 68.

Pétervárad[318] *várának bevétele*

A 932. év kegyes sevvál havának tizenhetedikén[319] az égi méltóságú padisah a Szalánkemén[320] nevű vár környékén állt meg, és Ibrahim pasa nagyvezírt és főhadparancsnokot[321] a nevezett vár elfoglalásával bízta meg.[322] Ő a ruméliai bajnokokkal oda ment, és hétnapos ostrom után végül aláaknázva sikerült bevennie.[323] A Tomori Pál nevű tévelygő a gonosztevő királynak a Duna mögötti országrészein volt főparancsnoka és katonáinak elöljárója.[324] Mivel a nevezett vár az ő irányítása alatt állt, számos hajót szerelt fel és rengeteg puskással rakta meg őket; az volt az elképzelése, hogy az iszlám népének flottáját megakadályozza a vár előtti áthaladásban. Ám a boldogságos küszöb[325] által oda rendelt nyolcszáz hajó parancsnoka, Szülejmán reisz[326] támadásának nem tudott ellenállni; ő maga kénytelen-kelletlen a szegedi mezőre lovagolt, a hajói pedig a Duna vizén Újlak[327] felé menekültek. Midőn Újlakba értek, némi puskást és néhány száz lovast helyeztek a várba, és már nem tudtak tovább menekülni.

Újlak várának bevétele

A 932. év sevvál 28-án.[328] Pétervárad várának elfoglalása után Ibrahim pasa, a magas méltóságú nagyvezír az iszlám sereggel Újlak várának bevételére fordította figyelmét. A magasságos Allah kegyéből szerződéssel ezt is elfoglalták, és a benne tartózkodó pokolra való átkozottaknak oltalomlevelet ajándékoztak.

318 Az eredetiben: *Varadin.*

319 1532. július 27. A hadjárati napló szerint Ibrahim július 8-án ért Szalánkeménhez (ma: Zalánkemén, a Duna partján fekvő falu Szerbiában), ahol elrendelte az 1521-ben lerombolt vár újjáépítését. *Török történetírók*, I, 306; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 67.

320 Az eredetiben *İslankamen.*

321 Az eredetiben: *serdar-i ekrem.*

322 A hadjárati napló szerint a szultán június 18-án, Krusevác (ma: Kruševac, község Szerbiában) környékén utasította Ibrahimot Péterváradelfoglalására. *Török történetírók*, I, 304; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 63.

323 Péterváradd (ma: Petrovaradin, a Duna partján fekvő város Szerbiában) ostroma a hadjárati napló szerint július 13-án kezdődött meg. A szultán július 22-én ért ide, és a várat kéthetes ostrommal július 27-én vették be. *Török történetírók*, I, 307–309; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 69–72.

324 Tomori Pál ekkor kalocsai érsek és alsó-magyarországi főkapitány volt. János B. SZABÓ, *Tomori, Pál* = *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*, ed. Clifford. J. ROGERS, Oxford, 2010, III, 360.

325 A „boldogságos küszöb" vagy a „boldogság küszöbe" nem más, mint a szultáni udvar, illetve maga a dinasztia/az uralkodó. Állandó formula a hatalmi központra.

326 *Reis*: hajóskapitány.

327 Az eredetiben: *Ilok.*

328 1526. augusztus 7. Az oszmán had augusztus 2-án érkezett Újlak (ma: Ilok, város Horvátországban) alá, s a vár védői augusztus 8-án adták meg magukat. *Török történetírók*, I, 310–311. SCHAENDLINGER, *i. m.*, 74, 76.

Kölpény, Szávaszentdemeter, Ireg, Szentgergely, Lukaj (?), Szata, Valkóvár, Erdőd, Cserög, Racsa és Eszék várak elfoglalása.[329] Az említett várak és párkányok lakói a muszlim sereg félelmetes üvöltésétől összezavarodva bolyongtak a tévelygés völgyében; némelyikből a nép a völgyekbe és a hegyekbe szóródott szét, mások lakói pedig arcukat a padisahi küszöbhöz dörzsölve kegyelmet kértek.[330] Eszék várát a földdel tették egyelővé, s a városon belül a győzedelmes sereg áthaladása és átkelése érdekében három napon belül széles hidat építettek, s zilkáde hó tizenkettedikén az egész győzelemhez szokott hadsereggel együtt átkeltek a becstelen magyarok oldalára.[331] Az átkelés befejezése után a mindenre elszánt padisah parancsára a hidat lerombolták, és az összeköttetést az iszlám országával elvágták.

A szerencsétlen király veresége a mohácsi mezőn

A 932. év zilkáde 20-án.[332] A gondolkodó embereknek szolgáljon nemes tudomásul, hogy bár megvetendő dolog az ősök és az apák szavait bírálattal illetni, mégse essen kétségbe az, akit ezért eltalálnak a kortársak rosszallásának nyilai. Merthogy azt a hat-hét elragadó történeti munkát, amelyet a mohácsi mezőn véghezvitt hitharcról olvastam, egymással ellentétesnek találtam, ráadásul ellentmondásban álltak azzal, amit megbízható emberektől hallottam. Ezért úgy döntöttem, hogy ebben az összeállításban azt adom át és mesélem el, amit az általam megismertekből leginkább hitelesnek tartok.

Ebben a fényes hitharcban nagyapánk Bosznia alajbégjeként, boldogult atyánk pedig hét testvérével együtt erős vitézekként vettek részt.[333] Lakóhelyeik Szarajevó

329 Az eredetiben: Kutik, minden valószínűség szerint elírás Kupinik helyett (ma: Kupinovo), Dimitrofça (ma: Mitrovica), Irig (ma: Irig), Gogorofça (valószínűleg Gregorofçe, ma: Grguverci), Lukay (Vámbéry szerint Bokair, más krónikásoknál Nogaj stb., azonosíthatatlan), Sotin (ma: Sotin), Dılkovar (elírás Vulkovar helyett, ma: Vukovar) Erdud (ma: Erdut), Çervinek/Çervenik (ma: Čerevič), Raça (ma: Rača), Ösek (ma: Osijek).

330 Cserög (ma: Čerević, falu Szerbiában) lakói július 28-án, Erdődé és Eszéké augusztus 8-án hódoltak meg. *Török történetírók*, I, 309, 311; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 73, 76.

331 1526. augusztus 20-án. A hidat valójában öt napon át (augusztus 15–19-én) építették, az átkelést pedig augusztus 21-én kezdték meg és 23-án fejezték be. *Török történetírók*, I, 312–313; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 77, 79–80.

332 1526. augusztus 28. Helyesen: 1529. augusztus 29.

333 Pecsevi nagyapját Dzsáfernek hívták, aki 1520 körül szubasi *(subaşı)* rangban állt a boszniai szandzsákban, s nem biztos, hogy valóban alajbégként *(alaybeği)* vett részt a mohácsi csatában. Lásd FODOR Pál, *Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi = Pécs a hódoltság korában: Tanulmányok*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, VONYÓ József, Pécs, Kronosz–Pécs Története Alapítvány, 2012[2] (Pécsi Mozaik, 2), 146. *Alaybeği* (másik nevén *miralay*): a szandzsákbég katonai helyettese, a szandzsák timár-birtokos szpáhijainak parancsnoka. *Subaşı*: a szandzsákok timár-birtokos haderejének magasabb, többnyire 20 000 akcse feletti értékű szolgálati (ún. ziámet-) birtokkal javadalmazott tagja, eredetileg a szandzsákon belüli, vilájetnek nevezett területi-katonai egység

közelében, a bihai járásban[334] a nép körében Alajbég fiai néven jelenleg is ismeretesek. Ennélfogva szükségesnek látszik, hogy pár csekélységet az ő dolgaikról is elmondjunk. Kérjük és szeretnénk, hogy ha valaki a hozzátartozók közül olvasná ezt, szolgáltasson okot a jó szívvel való megemlékezésre, más művelt emberek pedig fogadják kedvezően a mentegetőzéseinket. A muszlim uralkodók közül a hitharcos padisahok legkiválóbbika, a meghalt és megboldogult Hódító Mehmed szultán kán gázi[335] – a magasságos Allah legyen könyörületes hozzá! – nyolcszázhetvenhétben meghódította Bosznia nagy részét,[336] és látta, hogy szükséges volna egy szandzsákbégség létesítése. Az első szandzsákbégi posztot Minnetbégoglu Mehmed bégnek adta.[337] Kiváló dédapánk, Kara Davud aga, aki ekkoriban az elhunyt padisah fegyverhordozója volt,[338] talán a nevezett béghez való közelsége miatt vagy más okból ötvenezer akcsés ziámet-birtokkal[339] boszniai alajbég lett, és a tiszteletre méltó háremet elhagyta. Sőt a boldogult Bajezid szultán nemes idejében[340] az e háborúban [ti. a mohácsi csatában] elővédként harcoló, boldogult Jahjapasazáde Kücsük Báli bég[341] ziámetjét kapta meg, amiről az adományozási diplomát is megszerezte. Ezt a nagyúri diplomát jelenleg is magamnál őrzöm. Ebbe az összeállításba szó szerint be akartam másolni, de nem elég kellemdús, ezért később, ha a magasságos Allah

élén állt. Ezért a szubasi szó a 16. század közepéig még gyakran a ziámet-birtokos szinonimája. A 16–17. században szubasinak hívták a városi vagy tartományi szinten, illetve a szandzsákbégek és a kádik alárendeltségében működő rendfenntartókat is.

334 Az eredetiben: *Saraybosna kurbünde Biha/Bihe nahiyesinde.* Ilyen náhije nem volt a boszniai szandzsákban. Esetleg elírás vagy téves olvasat Bircse helyett? Vö. Hatice Oruç, *15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı*, OTAM 18(2005 [2006]), 249–271; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. Godine*, eds. Adem Handžić, Snježana Buzov, Lejla Gazić, Amina Kupusović, Sarajevo, 2000, I–III.

335 Uralkodott 1444–1446 és 1451–1481 között. *Gazi*: hitharcos, a hit bajnoka.

336 1472. június 8.–1473. május 28. A hódítás ténylegesen 1463 nyarán történt.

337 Bosznia első szandzsákbégje 1463-ban. Vedad Biščević, *Bosanki namjesnici osmanskog doba (1463.–1878.)*, Sarajevo, Connectum, 2006, 52–53.

338 Az eredetiben: *silahdar.*

339 A nagyobb (évente 20 000 és 100 000 akcse között jövedelmező, de a felső határt sokszor meghaladó értékű) szolgálati birtokok neve.

340 II. Bajezid szultán (1481–1512).

341 Jahjapasazáde Báli bég a II. Bajezid-kori vezír és ruméliai beglerbég, Jahja pasa öt vagy hét fia közül a legidősebb. Kücsük (kicsi) melléknevét valószínűleg azért kapta, hogy megkülönböztessék a híres végvidéki akindzsi vezértől, Malkocsoglu Báli bégtől. Mindvégig a nyugati végvidéken teljesített szolgálatot, 1506-ban avlonjai, 1513-ban szendrői bég. 1521 elejétől boszniai bég, ekként vett részt Nándorfehérvár elfoglalásában. Az ostrom után szendrői, 1523-ban vidini bégnek nevezték ki, 1524 végétől ismét szendrői bég. 1527-ben az ellene felhozott vádak alapján a szultán kivégeztette. Dušanka Bojanić, *Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapasić*, Istorijski Časopis 32(1985), 49–77.

akarja, majd egy másolatát közlöm és írom át.[342] A mai viszonyokból kiindulva senki ne gondolja, hogy a fegyverhordozókat lealacsonyította, ha ziámet-birtokossá váltak. Abban az időben egy ötvenezer akcsés ziámet birtoklása messze többet ért, mint korunkban a vezíri rang. Boldogult atyámtól sokszor és visszatérően hallottam: „Boszniában Kara Malkocs bég idejében[343] fényes tetteket hajtottunk végre. Az iszlám hitharcosai olyan sok zsákmányt szereztek, hogy csak én a szolgámmal hatvanezer akcsényi zsákmányhoz jutottam. A nevezett bég páncélos és vértes hírhozókat[344] és levágott fejeket küldött a boldogságos küszöbhöz. Azzal az indokkal, hogy ő volt e hitharc valódi mozgatója, atyánkat, [Dzsáfert] javadalomemelésre, engem pedig kezdő javadalomra terjesztett fel. Atyánknak, mivel alajbég volt, ötszáz akcse javadalomemelést adományoztak, az én kezdő javadalmam viszont egy újabb hitharctól tették függővé. Ennek megfelelően elmentem az iraki hadjáratba, és a karakáni szorosban szolgáltam.[345] Azzal az indokkal, hogy mint a boszniai alajbég fia állás nélküli várományosként vonultam be a hadjáratra, egy kezdő timárra szóló nemes paranccsal jutalmaztak meg. A magasságos Allah a megmondhatója, csak akkor tértem volna haza ekkora örömmel, ha a boszniai szandzsákot adták volna nekem." Ezzel mutatott példát azoknak, akik a mi időnkben lekicsinylik és lenézik a kezdő timárra vonatkozó rendeleteket.

342 Ezt az ígéretét Pecsevi be is váltotta, mert a csata leírásának befejezése után valóban bemásolta krónikájába dédapja és nagyapja (az adott formában eléggé kétes hitelű) adományleveleit. Ld. *Tárih-i Pecsevi*, I, 102–104.

343 Talán Malkocsoglu Báli bégre, a híres akindzsi vezérre utal, bár ő jóval korábban, 1475–76-ban állt a boszniai szandzsák élén. BIŠCEVIĆ, *i. m.*, 73. Esetleg szóba jöhet egy másik Malkocsoglu, akit Kara Oszmán bégnek neveztek, és aki a Bosznia elfoglalásában játszott szerepéért jelentős földadományokban részesült az ország nyugati részében, és udvari bizalmasként egyfajta nem-hivatalos szandzsákbégként fungált hosszú időn át. Franz BABINGER, *Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malqoč-oghlu's* = F. B., *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München, Südosteuropa Verlagsgesellschaft, 1962, 362–363. Egy Kara melléknevű, ám Dajanlizádének mondott Oszmán bég az 1500-as évek elején szerepel a boszniai bégek eléggé zűrzavaros listáján is (BIŠCEVIĆ, *i. m.*, 84). Ez időben jobban megfelelne Pecsevi itt említett hősének.

344 Az eredetiben a korabeli szóhasználatnak megfelelően: *diller*, azaz „nyelvek".

345 Az 1533–1535-os Irán elleni hadjáratról van szó, amelynek során Szülejmán szultán elfoglalta Bagdadot és egész Irakot, és kétszer bevonult Tebrizbe, a perzsa sah fővárosába.

A háború elbeszélésének megkezdése

Miután átkeltek a Dráva folyón, azon a helyen tábort ütöttek. Itt éjjel az iszlám sereg olyan fáklyás kivilágítást rendezett, mintha a kilenc ég csillagai egy helyre gyűltek volna, és a világot a tavasszal felragyogó nap is megirigyelhette volna. Erről az állomásról a korábbiakhoz hasonlóan Jahjapasazáde Kücsük Báli béget rendelték ki az iszlám sereg előőrséül, azaz nyelvfogónak és elővédnek, mivel sokat látott és megfontolt ember volt, aki atyja és a maga katonáiból mintegy ezer fővel járt hadjáratokra, s aki a négyezer főre rúgó, vértes és páncélos, lándzsát hordó szendrői katonával is rendelkezett. Hátvédül Hüszrev boszniai béget jelölték ki, mivel a boldogult Bajezid szultán lányának fia volt, és mivel atyja hadnépéből és a saját embereiből számos bajnokkal rendelkezett, és a keze alatt lévő boszniai sereg is jól felszerelve és készen állott.[346] Ezután állomásról állomásra haladtak, s Baranyavár közelében, annak a helynek az alsó részénél, ahol a hidat felverték, lábon átgázoltak a Karasica tavon.[347] Ezután a nagyvezír a ruméliai sereget és a mellé adott kétezer puskás janicsárt a százötven zarbzennel együtt tökéletes csatarendbe állította. Őt követve az anatóliai bajnokok és a Behrám pasa beglerbég vezetése alatt álló összes szandzsák hadereje vonult egymás után. Az ég szolgájú padisah a többi győzelmes muszlim hadnéppel, a janicsárokkal és az udvari zsoldos lovassággal fekete hegyekként több oszlopba rendeződve csatasorba állott; áldott fejére három páratlan tollforgót tűztek, áldott nemes teste pedig úgy festett, mintha páncélból és vértből készült acélerődbe sáncolta volna el magát. Aki látta őt boldogságosan elindulni, a „Segítsen téged a magasságos Allah" kezdetű áldó imával és dicsőítéssel indult a bosszúszomjas hitetlenek felkutatására. A baranyavári úton a Buziglicaként ismert hely[348] közelében a

346 Hüszrev bég (Boszniában Gázi Hüszrev-bég formában, 1480–1541) 1521–1525, 1526–1533 és 1536–1541 között állt a boszniai szandzsák élén. E két évtized alatt szívósan terjesztette az oszmán fennhatóságot Horvátországban és Magyarországon, és jelentős építkezésekkel járult hozzá Szarajevó (ma: Sarajevo, Bosznia-Hercegovina fővárosa) városi fejlődéséhez és iszlám jellegének elmélyítéséhez. M. Tayyib Okıç, Mehmet İpşirli, *Gazi Hüsrev Bey = Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1996, 453–454.

347 Inkább mocsáron.

348 Pecsevi nyomtatott szövegében itt egy *Pusu kilisesi*-nek (jelentése: Leshely-templom) olvasható név szerepel, ami még a legújabb szakirodalomban is fel-felbukkan, jóllehet már Thúry József felvetette és nemrégiben Dávid Géza megerősítette a legvalószínűbb megoldást: hogy itt a Buziglica (horvátul Busziklica/Buzklica) nevű erdős területről van szó (Sárok [község Baranya megyében] Géta[puszta] és az egykori Lak [ma: Kneževo] közelében, az egykori Bulcsu/Bulics falu helyén). Lásd *Török történetírók*, ford., jegyz. Thúry József, II, Bp., 1896 (Török-magyarkori Történelmi Emlékek, Második osztály, Írók), 158–159: 1. jegyz.; Dávid Géza, *Vámbéry Ármin török krónikafordításai*, Keletkutatás 2013. tavasz, 93.

boldogult Báli bég balra fordult, s a síkság szélénél a Bácsfaluja[349] nevű hely felé indult a hegy lejtőjén átvágva. Amint az iszlám boldogságos padisahja a mohácsi síkon álló, Szultándomb[350] néven ismert magas dombhoz ért, lováról leszállt, a dombtetőre ment és egy trónszékre[351] ült.

Én, csekély értelmű szegény, az ezredik évet megelőzően[352] ifjúi hévvel és héjavadászat ürügyén bejártam azt a vidéket, és a magasságos Isten a megmondhatója, kétszer vagy háromszor is felmásztam arra a dombra, mert azt gondoltam, hogy szerencsét hoz, hisz arról a helyről egy hitharcos padisah fohászkodott az éghez. Vagyis igen magas volt, és fáradságos volt megmászni. Mostanában, amikor a megboldogult zászlótartó, Haszán pasa volt a budai beglerbég,[353] a dombtetőre fából egyszerű pavilonfélét készíttetett, mellette pedig kutat ásatott. A környező mezőből csak alig emelkedik ki; ebből is világosan megtapasztalhattuk, hogy ami biztos: az idő múlásával a világ sem állandó.

A szent ember hírében álló és csodatévő képességekkel megáldott, megboldogult Ali dedének – a magasságos Allah részesítse kegyében! –, a szigetvári nemes szultáni sírkápolna sejhjének[354] csodatévő szájából egyszer személyesen hallottam, hogy akkor a boldogult Ibrahim pasa a ruméliai sereg csatasorait a maguk helyén felállította, ő maga pedig az égi trónusú padisah színe elé járult. Rendeletet adtak ki a végvidéki tartományok kormányzóinak összehívására, hogy tanácsot tartsanak. A nagyúri rendelkezés szerint csausokat[355] küldtek a bégekhez, s mindnyájukat megelőzve

349 Az eredetiben: *Yaçkalupa*. Későbbi nevén Bácsfalva, majd Bácsfa Mohácstól nyugatra, a síkság északnyugati szélén. Lásd az előző jegyzetben hivatkozott helyeket.

350 Az eredetiben: *Hünkar tepesi*. A *hünkar* jelentése uralkodó, szultán. Thúry József „császár domb”-ként adta vissza (*Török történetírók*, II, 158–159, 1. jegyz.). Fordíthatnánk „Uralkodói domb/halom”-nak vagy – ami a magyar szemléletnek jobban megfelel – Királydombnak is.

351 Az eredetiben: *kürsi*.

352 1591. október 19–1592. október 8.

353 Adzsem Haszán pasáról van szó, aki valóban *mir-i alem*, azaz zászlótartó volt, mielőtt 1630 februárjától 1631. október elejéig betöltötte a budai beglerbégi posztot. Gévay Antal, *A' budai pasák*, Bécs, Strauss, 1841, 29–30.

354 A mosztári származású Ali dede a 16. század utolsó egy-másfél évtizedében töltötte be a türbedár tisztségét a Szigetvár melletti, Szülejmán emlékének szentelt sírkápolnánál. Az 1598-ban elhunyt jeles misztikus, a halveti dervisrend tagja itt írta legjelentősebb műveit, amelyek az egész birodalomban ismertté tették a nevét. Lásd Ágoston Gábor, *Muszlim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16–17. században = Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből: A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*, szerk. Szita László, Pécs, Baranya Megyei Levéltár–Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoport, 1993, 282–284.

355 Hírvivőket.

Hüszrev boszniai bég érkezett meg. Parancsot kapott, hogy jöjjön fel az ismert dombra. Ibrahim pasa a többi vezírrel együtt a boldogságos padisahhal szemben állt, és így szólt Hüszrev béghez: „Ti határszéli bégek vagytok, boldogságos padisahunk veletek kíván tanácskozni. Íme, ez itt Mohács mezeje. Ellenfélnek nyoma sincs. Mit kéne tenni?" Hüszrev bég így felelt: „Boldogságos padisahom, mi a végeken a sokat látott öregekkel szoktunk tanácsot tartani. Saját fejünk után semmit sem teszünk. Ha utasítást kapnánk, elmennénk és beszélnénk velük, s aztán visszajönnénk és megfelelnénk a boldogságos padisahnak." Erre a boldogságos padisah úgy rendelkezett, hogy hozzák ide azokat az embereket, akikkel tanácskozni kellene. Ekkor a boldogult Hüszrev bég arról a helyről, ahol állt, név szerint szólította egyik alant álldogáló agáját: „Indulj gyorsan! Kodzsa[356] alajbég, Kara Oszmán, Mehmed szubasi, Ádil tovidzsa és Balabán cseribasi[357] jöjjenek azonnal, a boldogságos padisah tanácskozásra rendelte őket." Alig ment el Hüszrev bég embere, máris feltűnt az Ádil tovidzsának nevezett agg vitéz, vértje a hátán, fején sisak, köpönyege a hátsó nyeregkápán, egy deres hajú, borotvált arcú vén, de bajuszának két vége, mintha csak az ellenség vérét ontó nyíl lett volna, kikandikált a sisakja alól. Hüszrev bég azt hitte, hogy a hívásra jött, ezért így szólt hozzá: „Jöjj, Ádil tovidzsa, a boldogságos padisah tanácskozást rendelt el!". Ő erre így szólt: „Lehet-e itt mást tanácsolni, mint a harcot? Kodzsa alajbég küldött, hogy elmondjam: feltűntek az ellenség hadoszlopai, előhadunkkal már kóstolgatják egymást. Jöjjön, és foglalja el helyét a zászlaja alatt, a csapatokat pedig gyorsan különítse el a málhától" – s amint ezt kimondta, elvágtatott saját csapata felé. Abban a pillanatban megérkezett Kücsük Báli bég hírnöke is, és jelentette, hogy az ellenség felvonulóban van, a síkságra néző szorosból látszanak a lovasaik hadoszlopai, és a dombokon és a magaslatokon helyenként már láthatók a hitetlenek zászlói. Valójában az e dombokon feltűnő gyalogosok jobbágyfélék voltak, és a birtokukban lévő kötelekkel, béklyókkal és láncokkal gyűltek össze és rendeződtek csapatokba abban a reményben, hogy majd rabszíjra fűzhetik az iszlám népét. Az elhunyt padisahnak Ádil tovidzsa viselkedése láttán és Báli bég hírei hallatán nem volt maradása, haladéktalanul leereszkedett a magaslatról, és lóra szállt. Csausokat rendelt ki, hogy a málhát gondjaikba vegyék, és elrendelte, hogy a csapatok a málhától bizonyos távolságra álljanak. A boldogult Ibrahim pasa sugallatára öt-tíz előkelő és ő maga a padisah kíséretéül szegődött, és

356 A *koca* (kiejtése kodzsa) szó jelentése: agg, vén, hatalmas.

357 *Subaşı*: lásd fentebb a 333. jegyzetben. *Tovıca*: alacsonyabb rangú akindzsi tiszt. *Çeribaşı* (másik nevén *serasker*): a szandzsákok timár-birtokosainak középszintű tisztje.

odamentek minden csapathoz; ekkor az összes bég kibontotta zászlaját és előhozta a csatához. A gázi padisah, a hitharcosok élenjárója, áldott kezeit magasra emelve minden zászló alatt így fohászkodott: „Istenem, tiéd az erő és a hatalom, tiéd a birtoklás és a győzelem, tiéd a kegy, tiéd az oltalom! Ne engedd, hogy Mohamed e maroknyi népének szánakoznia kelljen, és ne engedd, hogy a sok erős és hatalmas hitetlen örülhessen". Mikor az iszlám katonái látták, hogy eközben áldott szemeiből ömlik a könny és sír, úgy vetették le magukat a lovukról valamennyien, ahogy az őszi falevél hull a fáról, s arcukat és szemüket a földhöz dörzsölték, és oly megtört szívvel kezdték hullatni könnyeiket, hogy a szemtanúkban semmi kétség nem maradt aziránt, hogy egytől egyig egy emberként, önszántukból fogják feláldozni magukat. „Mily értéktelen ahhoz a lélek, hogy érted sajnálnunk kellene" – mintha mindenki ezt a verssort ismételte volna.

Ibrahim pasa nagyvezír is buzgón győzködte a katonákat; ezerféle ígéretet tett, emlékeztetve őket, hogy azokat, akik megmutatják vitézségüket, a boldogságos, a világnak menedékül szolgáló padisah őfelsége számtalan kegyben és mindenféle oltalomban részesíti majd. Beszédével oly mértékben megnyerte őket, hogy mindnyájan mielőbb rohantak volna életüket, sőt talán még élő lelküket is feláldozni. Midőn ily módon a megnyerés, a kedveskedés, az ösztönzés és a fohász dolga elvégeztetett, Ibrahim pasát, aki a boldogságos padisah áldó imáit úti kalauzául választotta, a maga hadoszlopával előre küldték. A magas méltóságú padisah pedig a birodalmi zászlók alá ment, és a világ sarokpontjaként szilárdan állt a helyén. Sorsot irányító parancsokat adott ki, s a többi égi pompájú katonai egység úgy rohant a hitetlenek felé, ahogy egy égi csapás következik be vagy ahogy egy hirtelen áradás zúdul le. A kis és a nagy üstdobok lármájától, a zurnák[358] és a trombiták hangjától, az emberek kiáltozásától, a lovak nyerítésétől és a zászlók csattogásától az epehólyagok megrepedtek. Ló a lóval, ember az emberrel úgy összegabalyodott, hogy már nem lehetett egymástól megkülönböztetni őket. Ily módon lassanként előre haladva a hitetlenek vereségre ítélt csatasorai is láthatóvá váltak. Olyan gyorsan és sebesen jöttek, mint egy viharos szél által űzött fekete felhő. Élükön a Tomori Pál nevű tévelygő állt, akit egyes történetírók papnak[359] mondanak, mások meg Perényi néven említenek,[360] s akinek kormányzati jogköre és hivatala valóban a papi hivatalnak

358 Töröksíp.

359 Az eredetiben: *papas*.

360 Perényi Péter (1502–1548) magyar főúrról (ekkoriban koronaőr, temesi ispán) lehet szó, aki a csatában a magyar balszárnyat vezette. A történetíró itt láthatólag maga sem tudta, hogy melyik forrásának higgyen.

felel meg, amit az ő köreikben püspöknek[361] neveznek. Téves és gonosz vélekedésük szerint a világtól visszavonulva révületbe esett, vagyis kolduló szerzetes[362] lett, és az ilyen elutasított embereket náluk barátnak[363] nevezik. Ez a vallástalan átkozott néhány ezer átkozottat csatasorba állított, és oly módon rendeződtek el és jöttek, mint egy disznócsorda, amelyet egytől egyig nyíl sebesített meg. Nem volt előttük akadály; nem törődve a nagyvezír csatasorai előtt álló zarbzenek láncos ágyúgolyóival,[364] a puskagolyóktól elesett saját katonáival és a lovak tetemeivel, elvágtatott a zarbzenek előtt, s a végén, talán ott, ahol a gyalogosok sorai álltak, végül rést és hézagot talált, amelyen behatolt, és az iszlám seregét kettévágta és elválasztotta egymástól. Ekkor Báli bég és Hüszrev boszniai bég a szandzsákjuk katonaságával mögéjük került és rájuk támadt. Mikor az átkozottak előre néztek, láthatták, hogy a boldogságos padisah csatasorai középen és a szárnyakon egymás mögött még mind a helyükön állnak, mögöttük pedig a hátvéd és a hadtáp hegyekként sorakoznak, amelyeknek nincs vége, és amelyeknek méreteit emberi szem nem képes befogni. A hitetlen ekkor már tudta, milyen helyzetbe került. Arra gondolt, hogy megfordul, és csatát kezd a hátába került erőkkel. [De] a ruméliai katonák két oldalról olyan támadást intéztek ellene, hogy egy szempillantás alatt nyoma sem maradt a seregének. Ekkor [Tomori] boldogtalan fejét levágták, és azzal hozták el a boldogságos padisahnak, hogy ez a király feje. Nyomban lándzsára tűzték, és kikiáltók kíséretében körülhordozták a seregben. Az innenső oldalon maga a gonosztevő király intézett támadást csapataival az anatóliai sereg ellen, de azok a janicsárok sorainak vetették hátukat. A janicsár gázik a puskáikkal össztüzet zúdítottak rájuk,[365] és az átkozottak elől lévő és válogatott katonái azon a helyen a pusztulás porába dőltek. Mikor a mögöttük haladó sorok látták, hogy mi történt velük, azonnal futásnak eredtek. A magasságos Allah kegyéből teljes vereséget szenvedtek, s mire a nap leszállt, a mezőn a hitetlenek közül

361 Az eredetiben is: *püşpök.*

362 Az eredetiben: *kalender.* Pecsevi itt arra utalhat, hogy Tomori 1520-ban belépett a ferences rendbe.

363 Az eredetiben is: *barat.*

364 A láncos vagy rudas golyó azt jelenti, hogy kilövés után a golyó kettéválik, de két részét lánc vagy rúd köti össze, és így széles utat vág a katonák között vagy az akadályokban. Nem valószínű azonban, hogy a kis kaliberű zarbzen ágyúkból ilyen lövedékeket lőttek volna ki. Pecsevi talán saját korának technikáját vetítette vissza a 16. század elejére.

365 Az eredetiben: *bir uğurdan tüfenk serpüb.* Egyesek szerint itt a janicsárok már felváltva, folyamatosan tüzeltek, vagyis a legkorszerűbb tüzelési módot alkalmazták. Vesd össze: Günhan Börekçi, *A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries' Use of Volley Fire during the Long Ottoman–Habsburg War of 1593–1606 and the Problem of Origins,* Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 2006, 430–431; Ágoston, *i. m,* 70.

senki sem maradt állva. Mikor a levert király a csatából elűzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd[366] néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat. A többi elsüllyedővel együtt a király is elmerült, és gonosz lelkét a pokol démonaira bízta. A boldogságos padisah hazatérése után a hitetlenek kiemelték, és Székesfehérvárra, a többi király temetkezési helyére vitték és eltemették.[367]

Mire a csatatérről eltűntek a hitetlenek, beesteledett, és pihenőre kellett térni. Kikiáltók adták hírül a parancsot: „mindenki ott nyugodjék le, ahol éppen tartózkodik." A magasságos Isten bölcsességéből ekkor olyan hevesen eleredt az eső, hogy senki sem volt képes megkeresni a sátrát és nyugovóra térni, így hát lóháton várakoztak reggelig. Reggelre kelve az uralkodó parancsot adott, hogy arról a helyről, amelyet mindenütt a hitetlenek holttestei borították, egy-két lófutamodásnyira távolodjanak el. Ezután a padisah nagyúri sátrát és az iszlám seregének sátrait felverték, és a boldogságos, égi trónusú padisah nagyúri sátra előtt drágakövekkel kirakott, magas szerencséjű trónszéket állítottak fel. A fényes vezírek, a tiszteletre méltó beglerbégek, a kegyes szandzsákbégek és az egész muszlim sereg összegyűlt, és éltették a hitharcot. Ibrahim pasa nagyvezír abban a megtiszteltetésben részesült, hogy megcsókolhatta az örömhöz szokott trónus lábát. Az uralkodó mindenki másnál magasabbra emelte és megkülönböztette azzal, hogy fejére drágakövekkel kirakott tollforgót helyeztetett. A többi vezírt és kormányzót rangjuknak megfelelően drága díszköpenyekkel és számos kitüntetéssel örvendeztették meg. Szóltak az üstdobok, a jól védett birodalomba győzelmi jelentéseket írtak,[368] s a kincstár számára lefoglalták a hitetlenek háromszáz ágyúját és zarbzenjét, továbbá hadiszertárát és minden felszerelését. Elrendelték, hogy hozzák elő a foglyul ejtett hitetleneket. Azonnal négyezernél több megkötözött kezű és megtört szívű hitetlent vezettek elő. Mindössze négyet hagytak meg hírmondónak, a többit karddal levágták és a pusztulás porába döntötték.[369]

366 Az eredetiben: *Kıral köprüsi.*

367 Ezt a mondatot annak idején Vámbéry pontatlanul fordította (kihagyta, hogy a testet a „hitetlenek" találták meg és temették el), ami utóbb félreértésekhez és téves kombinációkhoz vezetett. Erre már Hancz Erika felhívta a figyelmet: Hancz Erika, *Ibrahim Pecsevi két leírása a mohácsi csatáról: Hogyan születik meg egy oszmán történeti szöveg?* = *A küzdelemnek vége, s még sincs vége: IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, összeáll. Dobrovits Mihály, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 28.

368 A törökül *fethnamé*nak nevezett győzelmi irat magyar fordítását lásd *Török történetírók*, I, 390–396.

369 A hadjárati napló szerint mintegy 2000 keresztényt végeztek ki. *Török történetírók*, I, 315; Schaendlinger, *i. m.*, 83.

Mivel ez az állomás is tele volt holttestekkel, és az undorító tetemek bűze égette az emberek orrát, másnap parancsot adtak ki, hogy még egyszer akkora távolságban üssenek tábort. Ezen a napon a boldogságos padisah az udvari előkelőkkel útnak indult, hogy meglátogassa a csatahelyet. Boldogult atyám mesélte, hogy ősömnek, a megboldogult Kodzsa alajbégnek szokása volt, hogy a hadjáratokon vörös posztóból készült sátrat használt. Ettől a jeltől a katonák között szinte bégnek számított, s ebből volt látható, hogy különbözik a többitől. Miután a Feridun-szolgájú,[370] boldogságos padisah aranyos szerszámos lovára szállt, s a csatahelyet keresztül-kasul bejárta, és a levágott pokolra való hitetleneket megszemlélte, Ibrahim pasa társaságában visszatérőben volt nagyúri sátrához, amikor a boldogult sátrától mintegy negyven-ötven lépésnyi távolságban lévő helyen áthaladván nagyúri pillantásával észrevette, hogy Kodzsa alajbég a sátra előtt áll és tisztelег. „Ibrahim pasa, hívd ide az alajbéget, és kérdezd meg, mit tanácsol most!" – parancsolta a nagyúr. Ibrahim pasa pedig oda szólította Kodzsa alajbéget, s amíg az felszedelőzködött és odaért, addig a boldogságos padisah szerényen várakozott. Ibrahim pasa így szólt hozzá: „Kodzsa alajbég, a magasságos Isten segítségével boldogságos padisahunk sikerrel vívta meg e nagy hitharcot. A boldogságos padisah azt kérdi, hogy ezután mit kéne tenni?" Ő pedig teketória nélkül, oguz módra így felelt: „Uram, még a malacot is ki kell verni a disznóólból!"[371] A boldogságos és győzedelmes padisah enyhén elmosolyodott, áldott lénye megvidámodott és örült, és egy marék aranyat ajándékozott a szegény Kodzsa alajbégnek, amivel elsővé tette az egyenlők között.

E napon engedélyt adott a száguldóknak[372] és a többi hadi népnek, hogy portyázni járjanak. Minden irányba megindult a győzedelmes sereg kijelölt csapatainak áradata. Naponta öt-tíz egység indult útnak és ugyanannyi tért vissza, s csatlakozott a nagyúri sereghez. Közel s távol nem volt olyan város, kisváros, falu és birtok, amit ne raboltak volna ki. Kivételes, szebbnél szebb szőke hajú lányokat, arányos és kívánatos fiúkat és ifjakat, ezüst kancsókat és kupákat, ezüst tálcákat és gyertyatartókat zsákmányoltak az iszlám hitharcosai. A préda nagyságát csak a magasságos teremtő tudná megmondani. Ez a nagy hitharc a legnagyobb iszlám hitharcok egyike. Nem

370 Feridun Irán mitikus korának legendás uralkodója, aki megszabadította a világot a zsarnok Zahhák/Dahāktól. Még életében három fia között osztotta fel a világot. A nyugatot és a keletet öröklő fiú azonban szövetkezett, és megölte az iráni trón örököséül kijelölt legkisebb fiút.

371 Ezzel nyilván azt akarta mondani, hogy a maradék magyar erőket is meg kell semmisíteni (beleértve a főváros elfoglalását). A sok fejtörést okozó mondat (a kiadott változatban: *Tonuzun yatağında çocuğı olmasun*) értelmezéseihez ld. DÁVID, *i. m.*, 94: 30. jegyzet.

372 Az eredetiben: *akıncı*.

tudni arról, hogy mostanáig bármely magas rangú padisah ekkora sikert ért volna el. Én, csekély értelmű szegény, életemet a történelem tanulmányozásának szenteltem. Tökéletlen szolga vagyok; mivel a magas tudományokból nem részesültünk, természetes hajlamaink a történetírás felé vonzottak. Annyi krónikát néztem át, hogy a legtöbb muszlim uralkodó hitharcait és hódításait megismertem és megértettem. De ilyen tömegű hitetlen seregletre vereséget mérni és uralkodóikat megsemmisíteni egyedül az oszmán padisahok különleges tulajdonsága. A világok ura eme adományával és ajándékával a többi szultántól megkülönböztette és föléjük emelte őket. A gázi Murád kánnak, aki Hüdávendigár gázi néven vált híressé, a rigómezei síkon vívott hitharca,[373] aztán II. Murád kánnak ismét a Rigómezőn, majd Várnánál végrehajtott hitharca,[374] Villám Bajezid kánnak Nikápolynál megnyert hitharca,[375] Hódító Mehmed szultán kánnak a boszniai király ellen folytatott hitharca és az Uzun Haszán elleni háborúja,[376] majd a boldogult Szelim szultán Iszmail sah elleni hitharca és a Kaniszav Gavri és Tumanbaj elleni háborúja,[377] a boldogult Szülejmán szultán említett mohácsi hitharca, [III.] Mehmed szultánnak, Murád szultán fiának egri hitharca[378] – az eddig fel- és letűnt dicső padisahok fényes láncolatából egyetlenegynek sem sikerült ezekhez mérhető diadalt aratnia. Az általunk ismert nagy hitharcokon végigtekintve azt látjuk, hogy a szeldzsuk Meliksah,[379] a danismendek közül való Melik Mehmed gázi,[380] Szalahaddin Juszuf egyiptomi szultán[381] és még sok hozzájuk hasonló király számos hitharcot vezetett és nyert meg az ellenségeivel

373 Az első rigómezei csata, amely I. Murád (1362–1389) és a délszláv fejedelmek koalíciója között zajlott 1389. június 15-én (egyes források szerint június 20-án).

374 II. Murád szultán (1421–1451) két nagy csatája Hunyadi Jánossal fordított sorrendben történt: az első volt Várnánál 1444. november 10-én, a második Rigómezőn 1448. október 18–19-én.

375 I. Bajezid szultán (1389–1402) csatája Zsigmond magyar királlyal és a keresztes sereggel 1396. szeptember 25-én.

376 II. Mehmed szultán (1451–1481) boszniai hadjárata 1463 júniusában és az Uzun Haszán akkojunlu fejedelemmel Otlukbelinél vívott csatája 1473. augusztus 11-én.

377 I. Szelim szultán (1512–1520) csatája Iszmail perzsa sahhal Csaldiránnál 1514. augusztus 20-án, Kaniszáv Gavri mameluk fejedelemmel Mardzs Dábiknál 1516. augusztus 24-én, végül Tumanbaj új mameluk fejedelemmel Ridanijjánál 1517. január 22-én.

378 Eger várát 1596. október 13-án foglalta el III. Mehmed (1595–1603) hada, s ezt követően Mezőkeresztesnél is győzni tudott az egyesült magyar királyi és erdélyi sereg felett 1596. október 23–26-án.

379 Nagyszeldzsuk uralkodó 1072–1092 között.

380 Az anatóliai Szivasz környékén létrejött danismend fejedelemség negyedik uralkodója 1134–1143 között.

381 A nyugaton jobbára Szaladin néven ismert ajjúbida fejedelem 1174–1193 között ült Egyiptom trónján.

szemben, de sem ekkora seregekkel nem rendelkeztek, sem az ellenfeleik nem voltak ilyen számosak. A Dzsenábi efendi krónikájában[382] leírtak szerint kivétel a magrebi almohádok királyai közül Abu Juszuf Jakub al-Manszur szultán[383] ama hitharca, amikor a gibraltári szoroson átkelve Andalúziában megütközött Fenes (?) Fülöp spanyol krállyal.[384] Itt a hitetleneknek háromszázezer lovasa és gyalogosa volt, de vereséget szenvedtek. Ötvenezer emberüket ölték meg, tizenhárom ezren pedig fogságba és rabságba estek; százezer sátrat, százezer szamarat és öszvért és negyvenhatezer lovat zsákmányoltak tőlük.[385] Továbbá ilyen még Mutaszim kalifa hitharca Mámurijénél,[386] ahol hatvanezer hitetlent öltek meg. Bár ez a hitharc csak a mohácsival vethető össze, ha azt állítanók, hogy – a magasságos Allah a megmondhatója – az utóbbiban kétszázezer hitetlent öltek meg és vetettek fogságba, nem túloznánk, hanem inkább keveset mondanánk. Legvégül pedig az iszlám népének hitharcai közül néhány, amelyeket elbeszélni nem szükséges, és amelyek minden vitán felül állnak.

Abu Bakr őnagysága[387] – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében a rúmi hitetlenek, Omar őnagysága[388] – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében pedig a próféta társai Rüsztem bin Ferruhzáde fölött arattak győzelmet, és Káva zászlaját zsákmányul elragadták;[389] Szad bin Abi Vakkasz

382 Dzsenabi Musztafa efendi (†1590. október 30.) magas rangú oszmán jogtudós, tanár (Isztambulban tanintézet viselte a nevét), 1586-ban aleppói kádi, Dzsináni néven költő. Főleg arab irodalomról és történelemről írt műveket. Fő munkája az 1587-ben elkészült, arab nyelven írott és III. Murád szultánnak ajánlott *el-Ajlemü'z-záhir fi ahváli'l-eváil ve'l-eváhir* (Az ismeretek bővizű kútja: a korai és a későbbi dolgokról), melyet röviden csak *Dzsenábi tárihi* (Dzsenábi krónikája) néven emlegettek. Az egyetemes történeti munka egy előszóval 87 fejezetben a próféták korát, az iszlám előtti népek és államok, majd Mohamed próféta és 82 iszlám állam történetét beszéli el. A mű teljes és rövidített változatát maga a szerző fordította törökre. A krónika később számos műnek szolgált mintául és forrásul. Mehmet Canatar, *Cenâbî Mustafa Efendi = Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1993, 352–353; Muharrem Kesik, *Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2000, 213–259, főleg 213–223.

383 Az Észak-Afrikát (1130–1269) és Spanyolországot (1212-ig) meghódító almohádok uralkodója 1184–1199 között.

384 Itt nyilván az 1195. július 19-én vívott alarcosi csatára utal, amelyben Jakub al-Manszur és a merinidák serege legyőzte VIII. Nemes Alfonz (és nem valamiféle Fülöp) kasztíliai seregét.

385 Alaposan eltúlzott számok. Az ellenséges seregek létszáma ismeretlen, egyesek 30 000, illetve 10 000 főre becsülik.

386 Al-Mutaszim kalifa (833–842) 838. évi (bosszú)hadjárata Bizánc kisázsiai területei ellen, amelynek során elfoglalta és kirabolta Amorium/Mámurije városát, lakosait pedig elhurcolta.

387 Abu Bakr, a Mohamed utáni első kalifa (632–634).

388 Omar, a második kalifa (634–644).

389 A Kádiszijjánál 637. júniusában vívott háromnapos csata, amelyben a muszlimok legyőzték a Rosztam Farrukhzád vezette szászánida sereget, ami megnyitotta az utat Irán meghódításához.

őnagysága[390] hatvanezer harcedzett katonával legyőzte Jazdagerdet,[391] az Ejván-i Kiszrát pedig kifosztotta;[392] mihelyt az ellenség nyomtalanul eltűnt, a zsákmány ötödrészét kiválasztotta és elküldte a Fényes Medinába Omar őnagyságának – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! –, amiből a fényűző tárgyakon és a pompás drágaköveken kívül mindenkinek tizenkétezer dirhem[393] jutott; mikor a kalifa az oda küldött drágaságok között észrevett egy atlaszból készült szőnyeget, amelynek széle-hossza hatvan rőföt tett ki, szétosztotta a próféta kegyes társai között – még Ali őnagyságának[394] – a magasságos Allah részesítse kegyében! – is jutott egy rőfnyi darab, amit aztán húszezer akcséért adott el;[395] [legvégül említsük meg] Amr bin Ász Egyiptom és Alexandria meghódításakor végrehajtott nagy hitharcait,[396] az Oszmán őnagysága[397] – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében Perzsiában és Afrikában véghezvitt hódításokat és hitharcokat. Reméljük, hogy a magasságos teremtő ezután is könyörületes lesz, és gondoskodik róla, hogy az iszlám népének kardja mindig beszúrva legyen a vallás ellenségének boldogtalan fejébe.

A próféta és családja tiszteletére.

Magyarország fővárosa, Buda és Pest várának elfoglalása

A 932. év nemes zilhiddzse 3-án.[398] Miután Mohács mezején három napig időztek és a szükséges dolgokat és ügyeket elintézték és befejezték, a nevezett hó negyedik napján a magas rangú nagyvezír a mellé rendelt iszlám sereggel felkerekedett és egy

Káva, a kovács, Irán hőskorának szereplője, aki felkelést szított a zsarnok Zahhák/Dahák ellen, amelynek vezetésére megnyerte Feridunt, Zahhák riválisát. A Káva bőrkötényéből készült (utóbb selyemmel és drágakövekkel díszített) zászló lett Irán királyi zászlaja.

390 Szad ibn Abi Vakkász (?–675) a próféta társa, az iraki front parancsnoka, ő vezette a Kadiszíjjánál győztes muszlim sereget.

391 Az eredetiben: *Yezd-i Cerd*, vagyis III. Jazdagerd szászánida uralkodó (632–651).

392 A csata után a muszlimok elfoglalták és kirabolták a szászánida uralkodók mesés ktésziphoni-szeleukeiai palotáját, az „Ejván-i Kiszrá"-t.

393 Súlymérték: a tebrizi dirhem 3,072, a rúmi 3,207 grammnak felel meg.

394 Ali, a negyedik kalifa (656–661).

395 Természetesen ez az oszmán pénznem (kisméretű ezüstpénz) akkoriban még nem létezett.

396 Amr bin Ász (?–664), a próféta társa, aki 639 és 642 között meghódította Egyiptomot (642-ben vette be Alexandriát).

397 Oszmán, a harmadik kalifa (644–656).

398 1525. szeptember 10. A (helyesbített) hadjárati napló szerint szeptember 11-én. *Török történetírók*, I, 317; Schaendlinger, *i. m.*, 85.

állomásnyival a többiek előtt útnak indult.[399] Másnap a boldogságos, magas rangú padisah is elindult a hitetlenség földjének fővárosa felé a többi, hangya sokaságú katonával. Midőn a Földvár nevű állomásra értek, néhány megbízható hitetlen érkezett Buda és Pest kulcsaival, és kegyelmet kért. „A megbocsátás a győztes alamizsnája"[400] mondás szerint oltalmat kaptak, és embereket adva melléjük elküldték őket Buda felé. Zilhiddzse hó tizenharmadik napján,[401] mikor az iszlám sereg érkezésétől a budai mezőt az ég is megirigyelte, a várbeli férfiak és nők a kardjukat és a halotti leplüket a nyakukba akasztva, könyörögve és magukat lealacsonyítva a megalázkodás porába dörzsölték arcukat. Mindeközben fokozottan ügyeltek és figyeltek rájuk, és egyetlen hitetlen vagyonát sem érte kár, egyetlen családot sem ért veszteség. Másnap a világnak menedékül szolgáló padisah elment megnézni a várat. A király gazdag kincseit és elbűvölő javait lefoglalták, a fával és ébenfával különös formában díszített, boltozatos tróntermek és pavilonok az uralkodói láb megcsókolásával lettek megörvendeztetve. Tíz napon át az említett helyen királyi összejöveteleket és fényes lakomákat rendeztek. A játékosoknak, a mutatványosoknak, a nevettetőknek és a gondűző zenészeknek ajándékokat adtak. Ezután a nagyúr a tévelygő király vadaskertjébe ment; ez a hely, ahol számos mező, domb, völgy és hegy található, kőfallal volt körülzárva és elkerítve. Mindent felülmúlóan eredményes és kellemes vadászatot rendeztek, és mindenféle élvezetben volt részük. A kegyelemért folyamodó hitetlen ráják[402] és zsidók közül több ezret, akik ezt kérték, a családjaikkal együtt hajókra raktak és áttelepítettek az iszlám földjére. Közülük sok családot a Jedikule[403] városrészben telepítettek le. A zsidó népből egyeseket Szalonikibe, másokat egyéb vidékekre küldtek.[404] Számos különös dolgot, ami az iszlám földjén nem látható, szintén a hajókra vittek. Ezek között volt a várkapu külső oldalán álló három furcsa és különös alak, amelyet bronzból formáltak meg művészien. A legnagyobb talán az összes hitetlen fölött egykor uralkodó és hatalmat szerző király alakja, a másik kettő ennél némileg kisebb, de hasonló alakban és formában mintha a trónon őt követő fiait ábrázolta volna. Mivel nagyon furcsa

399 Valóban három napig maradt az oszmán sereg a csatatér közelében, és szeptember 3-án ért Mohács városába (zilhiddzse hó 4. szeptember 12-nek felel meg; Pecsevi tévesen adja meg ezt az időpontot). *Török történetírók*, I. 316; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 83–84.

400 Az eredetiben: *zekat.*

401 1526. szeptember 20.

402 Adófizető alattvaló.

403 Héttorony.

404 Például a görögországi Kavalába és máshová. A kérdésről ld. KÁLDY-NAGY Gyula, *Számüzetés vagy áttelepítés?: A budai zsidók történetéhez 1526-ban = Évkönyv: Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselete 1979/80*, szerk. SCHEIBER Sándor, Bp., 1980, 192–196.

kinézetű, óriás alakok voltak, hajókra rakták és Isztambulba szállították őket, hogy a népnek látványosságul szolgáljanak.[405] Sőt az At mejdánin[406] egy-egy kőemelvényre állították és a nép ámulattal nézte őket. A boldogult Figani verssora (Két Ibrahim jött e világra...), amely aztán a kivégzéséhez vezetett, ezekről szólt.[407] Két nagy, művészi kivitelű, aranyozott gyertyatartót is a fővárosba küldtek, ezek jelenleg is az Aja Szófia nemes dzsámijába, az imafülke két oldalára vannak állítva, s rájuk van írva [elhozataluk] dátuma.[408]

Midőn a tizedik napon végeztek a híd építésével, átkeltek a pesti oldalra,[409] és az ottani mezőket és völgyeket a győzedelmes hadsereg lovainak és állatainak patái tapossák le.

Szeged várának elfoglalása

A 932. év szent muharrem havában.[410] Erről az állomásról Ibrahim pasa nagyvezír a mellé adott katonasággal Szeged felé indult. A hozzá rendelt janicsárok abban a reményben, hogy a nevezett várat ők prédálhatják fel, nem mulasztották el, hogy a lehető legnagyobb sebességgel és sietséggel haladjanak. Azonban Kücsük Báli bég a szendrői vitézekkel korábban ért oda, és a zsákmány nagy részét felosztották egymás között. Így Ibrahim pasa hadnépe csak annyit zsákmányolt, amennyit megérkezésekor talált. Néhány hitharcos átkelt a Tiszán, és azon az oldalon is derekas pusztítást végzett.

405 A három elhurcolt szobor valójában Apollót, Dianát és Herkulest ábrázolta.

406 A régi (bizánci) Hippodrom török neve, jelentése: Lóverseny-tér.

407 Bár az oszmán irodalmi hagyomány az 1505 körül született és züllött életet élő Figáninak tulajdonította az említett verset, ő valószínűleg csak egy szót javított egy régtől fogva ismert költeményen. De ez is elég volt ahhoz, hogy kivívja Ibrahim haragját, aki 1532-ben megkínoztatta és kivégeztette. A teljes vers valóban alkalmas volt arra, hogy a Budáról elhozott szobrokra célozva rossz hírét keltse Ibrahimnak: „Két Ibrahim [azaz Ábrahám] jött e világra: Az egyik összetörte a bálványokat, a másik felállította." Lásd Abdülkadir Karahan, *Figanî = Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1996, 57–58; İ. Güven Kaya, *Figânî'nin Ölümü ve Taşlıcalı Yahya Bey'in Bir Şiiri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2007, 47–61.

408 A két gyertyatartóról és feliratairól lásd Fehér Géza, *Kanuni Sultan Suleiman preisende Inschriften zweier Buda stammender Renaissance-Kunstgegenstände = Kanunî Armağanı*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1970, 203–206.

409 Az átkelést a hadjárati napló szerint szeptember 23-án fejezték be. *Török történetírók*, I. 319; Schaendlinger, *i. m.*, 89.

410 1525. október 18.–november 16. Téves (elírt) dátum; nyilván 933. muharrem hónapot akart írni (ami 1526. október 8–november 6. közé esett), de ez sem helyes. A hadjárati napló szerint Ibrahim szeptember 28-án ért Szegedre. *Török történetírók*, I, 320; Schaendlinger, *i. m.*, 90.

Titel várának elfoglalása

A 932. év zilhiddzse 24-én.[411] Miután a nagyvezírrel lévő győzelmes sereg elfoglalta és kifosztotta Szegedet, az említett vár előtt ütött tábort. Mivel a benne lévő hitetlenek a nagyúri hadtól való félelmükben elszöktek és elhagyták a vidéket, a muszlimok átkeltek a Tiszán, és a nevezett vár környékén fekvő falvakat és tanyákat kirabolták és feldúlták, és nagy károkat okoztak az ottani, pokolra való hitetleneknek. A világnak menedékül szolgáló, boldogságos padisahot megelőzve érték Péterváradra, ahol letáboroztak, és serényen a híd építéséhez fogtak.

Bács városának és templomának elfoglalása

Miután a nagyvezír Szeged elfoglalására ment, a boldogságos padisah, az angyal seregű gázi, a Duna partvonalát követve indult útnak. Mire Bács városába értek, a lakók nagy része elmenekült, de sok hitetlen a javaival és a családjával a nagy templomban sáncolta el magát. Sok fáradsággal és igyekezettel az iszlám bajnokai elfoglalták, és határtalan mennyiségű zsákmánnyal gazdagodtak. De amíg sikerült bevenniük, a hitetlenek az iszlám népéből sokakat emeltek a vértanúság rangjára.[412]

Hüszrev boszniai bég csatája

A 932. évben.[413] Miközben Hüszrev bég a boszniai sereggel utóvédként szolgált, egy Deli Radics nevű vallástalan[414] és a Báthori István nevű átkozott[415] egy nagy csapat rablóval az iszlám sereg hátsó alakulataiból és takarmányozói közül sokakat elfogott és levágott, és zűrzavart támasztott. Ezért a nevezett bég lest vetett nekik, és amikor azok nem számítottak rá, rajtuk ütött. Senki sem menekült meg közülük, valamennyit a kard táplálékává tette. Ezért a világnak menedékül szolgáló padisah áldó imáiba foglalta, és pompás díszköpennyel örvendeztette és tisztelte meg.[416]

411 1526. október 1. A hadjárati napló szerint Ibrahim serege október 2-án táborozott le Titel (ma a Tisza partján fekvő kisváros Szerbiában) előtt. *Török történetírók*, I, 320; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 91.

412 Vesd össze: a hadjárati napló szeptember 29-i bejegyzésével, ahol bácsi várról *(hisar)* és bácsi kolostorról *(deyr)* esik szó; *Török történetírók*, I, 320; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 90–91.

413 1525. október 18–1526. október 7.

414 Azonosíthatatlan személy.

415 Báthori István nádor.

416 A hadjárati napló szerint október 1-jén érkezett meg ezeknek az összecsapásoknak a híre, amelyekben a Pecsevi által sugalltnál jóval kevesebb keresztényt öltek meg. *Török történetírók*, I, 320; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 91–92.

Madzsalina elfoglalása és az ott szerzett zsákmány[417]

Bács és Pétervárad közelében a Duna felé egy mocsaras és tavakkal borított helyen néhány ezer hitelen árkokat ásott, köréjük fahasábokból akadályt emelt, és végtelen számú fogollyal és töméntelen holmival elsáncolta magát. Mikor ez kitudódott, a muszlim sereg rájuk támadt, és olyan kemény harc és ütközet bontakozott ki, amilyen egy erős vár elfoglalásakor sem fordult még elő. A magas küszöbnél janicsár agaként szolgáló Südzsá aga, a csata bozótjának oroszlánja, aztán a szamszundzsi basi,[418] a főcsaus és számos jajabasi[419] is kiitta a vértanúság kelyhét a hitharc lakomáján és csatájában. A pokolfajzatú hitetlenek a családjuk és a javaik védelmében még a tábor elfoglalása után is önfeláldozóan védekeztek, és nem hagyták abba a harcot, amíg egyenként le nem vágták őket. Ám [a muszlimok] megszámlálhatatlan zsákmányra tettek szert. Ebben a prédadús hadjáratban az iszlám seregnek osztályrészül jutó zsákmány messze meghaladta a megszokott mennyiséget. Mindenki ezüst- és aranyedényekkel és finom szövetekkel töltötte meg poggyászát, a legszükségesebbeken kívül elhányták durva zsákjaikat és pokrócaikat, a foglyaikat pedig úgy hajtották, mint a birkanyájat. Senki sem kételkedett benne, hogy számuk több mint kétszeresen meghaladta az iszlám seregét.

A padisah visszatérése a magas szultánátus székvárosába

Ugyanabban az évben. Ily módon zilhiddzse hó utolsó harmadában[420] Pétervárad elé értek és megkezdték az átkelést a hídon. A szent muharrem hó harmadik napján a boldogságos, magas rangú padisah szerencsésen átment a hídon,[421] ötödikén szerencsésen Belgrádba,[422] a dzsihád házába, huszonkettedikén[423] a jól védett Edirnébe ért,

417 Ezt a Madzsalina vagy Medzsalina nevű helyet nem sikerült azonosítani. A hadjárati napló nyomatékosítja, hogy az itteni magyar tábort a szultán vezette hadseregrész számolta fel. *Török történetírók*, I, 321; Schaendlinger, *i. m.*, 92–93.

418 A 71. (a szelindekek gondozásával megbízott) janicsár egység parancsnoka.

419 A janicsárok legkorábban létrehozott 101 egységének („ezredének"), a dzsemáátoknak vagy ortáknak a parancsnokai.

420 1526. szeptember 28–október 7.

421 1526. október 10. A hadjárati napló szerint október 9-én. *Török történetírók*, I, 322; Schaendlinger, *i. m.*, 93.

422 1526. október 12.

423 1526. október 29. A hadjárati napló szerint november 2-án. *Török történetírók*, I, 323; Schaendlinger, *i. m.*, 96.

majd a jóságos szafar hó nyolcadik napján[424] boldogan és szerencsésen bevonult a magas szultánátus székhelyére, Konstantinápolyba.

Kronogramma

A sah, a kor Salamonja és Rúm[425] felséges kagánja[426]
Sereget vezetett, oly félelmetest, hogy megrémisztette a hitetlent
Elvette Magyarország trónját az isteni elrendelés írnoka
S írta ennek dátumát így: a király és vele Buda elfoglaltatott (=942/1535–36)[427]

Fordította, a bevezetést írta és a jegyzeteket készítette FODOR PÁL

424 1526. november 14. A hadjárati napló szerint november 13-án. *Török történetírók*, I, 323; SCHAENDLINGER, *i. m.*, 96, 130.

425 Róma, vagyis a Keletrómai Birodalom. A név tartalmához lásd FODOR Pál, *Bizánc és az oszmán-török identitás = Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára*, szerk. GECSÉNYI Lajos, IZSÁK Lajos, Bp., ELTE, 2011, 99–107.

426 A nomád török és mongol uralkodók címe, amelyet az oszmán uralkodók is megtartottak.

427 A kronogramma azért csúszott el tíz évvel (s ad ki 932/1526 helyett 942/1535–36-ot), mert a szerző a rím-kényszer miatt Buda török nevét Budūn helyett Būdīn alakban írta le, s ezzel a betűk számértéke a szükségesnél tízzel több lett.

Ajánlott irodalom

Forráskiadványok magyarul

- *Humanista történetírók,* szerk. Kulcsár Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Magyar Remekírók).
- Kasza Péter, Pálffy Géza, *Brodarics emlékkönyv: Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után: Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinand királyhoz (1527. március 18., Dévény),* Bp., Magyar Országos Levéltár, 2011.
- *Mohács,* szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006.
- *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei,* szerk. Katona Tamás, Bp., Európa, 1979 (Pro Memoria); 1979²; 1987³.
- *Mohács Magyarországa: Báró Burgio pápai követ jelentései,* ford. Bartoniek Emma, Bp., Magyar Irodalmi Társaság, 1926 (A Napkelet Könyvtára, 12).
- Szerémi György, *Magyarország romlásáról,* ford. Erdélyi László, Juhász László, bev., jegyz. Székely György, Bp., Magyar Helikon (Monumenta Hungarica, 5), 1961; 1979².
- Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról,* ford. Szebelédi Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (Scriptores Rerum Hungaricarum).
- Verancsics Antal, *Memoria rerum 1504–1566: A magyarországon a legutóbbi László királynak születése óta esett dolgok emlékezete,* kiad., utószó, jegyz. Bessenyei József, Bp., Magyar Helikon, 1981 (Bibliotheca Historica).

Összefoglaló művek, tanulmánykötetetek

- Áldor Imre, *II. Lajos és kora,* Bp., Franklin-Társulat, 1880 (Történelmi Könyvtár, 67).
- B. Szabó János, *A mohácsi csata,* Bp., Corvina, 2006 (Corvina Tudástár); 2011²; 2013³.
- B. Szabó János, *Mohács: régi kérdések – új válaszok: A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában,* Bp., HM Hadtörténeti Int. és Múz.–Line Design, 2015.
- Barta Gábor, *A Sztambulba vezető út (1526–1528): A török–magyar szövetség és előzményei,* Bp., 1983 (Gyorsuló Idő).

- Bárány Attila, *A szulejmáni ajánlat: Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521–1524)*, Máriabesnyő, Attraktor, 2014.
- Csorba Dávid, *Mohács egy „mesemondó" szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György* Epistol*ájában*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kult. Egyes., 2012 (Modus Hodiernus, 4).
- Fodor Pál, *Magyarország és a török hódítás*, Bp., Argumentum, 1991.
- Fodor Pál, *A szultán és az aranyalma: Tanulmányok az oszmán-török történelemről*, Bp., Balassi, 2001.
- Fógel József, *Velencei diplomaták Budán a XVI. század elején*, Különlenyomat a Budapest VI. kerületi Magyar Királyi Főgymnasium 1911–1912-ik évi értesítőjéből, Bp., 1912.
- *Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531.: BTM 2005. szeptember 30–2006. január 9.: Kiállítási katalógus*, szerk. Basics Beatrix et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2005.
- Harsányi László, Földes Vilmos, *Orvosszakértői személyazonosítás*, Bp., BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1968.
- Illik Péter, *A Mohács-kód: A csatavesztés a magyar köztudatban*, Bp., Unicus, 2015.
- Jászay Pál, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest, Hartleben, 1846, I.
- Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*, Pécs–Bp., Kronosz–MTT, 2015 (Sziluett).
- Kosáry Domokos, *Magyar külpolitika Mohács előtt*, Bp., Magvető, 1978 (Gyorsuló Idő).
- *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*, szerk. Zombori István, Bp., METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004.
- Kubinyi András, *Nándorfehérvártól Mohácsig: A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*, Bp., Argumentum, 2007 (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára).
- Kulcsár Péter, *A Jagelló-kor*, Bp., Gondolat, 1981 (Magyar História).
- *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986.
- *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926.
- Pálffy Géza, *A tizenhatodik század története*, Bp., Pannonica, 2000 (Magyar Századok, 6).
- Pálffy Géza, *A három részre szakadt ország 1526–1606*, Bp., Kossuth, 2009 (Magyarország Története, 9).
- Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2010 (História Könyvtár, Monográfiák, 27); 2015[2].

- *Pathologia*, szerk. Szende Béla, Bp., Medicina, 1999.
- Perjés Géza, *Az országút szélére vetett ország: A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig tartó időben*, Bp., Magvető, 1975 (Gyorsuló Idő).
- Perjés Géza, *Mohács*, Bp., 1979.
- Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*, Bp., Akadémia, 1975 (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2); 1977²; 1981³.

Szakirodalom

- *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei, 1848–2002*, szerk. Éry Kinga, Bp., Balassi, 2008 (Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albaeregalis, 1).
- Ágoston Gábor, *Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai* = *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. Horn Ildikó, Várkonyi Gábor, Lauter Éva, Hiller István, Szirtes Zsófia, Balogh Zsuzsanna, Pásztor Katalin, Tamás Máté, Bp., L' Harmatta, 2016, I, 59–73.
- Artner Edgár, *Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években, 1521–1526* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 63–124.
- B. Szabó János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom" I. rész*, Hadtörténelmi Közlemények, 117(2004), 443–480.
- B. Szabó János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom" II. rész: A magyar hadsereg a mohácsi csatában*, Hadtörténelmi Közlemények, 118(2005), 573–632.
- B. Szabó János, *Mohács-legendáink nyomában*, Korunk, 3(2012), 27–33.
- Barta Gábor, *Illúziók esztendeje: Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez*, Történelmi Szemle, 20(1977), 1–30.
- Barta Gábor, *Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben (Werbőczy István kancellár, 1526–1541)* = *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 275–322.
- Biczó Piroska, *Székesfehérvár, Nemzeti emlékhely I–II*, Bp., TKM Egyesület, 2007 (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára).
- Botlik Richárd, *Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez*, Századok, 136(2002), 669–677.
- Bruckner Győző, *Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 11–40.

- Csorba Dávid, *A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 425–442.
- Dąbrowski János, *Lengyelország és a török veszedelem 1526 előtt* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 125–140.
- Domokos György, A *mohácsi csata, 1526* = *Fegyvert s vitézt…: A magyar hadtörténet nagy csatái*, szerk. Hermann Róbert, Bp., Corvina, 2003, 81–95.
- E. Kovács Péter, *Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526)*, Történelmi Szemle, 45(2003), 25–44.
- Feridun M. Emecen, *A csata, amely a „nagy török" előtt megnyitotta a magyar Alföldet – Mohács, 1526* = *Mohács*, szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006, 412–434.
- Engel Pál, *Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában*, Századok, 121(1987), 613–637.
- Éry Kinga, *A királyi bazilika csontvázleleteinek rövid története* = Magyar Múzeumok, 7(2001), 9–10.
- Farkas Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála I*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 443–463.
- Farkas Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála II*, Magyar Könyvszemle, 117(2001), 33–66.
- Farkas Gábor Farkas, *Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetéseivel kapcsolatban*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 381–396.
- Fraknói Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján*, Bp., Szent István Társulat, 1884 (Házi Könyvtár, 49).
- Gergely Endre, *Ásatások a mohácsi csatatéren* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 349–360.
- Gyalókay Jenő, *A mohácsi csata* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 193–276.
- Harsányi Pál, *II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmeinken* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 295–310.
- *Igazságügyi orvostan*, szerk. Sótonyi Péter, Bp., Semmelweis, 2011.
- Antonín Kalous, *Elfeledett források a mohácsi csatáról: Antonio Burgio pápai nuncius jelentései, és azok hadtörténeti jelentősége*, Hadtörténelmi Közlemények, 120(2007), 603–621.
- Kasza Péter, *A Brodarics-recepció kérdése a magyar epikában* = *Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. Ármeán Ottilia, Kürtösi Katalin, Odorics Ferenc, Szörényi László, Szeged, Pompeji Alapítvány, 2004, 187–195.

- Kasza Péter, *Bulvársajtó – Retorika – Történetírás: Megjegyzések Brodarics István* Historia verissimá*jának keletkezéstörténetéhez,* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Acta Universitatis Szegediensis, 29(2006), 123–131.
- Kasza Péter, *„Mert látom, hogy [...] néhányan az eseményeket másképp mesélik el, mint megtörténtek...": Megjegyzések Brodarics István* Historia verissimá*jának keletkezéstörténetéhez,* Irodalomtörténeti Közlemények, 111(2007), 323–342.
- Kasza Péter, *Magyarország 1526-ban: Krúdy királyregényei,* Korunk, 3(2015), 30–38.
- Kasza Péter, *Holttest a patakban,* Magyar Könyvszemle, 131(2015), 397–412.
- Káldy-Nagy Gyula, *A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából,* szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 163–194.
- Kubinyi András, *A mohácsi csata és előzményei,* Századok, 115(1981), 66–105.
- Kubinyi András, *A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata,* Századok, 128(1994), 288–319.
- Lakatos Bálint, *Magyar vonatkozású 1526 körüli oklevelek és levelek Bernhard von Cles trienti püspök levelezésében: Kutatási jelentés (Corrispondenza Clesiana),* Levéltári Közlemények, 84(2013), 201–225.
- Magyary-Kossa Gyula, *Magyar orvosi emlékek: Értekezések a magyar orvostörténelem köréből,* I–IV, Bp., Eggenberger, 1929–1940 (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára).
- Marosi Endre, *A mohácsi csatatér régészeti kutatásairól = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából,* szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 337–354.
- Miskolczy István, *Keresztes-hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt = Mohácsi emlékkönyv 1526,* szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 41–62.
- Nemes Gábor, *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526): Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz = Magyarország és a Római Szentszék: Források és távlatok: Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére,* szerk. Tusor Péter, Róma–Bp., MTA PPKE „Lendület" Egyháztört. Kutcsop.–Gondolat, 2012 (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae, Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae, Classis 1., 8), 51–69.
- Ortvay Tivadar, *A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei,* Bp., Akadémiai, 1910 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, 22/9).
- Papp Sándor, *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig) = Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében,* szerk. Zombori István, Bp., METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004, 37–90.

- Péter Katalin, *Mohács nemezeti tragédiává válik a magyar történetben = „…éltünk mi sokáig két hazában…": Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*, szerk. Dáné Veronika, Obroni Teréz, Sipos Gábor, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Speculum Historiae Debreceniense, 9), 17–25.
- Pukánszky Béla, *Mohács és az egykorú német közvélemény = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 277–294.
- Rázsó Gyula, *A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 127–162.
- Rédey Tivadar, *Mohács emléke költészetünkben: Mohács és az egykorú német közvélemény = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 313–335.
- Rúzsás Lajos, *A magyar közvélemény útkeresése Mohács után a XVI. században = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 323–336.
- Salamon Henrik, *Adalékok a magyar fogászat történetéhez IV.: II. Lajos király tetemének felismerése*, Fogorvosok Lapja, 3(1941), 147–158.
- Sebők Ferenc, *Angol–magyar kapcsolatok a mohácsi vész időszakában*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica Supplementum, Szeged, 1991, 33–39.
- Seláf Levente, Tóvizi Ágnes, *Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról*, Magyar Könyvszemle, 130(2014), 261–271.
- Solymossy Sándor, *Mohács emléke a néphagyományban = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 335–348.
- Szakály Ferenc, *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526) = Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 11–58.
- Szebelédi Zsolt, *Juhász László Szerémi-fordításának kézirati kérdései*, Magyar Könyvszemle, 128(2012), 256–262.
- Szebelédi Zsolt, *Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében: A Sárffy-jelentés értelmezésének nehézségei filológus szemmel*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 413–424.
- Tolnai Vilmos, *„Több is veszett Mohácsnál" magyarázata = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 311–312.
- Török Pál, A *mohácsi vész diplomáciai előzményei = Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1926, 141–192.

Pecsevire vonatkozó irodalom

- Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara, 2001 (Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, 2747, Kültür Eserler Dizisi, 305).
- Dávid Géza, *Vámbéry Ármin török krónikafordításai*, Keletkutatás, 2013 tavasz, 89–97.
- Davut Erkan, *Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar*, Osmanlı Araştırmaları, 37(2011), 181–197.
- Fodor Pál, *Bizánc és az oszmán-török identitás = Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára*, szerk. Gecsényi Lajos, Izsák Lajos, Bp., ELTE–MTA TKK, 2011, 99–107.
- Fodor Pál, *Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi = Pécs a hódoltság korában*, szerk. Szakály Ferenc, Vonyó József, Pécs, Kronosz–Pécs Története Alapítvány, 2012[2] (Pécsi Mozaik, 2), 142–168.
- Ludwig Forrer, *Die osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig, Mayer & Müller, 1923 (Türkische Bibliothek, 21).
- *Geschichte Sultan Süleymān Ḳānūnīs von 1520 bis 1557 oder Ṭabakāt ül-Memālik ve Derecāt ül-Mesālik von Celālzāde Muṣṭafā genannt Ḳoca Nişāncı*, Hrsg. und eigeleitet von Petra Kappert, Wiesbaden, 1981 (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband, 21).
- Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches... Dritter Band: Vom Regierungstritte Suleiman des Ersten bis zum Tode Selim's II, 1520–1574*, Pest, C. A. Hartleben, 1828.
- Hancz *Erika, Ibrahim Pecsevi két leírása a mohácsi csatáról: Hogyan születik meg egy oszmán történeti szöveg? = A küzdelemnek vége, s még sincs vége: IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, összeáll. Dobrovits Mihály, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 22–45.
- Hancz Erika, *Peçuylu İbrâhim = Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul, 2007, 216–218.
- Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târîhi: I. Tahlil-Kaynak Tenkidi: II. Metin (926–1003/1520–1595): III. Metin ve İndeks (1003–1045/1595–1635)*, Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut, Ankara, 2004.
- Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman: X. Defter*, Hazırlayan Şefaettin Severcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996 (XVIII/13.).
- Markus Köhbach, *Die osmanische Fassung von Istvánffy's Bericht über die erste Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1529 in der Chronik des İbrāhīm Peçevī*

= *Wien 1529: Die erste Türkenbelagerung: Textband,* Hrsg. Günter Düriegl, Wien–Köln–Graz, Historisches Museum der Stadt Wien, 1979, 93–106.
- Abdülkadir Özcan, *Historiography in the Reign of Süleyman the Magnificent = The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent,* II, Istanbul, 1988, 167–238.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I,* Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1992 (Kültür Bakanlığı Yayınları, 467, Başvuru Kitapları Dizisi, 1).
- Kaya Şahin, *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World,* New York, Indiana University, 2013 (Cambridge Studies in Islamic Civilization).
- Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.,* Wien, Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1978 (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 8).
- Mehmed Hemdemi Solakzade, *Solakzade Tarihi,* İstanbul, 1298/1880–81.
- Sudár Balázs, *A végítélet könyve: Oszmán elbeszélő forrás a mohácsi csatáról,* Történelmi Szemle, 52(2010), 389–419.
- *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa,* İstanbul, 1279/1862.
- *Tarih-i Peçevi,* I–II, İstanbul, 1281–1283/1864–1866.
- Thúry József, *Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz,* Századok, 26(1892), 395–410, 476–488, 560–579, 658–678, 740–746.
- *Török történetírók,* ford., jegyz. Thúry József, I, Bp., 1893 (Török-magyarkori Történelmi Emlékek, Második osztály, Írók).
- *Török történetírók,* ford., jegyz. Thúry József, II, Bp., 1896 (Török-magyarkori Történelmi Emlékek, Második osztály, Írók).
- Vámbéry Ármin, *A mohácsi ütközet: Pecsevi Ibrahim Efendi történeti kéziratából fordítva közli,* Új Magyar Muzeum, 10(1860), 31–38.
- Hüseyin Gazi Yurdaydin, *Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdi'ye Atfedilen Eser),* Belleten, 19:74(1955), 137–202.

Alternatív elméletek

- Baráthosi-Balogh Benedek, *A magyar nemzet igaz története III: A magyarság kigyilkolása a Habsburgok alatt,* Bp., Bethánia, 1937 (Baráthosi Turáni Könyvei, 17).
- Gosztonyi Jenő, *Duna-Szekcső a múltban és jelenben,* Pécs, 1891.

- Grandpierre K. Endre, *Lajos király három halála és négy temetése: Történelmi oknyomozás,* Bp., Móra, 1989.
- Grandpierre K. Endre, *Királygyilkosságok: Hogyan haltak meg a magyar királyok?,* Bp., Titokfejtő, 1991 (Magyarok Titkos Története).
- Nemes István, Tolvaj Balázs, *II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása,* Orvosi Hetilap, 2014. március 23, 475–480.
- Nemeskürty István, *Ez történt Mohács után: Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről: 1526–1541,* Bp., Szépirodalmi, 1966; 1968².
- Nemeskürty István, *Önfia vágta sebét: Krónika Dózsa György tetteiről,* Bp., Magvető, 1975; 1980².
- Neusiedler Jenő, *Mohács: Miként halt meg II. Lajos király?,* Nagykanizsa, 1926.
- Pázmándy Dénes, *II. Lajos halála,* Világ, 1923. október 12, 3–4.
- Supka Géza, *Mária, a mohácsi vész királynéja* = Uő., *Habsburg-krónika: Válogatás,* szerk. Steinert Ágota, Bp., Helikon, 1986, 98–112.
- *Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból: I. Mátyás király utódainak kiirtásáról; a gyulai nemzetfejedelmi temetésekről és II. Lajos magyar király meggyilkolásáról,* kiad., ford. Mogyoróssy János, Gyula, 1882.
- Zakar András, *Elhallgatott fejezetek a magyar történelemből,* Fahrwangen, Duna, 1976.

Az egyes képek leírása után zárójelben a lelőhely rövidítése és a jelzet olvasható.

A lelőhelyek rövidítései:

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
SZM = Szépművészeti Múzeum
DRK = Debreceni Református Kollégium

Az OSZK gyűjteményei:

FT = Fotótár
KT = Kézirattár
PKT = Plakát- és Kisnyomtatványtár
RNYT = Régi Nyomtatványok Tára
TGY = Törzsgyűjtemény
TK = Térképtár

Ain Ermanung wider
Die Türcken / Vnd wie sy die Christen
durchechtent. Im land Vngern.

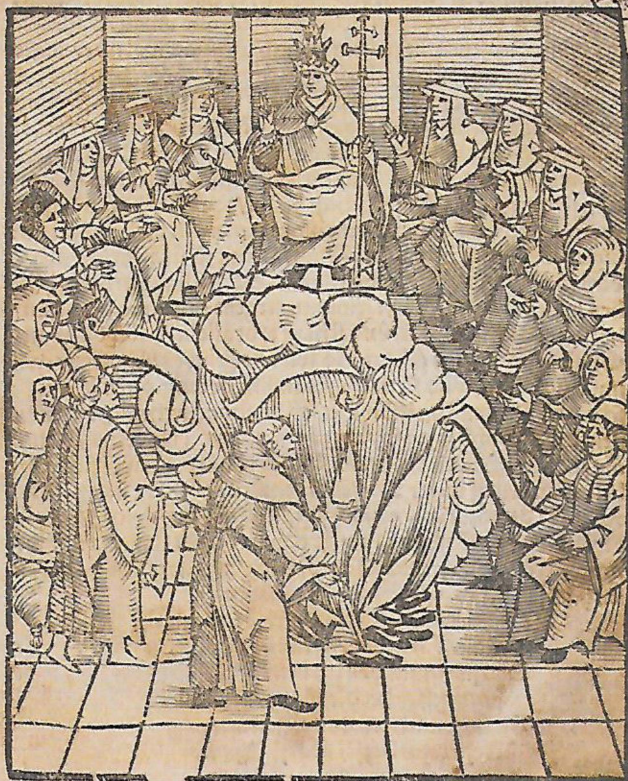

Im iar · M D XX II ·

1. Tudósítás a török veszedelemről, röpirat, 1522
(OSZK RNYT, Röpl. 39)

Ein vnderred des Bapsts vnd seiner cardinelen wie im zu thun sey/vnd das wort Gottes vnder zu trucken eyn yeglicher sich darauff zu bedencken.

2. VII. Kelemen pápa bíborosaival, röpirat, 1524
(OSZK RNYT, Ant. 10.123)

CXIX/

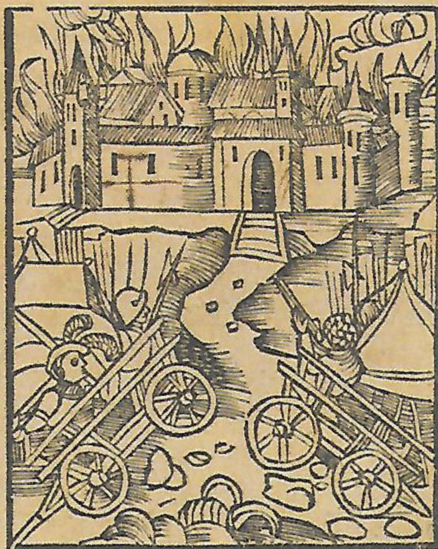
Newe zeittung Wie die Schlacht zu
Vngern mit dem Türkischen Keyser
ergangen: Hatt einer vonn Wien
so dabey gewest: herausz jen
Oringen Geschriben.
M. D. XXvj.

3. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, Röpl. 68)

Hernach volget des Bluthundts der
ſich nennet eyn Türckiſchen Kayſer
gethaten/ſo er vñ die ſeinen/ nach eroberung der
ſchlacht/ auff den. xxviij. tag Auguſti negſt-
uergangen geſchehen/an vnnſern mitbrů-
dern der Hungeriſchen Landtſchafften
gantz vnmenſchlich getriben hat/
vnd noch teglichs thut.

4. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, Röpl. 66)

Hernach volgt des Blůtthundts/ der sich nennet ein Türgkischen keyser/ gethaten/ so er vnnd die seinen/ nach eroberung der schlacht/ auff den xxviij. tag Augusti nechst vergangen geschehen/ an vnsern mitbrůdern der Vngerischen landschafften/ gantz vnmenschlich triben hat/ vnd noch täglichs thůt.

5. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, App. H. 189)

6. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, App. H. 189)

Hernach volgt des Bludthundts
der ſich nennet eyn Türckiſchen Keyſer gethaten / ſo er
vnd die ſeinen nach eroberung der ſchlacht / auff den
xxviij. tag Auguſti nechſtuergangē geſchehē / an vnſern
mitbrüdern der Vngriſchen landtſchafften ganz vn-
menſchlich getryben hat / vn̄ noch teglichs thůt.

7. Tudósítás a török katonák kegyetlenkedéséről, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, App. H. 188)

New zeytung.

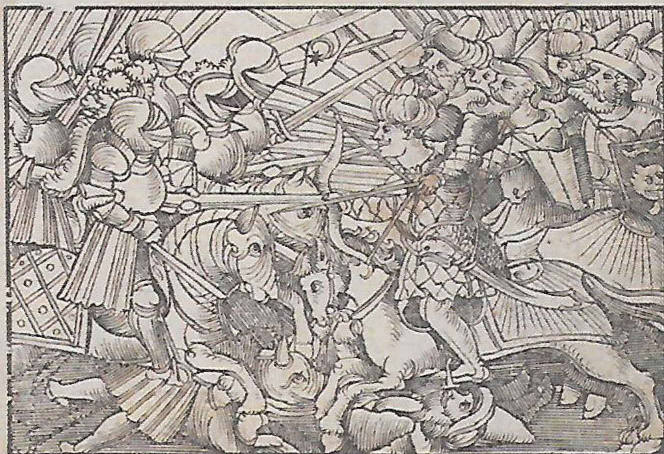
Die Schlacht des Turckiſchenn Keyſers mit Ludouico etwan König zu Vngern geſchehen am tag Johannis entheuptung M. D. xxvi.

Item des Türcken feyndtsbrieff/ König Ludouico zugeſandt vor der ſchlacht.

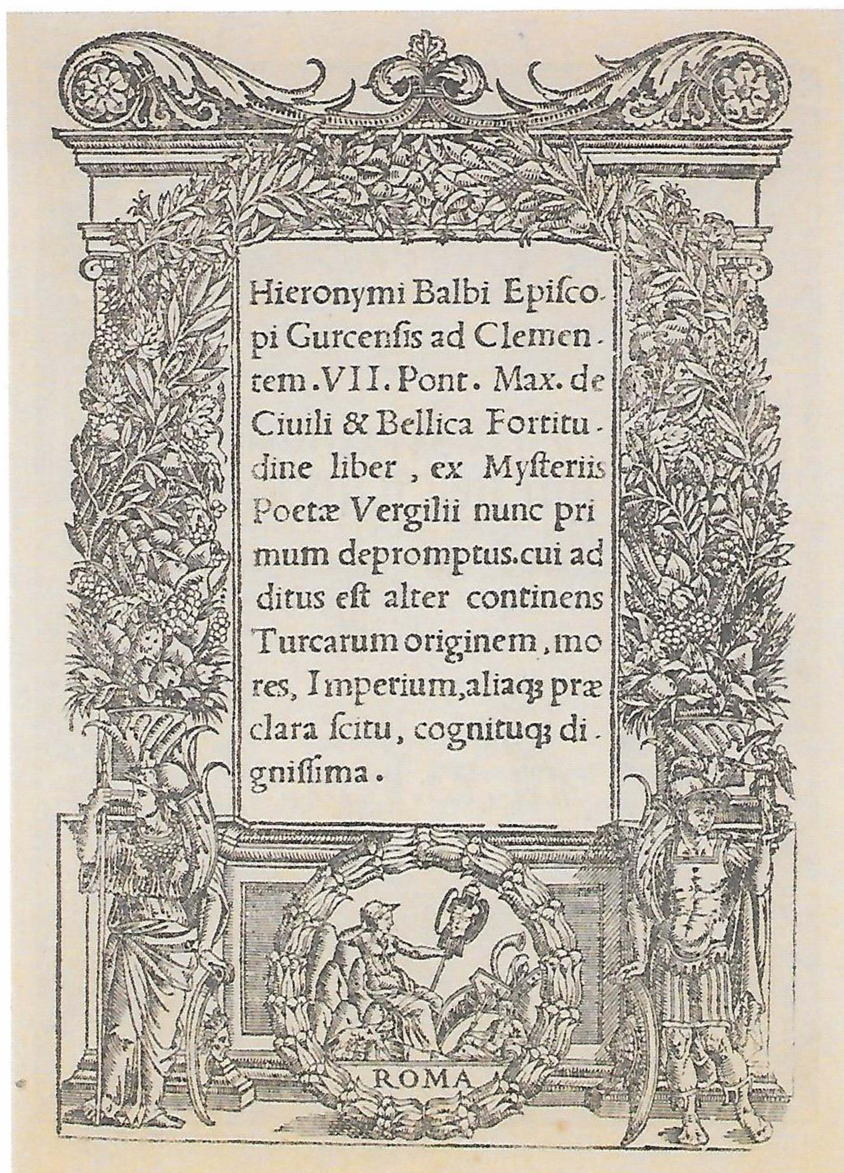
Item eyn kleglicher Sendbrieff ſo die Vngern dem König yn Polen zugeſchickt/ nach der ſchlacht.

Item etzlich naw getzeytten aus Polen.

New zeyttung vom Babſt zu Rome am. xxvij. Septembris geſchehen. M. D. xxvi.

8. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526 (OSZK RNYT, App. H. 190)

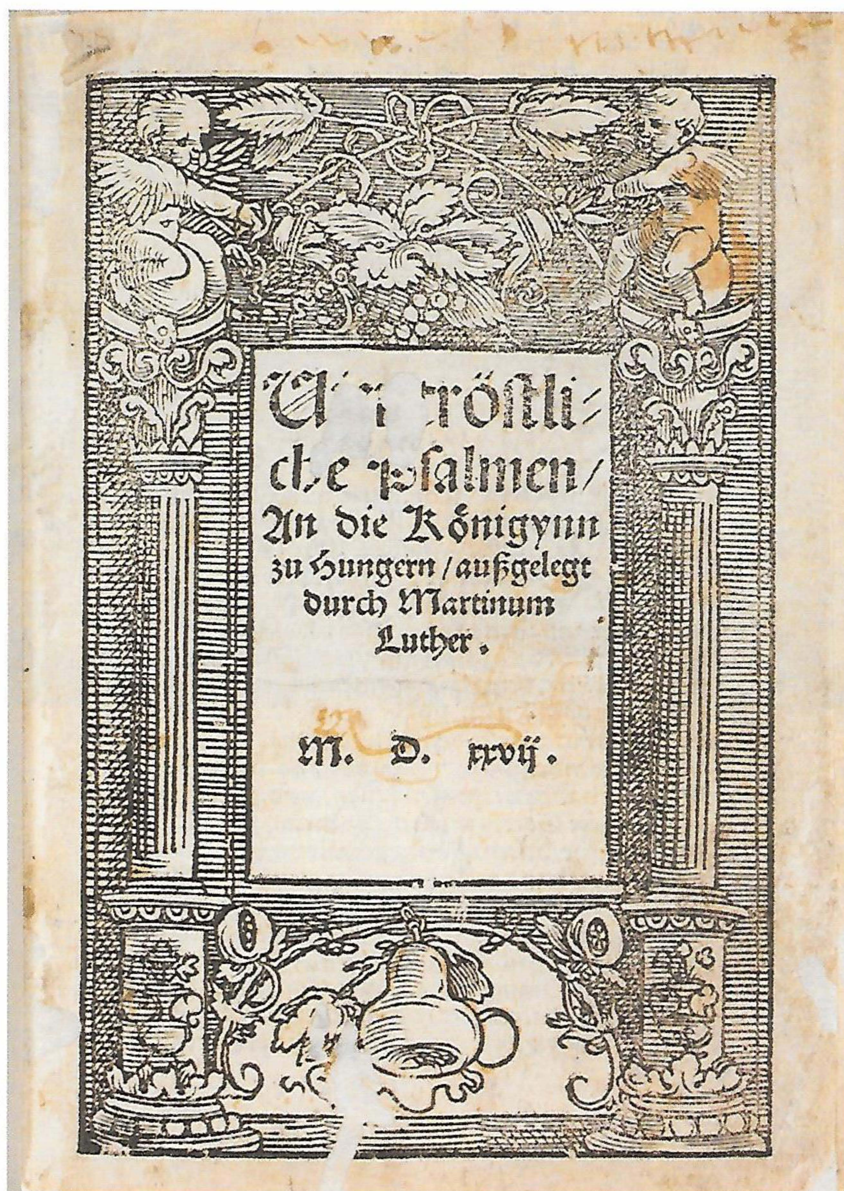
Hieronymi Balbi Epiſco.
pi Gurcenſis ad Clemen.
tem. VII. Pont. Max. de
Ciuili & Bellica Fortitu.
dine liber, ex Myſteriis
Poetæ Vergilii nunc pri
mum depromptus. cui ad
ditus eſt alter continens
Turcarum originem, mo
res, Imperium, aliaq; præ
clara ſcitu, cognituq; di.
gniſſima.

ROMA

9. Girolamo Balbi VII. Kelemen pápának ajánlott értekezése a törökről, 1526 (OSZK RNYT, App. H. 185)

New zeyttung
wie der Turck-
ischen Keyser mit dem König
von Vngern dye schlacht ge-
than hat/auff den tag
Johannis ent-
hauptũg.
Im Jar.
M. D. xxvi.

10. Tudósítás a mohácsi csatáról, röpirat, 1526
(OSZK RNYT, Röpl. 67)

V[illegible] tröstli-
che psalmen/
An die Königynn
zu Hungern/außgelegt
durch Martinum
Luther.

M. D. xxvij.

11. Luther Márton Mária királynénak ajánlott vigasztaló zsoltárai, 1527
(OSZK RNYT, Röpl. 81)

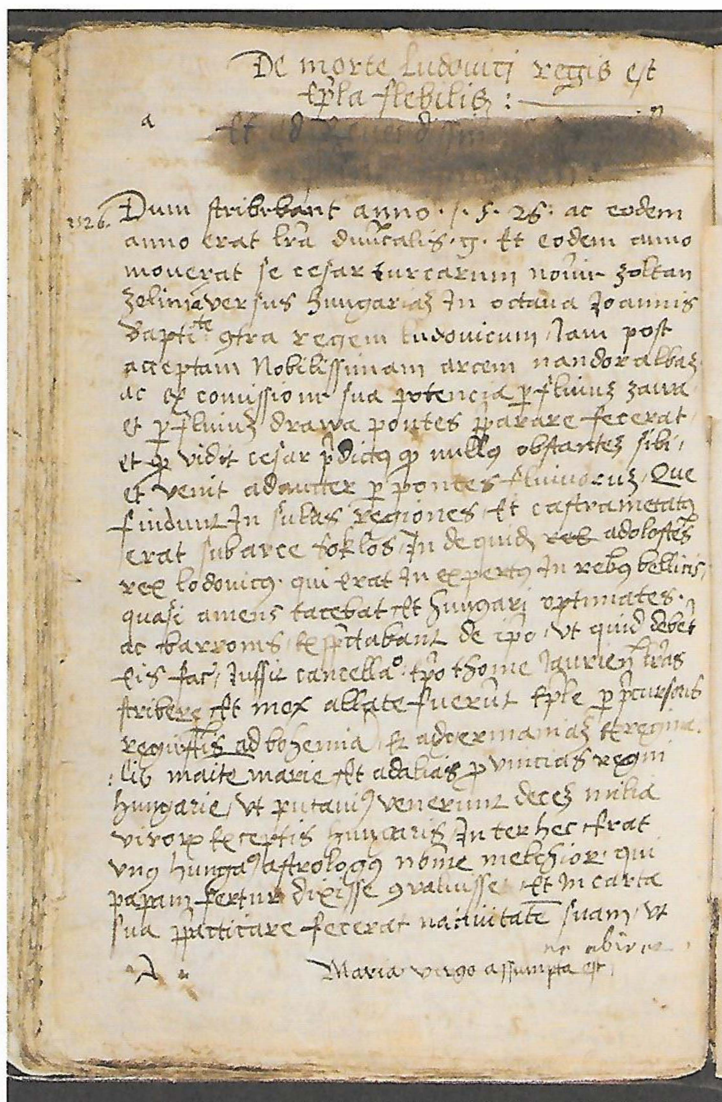
12. A mohácsi csata ábrázolása Lázár deák térképén, 1528
(OSZK RNYT, App. M. 136)

13. Tudósítás a keresztény foglyokról a török rabszolgapiacon, röpirat, 1532 körül (OSZK RNYT, App. M. 670)

14. II. Lajos, Hieronimus Wirix metszete, 1536 körül
(OSZK RNYT, App. M. 17)

De morte Ludovici regis et
epla flebilis:

15. Tatai Miklós leírása a királygyilkosságról, kézirat, 1545–1547 körül
(OSZK KT, Fol. Lat. 4020)

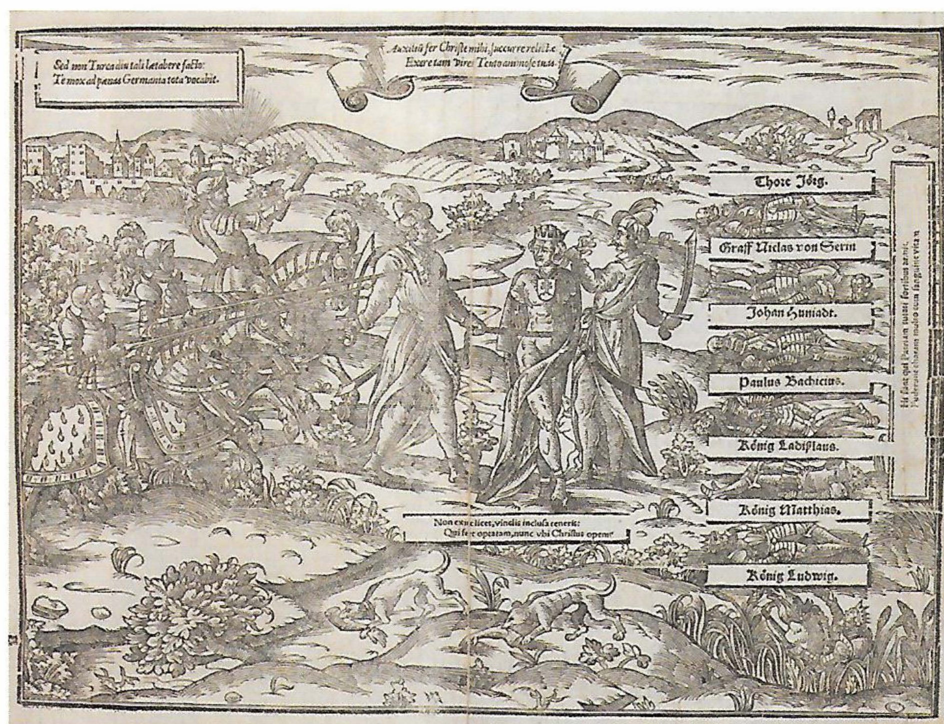
Præsulis effigiem quisquis depinxit Olahi,
Vicit Apellæam sedulus arte manum.

Causæ obscuritatis Scripturæ

16. Oláh Miklós, metszet, 1560
(OSZK RNYT, RMK III. 473)

17. I. Szülejmán szultán, Tobias Stimmer metszete, 1575
(OSZK RNYT, RMK III. 634/2. péld.)

18. Magyarország mártíromsága II. Lajos halálának ábrázolásával, Martin Schrot metszete, 1581 (OSZK RNYT, App. H. 487)

19. I. Szülejmán, metszet, 1596
(OSZK RNYT, App. H. 1923)

20. V. Károly, Dominicus Custos metszete, 1601
(OSZK RNYT, App. H. 1960)

21. I. Szülejmán, Dominicus Custos metszete, 1601
(OSZK RNYT, App. H. 1960)

22. II. Lajos, Dominicus Custos metszete, 1601
(OSZK RNYT, App. H. 1960)

23. Özvegy Mária királyné, Karel Sichem metszete, 1604 után
(OSZK RNYT, App. M. 11)

24. Török katonák szekérszám viszik a levágott fejeket,
Wilhelm Peter Zimmermann metszete, 1604 (OSZK RNYT, App. H. 677)

25. Dunaszekcső vára, Henrik Ottendorf rajza, 1663
(OSZK TGY, III. 2.205.12)

26. II. Lajos a *Nádasdy-Mauzoleum*ban, 1664
(OSZK RNYT, RMK III. 2254)

27. I. Ferdinánd a *Nádasdy-Mauzoleum*ban, 1664
(OSZK RNYT, RMK III. 2254)

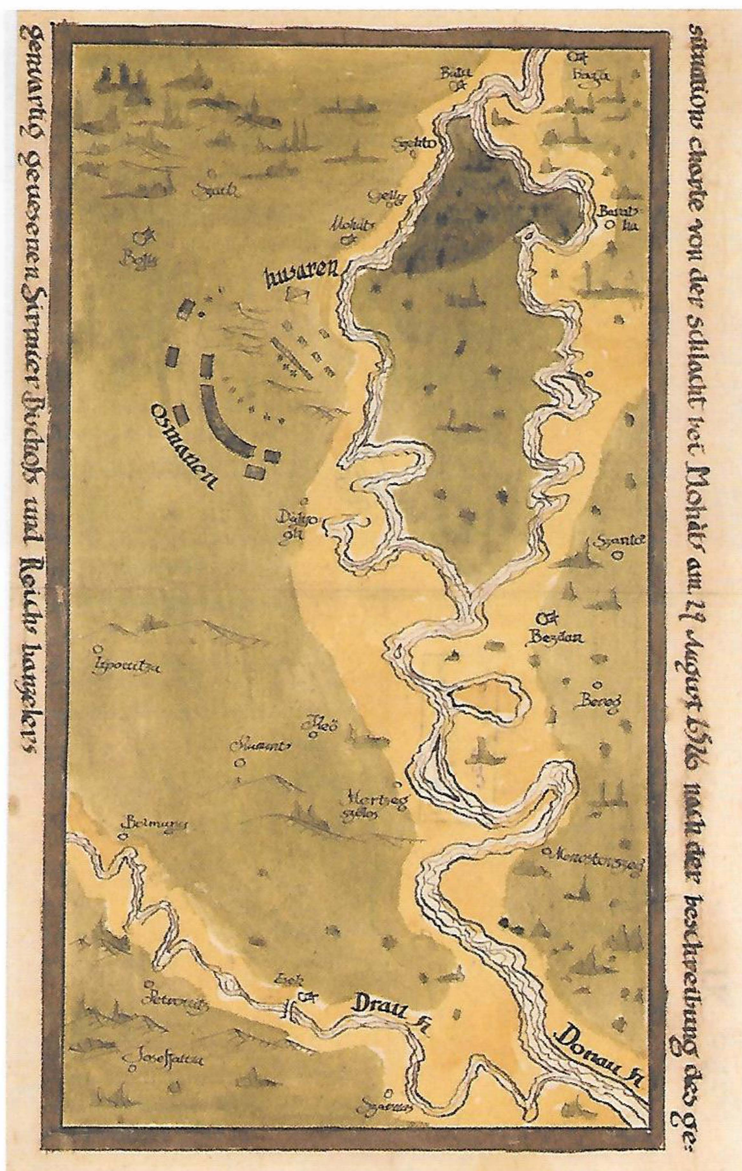
28. Szapolyai János a *Nádasdy-Mausoleum*ban, 1664
(OSZK RNYT, RMK III. 2254)

29. Mohácsi csata, Dorffmaister István olajfestménye, 1795–1796
(SZM, Lt. 55.387)

30. II. Lajos halála, Borsos József litográfiája, 1810–1840 körül (OSZK PKT, Lit. 164.)

31. Térkép a mohácsi csatáról, 1823 után
(OSZK TK, 397)

32. A Mohácsnál elesett II. Lajos testének feltalálása,
Orlai Petrics Soma olajfestménye, 1851 (DRK)

A MOHÁCSI ÜTKÖZET,

VAGY:

II. Lajos király elveszte.

IRTA

TATÁR PÉTER.

33. szám.

Pest. Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos.

33. Tatár Péter, *Mohácsi ütközet,* 1857
(OSZK PKT, PNy 47)

34. Perényiné temeti a mohácsi csata halottait,
Orlai Petrics Soma olajfestménye, 1859 körül (SZM, Lt. 6825.)

35. Mohácsi csata, Székely Bertalan olajfestménye, 1860
(SZM, Lt. 2764)

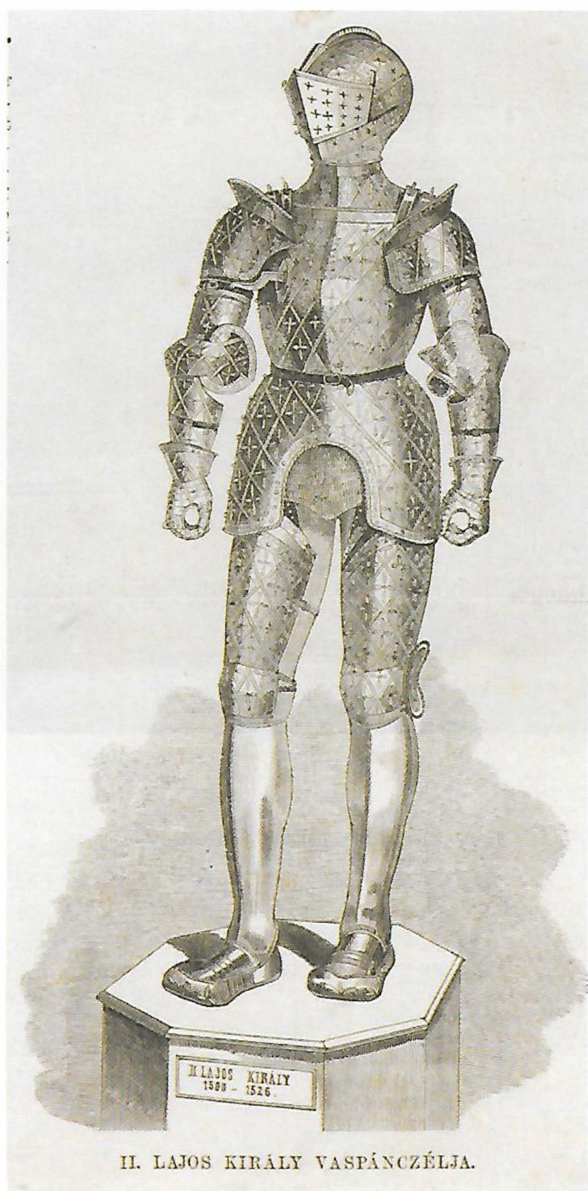

Cselepataki malom Mohacs mellett (II. Lajos kiraly sirja). — *Marasztoni A.* rajza.

36. Csele-pataki malom Mohács mellett II. Lajos sírjával
(Vasárnapi Ujság, 1865, 8. szám)

37. II. Lajos holttestének megtalálása, Székely Bertalan olajfestménye, 1866 (SZM, Lt. 6823)

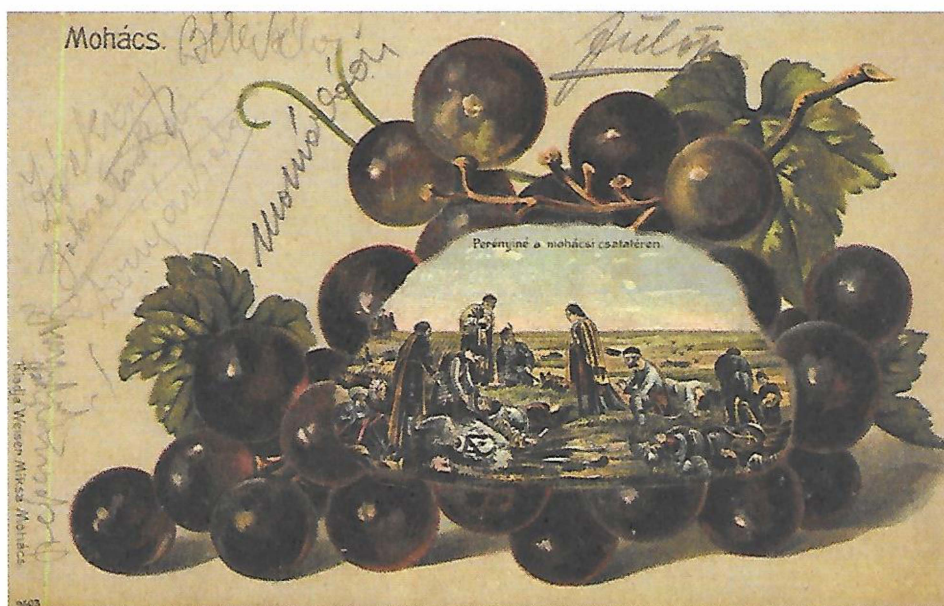
II. LAJOS KIRÁLY VASPÁNCZÉLJA.

38. II. Lajosnak tulajdonított vaspáncél
(Vasárnapi Ujság, 1879, 35. sz.)

39. Térkép a mohácsi csatáról, 1882
(OSZK TGY, 217.227)

40. Mohács, levelezőlap, 1914
(OSZK PKT, M 2116)

41. A mohácsi csata emléke, levelezőlap, 20. század
(OSZK PKT, M 2118)

42. Tömegsír-részlet a mohácsi csatatér régészeti feltárásából, fotó: Sasits László, 1960-as évek (OSZK FT, FTA 496)

A kötet szerzői

Fodor Pál (1955)

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója, az MTA BTK Történettudományi Intézet igazgatója, tudományos tanácsadó, az MTA doktora. Számos hazai és külföldi folyóirat (Történelmi Szemle, Acta Orientalia, Századok, Keletkutatás, Hungarian Historical Review, Osmanlı Araştırmaları, Journal of Turkish Studies stb.) és könyvsorozat (Monumenta Hungariae Historica, Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker stb.) főszerkesztője, szerkesztője vagy szerkesztőbizottsági tagja. Kutatási területe az Oszmán Birodalom és a magyarországi török uralom története.

Pálffy Géza (1971)

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója, a „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport vezetője, az MTA doktora. Kutatási területe a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia 16–17. századi története, elsősorban a törökellenes védelmi rendszer, a királyság katonai elitje és arisztokráciája, a magyar rendek és a bécsi udvar kapcsolatrendszere. A politika-, had-, igazgatás- és társadalomtörténet mellett kiemelten érdeklődik a Szent Korona históriája és a magyar uralkodókoronázások, a sírkőkutatás és térképtörténet, valamint a horvát–magyar és szlovák–magyar kapcsolatok iránt.

Bárány Attila (1971)

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Középkori, Koraújkori és Történelem Segédtudományai Tanszék professzora, az MTA–DE „Lendület" Magyarország a középkori Európában Kutatócsoport vezető kutatója, az MTA doktora. A Történelmi Tanulmányok, valamint az Acta Universitatis Debreceniensis

Series Historica főszerkesztője, a Hungarian Historical Review szerkesztőbizottsági tagja. Fő kutatási területe a 14–15. századi, illetve 16. század eleji Magyarország diplomáciatörténete, azon belül is leginkább a nyugat-európai (angol, francia, burgundi) kapcsolatok. Kutatásainak másik iránya a 13. századi – elsősorban II. András-kori – Magyarország külpolitikája.

B. Szabó János (1969)

A Budapesti Történeti Múzeum tudományos munkatársa. Tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem és művészettörténet szakon végezte. 1993 és 2000 között a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa volt, 2007 óta projektmenedzserként dolgozik Budapesti Történeti Múzeumban. Fő kutatási területe a középkori és kora újkori magyar hadtörténet, ezen belül kiemelten foglakozott a mohácsi csata hadtörténeti kutatásával, a témáról egy forrásgyűjteményt és több könyvet is publikált.

Kasza Péter (1974)

A Szegedi Egyetem, Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék egyetemi adjunktusa. Fő kutatási területe a humanista történetírás, a késő Jagelló- és a Szapolyai-kor (1526–1540) diplomáciatörténete, de foglalkozott a kor politikai költészetével is. Több évnyi hazai és külföldi (Bécs, Krakkó, Varsó, Róma, Zágráb) levéltári kutatás eredményeként 2012-ben jelentette meg Brodarics István levelezésének kritikai kiadását a BSMRAe-sorozatban. Brodaricsról írott biográfiája *(Egy korszakváltás szemtanúja)* 2015 áprilisában jelent meg. Tagja a Nemzetközi Neolatin Társaságnak (IANLS), 2014 óta a BSMRAe-sorozat szerkesztőségi tagja.

Szebelédi Zsolt (1981)

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára munkatársa, az MTA–DE „Lendület" Magyarország a középkori Európában Kutatócsoport külső tagja. Szakterülete a középkori és neolatin filológia, valamint az újkori egyházi latin. Szerémi György 16. századi kéziratát nyelvi szempontból feldolgozó PhD-disszertációját 2016-ban védi. A tudományos kutatás mellett a 16–19. századi magyar vonatkozású latin nyelvű, elsősorban hadtörténeti és egyháztörténeti források fordításával foglalkozik. Ennek keretében már több önálló kötete jelent meg, és jelenleg is több kiadvány munkálataiban vesz részt fordítóként.

MAGYAR LÓRÁNT GERGELY (1980)

A Semmelweis Egyetem Igazságügyi és Biztosítás-orvostani Intézet igazságügyi orvosszakértője. A Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karán szerezte általános orvosi diplomáját, majd igazságügyi orvostan szakterületen szakvizsgázott. Kizárólag hatósági kirendelésre, önállóan végez igazságügyi orvosszakértői tevékenységet. Kiemelt szakterületeként foglalkozik személyazonosítással, publikációi és előadásai is ezen témakör köré épülnek. 2008 óta az igazságügyi orvostan tárgyfelelőse, így az orvostanhallgatók képzésének koordinálása is feladatai közé tartozik. Jelenleg PhD tanulmányait folytatja szintén a személyazonosítás területén.

RÁCZ PIROSKA (1980)

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum antropológusa. A Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karán biológus szakon, antropológia szakirányon végzett. 2005 óta dolgozik a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban, 2009 óta antropológus munkakörben. A Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának tagja. Fő kutatási területe a történeti embertan. Kutatómunkája mellett 2009 óta a *Szent István Király Múzeum évkönyvét* is szerkeszti.

FARKAS GÁBOR FARKAS (1966)

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára vezetője. Szegeden szerzett magyar nyelv- és irodalom, történelem szakos középiskolai tanári, illetve főiskolai könyvtáros diplomát, majd itt védte meg egyetemi doktori értekezését. Az MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának titkára, a Magyar Könyvszemle szerkesztője, a Kulturális Javak Bizottságának (Forster Központ) tagja. Érdeklődési területe a magyar kora újkor művelődés- és tudománytörténete, különös tekintettel a könyvkultúrára és a csillagászattörténetre.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS (1956)

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgató-helyettese. Előbb a debreceni KLTE, majd a budapesti ELTE latin-magyar szakán szerzett középiskolai tanári diplomát, majd egyetemi doktori címet klasszika filológiából az antik prózaritmikáról írott dolgozatáért. Szakterülete a 15–18. század orvostörténete, illetve általános művelődéstörténete. Négy nyelvből fordít. A Magyar Orvostörténel-

mi Társaság alelnöke, az Academie Internationale d'Histoire de la Pharmacie tagja, az Orvostörténeti Közlemények szerkesztője. Szépirodalommal is foglalkozik, versei, novellái önálló kötetekben is olvashatók.

Seláf Levente (1974)

Az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének habilitált egyetemi adjunktusa. Egyetemi tanulmányait a József Attila Tudományegyetemen (később: Szegedi Tudományegyetem, SZTE) folytatta francia és történelem, illetve az ELTE-n magyar szakon. Doktori tanulmányait co-tutelle képzésben a párizsi Sorbonne-on és az ELTE-n végezte, a középkori népnyelvű vallásos dalokról írt disszertációját 2003-ban Párizsban védte meg. Fő kutatási területe a középkori francia és provanszál irodalom, de foglalkozik digitális bölcsészettel, kortárs költészettel, fordításelmélettel is.

Csorba Dávid (1975)

A Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének főiskolai docense. Óraadóként tanított a debreceni és a pataki teológián, a debreceni tanítóképzőn, rendszeresen részt vesz a debreceni és a miskolci irodalomtudományi doktori iskola munkájában. Tagja a debreceni székhelyű Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelynek. Számos hazai és külföldi közintézményben végzett kutatómunkát kéziratos és nyomtatott hungaricumok feltárása terén, Marosvásárhelytől Zürichen át Oxfordig. Kutatásai a 16–18. századi magyar irodalomra, kiemelten pedig a kálvinista prózairodalomra vonatkoznak.

Summary

Géza Pálffy: Mohács – a Turning Point in the History of Hungary and Central Europe

The study examines the losses incurred during the Battle of Mohács and the short- and long-term consequences of the battle. The events of August 29, 1526 amounted to a major military defeat in Hungarian history, but the losses were particularly great because of the exemplary stand taken by a force that was heavily outnumbered. Of the 26–27,000 soldiers in the Christian army – one of Europe's largest forces at the time – 16,000 were killed on the battlefield, including seven prelates and thirty barons/magnates, as well as the young Jagiellonian king of Hungary and Bohemia, Louis II. Consequently, the government of the country became paralyzed, and a dispute over succession arose between János Szapolyai (John Zápolya), Voivode of Transylvania, and Ferdinand von Habsburg, the Austrian archduke. Both men made attempts to seize the Hungarian throne. In the meantime, Sultan Suleiman I invaded and occupied the eastern part of the Drava–Sava region. These events thus mark the beginning of the division of the medieval Kingdom of Hungary into three parts. The struggle between the two legitimate kings resulted in a lengthy civil war. At the same time, Ferdinand I's accession to the Hungarian and Bohemian throne(s) represented a turning point for Central Europe as a whole. First, what had been a Hungarian–Turkish conflict became part of a broader struggle between the Ottoman and Habsburg empires. Second, the Jagiellonian alliance, which had been governed from Buda, was replaced by the Habsburg Monarchy, administered from Vienna. Finally, a series of developments occurred which, from a Hungarian perspective, continued to exert their influence until the early twentieth century: after the fall of Buda (1541), Hungary came to have two capital cities (initially Pozsony [today Bratislava, Slovakia] and Vienna, and then – until 1918 – Buda and Vienna); during a period of 150 years Hungary lost 60 per cent of its territory and, in consequence of the continuous wars, the ethnic map of the Carpathian Basin

underwent a radical change, and the Hungarian ethnic group, which had constituted a majority of the population, set out on the path towards minority status. Moreover, although Hungarian statehood did not cease entirely, in the new (and more complex) monarchy, the country's sovereignty was limited in several areas. A substantial number of the changes arising in the aftermath of Mohács proved to be irrevocable. For this reason, the year 1526 can rightly be considered both as a turning point in Hungarian history and as a major milestone for Central Europe as a whole, but also as the starting point of its early modern history.

Attila Bárány: Hungary and the Assistance from Abroad in 1526

Hungarian historians have often stated the view that the Western European powers had no real interest in confronting the Ottoman Empire. Was the West really so indifferent to Hungary's plight regarding the Turkish threat that they perceived it as no more than a remote danger? Or may the West's reluctance to provide financial support be explained by a fear of pouring money into a "bottomless pit" or by a distrust of the Hungarians? I do not share the established and general view that the Western European powers lay at such a distance from the areas threatened by the Turks that the Ottoman peril was of secondary importance to them. Moreover, the issue is not one which allows for drawing general conclusions with regard to Western Europe as a whole. Several potentates did send financial assistance even before the Battle of Mohács. I seek to provide new insights by way of English diplomatic sources, as England – an emerging new power – was indeed interested in Hungary's sovereign integrity. The Tudors were prepared to provide money for the cause of keeping Hungary on the map and maintaining it as part of the balance-of-power system. My goal has been to seek an explanation for why Louis II turned to several Western powers, to England in particular. It seems the king was hoping to receive assistance of a magnitude similar to that provided by the Pope, which would at least have created an opportunity for defence. In view of the actual peace agreement at the time between Poland and the Ottoman Empire, assistance from the Jagiellonians was not forthcoming. Even the Habsburgs were unwilling to provide actual military support. By this time, Hungary's political leadership was exploring all possibilities of action. In the end, funding from the Tudors failed

to arrive in time. Even so, apart from the Pope, England was the only power in the sixteenth century that transferred specific amounts for Hungary's defence – amounts that did in fact reach the country. For the maintenance of the balance of power, Europe needed a Hungary that could sustain the fundamental status quo, even if it was incapable of launching counterattacks against the Ottoman forces. The Western royal courts did not grasp the extent of the military and political disaster that would soon befall Hungary. Moreover, no one had considered the possibility that the king would be killed in the battle, which event lead to Hungary falling prey to the Habsburgs. The international situation, however, precluded a united stand that might have prevented defeat at the hands of the Sultan's forces.

János B. Szabó: A King in the Whirlwind of Battle

Rarely does anyone ask why Hungary's king was present on the battlefield. Yet it was not unusual, on the brink of the early modern era, for crowned monarchs to stay away from the heart of the battle or, indeed, from the battle arena. In most cases, the monarchs did not command their armies themselves. Rather, they left the difficult task of directing the armies to skilled commanders who were experienced in battle. Why, therefore, did Louis II lead his armies himself? According to ancient tradition in the Kingdom of Hungary the supreme commander of the army was the king. He had the authority to order a general mobilisation, when, theoretically, all male inhabitants capable of bearing arms were obliged to move to the camps. The king's person acted like a magnet, drawing the county, baronial and prelatial banderias to the banderial camp. Yet, despite the unprecedented threat, the discipline of the army was less than optimal. Amid the crisis, the king was the only person deemed capable of preserving the unity of the enormous, but rather heterogeneous force, which, in 1526, defended the Kingdom of Hungary from the Ottoman threat and invasion. The ruler played a similar role on the battlefield too, where he became a major point of orientation. The primary function of Louis II was, by means of his personal presence, to "hearten" the warriors or, in other words, to encourage his subjects to show resilience and stamina. According to the description given by Chancellor Brodarics, for this reason, two issues were addressed at the meeting prior to the battle. The first of these was the pressing need to prevent the larger Turkish force from encircling the Hungarians. The second, however, was

the king's role in the battle and the means of avoiding the anticipated dangers. In the end, the establishment of a small force was decided upon, which would be responsible for protecting the king – for it seemed that the upcoming battle would have an uncertain outcome. According to the plan, in the event of something untoward happening (endangering both the king and the army), members of the protective force would move out from the middle of the battlefield and take the king with them. However, an unexpected development in the battle resulted in the hussar bodyguards of the king being at some distance from him. When, in the mid-afternoon, the first lances of the enemy forces were spotted beyond the right flank of the Hungarian forces, Pál Tomori Chief Commander of the battle, sent out the cavalry of the second formation on the right flank, which had been charged with protecting the king. Their task was to cover the events on the horizon . By the time they returned to the location of the Hungarian battle formation, the king and the second formation had vanished. Although Louis II had never seen a battle, he was a skilled equestrian, a fine marksman, and an enthusiastic participant in knights' tournaments. Accordingly, he took part bravely in several Hungarian offensives in the battle. In the end, however, faced with the Ottoman numerical supremacy, he too had to abandon the battlefield. Accompanied by several supporters, the Hungarian monarch attempted to flee the battle arena, dodging the Turkish troops that sought to pursue him.

Péter Kasza: A Corpse in the Brook

The events at Mohács, not least the death of the king in the aftermath of the battle, have long been of interest both to historians and to the general public. Consequently, from time to time, new theories have arisen based on reinterpretations of the somewhat limited number of sources. Last year two physicians from Szombathely examined the issue. In their article, they demonstrated that the only source with an account of the discovery of the king's corpse – Ferenc Sárffy's letter – contains several contradictions. Physiologically, a six-week-old corpse could not possibly have been in the condition described by Ferenc Sárffy, Castellan of Győr. The physicians therefore concluded that the dead body could not have been that of Louis. In my paper, I look at three factors: the credibility of Sárffy's letter, the role of Ulrich Czetricz, Lord of the Bedchamber, in the disinterment, and whether

there would have been any reason for the identification of a stranger in place of Louis II. We know for certain that Sárffy's letter was a contemporary document. Still, the claims therein may also be explained in terms of the hagiographic tradition, according to which the corpses of saints do not deteriorate or give off an unpleasant smell. Czetricz, a key figure, who as chamberlain was so familiar with Louis II that he could recognise his features even on a six-week-old corpse, may indeed have succeeded in identifying the king. At the same time, however, the possibility that the corpse was not that of Louis II cannot be excluded either. In order to be elected king of Bohemia, in October 1526, Ferdinand von Habsburg had to prove that his predecessor had indeed been killed at Mohács. It may thus have been the task of Czetricz, who was the sole witness of the king's death, to locate the corpse or, failing to do so, to identify a dead body as that of Louis II. Among the group of men who undertook the disinterment, Czetricz was the only one to have been familiar with the king, and so it is possible – especially given the decomposed state of the body – that he identified a stranger's corpse as that of Louis II. For János Szapolyai, Voivode of Transylvania, another claimant to the throne, the burial of Louis II was also a matter of importance. Accordingly, even if he had discovered the switch in November 1526, he would have had no interest in exposing the error and in creating a scandal.

Zsolt Szebelédi: Difficulties of Interpreting Sárffy's Letter from the Perspective of a Philologist

A fundamental rule for historians and philologists is to proceed very cautiously when interpreting historical sources. Particular caution is required when dealing with medieval sources. Not only are most of them in Latin, but they also presuppose a way of thinking that runs contrary to modern attitudes as well as an entirely different cultural background. To draw appropriate conclusions, one needs both a good knowledge of the language in question and a readiness to consider the cultural milieu and mores of the author. Two physicians from Szombathely, István Nemes and Balázs Tolvaj, have asserted – based on a number of assertions made in Ferenc Sárffy's letter concerning the discovery of the dead body of Louis II – that the corpse disinterred in October 1526 and transported to Székesfehérvár was not that of the king, but rather that of a young man who had died some days earlier

at most. In my paper, I examine Nemes's and Tolvaj's claims, and demonstrate that, based solely on the data provided in the letter, it is impossible to draw such definitive conclusions. In this connection, applying the arguments of textual criticism, I seek to prove that Sárffy's letter, in itself, is unsuitable to offer solid grounds for the aforementioned theory.

Lóránt Magyar: The Limits of Forensic Evidence in Relation to the Death of Louis II

The task of a forensic expert is to evaluate available data and form the most objective opinion possible: that is, to examine the evidence. Concerning the death of Louis II, the competences of a forensic expert include evaluating changes in the state of the cadaver and answering questions about the identity of the deceased person. Prior to an evaluation of the sources, I examine the usability of the data contained in the sources, particularly in terms of the evidentiary and forensic value of the information supplied therein. Having clarified the evidentiary value, I assess the circumstances and the possible time of death, as well as the conditions prevailing at the time of the corpse's discovery, based on translations of the available sources. Having considered the time interval between death and the discovery of the corpse, the level of technological development in the period, and the various possible locations for the dead body, one can evaluate the features of the corpse. In considering the identity of the corpse, data relating to the personal features of Louis II provided a source. Such data shall then be examined based on 21st-century forensic possibilities and on those available to people in the sixteenth century. As a conclusion, in line with earlier deductions, I examine the uncertainties relating to the identification of Louis II and the suitability of the marks of identification (or lack thereof) for an unequivocal identification of the corpse.

Piroska Rácz: Prestigious Burials at the Royal Basilica in Székesfehérvár

Dedicated to the Virgin Mary, the Székesfehérvár Basilica was founded by King Stephen I of Hungary (Saint Stephen). In the Middle Ages, it was one of Hungary's

major ecclesiastical buildings. It was the burial site of fifteen Hungarian kings, of many other members of the royal family, and of churchmen and laypersons of prestigious rank. The rich graves were, however, ransacked, initially by the Ottoman forces that occupied Székesfehérvár in 1543, and subsequently by the imperial soldiers who later reoccupied the town. The treasures were removed from the graves and the bones were disposed with. Luckily, however, the tomb of King Béla III and his wife, Anna of Antioch, was left undisturbed by the looters. Their graves were excavated in 1848. In addition to the skeletons of the deceased royal couple, the royal insignia and personal belongings were also found. So far this is the only excavation at the Székesfehérvár Basilica to have revealed the bones of royal persons, despite the fact that in the course of excavations at the site, the bones of almost a thousand individuals have been brought to the surface. We may rightly suppose that the remains of some other Hungarian kings and queens may be among the unidentified bones. In my essay, I present the results of the analysis of anthropological findings at the Székesfehérvár Basilica and the potential for their identification.

Farkas Gábor Farkas: The Pathology of a Regicide

According to historical literature, Louis II of Hungary and Bohemia drowned in marshy and muddy waters while trying to escape from the enemy after the Battle of Mohács. Still, even his contemporaries found the circumstances of the king's death suspicious. Indeed, in the days and weeks after the battle, there were rumours that the king had been murdered. A recurring element in the historical debate on the Battle of Mohács, which began in the first half of the nineteenth century, is an examination of the mysteries relating to the death of the Hungarian king. Most recently (in March 2014), two physicians from Szombathely published a noteworthy article in *Orvosi Hetilap* [Hungarian Medical Journal]. They concluded that the corpse disinterred in southern Hungary and reburied at Székesfehérvár in 1526 had not been that of Louis II. In my view – which differs from the claims made in the two physicians' article – it is possible that Louis II's corpse appeared to be in a non-decomposed state (the claim made in Sárffy's report), owing to the process of *adipocere* (the formation of corpse wax). The other disputed aspects of the report are topical elements (the corpse had no odour) or have a scientific explanation

(water temperature, size of the grave, chronology). The article examines in detail a sixteenth-century legend according to which Sultan Suleiman disinterred the body of the defeated Hungarian ruler in the vicinity of Mohács and then had it reburied at Székesfehérvár. The first known record of this legend occurs in the account of the Italian traveller Marc'Antonio Pigafetta. The same account also gives Dunaszekcső as the site of the initial grave of Louis II, independently of György Szerémi's horroristic anecdote. While differing in important aspects, the known Ottoman sources may have the same antecedents.

László András Magyar: Did Louis II Suffocate?

During the past five centuries, many historians, chroniclers, physicians and medical historians have written about the means and causes of Louis II's death, but no definite conclusions have been reached. Concerning the death of the king, the recollections of a single eyewitness, Lord of the Bedchamber Ulrich Czetricz, are all we have to rely upon. Moreover, papal envoy Antonio Giovanni da Burgio recorded Czetricz's witness statement a week after it had been made in the form of a laconic narrative and in clearly stylized notes. Subsequent chroniclers took this report, complemented it with arbitrary details, and altered it in line with their particular interests. Meanwhile, concerning the disinterment of the king's dead body, there is once again a single source – a letter from Ferenc Sárffy, the Castellan of Győr, to István Brodarics, Royal Chancellor. This letter, however, contains obvious contradictions and absurdities. Since we are unable, based on the documents at our disposal, to reconstruct the circumstances of the king's death and the events leading to it, or to survey the corpse, we must acknowledge that we cannot know the exact events surrounding Louis II's death or its immediate cause.

Levente Seláf: The Battle of Mohács as Reflected i n Songs on Contemporary Events (so-called Report Songs)

In Hungarian lyric there are no surviving contemporary report songs on the Battle of Mohács, even though the genre was already known at the time. Indeed, surprisingly, the epic songs (or historical songs) of the latter part of the sixteenth

century do not address the defeat at Mohács in depth. Rather, a small number of authors devoted merely a few lines or sections of verse to the subject matter. The fall of Buda in 1541 apparently constituted a far greater crisis in the eyes of the Hungarian writers of the period. By contrast, in the literature of the two other nations that were particularly affected by the defeat at Mohács, that is to say, in German and Czech literature, we know of several songs about the battle. The study presents briefly the five songs that have come to light so far, and renders the couplet text that was recently discovered on a Nuremberg engraving preserved at Bamberg. The latter text is the couplet version of a song by Mert Sporer. The six texts reflect three kinds of attitudes or approaches towards the battle, and two plus two texts illustrate all three: 1) a description of the battle striving for accuracy, 2) the mourning of the king, 3) situational songs *(helyzetdalok)* put into the mouth of the widowed queen.

Dávid Csorba: The Death of Louis II from a Historiographical Perspective

In writing this historiographical overview, my intent was to show which interpretative and explanatory fields have been designated by the various scholarly disciplines, as well as by offline and online media genres or, indeed, the thematics of ordinary discourse, to represent (manifest) the concept (and topos) of Mohács in connection with the king's death. Therefore, I start with a brief evaluation of the concept of Mohács, offering a succinct overview of the various aspects involved in writings on Louis II's death. In doing so, my aim has been to demonstrate which aspects of narration, formulation, conceptualization and, indeed, conspiracy theorization were made manifest by this single element in the larger narrative. The theme has a five-hundred-year history, therefore, I can merely point to trends and the more characteristic aspects. I make an exception for a single genre, the historical painting of the Hungarian Reform Era, inasmuch as I provide a concise analysis for the purpose of illuminating the multitudinous interpretative and explanatory field. Among the countless paintings, by way of an analysis of an 1851 painting by Soma Orlai Petrics, I show how simple it is to produce additional theories, especially if the basic text itself (here the painting's symbolism) allows for it. The purpose of this entire historiographical overview is, in the broader perspective, to

demonstrate where a present-day semantic debate of Mohács can be placed in the five-century-old communicational space.

Pál Fodor: İbrahim Peçevi's Description of the Battle of Mohács and the Death of Louis II

There are still some sources of Ottoman narrative in which, to date, few reports have been found on the history of the Battle of Mohács which may be regarded noteworthy. Such sources include the chronicles of Matrakçi Nászuh, Celálzáde Sálih, Mustafa Áli and others. Among the seventeenth-century narratives, a major source on the Battle of Mohács is the historical work by İbrahim Peçevi. The value of this relatively late retrospective work derives primarily from the fact that it was not based exclusively on written sources, as Peçevi incorporated local knowledge and stories into his description that had been preserved in family memory or which he had heard from people he knew. Although the relevant chapter of the work was translated or made known by historians earlier on, the existing translations have shortcomings and are often misleading. This justifies – in the present volume on Mohács – the text's publication in full and with explanatory notes of what is one of the most original descriptions of arguably the most important event in Hungarian history.

Hely- és névmutató